

Consiliul științific

Dr. Toader NICOARĂ Profesor universitar, Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca

Dr. Konrad GÜNDISCH Hon. prof., München, Germania

Dr. Volker WOLLMANN Gundelsheim, Germania

Dr. Cornel BAN Profesor asociat Copenhagen Buisness School

Dr. Dan DANA Cercetător Centre National de la Recherche Scientifique, Franța

Dr. Cristian GĂZDAC Conf. Habil. Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca, Consultant
CHRE Universitatea din Oxford

Dr. Adinel-Ciprian DINCĂ Director, Centrul de diplomatică și paleografie documentară
medievală, Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca

Colectivul redacțional

Coordonator

Alexandru GAVRILAȘ, manager
alexandrugavrilas@gmail.com

Redactor șef

Lavinia MOLDOVAN, director
lavi77pm@gmail.com

Redactori de specialitate

Radu ZĂGREANU, cercetător
Istorie–arheologie
raduzagreanu@gmail.com

George G. MARINESCU, cercetător
Istorie–arheologie
georgemarinescu_bn@yahoo.com

Crin-Triandafil TEODORESCU, muzeograf
Muzeologie
triandafil96@yahoo.com

Varianta online Revista Bistriței

Lucian BILT, referent de specialitate
Informatică
lucianbilt@yahoo.com

Redacția *Revista Bistriței* nu își asumă responsabilitatea pentru
opiniile exprimate de autori în articolele trimise spre publicare.

Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud

REVISTA BISTRITEI

XXXVIII

2024

Bistrița-Năsăud

2024

ISSN 3061-3353 ISSN-L 1222-5096

© Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud, 2024

Imagine coperta 1: Bistrița la sfârșitul secolului al XVIII-lea

Tehnoredactare: Editura Accent, Cluj-Napoca

Orice corespondență referitoare la publicația
"Revista Bistriței" se va adresa:

Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud

Str. Gen. Grigore Bălan, nr. 19

420016 Bistrița

Tel./fax: 0263-211063

E-mail: complexmuzealbn@yahoo.com

Toute correspondance sera envoyée à l'adresse:

Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud

Str. Gen. Grigore Bălan, nr. 19

420016 Bistrița

Tel./fax: 0263-211063

E-mail: complexmuzealbn@yahoo.com

Roumanie

Cuprins

Dr. Habil. Cristian GĂZDAC

Dr. George G. MARINESCU

Blestemul teaurizării. Tezaurul de la Sălcuța 9

Dr. Vasile MĂRCULEȚ

Foamete și canibalism în Roma în timpul asediului vizigoților
din anul 408 și în Hispania în timpul invaziei alanilor, vandalilor
și suebilor din 409. Considerații pe marginea izvoarelor istorice 28

Doctor în istorie, prof. Florin-Mihai HASAN

Antroponimia feminină din Transilvania ca expresie a cultului sfințelor
în secolul al XIV-lea. Câteva considerații legate
de Elisabeta, Caterina, Dorothea, Margareta și Barbara 37

Dr. Dorin DOLOGA

Bistrița medievală – aspecte economice (Partea I)..... 59

Ștefania-Maria GHIȘA

Casa capitlului Bistrița în secolele XV–XVI.
O interpretare a mărturiilor arhivistice 68

Dr. Alexandru ȘTEFAN

Două recomandări pentru ocuparea funcțiilor de paroh al bisericii
și rector al școlii din Bistrița în a doua jumătate a secolului al XV-lea..... 91

Livia-Ioana POTOP

Notarii publici în Transilvania medievală.
Cazul Bistriței în perspectivă comparativă 105

Dr. Mihaela Sanda SALONTAI

Meșteri constructori
angajați pe șantierele orașului Bistrița între anii 1475–1520..... 114

Dr. Maria FRÎNC

Bistrița în apărarea Belgradului.
Cheltuielile orașului pentru luptele împotriva turcilor (sec. XVI)..... 136

Dr. Nicolae TEȘCULĂ

Vas strunjit în lemn (urnă de vot) din proprietatea primarului Josef Gull (1820–1899),
aflat în colecția Muzeului de Istorie Sighișoara..... 153

Andrei MIC

Considerații privind raporturile bistrițene cu identitatea/alteritatea orientală (1848–1918):
origini, evoluții și semnificații..... 159

Prof. dr. Adrian ONOFREIU

Oameni, fapte și... ceva istorie din Bârgău
în documentele juridice din a doua jumătate a secolului XIX..... 183

Lavinia MOLDOVAN

Povestea de viață ca document:
formarea intelectuală a lui Iuliu Moisi (1859–1947)..... 202

Dr. Petre DIN

Raul Dona și sfârșitul Primului Război Mondial..... 220

Conf. univ. dr. Mihai Teodor NICOARĂ

Universitatea din Cluj,
înființarea autorității și administrației universitare în 1919..... 237

Dr. Ioan BÎCA

Linia Arpad și fortificațiile de la Ilva Mică.
Conotații geoarheologice și relevanța cultural—istorică și turistică..... 253

Mihail-Gabriel CHIRICHEȘ

Percepții diplomatice confuze în relațiile dintre Croația și România.
Constantin Tăutu, românul ucis pe teritoriul statului croat
fără condamnare în anul 1942266

Lect. dr. Delia GRIGORE

Cutume maritale la diferite subgrupuri de romi.
Unitate în diversitate279

Livia-Ioana POTOP

Ștefania-Maria GHIȘA

CRONICĂ DE CONFERINȚĂ
Bistrița înainte de modernitate. Centre, periferii și diversitatea formelor de dialog
în context regional și european (Bistrița, 21–23 noiembrie 2024)..... 303

Blestemul teaurizării. Tezaurul de la Sălcuța

Dr. Habil. Cristian GĂZDAC

Universitatea Babeș-Bolyai
Institutul de Arheologie și Istoria Artei
cgazdac2000@yahoo.co.uk

Dr. George G. MARINESCU

Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud
georgemarinescu_bn@yahoo.com

Rezumat. Tezaurul de la Sălcuța a fost descoperit în timpul unei activități de detecție de metale. Acesta este alcătuit din 589 de monede: 540 de drahme de Dyrrhachium, 2 monede hibride de tip drahmă Dyrrhachium, 1 copie, 9 copii turnate de drahme Dyrrhachium, 34 de imitații barbare având ca prototip drahma Dyrrhachium, 1 copie de tip Apollonia, 1 imitație barbară având ca prototip Apollonia și 1 sestertius roman de tipul „Provincia Dacia” emis sub Filip I (247–248 d.Hr.).

Specificitatea acestui tezaur constă în dubla sa ascundere, al doilea moment de îngropare având loc la aproximativ 300 de ani după primul.

Cuvinte cheie: Tezaur monetar, arheologie, Sălcuța, drahmă, sestertius roman, Dyrrhachium, fibulă.

The curse of hoarding. The Sălcuța hoard

Abstract. The hoard of Sălcuța was found while metal detecting. It consists of 589 coins: 540 drachms of Dyrrhachium, 2 hybrid coins of Dyrrachium drachms, 1 copy, 9 cast copies of Dyrrhachium drachms, 34 barbarous imitations prototype Dyrrachium, 1 copy of Apollonia type, 1 barbarous prototype Apollonia and 1 Roman sestertius of the type ‘Provincia Dacia’ of Philip I (AD 247–248).

The specificity of this hoard consists on its double concealment and the fact that the second one took place circa 300 years after the first one

Keywords: Monetary hoard, archaeology, Sălcuța, drachm, Roman sestertius, Dyrrhachium, fibula.

Acest articol conține informații publicate în C. Găzdac, G. G. Marinescu, *The curse of boarding. The Sălcuța board* [Coins from Roman Sites and Collections of Roman Coins from Romania 19], Cluj-Napoca: Mega Publishing House, 2024.

Circumstanțele descoperirii tezaurului

Tezaur monetar a fost găsit în data de 13 iunie 2022 de Attila Lakatos în timpul unei campanii de detectări de metale pe teritoriul localității Sălcuța (comuna Sânmihaiu de Câmpie, jud. Bistrița-Năsăud) (harta 1), la locul numit *Hodaie – Pădurea Satului* (fig. 1).

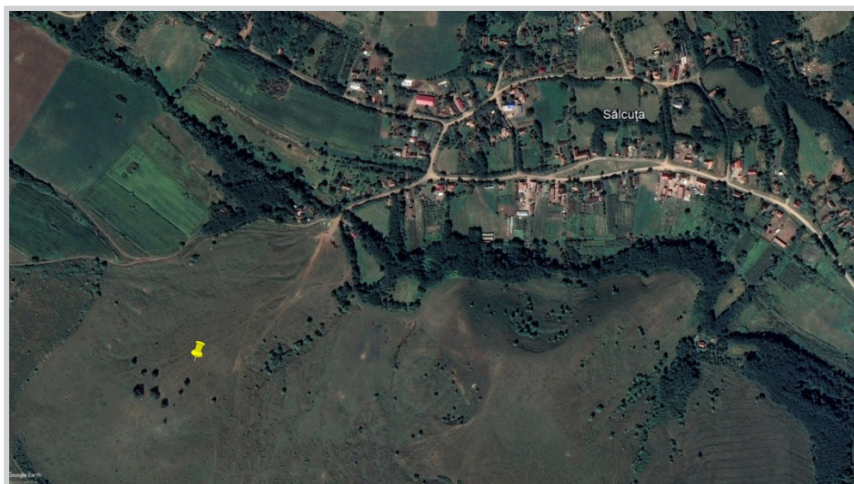

Fig. 1. Vedere aeriană a satului Sălcuța, cu indicarea locului de descoperire a tezaurului (Google Maps).

Conform legislației în vigoare, tezaurul a fost predat primăriei din comuna aparținătoare Sânmihaiu de Câmpie de unde a fost preluat de către Direcția Județeană pentru Cultură Bistrița-Năsăud. În momentul de față, tezaurul se află în patrimoniul Complexului Muzeal din Bistrița (Nr. Inv. 28247-28836).

Locul de descoperire se află la aproximativ 1 km sud-vest de satul Sălcuța pe o pășune (fig. 1). A fost descoperit la o adâncime de 45–50 cm pe o pantă ușoară (fig. 2).

Fig. 2. Locul de descoperire al tezaurului (foto G. Marinescu).

Pentru a extrage tezaurul, descoperitorul a săpat o groapă de 60 x 50 cm urmată de o extindere a ariei de săpătură de 180 x 120 cm și o adâncime de 15 cm, pentru a verifica prezența unor posibile monede izolate (fig. 3).

Fig. 3. Locul de descoperire a tezaurului după extragerea efectuată de către descoperitor (foto G. Marinescu).

Imediat după raportarea descoperirii, a avut loc o investigație arheologică la fața locului. A fost deschisă o casetă de 4 x 3 m orientate est-vest, centrată pe groapa de descoperire a tezaurului. Din punct de vedere stratigrafic, se poate menționa, ca imediat sub solul modern urmează un strat de pământ de culoare maro deschis.

Întreaga suprafață cercetată nu a făcut decât să constate faptul ca groapa tezaurului a fost practică în solul virgin din punct de vedere arheologic. Singurul punct cu o culoare a solului diferită a fost groapa tezaurului (fig. 4).

Fig. 4. Investigația arheologică la locul de descoperire al tezaurului (foto G. Marinescu).

Întrucât nu s-au descoperit urme ale unui container se poate presupune că monedele au fost, probabil, puse într-un container de material textil/organic care nu a supraviețuit.

Chiar dacă întreaga suprafață din partea respectivă a fost din nou investigată cu ajutorul unui detector de metale, nu s-au identificat alte urme arheologice.

Se poate afirma că acest tezaur a fost ascuns într-o zonă izolată, nici o așezare antică nefiind atestată în imediata vecinătate.

Cadrul istoric roman al locului de descoperire

Satul Sălcuța este amplasat în Câmpia Transilvaniei, mai exact în Câmpia Someșului (harta 1). Relieful deluros cu dealuri cu înălțimi mici și medii (altitudinea maximă este de 500 m).

Harta 1. Harta României, cu localitatea Sălcuța.

În perioada administrației romane, zona a făcut parte din provincia Dacia Porolissensis (harta 3). Mediul rural din această zonă a fost populat de așezări și ferme (*villae rusticae*), cele mai multe localizate pe văile râurilor.

În această parte a Daciei romane, nord-estul Transilvaniei, drumurile romane mergeau de-a lungul râurilor Someș și Șieu.¹ Rolul principal al acestor drumuri era asigurarea legăturii dintre castrele auxiliare de la Ilișua și Orheiul Bistriței (harta 3).

Drumurile secundare asigurau conexiunea așezărilor rurale la drumurile principale.

După cum s-a menționat anterior, investigația arheologică a arătat faptul ca tezaurul a fost îngropat într-o zonă fără urme de coabitare în perioada romană.

Cea mai apropiată așezare rurală romană provine tot de pe teritoriul satului Sălcuța, la toponimul *Cânepiște*, la 1 km nord-est de locul de descoperire al tezaurului, în direcția

1 Fodorean 2016, 289–303, fig. 13, 16.

localității Sânmihaiu de Câmpie. Din acest punct au fost colectate fragmente de ceramică romană și artefacte datate în perioada La Tène.²

La 2 km nord-est de satul Sălcuța, la hotarul cu satul Bungard, la locul *În Vii*³, urme de locuire romană au fost identificate prin prezența a numeroase fragmente de ceramică romană. Același aspect a fost semnalat și în satul Fântânele, la locurile *Lab*, *Rât* și *Livadă*, toate localizate în aria a 2 km nord-vest de satul Sălcuța.⁴

Comentarii numismatice

Tezaurul de la Sălcuța este compus din 589 de monede și o fibulă, având o greutate totală 1,613 kg. Structura lui se prezintă astfel: 540 drahme de Dyrrhachium, 2 monede hibride drahme de Dyrrhachium, 1 copie, 9 copii turnate după drahme de Dyrrhachium, 34 imitații barbare după drahme de Dyrrhachium, 1 monedă copie după prototip de Apollonia, 1 monedă barbarizată după prototip de Apollonia și 1 sesterț roman de tip 'Provincia Dacia' emis în 247–248 p.Chr., în timpul domniei lui Filip Arabul.

Prezența dominantă a drahmelor de Dyrrhachium față de cele de Apollonia sunt o consecință a capacității de producție a celor doua monetării.⁵

Studiul acestui tezaur se focalizează pe două aspecte principale reliefate de această descoperire: drahmele de Dyrrhachium și artefactele imperiale romane (sesterțul și fibula).

Întrucât drahmele de Dyrrhachium au beneficiat de numeroase și detaliate studii, inclusiv o monografie relativ recentă⁶, ne vom limita la sublinierea unor aspecte generale și specifice ale acestei monede relevate de prezentul tezaur.

Pe baza monografiei realizată de A. Meta privind drahmele de Dyrrhachium, se observă clar frecvența masivă a monedelor emise în perioada 80/70–60/55 a.Chr. (517 monede) față de cele emise în perioada anterioară 120–80/70 a.Chr. (27 monede). Dacă adăugăm atât copiile cât și imitațiile barbarizate după prototipurile din perioada 80/70–60/55 a.Chr., diferența este covârșitoare (graficul 1–2).

Aceiași metodologie aplicată frecvenței perechilor de magistrați monetari relevă faptul că perechea *Meniskos-Dionysiou* este de departe cea mai des prezentă în cadrul acestui tezaur (131 monede) (tabel). Acest aspect se încadrează în tiparul monedelor, atât în cea ce privește tezaurele cât și în cazul monedelor singulare.⁷

2 Marinescu 1989, p. 23; Gaiu 2020, p. 99.

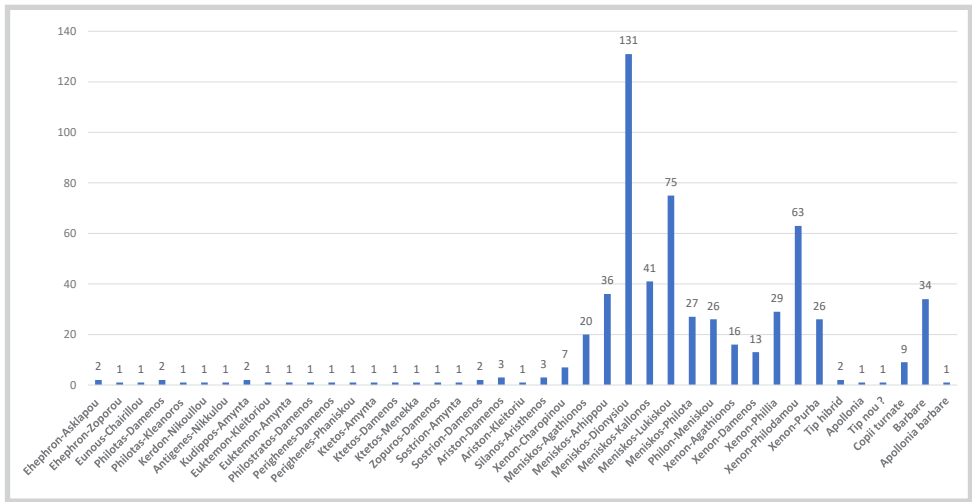
3 Marinescu 1989, p. 10, pl. VII/5–7, VIII/1–4; Gaiu 2020, p. 79.

4 Marinescu 1989, p. 15, pl. XII/5–14 (Lab), XIII/1–5, XIV/1–6 (Rât), XIV/7 (Livadă); Gaiu 2020, p. 87.

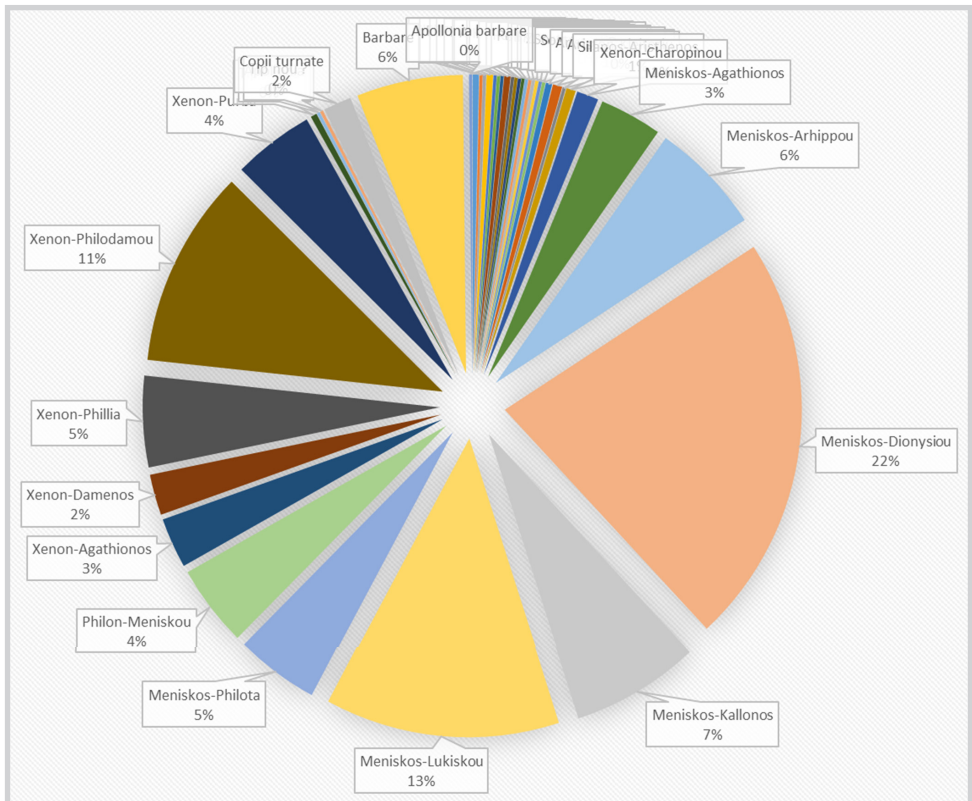
5 Ceka 1955, p. 33; Meta 2015, p. 192.

6 Meta 2015.

7 Meta 2015, pp. 232–239

Graficul 1. Tezaurul de la Sălcuța. Distribuția drahmelor pe perechi de magistrați

Graficul 2. Tezaurul de la Sălcuța. Procentajele principalelor perechi de magistrați

În cea ce privește fazele producției monetare ale monetăriei din Dyrrachium, tezaurul de la Sălcuța se încadrează în segmentele deja stabilite:

i) Faza a IV-a, 120-80/70 a.Chr.⁸

Perechile de magistrați monetari ale acestei faze sunt numeroase dar reprezentate de foarte puține piese (tabel). Acest aspect s-a constatat în cazul altor tezaure similare ascunse la mijlocul secolului I a.Chr. în Balcani.⁹

ii) Faza a V-a, 80/70 a.Chr.¹⁰

Conform opiniei A. Meta, această fază include un număr mare de tezaure care conțin foarte puține monede emise de monetăria din Apollonia.¹¹ Explicația rezidă în încetarea activității acestei monetării în jurul anilor 80/70 a.Chr.,¹² în timp ce monetăria din Dyrrachium își va continua activitatea până în jurul anilor 60/55 a.Chr.¹³

Este important de menționat că majoritatea tezaurelor din faza a V-a a monetăriei din Dyrrachium sunt descoperite pe teritoriul Daciei preromane¹⁴ (harta 2).

Totodată, o altă caracteristică a tezaurelor din această fază este frecvența perechilor de magistrați monetari: cele mai des întâlnite nume sunt Meniskos, Xenon, Philon.¹⁵ Numeroasa prezență a monedelor emise cu numele magistratului Meniskos pe avers ar reprezenta ultima perioadă a activității monetăriei din această fază.¹⁶

Structura tezaurului de la Sălcuța se încadrează perfect în tiparul tezaurelor monetare din această fază a monetăriei de la Dyrrachium (vezi tabel).

Copii și imitații

Conform cu A. Meta, sunt cunoscute prezența copiilor și imitațiilor antice după drahmele emise la monetăria din Dyrrachium. Prima categorie este reprezentată de acele exemplare care menționează nume false de magistrați monetari și au o greutate redusă față de piesele originale.¹⁷

În cazul tezaurului de la Sălcuța, o piesă se încadrează în această categorie, chiar dacă greutatea piesei este la standardul pieselor genuine din faza a cincea a monetăriei de la

8 Meta 2015, pp. 223–232.

9 Meta 2015, pp. 226–229.

10 Meta 2015, pp. 232–239.

11 Meta 2015, p. 232

12 Picard, Gjoncecaj 2005, pp. 140–153; Meta 2015, p. 232.

13 Meta 2015, p. 235.

14 Meta 2015, pp. 232–234 (tabelul 9).

15 Meta 2015, p. 236.

16 Meta 2015, p. 238.

17 Meta 2015, pp. 243–244.

Tabel. Tezaurul de la Sălcuța. Distribuția drahmelor pe perechi de magistrați

MAGISTRAȚI	Perioada	Nr. monede	MAGISTRAȚI	Perioada	Nr. monede
Ehephron – Asklapou	120–80/70	2	Silanos – Aristhenos	80/70–60/55	3
Ehephron – Zoporou	120–80/70	1	Xenon – Charopinou	80/70–60/55	7
Eunous – Chairillou	120–80/70	1	Meniskos – Agathionos	80/70–60/55	20
Philotas – Damenos	120–80/70	2	Meniskos – Arhippou	80/70–60/55	36
Philotas – Kleanoros	120–80/70	1	Meniskos – Dionysiou	80/70–60/55	131
Kerdon – Nikoullou	120–80/70	1	Meniskos – Kallonos	80/70–60/55	41
Antigenes – Nikkulou	120–80/70	1	Meniskos – Lukiskou	80/70–60/55	75
Kudippos – Amynta	120–80/70	2	Meniskos – Philota	80/70–60/55	27
Euktemon – Kleitoriu	120–80/70	1	Philon – Meniskou	80/70–60/55	26
Euktemon – Amynta	120–80/70	1	Xenon – Agathionos	80/70–60/55	16
Philostratos – Damenos	120–80/70	1	Xenon – Damenos	80/70–60/55	13
Perighenes – Damenos	120–80/70	1	Xenon – Phillia	80/70–60/55	29
Perighenes – Phaniskou	120–80/70	1	Xenon – Philodamou	80/70–60/55	63
Ktetos – Amynta	120–80/70	1	Xenon – Purba	80/70–60/55	26
Ktetos – Damenos	120–80/70	1	Tip hibrid	80/70–60/55	2
Ktetos – Menekka	120–80/70	1	Tip Apollonia	80/70–60/55	1
Zopuros – Damenos	120–80/70	1	Tip nou?	80/70–60/55	1
Sostrion – Amynta	120–80/70	1	Copii turnate		9
Sostrion – Damenos	120–80/70	2	Imitații barbarizate		34
Ariston – Damenos	120–80/70	3	Apollonia imitație barbarizată		1
Ariston – Kleitoriu	120–80/70	1			
			TOTAL		588

Dyrrachium. Până în acest moment, un magistrat *Daudamos* (ΔΑΥΔΑΜΟΣ) este necunoscut (fig. 5).

Fig. 5. Drahmă de Dyrrachium cu magistrat Daudamos pe revers

Aceiași cercetătoare a demonstrat faptul că imitațiile drahmelor de Dyrrachium sunt specifice tezaurelor găsite în Balcani.¹⁸

În tezaurul de la Sălcuța, aceste imitații pot fi separate în funcție de tehnica monetară utilizată: monede turnate¹⁹ și monede cu stil monetar barbarizat.²⁰

Tehnica de turnare a monedei constă din două mulaje suprapuse—cel mai frecvent făcute din lut—după aversul și reversul monedei originale. Pentru a permite turnarea metalului în interior, un canal este practicat în materialul respectiv. După răcirea metalului, mulajele sunt sparte și moneda produsă este finisată pe margini pentru eliminarea surplusului de metal (bavură).²¹

Așa numitele tipuri „barbarizate” sunt monedele de imitație cu un design primitiv.

În timp ce imitațiile barbarizate au o greutate similară cu originalele, cele produse prin turnare au frecvent o greutate redusă comparativ cu prototipurile.²²

Aceste copii și imitații sunt considerate produse ale atelierelor locale din Balcani.²³

Prezența celor două imitații după drahmele de Apollonia în tezaurul de la Sălcuța este o altă caracteristică comună a tezaurelor descoperite în Balcani.²⁴

În ceea ce privește teritoriul Daciei preromane (în mare parte teritoriul României), există o tradiție puternică în copierea monedei cu cea mai mare frecvență utilizată în tranzacții în diverse segmente cronologice.

Reproducerea masivă a tetradrahmelor lui Filip II (tipul călărețului) este un fenomen binecunoscut atât la daci cât și la celți. În ceea ce privește triburile dacice, s-au stabilit chiar două faze principale de producție pe baza degradării design-ului monetar.²⁵

Un alt fenomen la scară largă de copiere a unei monede în Dacia preromană este cel al denarului roman republican. Ștanțe monetare au fost descoperite în cetățile dacice de la Tilișca²⁶ și Sarmizegetusa Regia.²⁷ Un denar turnat rebutat de tipul „legionar” al lui Marcus Antonius a fost descoperit în atelierul metalurgic din cetatea dacică de la Șimleu Silvaniei, alături de 54 de denari republicani și imperiali genuini.²⁸ Analizele multiple—studii de ștanțe și analize metalografice—pe eșantioane mari din tezaure din Dacia au confirmat acest fenomen al copierii denarului republican.²⁹

18 Meta 2015, p. 244.

19 Găzdac, Marinescu 2024, catalog nr. 545–553.

20 Găzdac, Marinescu 2024, catalog nr. 554–588.

21 Găzdac, Humer 2008, p. 43.

22 Găzdac, Marinescu 2024, catalog.

23 Meta 2015, p. 244.

24 Meta 2015, pp. 244–245.

25 Preda 1973.

26 Lupu 1989.

27 Glodariu *et al.* 1992, pp. 57–68.

28 <http://cronica.cimec.ro/detail.asp?k=566>, accesat pe 15 noiembrie, 2023

29 Chișescu 1980, pp. 53–70; Lockyear 2008, pp. 147–176 (cu bibliografie); Woytek *et al.* 2012, pp. 133–162; Dima 2021, pp. 403–410.

Fenomenul copierii denarului republican și imperial în Dacia preromană sugerează că „producătorii acestor copii erau preocupați de crearea unor replici cât mai fidele cu originalele [...]. Copierea denarului a fost doar una din manifestările fenomenului de copiere a bunurilor din zona mediteraneeană.”³⁰ În aceeași direcție, s-a considerat că: „Idea înșelăciunii era de a-l convinge pe utilizatorul monedei copiate că era o piesă originală romană...”³¹

Distribuția tezaurelor cu drahme de Dyrrachium

Conform A. Meta, sunt trei zone distincte privind răspândirea tezaurelor cu drahme de Dyrrachium (harta 2):

- i) teritoriul triburilor dacice, mai ales Transilvania, zone din Ungaria în vest și Moldova în est;
- ii) teritoriul triburilor scordisce, pe văile râurilor Drava și Sava și pe traseul Dunării până la zona triburilor tracice;
- iii) zona de sud a României până la văile râurilor Argeș și Ialomița.³²

Practic, circa 145 de tezaure și descoperiri monetare izolate provin de pe teritoriul României, din punct de vedere istoric teritoriul Daciei preromane. Mai mult, 9.000 de monede din totalul de 12.000 provin din zona Transilvaniei.³³

Numărul monedelor din tezaurele descoperite pe teritoriul României variază de la zece la mii de piese (de exemplu: tezaurul de Deva).³⁴ De menționat, monedele de Dyrrhachium s-au găsit în tezaure compuse în totalitate din aceste drahme dar și împreună cu tetradrahme de Thassos sau denari republicani (de exemplu: Arcuș).³⁵

Cum este posibil ca o asemenea cantitatea masivă de monedă să fie găsită la o distanță atât de mare de locul de producție (circa 700 km: Dyrrachium–Transilvania), într-un mediu etnic și economic total diferit?

La prima vedere, o explicație ar fi schimburile comerciale. Totuși, numărul de tezaure și cantitatea imensă de drahme—menționând aici, absența nominalelor mici—la care se adaugă perioada scurtă de teaurizare (circa 40 ani) sugerează o altă explicație.

Frecvența conflictelor militare din Balcani desfășurate în secolul I a.Chr. implică o dinamică ridicată a aspectelor financiare pe care asemenea evenimente le consumă—mercenari, plata militarilor, prăzile de război. Implicarea dacilor în aceste conflicte, atât ca mercenari

30 Lockyear 1996, p. 446.

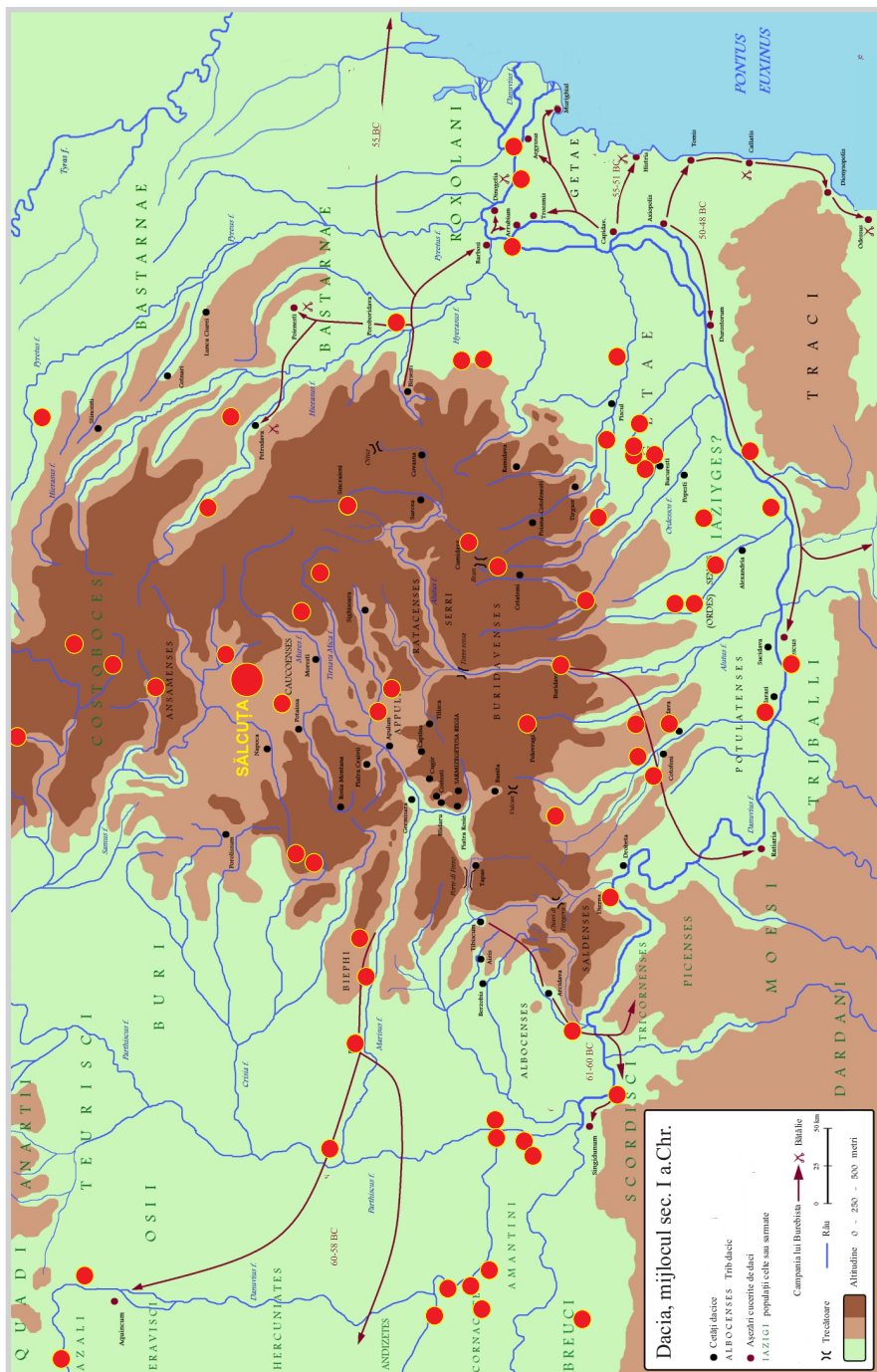
31 *Ibidem*

32 Meta 2015, pp. 260, 261, fig. 5.

33 Meta 2015, p. 260.

34 Un tezaur cu mii de copii după drahme de Dyrrhachium și Apollonia, pierdut. Luca 2005.

35 Găzdac, Cociș 2021, pp. 27–29.

Harta 2. Dacia, mijlocul sec. I a.Chr., cu localizarea tezaurului de la Sălcuța și distribuția tezaurilor cu drahme de Dyrrachium (pe baza META 2015, 261, fig. 5) (harta pe baza: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/c/ca/Dacia_around_60-44_BC_during_Burebista%2C_including_campaigns_-_Italian.png. Accesat 23/07/2022)

cât și ca soldați poate fi cauza principală a numărului mare de tezaure de drahme descoperite pe teritoriile locuite de triburile dacice.³⁶

O altă explicație, pot fi darurile primite de către căpeteniile tribale pentru ajutorul armat oferit. Această ipoteză este sprijinită de acele tezaure în care drahmele apar împreună cu bijuterii și obiecte de lux, cum este cazul tezaurului de la Sâncrăieni (cupe, brățări, fibule)³⁷ și Agârbiciu (România – Dacia).³⁸

Din punct de vedere monetar, este o caracteristică specifică triburilor dacice de a copia/imita și teazuriza moneda cea mai valoroasă aflată în circulație la un moment dat: tetradrahmele thasiene și ale lui Filip II: sec. IV–II a.Chr.; drahmele de Dyrrachium și Apollonia: sfârșitul sec. II–mijlocul sec. I a.Chr.; denarul republican și imperial: sec. I a.Chr.–sec. I p.Chr.

Artefactele romane din tezaur

Unicitatea acestui tezaur rezultă din prezența, alături de drahme a unor artefacte din perioada romană imperială, mai exact secolul III p.Chr.: o fibulă fragmentară (fig. 6) și un sestertț de tipul „Provincia Dacia” emis în anii 247–248 p.Chr. (fig. 7).³⁹

Datorită prezenței acestor două artefacte de perioadă imperială romană, tezaurul de față are, practic, existența a două nuclee cronologice: ansamblul monetar al drahmelor care se datează cel mai târziu în jurul anilor 55–40 a.Chr. și obiectele romane, care se datează cu circa 300 de ani mai târziu.

Cel mai probabil, depozitul de drahme a fost îngropat în a doua jumătate a secolului I a.Chr., redescoperit 300 de ani mai târziu, doar pentru a fi reîngropat la mijlocul secolului III p.Chr.

Din punct de vedere metodologic, este un caz care poate servi ca model de interpretare a descoperirilor de artefacte. După s-a menționat în paginile anterioare, tezaurul a fost descoperit în urma utilizării detectorului de metale. Dacă nu am fi intrat în posesia pozelor efectuate de către descoperitor chiar la momentul

Fig. 6. Fibula cu genunchi din tezaurul de la Sălcuța

36 Meta 2015, pp. 262–267.

37 Popescu 1958, pp. 157–206.

38 Meta 2015, p. 267.

39 Găzdac, Marinescu 2024, catalog nr. 589–590.

Fig. 7. Sesterțul de tip Provincia Dacia din tezaurul de la Sălcuța

extragerii tezaurului din groapă și a celei efectuate în momentul predării materialului către autorități (fig. 8–9)—descoperitorul nu a știut ce a găsit decât că monedele sunt din argint—trebuie să admitem că un tezaur cu o asemenea structură ar fi ridicat serioase semne de întrebare privind apartenența artefactelor romane la acest tezaur dominat covârșitor de prezența drahmelor de Dyrrachium.

Fibula aparține tipului „Fibulă cu genunchi cu placă protectoare”, iar conform tipologiei lui S. Cociș aparține subtipului 19a7b.⁴⁰ Acest subtip de fibulă provine din fibulele cu genunchi de tip germanic, care s-au răspândit în provinciile danubiene. Până în momentul de față, acest subtip 19a7b era datat între al treilea sfert al secolului II p.Chr. și începutul secolului III p.Chr.⁴¹ Asocierea în acest tezaur cu un sesterț a lui Filip I Arabul emis în anii 247–248 sugerează o perioadă mai lungă de utilizare a acestei fibule, cel puțin până la mijlocul secolului III p.Chr.

Fig. 8. Tezaurul imediat după extragerea din groapă (foto A. Lakatos).

Fig. 9. Tezaurul în momentul predării la Complexul Muzeal Județean Bistrița (foto G. Marinescu).

⁴⁰ Cociș 2004, p. 96.

⁴¹ Cociș 2004, p. 96.

Deși se considera inițial că acest tip de fibulă era purtat de soldați, a fost descoperit și în așezări civile și cimitire.⁴²

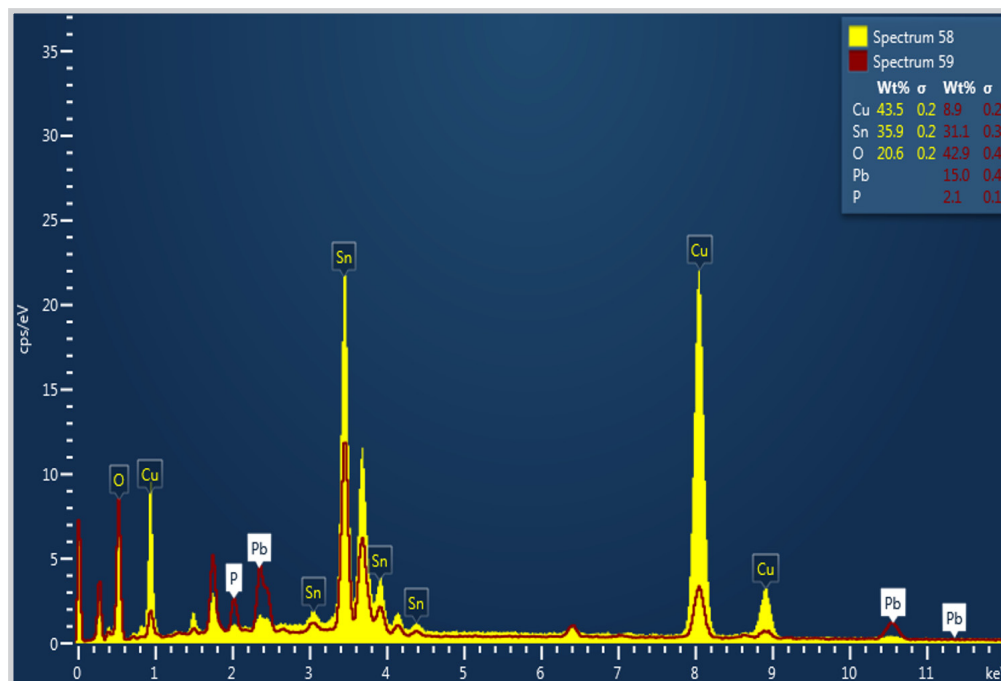
Conform lui M. Merczi, prezența acestui sub tip de fibulă este una rară pentru provinciile Dacia și Moesia Superior.⁴³

La o primă vedere, analiza vizuală a nucleului și suprafeței fibule relevă faptul că a fost produsă din cel puțin două metale.

Pentru confirmare, s-a apelat la o analiză metalografică non-invazivă (Nano-analiză de cartare a elementelor constitutive prin utilizarea scanării electro-microscopice combinată cu spectroscopia energiei dispersive cu raze (graficul 3).⁴⁴

Analiza suprafeței fibulei a confirmat existența unei folii de staniu/cositor în timp ce nucleu s-a dovedit a fi din cupru. Contaminarea cu urme slabe de plumb sunt o consecință tehnologică în cadrul procesului de cositorire.

Cositorirea, în cazul de față, este „procesul tehnologic prin care se utilizează staniu pentru acoperirea unei suprafețe care conferă acesteia o nuanță albicioasă sau gri. În mod

Graficul 3. Tezaurul de la Sălcuța. Analiza fibulei

42 Merczi 2011, p. 7.

43 Merczi 2011, p. 45 (cu bibliografie).

44 Mulțumiri prof. Lucian Barbu-Tudoran, Facultatea de Biologie și Geologie Cluj-Napoca pentru analizele SEM realizate asupra fibulei cu genunchi.

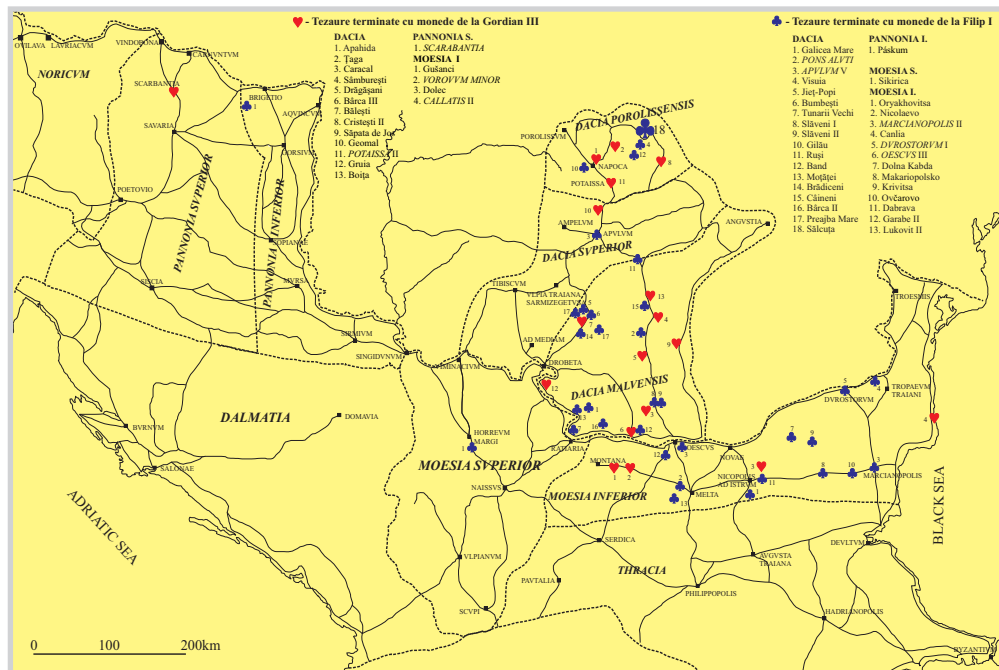
normal, cositorirea se aplică fie prin scufundarea obiectului într-un vas cu staniu topit, fie prin frecarea obiectului fierbinte cu o tijă de staniu sau de aliaj staniu-plumb.”⁴⁵

Tehnica cositoririi a fost frecvent utilizată în antichitate pentru a crea iluzia unor artefacte din argint,⁴⁶ din motive financiare. După cum s-a demonstrat: „După procesul de emailare, cel de cositorire este cel mai comun tip de decorare a fibulelor romane.”⁴⁷

Acest nominal, *sestertius*/sestertț de tipul „Provincia Dacia” emis în timpul domniei lui Filip I Arabul, mai precis în anii 247–248, este moneda din metal comun cea mai utilizată în circulația monetară din Dacia la mijlocul secolului III p.Chr.⁴⁸

În ciuda unei stări de conservare slabe, această monedă constituie *terminus post quem* pentru tezaurul de față, ca să fim mai preciși, a celei de a doua îngropare/ascundere a acestuia.

Pe baza acestei monede, cea mai târzie din tezaur, harta cu descoperirile de tezaure încheiate cu monede de la Gordian III (238–244) și Filip I Arabul (244–249) din provinciile romane de la Dunărea de Mijloc și de Jos indică o puternică concentrare a acestora pe teritoriul Daciei și Moesiei Inferior⁴⁹ (harta 3).

Harta 3. Distribuția tezaurelor la Dunărea de Mijloc și de Jos în perioada Gordian III–Filip I, cu localizarea tezaurului de la Sălcița (pe baza Găzdac/Neagoe 2018, 43)

45 Bayley/Butcher 2004, p. 43.

46 Collier-Jones, Mcsloy 2022.

47 Bayley, Butcher 2004, p. 43.

48 Găzdac 2010, pp. 156–158, 161, 180, 190–191.

49 Găzdac 2012, 194, map 5.

Motivul ascunderii acestor tezaure și a nerecuperării lor de către proprietari a fost relaționat cu masivele atacuri ale carpilor în aceste două provincii în anii 245/246–247.⁵⁰

Războiul carpic din anii 245-247 a fost descris ca fiind unul cu un mare impact economic-militar în provinciile de la Dunărea de Jos.⁵¹ În anul 247, împăratul însuși se află în Dacia pentru a pune capăt conflictului.⁵² Războiul pare să se fi terminat la finele anului 247 – începutul anului 248, când Filip I Arabul primește titlul de *Carpicus Maximus*.⁵³ Tezaure din acest orizont s-au descoperit în castre auxiliare din Dacia în straturi de arsură: Săpata de Jos,⁵⁴ Bumbești,⁵⁵ *Pons Aluti*.⁵⁶ Tezaurul de la *Pons Aluti* a fost găsit într-un strat de arsură în unul dintre turnurile castrului care a fost ulterior reconstruit.⁵⁷

În cea ce privește tezaurul de la Sălcuța, se poate menționa faptul că din același orizont cronologic și zonă apropiată provin tezaurele de la Visuia și Band (harta 3, nr. 4, 12).

O posibilă legătură între ascunderea tezaurului de la Sălcuța și războiul carpic ar putea fi considerat faptul că multe dintre drahmele acestui tezaur prezintă urme ale unei plasări într-un context cu temperaturi înalte nuanța neagră-purpurie de pe suprafața monedelor.

Concluzii

Tezaurul de la Sălcuța este un caz de dublă ascundere a unui tezaur. În situația de față, se poate constata faptul că între prima și a doua îngropare a tezaurului este un interval cronologic de circa 300 de ani.

Structura drahmelor de Dyrrachium din acest tezaur și comparația cu alte tezaure similare din Dacia preromană sugerează o primă îngropare în jurul anilor 55–40 a.Chr.

Prezența unei fibule cu genunchi din cupru cositorită sugerează un al doilea proprietar de condiție socială modestă care fie a mai adăugat artefacte contemporane cu ele și care aveau o anumită valoare, fie au fost pierdute la momentul celei de a doua îngropării a tezaurului.

Întregul aspect al tezaurului—un nucleu mare de monede de argint a căror valoare intrinsecă ridicată în secolul III p.Chr. împreună cu două artefacte de valoare modestă—ridică întrebarea dacă numărul drahmelor nu a fost mai mare dar proprietarul din perioada romană să fi utilizat piesele de argint în alte scopuri?

Deși cea mai recentă monedă sugerează o posibilă asociere cu orizontul de tezaure ascunse și nerecuperate datorită războiului carpic a lui Filip I în Dacia (245–247/248), alte cauze (de exemplu: de ordin personal) nu pot fi excluse în totalitate.

50 Gerov 1977, pp. 127–131.

51 Fontes Iuris Romani Antejustiniani, 2, p. 657; LORIOT 1975, p. 793.

52 Zosimos I, 20, pp. 2–3; MÓCSY 1974, p. 203; PISO 1974, p. 306.

53 Kienast 1996, p. 198.

54 Christescu 1938, p. 447; Mitrea 1968, pp. 197–206.

55 Petolescu 1990, p. 46.

56 Petre-Govora 1968, p. 207; Mitrea 1968, pp. 209–222.

57 Petre-Govora 1968, p. 207.

Dar două aspecte sunt sigure!

1. A doua îngropare a tezaurului cu drahme de Dyrrachium a avut loc în anii 247–248/post, la o distanță de trei secole de prima îngropare.
2. În mod tragic, niciunul dintre cei doi proprietari nu s-a putut bucura de valoarea acestui tezaur!

Bibliografie

- Bayley, Butcher 2004 J. Bayley, S. Butcher, *Roman Brooches in Britain: A Technological and Typological Study based on the Richborough Collection*, London: The Society of Antiquaries of London, 2004.
- Ceka 1955 H. Ceka, „Monetat e Lashta të Dyrrhacionit dhe të Apollonisë dhe të Dhënat e tyre mbi Gjendjen e tyre Ekonomike dhe Historinë e Ilirëve të Vëndit Tonë”, în *Buletin për Shkencat Shqërore*, nr. 3/1955, pp. 9–38.
- Chîțescu 1980 M. Chîțescu, „Tezaurul de la Poroschia (jud. Teleorman) și unele probleme privind monedele geto-dacice de tip republican”, în *Studii și cercetări de numismatică* nr. 7/1980, pp. 53–70.
- Christescu 1938 V. Christescu, „Le castellum romain de Săpata de Jos”, în *Dacia*, nr. 5–6/1938, pp. 435–447.
- Collier-Joes, McSloy 2022 C. Collier-Jones, E. McSloy, „Blowing our own Trumpet – a fond farewell to some Roman brooches”, în *Cotswold Archaeology*, <https://cotswoldarchaeology.co.uk/blowing-our-own-trumpet-a-fond-farewell-to-some-roman-brooches>, accesat în 25 aprilie 2024.
- Dima 2021 M. Dima, „Observații privind datarea matrițelor monetare descoperite la Sarmizegetusa Regia”, în *Cercetări Arheologice*, nr. 28/2/2021, pp. 403–410.
- Fodorean 2016 F. Fodorean, „Mapping the roman road Cășeu-Ilișua-Orheiu Bistriței”, în *Acta Musei Porolissensis*, nr. 38/2016, pp. 289–303.
- Gaiu 2020 C. Gaiu, *Fereastră spre trecut: Bistrița romană*, Bistrița: Nosa Nostra, 2020.
- Găzdac 2010 C. Găzdac, *Monetary circulation in Dacia and the provinces from the Middle and Lower Danube from Trajan to Constantine I (AD 106–337)* [Coins from Roman Sites and Collections of Roman Coins from Romania 7], Cluj-Napoca: Mega Publishing House, 2012.
- Găzdac 2012 C. Găzdac, „‘War and Peace’! Patterns of Violence through Coin Hoards Distribution. The Middle and Lower Danube from Trajan to Aurelianus”, în *Istros*, nr. 18/2012, pp. 165–198.
- Găzdac, Cociș 2021 C. Găzdac, S. Cociș, *Roman coin Hoards and single Coin Finds from the Territory of Covasna County* [Coins from Roman Sites and Collections of Roman Coins from Romania 15]. Cluj-Napoca: Mega Publishing House, 2021.
- Găzdac, Humer 2008 C. Găzdac, F. Humer, „Coin moulds that have produced the so-called ‘Limesfalsa’ at Carnuntum”, în Werner Jobst (ed.), *Carnuntum Jahrbuch*, 2008, pp. 41–50.

- Găzdac, Marinescu 2024 C. Găzdac, G. G. Marinescu, *The curse of hoarding. The Sălcuța hoard* [Coins from Roman Sites and Collections of Roman Coins from Romania 19]. Cluj-Napoca: Mega Publishing House, 2024.
- Găzdac, Neagoe 2018 C. Găzdac, M. Neagoe, *Sărac sau bogat în timp de pericol? Tezaurul imperial de la Gruia (jud. Mehedinți)* [Coins from Roman Sites and Collections of Roman Coins from Romania 12]. Cluj-Napoca: Mega Publishing House, 2018.
- Gerov 1977 B. Gerov, „Die Einfälle der Nordvölker in den Ostbalkanraum im Lichte der Münzschatzfunde. I. Das II u. Z. III Jahrhundert (101-284)”, în *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt. Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung*, II/6, Berlin: De Gruyter, 1977, pp. 110–181.
- Glodariu et al. 1992 I. Glodariu, E. Iaroslavschi, A. Rusu, „Die Munzstätte von Sarmizegetusa Regia”, în *Ephemeris Napocensis*, nr. 2/1992, pp. 57–68.
- Kienast 1996 D. Kienast, *Römische Kaisertabelle*, Darmstadt: WBG, 1996.
- Lockyear 1996 K. Lockyear, „Multivariate Money. A statistical analysis of Roman Republican coin hoards with special reference to material from Romania”, PhD thesis, London: University College London, 1996.
- Lockyear 2008 K. Lockyear, „Aspects of Roman Republican Coins Found in Late Iron Age Dacia”, în Spinei, V., Munteanu, L. (eds.): *Miscellanea numismatica antiquitatis. In honorem septagenarii magistri Virgilii Mihailescu-Bîrliba oblata*, București: Editura Academiei Române, 2008, pp. 147–176.
- Loriot 1975 X. Loriot, „Chronologie du règne de Philippe l'Arabe (244-249 après J.C.)”, în *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt. Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung*, II/2, Berlin: De Gruyter, 1975, pp. 788–797.
- Luca 2005 S. A. Luca, *Arheologie și istorie (III). Descoperiri din județul Hunedoara*. București: Editura Economică, 2005.
- Lupu 1989 N. Lupu, *Tilișca. Așezările arheologice de pe Cățânaș*, București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1989.
- Marinescu 1989 G. Marinescu, „Cercetări și descoperiri arheologice de epocă romană în nord-estul Transilvaniei”, *File de Istorie*, nr. 6/1989, pp. 5–66.
- Merczi 2011 M. Merczi, „Térdfibulák Komárom–‘Esztergom megyéből’”, în *Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei*, nr. 17/2011, pp. 7–80.
- Meta 2015 A. Meta, *Le monnayage en argent de Dyrrachion: 375-60/55 av. J.-C.*, Athens: École Française d'Athènes, 2015.
- Mitrea 1968 B. Mitrea, „Cu privire la tezaurul monetar roman imperial de la Săpata de Jos și prăbușirea limes-ului Transalutan”, în *Studii și Cercetări de Numismatică*, nr. 4/1968, pp. 197–206.
- Mócsy 1974 A. Mócsy, *Pannonia and Upper Moesia*, Boston–London: Routledge & Kegan Paul, 1974.
- Petolescu 1990 C. M. Petolescu, „Repertoriul numismatic al județului Gorj”, în *Cercetări Numismatice*, nr. 6/1990, pp. 35–75.
- Petre-Govora 1968 Gh. I. Petre-Govora, „Tezaurul monetar de la Ionești Govorii”, în *Studii și Cercetări de Numismatică*, nr. 4/1968, pp. 207–208.

- Picard, Gjoncecaj O. Picard, S. Gjoncecaj, „Drachmes d’Apollonia et de Dyrrachion dans les Balkans”, în *Studia Albanica*, nr. 38/1/2005, pp. 139–154.
- Piso 1974 I. Piso, „Războiul lui Philippus cu carpii”, în *In Memoriam Constantini Daicovici*. Cluj: Dacia, 1974, pp. 301–309.
- Popescu 1958 D. Popescu, „Le tresor dace de Sincrăeni”, *Dacia*, nr. 2, 1958, pp. 157–206.
- Preda 1973 C. Preda, *Monedele geto-dacilor*. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1973.
- Woytek *et al.* 2012 B. E. Woytek, M. Rodrigues, F. Cappa, M. Schreiner, M. Radtke, U. Reinholz, „Imitations of Roman Republican Denarii: New Metallurgical Data”, în *American Journal of Numismatics*, nr. 24/2012, pp. 133–162.

Foamete și canibalism în Roma în timpul asediului vizigoților din anul 408 și în Hispania în timpul invaziei alanilor, vandalilor și suebilor din 409. Considerații pe marginea izvoarelor istorice

Dr. Vasile MĂRCULEȚ

Mediaș

vasilemarculet@gmail.com

Rezumat. La sfârșitul primului deceniu al secolului al V-lea, provinciile Imperiului Roman de Apus din Italia, Gallia și Hispania au avut de înfruntat puternice invazii ale vizigoților, alanilor, vandalilor și suebilor. Asemenea invazii au provocat vizigoții în Italia, în anul 408, respectiv alanii, vandalii și suebii în Hispania în anul 409. Blocada impusă de vizigoți Romei, în anul 408 și privațiunile la care a fost supusă populația Hispaniei în timpul invaziei alanilor, vandalilor și suebilor din 409 au generat în rândul populației o violentă foamete, în cursul căreia, o serie de izvoare înregistrează inclusiv comiterea unor acte de canibalism de către unii locuitori, determinate de lupta pentru supraviețuire.

Cuvinte cheie: canibalism, vizigoți, alani, vandali, suebi, Roma, Hispania, Olympiodorus, Hydatius, Isidorus de Sevilla.

Famine and Cannibalism in Rome During the Siege of the Visigoths from 408 and in Hispania During the Invasion of the Alans, Vandals and Suebians from 409. Considerations on historical sources

Abstract. At the end of the first decade of the 5th century, the Western Roman Empire's provinces of Italy, Gallia, and Hispania faced powerful invasions by the Visigoths, Alans, Vandals, and Suebians. Such invasions provoked the Visigoths in Italy in 408, respectively the Alans, Vandals and Suebians in Hispania in 409. The blockade imposed by the Visigoths on Rome in 408 and the deprivations to which the population of Hispania was subjected during the invasion of the Alans, Vandals and Suebians of 409 generated a violent famine among the population, during which, a series of sources, also record the committing of acts of cannibalism by some inhabitants, determined by the struggle for survival.

Keywords: cannibalism, Visigoths, Alans, Vandals, Suebians, Rome, Hispania, Olympiodorus, Hydatius, Isidorus of Seville.

La sfârșitul primului deceniu al secolului al V-lea, provinciile Imperiului Roman de Apus din Italia, Gallia și Hispania se vedeau confruntate cu puternicele invazii ale vizigoților, alanilor, vandalilor și suebilor. Blocada totală impusă Romei de către vizigoții conduși de regele Alaric (395–410) în timpul asediului orașului (408) și pătrunderea violentă a alanilor, vandalilor și suebilor în Hispania (409), devastările și distrugerile provocate, asociate cu efectele unor catastrofe naturale au generat în rândul populației locale o foamete teribilă, care, potrivit informațiilor transmise de unele izvoare istorice, contemporane sau tardive, au împins o parte a acestora la acte de canibalism, pentru a-și asigura supraviețuirea.

Asediul Romei de către vizigoți.

Foamete și canibalism în rândul locuitorilor?

Înfrângerile suferite în fața generalului roman Falvius Stilicho, *magister militum*, la Pollentia (402) și Verona (403), l-au împiedicat, pentru moment, pe regele vizigot Alaric să invadeze Italia. În anul 407, însă, Alaric ocupă poziții în Noricum și amenință cu invadarea Peninsulei Italice dacă nu i se plăteau „*patru mii de livre*” de aur¹. Stilichon, care se confruntau cu uzurparea generalului Constantinus în Britannia, i-a convins pe împăratul Honorius și Senatul să accepte cererea regelui vizigot, cu intenția de a-l folosi împotriva uzurpatorului².

Executarea generalului roman Flavius Stilichon, în 408, elimina pe cel mai reductibil adversar al regelui vizigot. Odată cu moartea capabilului general, cel mai însemnat obstacol militar dispăruse, din calea lui Alaric.

În octombrie 408, invocând faptul că Olympius, *magister officiorum*, noul deținător real al puterii de la Ravenna, a refuzat să-i achite suma promisă, Alaric a invadat Italia³. Regele vizigot s-a îndreptat spre Roma, pe care a supus-o asediului (iarna 408–409); primul dintr-o serie de trei.

Regele vizigot, precizează un alt autor contemporan evenimentelor, Sozomenus (secolul V), „*așezase barbari pe malurile Tibrului, în așa fel încât din Portus*”, portul Romei, „*brana necesară nu putea fi adusă locuitorilor Orașului (Romei, n.n.)*”⁴. În aceste condiții, întrucât asediul cetății se prelungea, „*foametea și epidemia apăsau Orașul*”⁵.

Pentru ridicarea asediului, Alaric solicita o plată imensă. Istoricul romano-bizantin, Zosimus (secolul V–VI), consemna faptul că regele vizigot cerea să-i fie predate „*tot aurul*

1 Olympiodorus 1983, § 7.2 [a se vedea și ediția: Olympiodore 1959, p. 168]; Zosime 1986, V.XXIX.9 [a se vedea și edițiile: Zosimo 2007, V.29.9; Zosimus 1982, V.29.9]; Cf. Kulikowski 2010, p. 172.

2 Zosime 1986, V.XXX.1-5 [a se vedea și edițiile: Zosimo 2007, V.30.1-5; Zosimus 1982, V.30.1-5]; Cf. Kulikowski 2010, p. 172.

3 Zosime 1986, V.XL.1-4, XLI.3-7, XLII.1 [a se vedea și edițiile: Zosimo 2007, V.40.1-4, 41.3-7, 42.1; Zosimus 1982, V.40.1-4, 41.3-7, 42.1].

4 Sozomène 2008, IX.6.2.

5 *Ibidem*, IX.6.3.

pe care orașul îl deținea, de asemenea argintul și, pe lângă acestea, toate bunurile mobile găsite în oraș și, în plus, sclavii barbari”⁶.

Autorul romano-bizantin contemporan evenimentelor, Olympiodorus (secolul IV–V), transmite, în plus, unele informații, care ne oferă o imagine a tragediei trăite de locuitorii Romei în timpul asediului, generată de foamete. Acesta afirmă în lucrarea lui, fără a prezenta alte detalii, că în timpul asediului Romei „*locuitorii s-au dedat la canibalism (ἀλληλοφασία)*”⁷.

În atare situație, după noi tratative, regele vizigot a acceptat să pună capăt asediului în schimbul unei contribuții consistente primite din partea locuitorilor. Conform relatării lui Zosimus, orașul se angaja să-i plătească lui Alaric „*cinci mii de livre de aur, și peste treizeci de mii de livre de argint, patru mii de robe de mătase, în plus trei mii de piei vopsite purpurii și o cantitate de trei mii de livre de piper*”⁸. La rândul lui regele vizigot, „*le-a permis locuitorilor orașului să se aprovizioneze timp de trei zile, permițându-se să iasă în siguranță prin unele dintre porți și, de asemenea, să între grâul din port*”⁹.

Revenind la informația transmisă de Olympiodorus cu privire la actele de canibalism ale locuitorilor Romei, constatăm că ea rămâne unică în peisajul istoriografiei. În consecință asupra veridicității sau non-veridicității ei nu ne putem pronunța. Considerăm, însă, că, chiar dacă fenomenul canibalismului nu a fost unul general, totuși, pe fondul foametei determinate de blocada impusă de forțele vizigote, nu poate fi exclusă existența unor asemenea cazuri. De altfel, știrea transmisă de Sozomenus vine în sprijinul acesteia.

Pătrunderea alanilor, vandalilor și suebilor în Hispania.

Foamete și canibalism.

În toamna anului 409, alanii, vandalii și suebii străpung bariera naturală a Pirineilor și debușează în Hispania. Pătrunderea barbarilor în Hispania este prezentată diferit de autorii contemporani sau tardivi care au înregistrat evenimentele.

Prosperus de Aquitania, contemporan evenimentelor, se limitează că noteze doar că în timpul celui al optulea consulat al lui Honorius (395–423) și a celui de-al treilea al lui Theodosius II (408–450), care corespund anului 409, „*vandalii au ocupat Hispania*”¹⁰. La rândul lui, Paulus Orosius, afirmă că o serie de neamuri, de neoprit prin „*număr și forțe*”, respectiv „*alanii, suebii și vandalii*”, sunt cei care „*au luat*” provinciile Hispaniei¹¹.

6 Zosime 1986, V.XL.3 [a se vedea și edițiile: Zosimo 2007, V.40.3; Zosimus 1982, V.40.3].

7 Olympiodorus 1983, § 7.1 [a se vedea și ediția: Olympiodore 1959, p. 168].

8 Zosime 1986, V.XLI.4 [a se vedea și edițiile: Zosimo 2007, V.41.4; Zosimus 1982, V.41.4]; Cf. Wolfram 1988, p. 155.

9 Zosime 1986, V.XLII.2 [a se vedea și edițiile: Zosimo 2007, V.42.2; Zosimus 1982, V.42.2].

10 Prosper 2008, p. 62, a. 409 [a se vedea și ediția: Prosper 2014, § 1236-1237].

11 Orosius 2010, 7.38.3 [a se vedea și edițiile: Orosius 1981, 7.38; Orosio 1998, VII.38.3].

O informație la fel de succintă, care îi vizează, însă, doar pe suebi, ne transmite autorul anonim al *Cronicii Gallice de la 452*. Acesta consemnează că „*suebii ocupă mare parte a Hispaniei*”¹².

Disponem, de asemenea, din relatările unor autori contemporani, de mai multe detalii legate de pătrunderea alanilor, vandalilor și suebilor în Hispania. Spre exemplu, Hydatius notează în cronica lui că „*alanii, vandalii și suebii pătrund în Hispanii în anul 447 al erei acesteia* (409, n.n.). *Unii cu patru zile înainte de kalendele* (28 septembrie, n.n.), *alții în ziua a treia a idelor lui octombrie* (12 octombrie, n.n.), *a treia zi după sărbătoarea [duminicii]* (marți, n.n.), *sub al optulea consulat al lui Honorius și al treilea al lui Theodosius, fiul lui Arcadius*”¹³.

Majoritatea autorilor evidențiază violențele produse în Hispania de către barbari, atât în timpul cuceririi, cât și în primii ani care au urmat acesteia. Cu privire la aceste aspecte, Paulus Orosius susține că „*după ce s-au dat acolo pentru o vreme la raiduri mari și sângeroase și au provocat distrugerea atât a vieții, cât și a proprietății, [...], au tras la sorți pentru a-și împărți câștigurile și s-au stabilit acele părți pe care le dețin până astăzi*”¹⁴. În continuarea relatării lui, acesta afirmă că „*provinciile hispanice au fost invadate și au suferit devastări și măceluri*”, dar, trage el o concluzie cât se poate de interesantă, „*asta nu ar fi nou*” deoarece „*în acești doi ani, timp în care sabia dușmanului a făcut ravagii, ei au îndurat de la barbari ceea ce au suferit din mâna romanilor*”¹⁵.

Distrugerile și devastările suferite de provinciile Hispaniei sunt confirmate și de unele informații provenite din corespondența lui Hieronymus. În una din scrisorile sale, adresată unei aristocrate din Gallia, Ageruchia, datată în anul 409, acesta îi relatează cunoștinței sale faptul că „*Hispaniile sunt în pragul ruinei și tremură zilnic când își amintesc de invazia cymrylor* (galilor, n.n.). *Și, în timp ce alții suferă nenorociri o singură dată, în fapt, ei se așteaptă să le sufere continuu*”¹⁶.

Unii dintre autori creionează un tablou mult mai violent și mai sumbru. Aceștia susțin că distrugerile provocate de barbari, asociate cu ravagiile produse de o epidemie de ciumă, cu abuzurile administrației civile și cu cele ale militarilor imperiului au generat o asemenea foamete încât, pentru a supraviețui, populația locală sau, cel puțin, o parte a acesteia, a fost silită să recurgă la acte de canibalism.

O primă informație de acest tip se regăsește în opera lui Olympiodorus, și el contemporan evenimentelor. Acesta relatează că atunci „*când vandalii au invadat Spania și romanii au fugit în orașele lor cu ziduri, o astfel de foamete i-a afectat, încât s-au dat la canibalism*”¹⁷. În scopul confirmării știrilor lui, autorul aduce un exemplu din societatea

12 *Gallic Chronicle of 452*, p. 81, § 16.

13 Hydatius 1974, § XV.42 [a se vedea și ediția: Hydatius 1993, § XV/15.42].

14 Orosius 2010, 7.40.10 [a se vedea și edițiile: Orosius 1981, 7.40; Orosio 1998, VII.40.10].

15 *Ibidem*, 7.41.2 [a se vedea și edițiile: Orosius 1981, 7.41; Orosio 1998, VII.41.2].

16 Jerome 1893, CXXIII.16.

17 Olympiodorus 1983, § 29.2 [a se vedea și ediția: Olympiodore 1959, p. 178].

hispanică relatând că „o femeie care a avut patru copii i-a mâncat pe toți, dând pentru fiecare caz drept scuză hrănirea și supraviețuirea celor rămași. În cele din urmă, după ce i-a mâncat pe toți”, drept pedeapsă pentru fapta ei, „oamenii au ucis-o cu pietre”¹⁸.

Informații cu același conținut, dar ceva mai extinse, sunt cuprinse și în *Cronica* lui Hydatius și el contemporan evenimentelor. În lucrarea lui, acesta consemnează că „în timp ce Hispaniile sunt lăsate pradă sălbăticiilor barbarilor și, nu mai puțin, răului ciumei, bogăția și proviziile depozitate în orașe sunt jefuite de perceptorul tiranic și secătuite de soldați”¹⁹. Ca urmare a acțiunii comune și îngemănate a acestor factori, continuă autorul, „foamea s-a dezlănțuit, atât de îngrozitoare încât, mânite de foame, ființele umane au înfulecat carne de oameni. Și mamele se ospătau cu trupurile propriilor copii pe care îi ucideau și găteau cu propriile mâini”²⁰.

În sfârșit, o serie de știri cu un conținut identic se regăsesc în *Istoria goștilor, vandalilor și suebilor* lui Isidorus de Sevilla, lucrare redactată la începutul secolului al VII-lea (c.624). Acest lucru se datorează, cel mai probabil, faptului că în realizarea operei lui, autorul a folosit ca izvoare și lucrările predecesorilor săi. Potrivit consemnării lui Isidorus de Sevilla, „în anul 446 (408, n.n.), vandalii, alanii și suebii au ocupat Hispania, au provocat multe omoruri și pustiiri prin raidurile lor sângeroase, au dat foc orașelor și au secătuit bunurile pe care le-au prădat, astfel încât carnea omenească a ajuns să fie consumată de oameni din cauza ferocității foamei lor. Mamele și-au mâncat copiii”²¹.

Principala problemă pe care o ridică informațiile transmise de cei trei autori este cea legată de veridicitatea acestora. În acest sens, considerăm necesar să prezentăm părerile exprimate de unii cercetători, atât cu privire la știrile propriu-zise, cât și la conținutul cronicilor, în ansamblul lor.

Informațiile transmise de autorii menționați, îndeosebi cele provenite din *Cronica* lui Hydatius, au primit interpretări diferite din partea cercetătorilor. Unii dintre aceștia le consideră ca fiind absolut veridice, alții le contestă veridicitatea.

În prima categorie de autori se înscriu, în primul rând, autorii de origine spaniolă. Încă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, Fernando Henrique Flórez, considera *Cronica* lui Hydatius ca fiind „unul dintre cele mai prețioase monumente pe care le avem; atât pentru venerabila ei vechime, cât și pentru scopul cu care a fost realizată”²². Pe aceleași coordonate se înscriu și aprecierile lui Bernardo Sánchez Alonso, care apreciază că informațiile transmise de Hydatius pe anumite aspecte „sunt unice” și că, în plus, *Cronica* acestuia este „foarte de încredere”²³.

18 *Ibidem* [a se vedea și ediția: Olympiodore 1959, pp. 178–179].

19 Hydace 1974, § XVI/16.48 [a se vedea și ediția: Hydatius 1993, § XVI/16.48; Hydatius 2008, 16].

20 *Ibidem* [a se vedea și ediția: Hydatius 1993, § XVI/16.48; Hydatius 2008, 16].

21 Isidore 1970, § 72.

22 Flórez 1756, p. 287.

23 Sánchez Alonso 1947, p. 68.

La polul opus se situează exegeții care contestă veridicitatea informațiilor autorilor menționați. Spre exemplu, Manuel Torres este de părere că afirmațiile lui Hydatius, Isidorus de Sevilla, și Paulus Orosius, cu privire la distrugerile provocate de alani, vandali și suebi și la situația disperată a locuitorilor sunt „pur retorice”²⁴. În același sens se exprimă Wilhelm Reinhart, care consideră de prezentarea evenimentelor făcută de Hydatius este „plină de exagerări retorice”²⁵.

Deosebit de interesantă este evoluția judecării de valoare a istoricului francez Christian Courtois cu privire la *Chronica Minora*, în general, a *Cronicii* lui Hydatius, în special. Dacă în una din lucrările lui consideră că „valoarea documentară” a lucrărilor cunoscute sub denumirea de *Chronica Minora*, care le includ și pe cele ale lui Prosperus, Hydatius sau Isidorus de Sevilla „este adesea mediocră”, în una ulterioară afirmă că discursul lui Hydatius, deși „este scheletic”, rămâne, totuși, „merituos pentru sobrietate și precizie”²⁶.

Valoarea documentară a *Cronicii* lui Hydatius este contestată și de André Piganiol. Din punctul de vedere a istoricului francez, lucrarea lui Hydatius nu este decât „o cronică mediocră”²⁷.

Înregistrăm, totodată, părerea, de dată relativ recentă, a lui Michael Kulikowski, cu privire la conținutul *Cronicii* lui Hydatius. Potrivit opiniei acestuia, „întreaga sa cronică este un catalog de orori, dar nimic altceva din ea nu este pictat atât de negru fără nicio nuanță”, precum „apocalipsa” generată de acțiunea convergentă a factorilor prezentați de Hydatius²⁸. Potrivit aceluiași autor, canibalismul menționat de Hydatius, alături de celelalte elemente ale „apocalipsei” prezentate „sunt poate tropi literari (figuri de stil, n.n.), simboluri ale unei distrugerii larg răspândite, în conformitate cu retorica foarte colorată a pasajului. În orice caz, violența a mers până la capăt, așa cum descrie însuși Hydatius”²⁹.

În sfârșit, reținem părerile, cu privire la însemnătatea *Cronicii* lui Hydatius, exprimate de Richard W. Burgess, unul din ultimii editori ai lucrării. Potrivit acestuia, *Cronica* lui Hydatius se înscrie în genul de lucrare al cărui aspect fundamental „a fost brevitățile și conciziunea acestuia”, astfel că fiecare cronică de acest tip „era o înregistrare a faptelor descrise în cel mai simplu și mai direct mod”, situație în care „analiza, cauzalitatea, episoadele contingente și explicația au fost evitate pentru o simplă relatare a «faptelor»”³⁰. În continuarea prezentării sale, editorul *Cronicii* constată că Hydatius este cu siguranță „cel mai detaliat și mai pronunțat dintre toți cronicarii Antichității Târzii, mai ales în a doua jumătate a *Cronicii* când nu mai urmărește izvoarele scrise”, conchizând că, cel mai probabil, acesta „a încercat să scrie o narațiune istorică mai tradițională în cadrul restricțiilor structurale ale

24 Torres 1940, p. 21.

25 Reinhart 1952, p. 31.

26 Courtois 1951, p. 23; Courtois 1955, p. 51, n. 6.

27 Piganiol 1972, p. 470.

28 Kulikowski 2010, p. 161.

29 *Ibidem*, pp. 161–162.

30 Burgess 1993, pp. 8–9.

noului gen de cronică”³¹. Cronică lui Hydatius, susține Richard W. Burgess, se remarcă prin „detaliile textului”³².

Cu privire la temeiurile care au stat la baza realizării cronicii de către Hydatius, Richard W. Burgess susține că, cel mai probabil, „scrierea istoriei a fost pentru Hydatius o reacție firească la haosul crescând pe care îl vedea în jurul său”, și că oricare ar fi fost acestea, „antecedentele sale istoriografice, l-au pregătit bine pentru sarcina pe care și-a propus-o, aceea de a consemna evenimentele care au dus la sfârșitul lumii”³³. În concluzie, susține editorul, Hydatius „nu era un diletant sau un amator fără speranță”, ci, dimpotrivă, acesta „poseda o mare înțelegere a scrierii istoriei și a metodelor acesteia”³⁴.

Din punctul nostru de vedere, acceptarea sau respingerea fără nicio rețineră și în totalitatea lor a informațiilor transmise de Olympiodorus, Hydatius și Isidorus de Sevilla cu privire la foametea și canibalismul care ar fi avut loc în Hispania odată cu pătrunderea violentă în Peninsula Iberică a alanilor, vandalilor și suebilor nu se justifică. Chiar dacă admitem ca exagerate știrile transmise de Hydatius și Isidorus de Sevilla, cu privire la practicarea unui canibalism în masă, considerăm, totuși, că nu putem respinge posibilitatea ca asemenea cazuri, chiar dacă mai reduse numeric, să se fi produs. Ca urmare, în ceea ce ne privește, suntem de părere că informațiile transmise de Olympiodorus, aflat la o vârstă matură, în epoca invadării Hispaniei de populațiile barbare menționate, mult mai rezervate decât ale celorlalți, au grad ridicat de veridicitate.

Considerații finale

La sfârșitul primului deceniu al secolului al V-lea, provinciile Imperiului Roman de Apus din Italia, Gallia și Hispania au avut de înfruntat puternice invazii ale vizigoților, alanilor, vandalilor și suebilor. Asemenea invazii au provocat vizigoții în Italia, în anul 408, respectiv alanii, vandalii și suebii în Hispania în anul 409.

În anul 408, în timpul asediului Romei de către vizigoți, blocada impusă orașului de către germanici a supus populația orașului la severe privațiuni, între care o foamete cumplită, generată de imposibilitatea aprovizionării cu hrană a locuitorilor. Pe acest fond autorul contemporan, Olympiodorus, înregistrează inclusiv comiterea unor acte de canibalism de către unii locuitorii, determinate de lupta pentru supraviețuire.

O situație similară avea să se înregistreze în anul 409 în provinciile Hispaniei. Invazia în Peninsula Hispanică a alanilor, vandalilor și suebilor și distrugerile provocate de aceștia și abuzurile militarilor romani, care au rechiziționat toate rezervele alimentare, asociate cu o violentă epidemie de ciumă au provocat, în rândul majorității covârșitoare a

31 *Ibidem*, p. 9.

32 *Ibidem*, p. 9.

33 *Ibidem*, p. 10.

34 *Ibidem*, p. 10.

locuitorilor o foamete generalizată. Și în acest caz, izvoarele literare avute la dispoziție, respectiv lucrările lui Olympiodorus, Hydatius și Isidorus de Sevilla, semnalează o serie de acte de canibalism. În ceea ce privește amploarea fenomenului, dacă că informațiile transmise de Hydatius și Isidorus de Sevilla sunt, evident, mult exagerate, suntem de părere că informațiile transmise de Olympiodorus, mult mai rezervate decât ale celorlalți, au grad ridicat de veridicitate.

Bibliografie

- Burgess 1993 R.W. Burgess, „Hydatius and his Chronicle”, în Hydatius, *The Chronicle of Hydatius and the Consularia Constantinopolitana. Two Contemporary Accounts of the Final Years of the Roman Empire*. Edited with an English translation by R.W. Burgess, Oxford, 1993, pp. 3–10.
- Courtois 1951 Chr. Courtois, „Auteurs et Scribes remarques sur la Chronique d’Hydace”, în *Byzantion*, XXI, 1951, 1, pp. 21–54.
- Courtois 1955 Chr. Courtois, *Les Vandales et l’Afrique*, Paris, 1955.
- Flórez 1756 Fr. H. Flórez, *España Sagrada. Teatro Geographico-Historico de la Iglesia de España*, Madrid MDCCLVI.
- Hydace 1974 Hydace, *Chronique*, t. I. Introduction, texte critique, traduction par A. Tranoy, Paris, 1974.
- Hydatius 1993 Hydatius, *The Chronicle of Hydatius and the Consularia Constantinopolitana. Two Contemporary Accounts of the Final Years of the Roman Empire*. Edited with an English translation by R.W. Burgess, Oxford, 1993.
- Hydatius 2008 Hydatius, „From the Chronicle of Hydatius”, în *From Roman to Merovingian Gaul. A Reader*. Edited and Translated by Al. C. Murray, Toronto, 2008, pp. 85–98.
- Isidore 1970 Isidore of Seville, *History of the Goths, Vandals, and Suevi*. Translated from the Latin with an Introduction by G. Donini and G.B. Ford, Jr., Second Revised Edition, Leiden, 1970.
- Jerome 1893 Jerome, „The Principal Works of St. Jerome”. Translated by W.H. Fremantle, with the Assistance by G. Lewis and W.G. Martley, în *A Select Library of Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church*, Second Series. Translated into English with Prolegomena and Explanatory Notes under the Editorial Supervision of Ph. Schaff and H. Wace, vol. VI. *St Jerome: Letters and Select Works*, New York, Oxford and London, 1893.
- Kulikowski 2010 M. Kulikowski, *Late Roman Spain and its Cities*, Baltimore, 2010.
- Olympiodore 1959 Olympiodore, „Histoire (Codex 80)”, în Photius, *Bibliothèque*. t. I («*Codices*» 1-84)”. Texte établi et traduit par R. Henry, Paris, 1959.
- Olympiodorus 1983 Olympiodorus, „Fragments”, în *The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire. Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus*, vol. II. Text, Translation and Historiographical Notes R.C. Blockley, Liverpool, 1983, pp. 151–220.

- Orosio 1998 Orosio, *Le Storie contro i Pagani*, vol. II (*Libri V-VII*), a cura di A. Lippold. Traduzione di G. Chiarini, Verona, 1998.
- Orosius 1981 P. Orosius, *The Seven Books of History against the Pagans*. Translated by R.J. Deferrari, Washington, D.C., 1981.
- Orosius 2010 Orosius, *Seven Books of History against the Pagans*. Translated with introduction and notes by A.T. Fear, Liverpool, 2010.
- Piganiol 1972 A. Piganiol, *L'Empire Chrétien (325-395)*. Deuxième édition mis a jour par A. Chastagnol, Paris, 1972.
- Prosper 2008 Prosper of Aquitaine, in vol. *From Roman to Merovingian Gaul. A Reader*. Edited and Translated by Al. C. Murray, Toronto, 2008, pp. 62–76.
- Prosper 2014 Prosper, *Prosper's chronicle: A critical edition and translation of the edition of 445*. Edited and Translated by Deanna Brook, Ottawa, 2014.
- Reinhart 1952 W. Reinhart, *Historia general del reino hispanico de los Suevos*, Madrid, 1952.
- Sánchez Alonso 1947 B. Sánchez Alonso, *Historia de la historiografía española*, t. I, Madrid, 1947.
- Sozomène 2008 Sozomène, *Histoire ecclésiastique. Livre VII-IX*. Texte grec de l'édition J. Bidez – G.C. Hansen (GCS). Introduction par G. Sabbah. Annotation par L. Angliviel de la Beaumelle, G. Sabbah. Traduction par A.-J. Festugière, Paris, 2008.
- Gallic Chronicle of 452* „The Gallic Chronicle of 452”, in vol. *From Roman to Merovingian Gaul. A Reader*. Edited and Translated by Al. C. Murray, Toronto, 2008, pp. 76–85.
- Torres 1940 M. Torres, „Los Vándalos y Alanos. Los Cuadosuevos”, in *Historia de España*. Dirigida por R. Menéndez Pidal, t. III. *Espana Visigoda (414-711 de J.C.)*, Madrid, 1940, pp. 17–25.
- Wolfram 1988 H. Wolfram, *History of the Goths*. Translated by Th. J. Dunlap, Berkeley, Los Angeles, London, 1988.
- Zosime 1986 Zosime, *Histoire nouvelle*, t. III, 1er partie (*Livre V*). Texte établi et traduit par Fr. Paschoud, Paris, 1986.
- Zosimo 2007 Zosimo, *Storia nuova*. Introduzione, traduzione e note di F. Conca. Testo greco al fronte, Milano, 2007.
- Zosimus 1982 Zosimus, *New History*. A Translation with Commentary by R.T. Ridley, Sydney, 1982.

Antroponimia feminină din Transilvania ca expresie a cultului sfințelor în secolul al XIV-lea. Câteva considerații legate de Elisabeta, Caterina, Dorothea, Margareta și Barbara

Doctor în istorie, prof. Florin-Mihai HASAN

Colegiul Ortodox „Mitropolitul Nicolae Colan”,
Cluj-Napoca
hasanmihai@gmail.com

Rezumat. Prin intermediul acestui studiu am încercat să identificăm dacă există o relație cauzală clară sau evidentă dintre cultul Sfințelor Auxiliare femei din Biserica Romană și acordarea pentru fetele nobile sau nenobile, la botez, a numelui acestor sfinte considerate ca fiind mari protectoare împotriva atacurilor de tip magic sau demonic în Evul Mediu.

Cuvinte cheie: Antroponimie, Transilvania, Sfinte Auxiliare, relicve, biserici, patrociniu.

Feminine anthroponymy in Transylvania as an expression of the cult of saints in the 14th century. Some considerations related to Elisabeta, Caterina, Dorothea, Margareta+ and Barbara

Summary. Through this study, we tried to identify whether there is a clear or obvious causal relationship between the cult of the female Auxiliary Saints in the Roman Church and the naming of noble or non-noble girls, at baptism, after the given name of these saints which were considered to be great protectors against magical or demonic attacks in the Middle Ages.

Keywords: Anthroponymy, Transylvania, Auxiliary Saints, relics, churches, patrociniu.

Preocupările noastre legate de antroponimia medievală din Transilvania¹ au atins tangențial² și relația dintre *patrocinium* și antroponimie. În studiul amintit, cel din 2020, am făcut o scurtă referire și la una dintre cele mai recente investigații, ce analizează relația dintre patronii celești și antroponimie³. De altfel, studiile dedicate de către Mariann Slíz acestor aspecte legate de procesul de primire a unui onomasticon, strâns legat de un sfânt patron sunt numeroase⁴, constante ca apariție⁵ și nu singulare⁶ în istoriografia maghiară.

În istoriografia occidentală este inutil să mai amintim studiile numeroase dedicate subiectului⁷. În istoriografia românească amintim amplul studiu din 2011 al colectivului pe care l-a coordonat Șerban Turcuș⁸, iar fiecare dintre membrii acestuia au dezbătut diverse aspecte ale problematicii⁹. În 2017 au fost publicate, de exemplu, rezultatele conferinței dedicate onomasticii de la Baia-Mare¹⁰. Lucrarea excelentă a cercetătoarei Carmen Florea¹¹ și cea a lui Ciprian Firea¹² ating și problematica pe care ne-am propus-o spre dezbateri.

În cazul de față am utilizat rezultatele pe care colectivul din care am făcut parte le-a făcut publice în anul 2011 și care se regăsesc și în studiul din 2011 al lui Victor Vizauer¹³, corelat cu rezultatele obținute de Fehértói, 1983, respectiv de către Slíz, 2011b și Slíz, 2017a. Studiul se dorește doar parțial o analiză statistică, deoarece acest aspect a fost reliefat în 2011¹⁴ (vom oferi totuși o serie de procente). Mai mult vom încerca să detectăm, dacă este posibil, cine au fost purtătoarele celor cinci antroponime din categoria hagianimelor și dacă a existat un motiv identificabil în spatele alegerii onomasticonului pentru respectivele persoane. Legătura dintre sfântă și persoana botezată, ilustrând răspândirea și întreținerea cultul respectivei sfinte¹⁵ în spațiul Transilvaniei, ca parte integrantă a regatului Ungariei,

1 Vezi Mihai-Florin Hasan—Academia.edu, accesat la 25.08.2023.

2 Hasan 2020, p. 69.

3 Slíz 2009.

4 Vezi doar în acest sens Slíz 2011, Slíz 2011a, Slíz 2011b, Slíz 2013.

5 Vezi Slíz 2015, Slíz 2017, Slíz 2017a.

6 Vezi, de exemplu, Mező 1996, Mező 2003, Fehértói 1983, Berrár 1952, Hajdú 1988.

7 Vom aminti doar cele 6 volume ale seriei „Onomastik” generată de Actele celui de-al 18-lea Congres Internațional de Onomastică de la Trier din 1993. Actele Congresului au fost publicate de către un colectiv coordonat de către Monique Bourin, Wilhelm F. Nicolaisen, Wilfried Seibicke și Dieter Kremer la editura Max Niemeyer Verlag din Tübingen, în anul 2002. De asemenea, Arnold 1997, în special, pp. 163–206. De asemenea, Brown 1981.

8 Turcuș *et al.* 2011.

9 Vizauer 2011, Dincă 2010.

10 Felecan 2017.

11 Florea 2022.

12 Firea 2016.

13 Vizauer 2011, tabel 1, pp. 33–34.

14 Turcuș *et al.* 2011, vol. 2, pp. 281–309.

15 Vezi Slíz 2017, p. 372.

nu mai trebuie demonstrată¹⁶. Studiul va avea în vedere spațiul transilvănean în accepțiunea sa contemporană, așa cum a fost cazul și în anul 2011.

Hajdú Mihály a afirmat faptul că maghiarii au încercat în alegerea numelui să păstreze numele părinților, a unei alte rudenii, a nașei sau a nașului; de asemenea, maghiarii au încercat să se lege de apropierea sau de importanța unei mari sărbători religioase, de alegerea numelui legat de sfântul celebrat în ziua respectivă sau de patronul celest al bisericii parohiale sau de un personaj celebru¹⁷.

Alegerea noastră a căzut asupra a cinci dintre cele mai importante sfinte din Orientul greco-levantin: o rudă a lui Iisus (Elisabeta), trei sfinte din perioada marilor persecuții (Ecaterina, Barbara și Dorothea) și o sfântă din perioada luptelor hristologice (Marina sau Margareta de Antiohia pentru latini—aici cu sensul de niceeni vestici). Practic, din secolul I î.Hr. până în secolul al V-lea d.Hr., cu avantaj cultic evident pentru Elisabeta, ruda Fecioarei.

A) BARBARA. Numele este considerat a fi greco-latin, evident feminin¹⁸. În cazul acestui antroponim feminin, este vorba despre un derivat din substantivul masculin βάρβαρος, ον [bárbaros] ce are sensul de bază de vorbitor de o limbă străină, neinteligibilă pentru un grec sau *bellenes*¹⁹. După cum subliniau J. P. Louw și E. Nida substantivul se referă la o persoană ce se afla în afara ariei civilizaționale greco-latine, dintr-o țară diferită de această zonă culturală²⁰. HCBDB nota faptul că pentru Herodot, de exemplu, egiptenii erau βάρβαροι²¹.

Sfânta Barbara este serbată în Orient pe data de 4 decembrie, la fel ca și în Occident, fiind considerată patroană a armurierilor, artileriștilor, minerilor, tâmplarilor și a lapicizilor²². Cu toate că lipsesc dovezi timpurii ale cultului său²³, hagiografia sa (βίος sau *vita*) greacă a fost redactată în jurul secolului al VII-lea (în text: Βαρβάρη)²⁴, la aproximativ 400 de ani de la martiriu.

16 Turcuș 2001, caput 89, p. 200: „*Dicant etiam laicis, quod nomen puero non imponant*”. La p. 257: „Capitolul 89. Despre botez. (Preoții) Să le spună, de asemenea, mirenilor să nu pună nume copiilor...”. Vezi și explicațiile pe larg la Turcuș *et al.* 2011, pp. 63–69.

17 Hajdú 2003.

18 Slíz 2011b, p. 43.

19 Danker & Bauer 2021 (mai departe BDAG), p. 146. Vezi, de asemenea, Achtemeier 1996 (mai departe HCBDB), p. 103. Sublinierea caracterului peiorativ al termenului înseamnă inclusiv un „sălbatic”, un om lipsit chiar de inteligența primară.

20 Louw & Nida 1988–1989, vol. 1, p. 135: 11.94 și 11.95.

21 HCBDB, p. 103.

22 Williams 1975, p. 156.

23 O prezentare a celor mai vechi calendare vezi la Hasan, 2014, p. 213. De asemenea, lipsesc mențiuni ale sale în *Depositio Episcoporum*, *Depositio Martirum*, *Martirologiul cartaginez* și *Martirologiul siriac*, vezi Lietzmann 1911.

24 C. Papavarnavas, *Cult of Saints*, E06644, <http://csla.history.ox.ac.uk/record.php?recid=E06644>, accesat la 28.08.2023. Primele sale atribute erau legate pe atunci de vindecarea leprei.

Conform unora dintre relatări Sfânta a fost martirizată la Heliopolis (provincia romană Syria) azi Baalbek, Liban²⁵ și în ciuda elementelor legendare ce apar în descrierea vieții sfintei, sunt elemente, care probabil provin dintr-o realitate a abuzurilor la care au fost supuși o serie de martiri de către membrii ai administrației romane extrem de zeloși²⁶. Trupul martirei a fost luat după aceea de către un creștin pios, Valentinus, care a îngropat-o în satul Gelasion, la 12 mile de Euchaita²⁷. Printre cei care i-au dedicat scrieri de tip encomiastic (*εγκομιον*, *laudatio*) se numără Sfântul Ioan Damaschinul (675–753/754), precum și episcopul Ioan de Sardis (815 d.Hr.), care rescrie hagiografia sfintei și devine astfel bază de inspirație pentru logothetul Symeon Metaphrastes (secolul X d.Hr.) în hagiografia martirei²⁸.

Hagiografia latină consideră că provine din Nicomedia (272–290), mutându-se apoi cu tatăl său, Dioscur (Dioscor) aproape de villa rustica de la Scandriglia (lângă Rieti), tatăl fiind în serviciul lui Maximian Herculi²⁹. Aici va începe procesul și execuția sfintei în 290³⁰. *Martirologiul din Adona* vorbește despre martiriul din Tuscia natală, însă tot sub Maximian (Herculi³¹). Problematic este faptul că Euchaita amintită în βίος-ul grecesc se găsește în provincia Paphlagonia³² din Anatolia. În plus, în secolul al VI-lea împăratul Justinian (527–565) îi aduce relicvele la Constantinopol din Egipt, ceea ce implică faptul că Barbara are o origine orientală, cel mai probabil egipteană³³ (deci e „barbara”, nu greco-latină).

Problemele legate de relicvele sfintei nu par să se termine la momentul Justinian. Ucrainenii afirmă faptul că trupul sfintei a fost donat ca și cadou de nuntă de Vasile I Macedoneanul către cneazul Vladimir (secolul IX d.Hr.), cu toate că Paul de Alep în 1654 crezuse că este vorba despre o sfântă nouă moscovită³⁴. Impresia noastră este aceea că la Kiev s-ar putea să fie altcineva, căci în Biserica Romană există date mult mai evidente, care indică faptul că în jurul lui 1009, venețienii le-au cumpărat de la Constantinopol și le-au adus la

25 C. Papavarnavas, *idem*.

26 Vezi, de exemplu relatarea lui Eusebiu de Caesarea despre martiriul de la Lugdunum (Lyon) a tinerei slave creștine Blandiana sau a diaconului Sanctus († 177). Chinurile la care a fost supusă Blandiana se regăsesc în parte în martiriul Barbarei, în cealaltă parte a Imperiului, desigur la 130 de ani distanță, vezi Rămureanu 1982, pp. 63–64. Vezi relatarea martiriului și la Williams 1975, pp. 156–157.

27 C. Papavarnavas, *idem*.

28 *Ibidem*.

29 <https://www.santiebeati.it/dettaglio/80400>, accesat la 28.08.2023.

30 *Ibidem*.

31 *Ibidem*.

32 *Ibidem*.

33 *Ibidem*.

34 Vezi studiul lui N. Zharkikh la https://www.academia.edu/27429624/False_Kyiv_relics_of_St_Barbara_, p. 10.

basilica Sf. Ioan Evanghelistul din Torcello (1009)³⁵. Acest model, aplicat și altor relicve precum cele ale Sf. Nicolae adus la Bari (1081) sau Sf. Apostol și Evanghelist Luca la Padova (1177), a cărui cap a ajuns la Praga din ordinul lui Frederic I Barbarossa.

Revenind la Sfânta Barbara, cam în perioada în care i se redactează *βιοζ*-ul i se dedică la Roma un *oratorium* de către papa Ștefan al IV-lea (816–817) în cartierul Subura (*S. Barbarae in Subura*)³⁶, dar din care nu a mai rămas nici o urmă; un alt *oratorium* dedicat sfintei (*S. Barbarae infra SS. Quattuor Coronatorum*) a fost ridicat de către papa Leon IV (844–857)³⁷, iar în secolul al XI-lea se ridică o biserică dedicată sfintei, pe ruinele Teatrului lui Pompei³⁸. Capitala papalității avea, astfel, nu mai puțin de trei locuri dedicate acestei sfinte despre care Bálint Sándor afirmă că era printre cele mai iubite patroane ale Ungariei³⁹.

Barbara ca și antroponim feminin prezent în Ungaria sau Transilvania nu îl identificăm, pe baza surselor păstrate, în intervalul temporal 1000–1300⁴⁰. Este posibil să fi existat în sursele documentare care, din păcate, nu ni s-au păstrat. Fiind mereu o intercesoare pentru o moarte bună, neașteptată, Barbara se găsea în reprezentări din numeroase biserici și altare⁴¹. Ca patroană a unei biserici o avem amintită în hotarul pusti Zámoly la 1193 (*Szentborbála*) în comitatul Fejér⁴². În Transilvania la 1276, Barbara era amintită ca și patroană a unei mănăstiri din hotarele Albei-Iulia⁴³. La 1302 exista și în comitatul Ung o biserică dedicată acesteia, care a devenit loc de pelerinaj⁴⁴. Din 1332 avem prima atestare a sărbătoririi acestei sfinte în regatul Ungariei⁴⁵.

Fresce târzii față de perioada pe care o avem în discuție sunt numeroase⁴⁶, dar din perioada secolului al XIV-lea avem siguri atestări la Turnišče (Slovenia), Štitnik, Rákoš și Rimavska Bana (Slovenia).

Uitându-ne la o hartă (vezi Harta 1) vedem că este vorba despre zone muntoase, cu exploatare minieră, iar Sfânta Barbara era printre altele patroană a minerilor și a morții liniștite, iar minerii se găseau adesea printre cei ce-și doreau o moarte în patul lor⁴⁷.

35 <https://www.santiebeati.it/dettaglio/80400>, accesat la 28.08.2023.

36 Vezi Chiese di Roma nel Medio Evo (Christian Hülsen, 1927) • B (uchicago.edu), accesat la 14.10.2023.

37 *Ibidem*.

38 *Ibidem*.

39 Bálint 1977, vol. 1, 4 decembrie; on-line vezi la Bálint Sándor: Ünnepi kalendárium I. (oszk.hu), accesat la 14.10.2023.

40 Fehértói 1983, p. 40: succesiunea Bar, Barabas I. Barnabas și p. 60: succesiunea Borathe, Borid.

41 Bálint 1977, *ibidem*.

42 Mező 1996, p. 65.

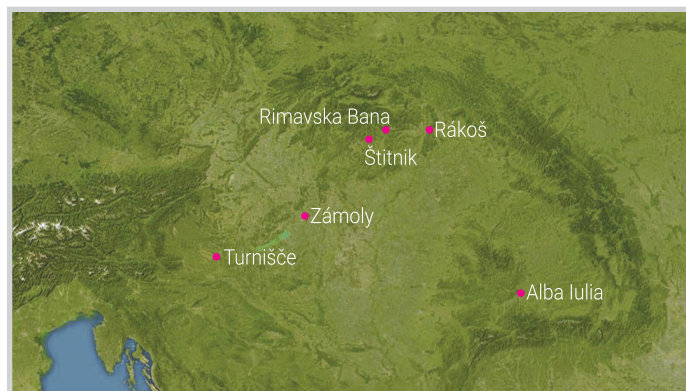
43 Hasan 2020, p. 82, tabel. Vezi și Rusu *et al.* 2000, p. 48.

44 Berár 1952, p. 187.

45 *Idem*, p. 187.

46 Bálint 1977, *ibidem*.

47 Uhrin 2016, p. 570.

Harta 1. Biserici și reprezentări în frescă ale Sfintei Barbara atestate ca existente până la finalul secolului al XIV-lea.

Revenind la antroponimia dintre 1301 și 1400 pentru spațiul Transilvaniei avem înregistrate un număr de 6 antroponime⁴⁸.

a) Barbara—atestată la 18 octombrie 1355 era membră a familiei Fráta-i, o familie nobiliară din comitatul Cluj (Cojocna)⁴⁹. Barbara era prin căsătorie, cel mai probabil, parte a ramurii Frátai Örkei, căci documentul arată că Ioan *zis Urke* era procurator și pentru aceasta și pentru surorile sale încă nemăritate: Elisabeta și Clara, care moșteniseră o parte din posesiune de la tatăl lor, Toma, fiul lui Mathias⁵⁰. Această secvență genealogică nu permite decât să notăm preferința familiei pentru un stoc antroponimic total creștin.

b) Barbara—atestată la 6 mai 1356⁵¹ era membră a clanului Csehrödi, familie nobiliară din comitatul Cluj (Cojocna), de asemenea⁵². Era căsătorită la acel moment cu Kalach, nobil de Sânmărtin, și mai avea o soră, Elisabeta. Ambele erau fiicele lui Ioan și nepoatele lui Ioan *zis Chente*.

c) Barbara—atestată la 13 ianuarie 1365⁵³ era membră a familiei Bători, fiind fiica lui Nicolae Bători și nepoata lui Briccius de Bátor⁵⁴. Aceasta își primea în urma unei decizii judecătorești partea de moștenire din averea tatălui său, constând din bunuri și proprietăți din comitatele Satu Mare, Szabolcs și Bihar⁵⁵. Sora sa se numea Anych (diminutiv de la Anna sau Ágnes) și beneficia de aceleași drepturi cu dânsa.

48 Turcuș *et al.* 2011, vol. 2, pp. 98–99, 162.

49 Csánki 1913, vol. 5, comitatul Cluj, vocea Fráta.

50 Pascu 1977, doc. 345, p. 365 (mai departe DRH, C, 10).

51 Pascu 1981, doc. 15, p. 17 (mai departe DRH, C, 11).

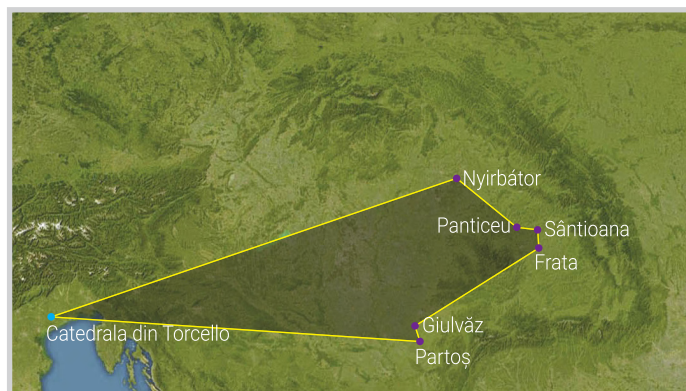
52 Csánki 1913, vol. 5, comitatul Cluj, vocea Cseh.

53 Pascu 1985, doc. 377, p. 391 (mai departe DRH, C, 12).

54 DRH, C, 12, doc. 377, p. 391.

55 *Ibidem*.

d) Barbara—atestată la 10 decembrie 1365⁵⁶ era membră a familiei nobiliare Szentiványi din comitatul Cluj (Cojocna) și beneficia din partea sa de moștenire, cuvenită prin tatăl lor, Ioan, fiul lui Martin, datorită deciziei regale de a le lăsa partea tatălui lor⁵⁷, după modul de moștenire cuvenit băieților. Surorile sale se numeau Catherina și Sebe.

Harta 2. Atestările antroponimice ale patronimului Barbara în secolul al XIV-lea în Ungaria și Transilvania în raport cu catedrala din Torcello în care se găsesc relicvele sfintei.

e) Barbara—atestată la 19 iulie 1370⁵⁸ era membră a familiei Partas-i (azi satul Partoș) din comitatul Timiș. Era una dintre o serie de mai multe moștenitoare, printre care verișoarele sale Elisabeta și Ecaterina, fiicele doamnei Panga, care era sora mamei sale, Elisabeta⁵⁹. Barbara mai avea o soră, Elena.

f) Borbala—atestată la 13 septembrie 1369⁶⁰ este o dovadă a utilizării inclusiv în scris a antroponimului sub forma sa fonetico-grafică maghiară și nu latină încă din perioada secolului al XIV-lea. Aceasta, precum și sora dânzei, Dorothea, erau membre ale familiei cărășene Gyulváz-i (de Giulvăz)⁶¹.

56 DRH, C, 12, doc. 445, p. 473.

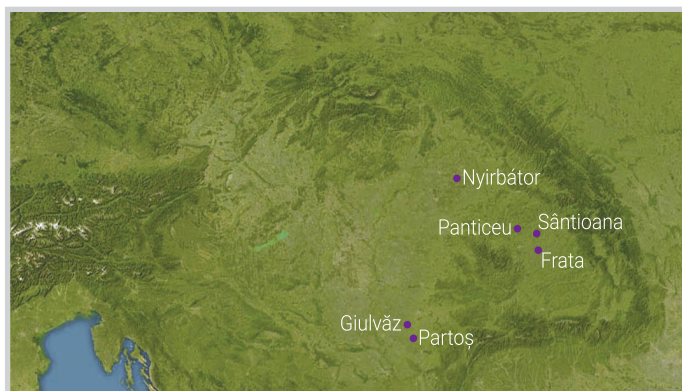
57 DRH, C, 12, doc. 445, p. 473.

58 Dani et al. 1991, doc. 538, p. 806 (mai departe DRH, C, 13).

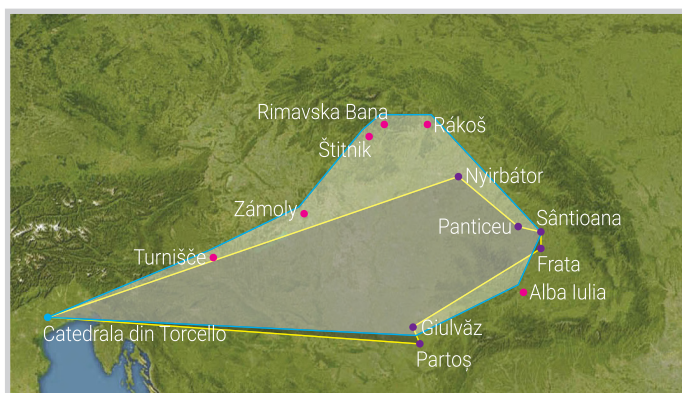
59 DRH, C, 13, doc. 538, p. 806.

60 DRH, C, 13, doc. 419, p. 634.

61 *Ibidem*.

Harta 3. Detaliu cartografic privind răspândirea antroponimului Barbara între 1355 și 1370 în Transilvania și regiunile adiacente.

Harta 4. Aria patronimico-antroponimică a cultului Sfintei Barbara așa cum s-a păstrat parțial între 1193 și 1370 în Transilvania și regiunile adiacente.

Prezența antroponimică în cele șase puncte identificate pe hărțile 2–3 în intervalul 1355–1370 ne poate oferi și o ipoteză de lucru. Sunt piese antroponimice care indică o concentrare antroponimică în trei zone: comitatul Szabolcs (Borbala călătorește însă și în Satu Mare și Bihor), comitatul Cojocna și comitatele Caraș-Timiș. Sigur, nu vor fi fost doar acestea, căci ele sunt doar piesele păstrate. Acestea însă ne permit să avansăm următoarea ipoteză: părinții celor șase nobile doamne Barbara au participat în intervalul 1335–1355 la vizitele, ambasadele și campaniile italiene ale familiei Anjou, iar trecerea acestor nobili s-a făcut și printr-un loc de pelerinaj: catedrala din Torcello, acolo unde latinii afirmă că au fost aduse relicvele sfintei după 1009. Vizita acestor nobili pelerini de ocazie probabil că nu a rămas fără urmări: se vor fi rugat să fie izbăviți de o moarte năprasnică în pământuri străine și să ajungă cu bine acasă promițând poate să-și numească vreunul dintre viitorii urmași feminini cu acest nume al sfintei ocrotitoare a celor ce speră să moară liniștiți, în patul lor.

Iar pentru omul medieval, aceasta era o dorință extrem de prezentă în gândurile sale, în contextul în care moartea violentă era o prezență constantă⁶².

Cultul Sfintei Barbara va fi extraordinar de bine documentat pentru perioada următoare de până la Reformă. S-a constatat pe teritoriul regatului Ungariei din 1282 și până la 1400 un număr de 18 doamne purtătoare a acestui antroponim⁶³. Practic, dacă avem în vedere faptul că cercetarea din anii 50 ai secolului trecut le-a luat în calcul și pe cele șase doamne din Transilvania, raportul este de 1:2 în favoarea părții trans-tisane. Între 1526 și 1772 antroponimul Barbara se găsește pe locul 10 în Ungaria cu 390 de înregistrări (1,90%)⁶⁴, adică a atins partea superioară a stocului de antroponime feminine.

Ulterior, pentru perioada de la 1770 la 1800 *Borbala* se găsește pe teritoriul diferitelor comitate ale Ungariei pe locul 9 antroponimic cu 442 de prezențe (4,57%)⁶⁵, între 1801-1830 pe locul 10 cu 360 de înregistrări (2,96%)⁶⁶, între 1831-1850 pe locul 11 cu 277 de prezențe (2,55%)⁶⁷, între 1851-1870 pe locul 16 cu 204 înregistrări (1,75%)⁶⁸, între 1871-1895 pe locul 20 cu 107 prezențe (1,03%)⁶⁹, între 1896-1920 pe locul 28 cu 84 de prezențe (0,2%)⁷⁰, între 1921-1944 pe locul 34 cu 36 de prezențe⁷¹, între 1945-1967 pe locul 45 cu 18 prezențe (0,27%)⁷². Observăm faptul că din secolul al XVIII-lea, numele Sfintei se găsește pe un trend descendent de la locul 9 în top 10 coborând pe locul 45 în epoca contemporană. Trendul descendent poate fi explicat și prin moda adoptării unora sau altora dintre nume, mai ales că din secolul luminilor reglementările Bisericii în acordarea numelor dispărea treptat. Faptul că, totuși, antroponimul rezistă până în epoca contemporană, chiar ca și rezidual, denotă o apropiere față de această sântă și numele său, în condițiile în care după 14 februarie 1969 prin enciclica *Mysterii Paschalis* pontiful Paul VI a eliminat această sântă⁷³ din calendarul roman⁷⁴, deci a eliminat unul dintre motivele pentru care în Occident patronimul era utilizat la momentul ceremoniilor bapismale.

Statistic, pentru Transilvania, între secolele XI-XIV, din cele 20.752 de persoane⁷⁵, cele 6 Barbara (inclusiv cu varianta *Borbala*) reprezintă un procent de 0,02% din total. Probabil

62 Vezi, de exemplu, Tuchman 1978, *passim*.

63 Berár 1952, p. 187.

64 Hajdú 2003, p. 369.

65 Hajdú 2003, p. 556.

66 *Ibidem*, p. 558.

67 *Ibidem*, p. 561.

68 *Ibidem*, p. 564.

69 *Ibidem*, p. 567.

70 *Ibidem*, p. 571.

71 *Ibidem*, p. 574.

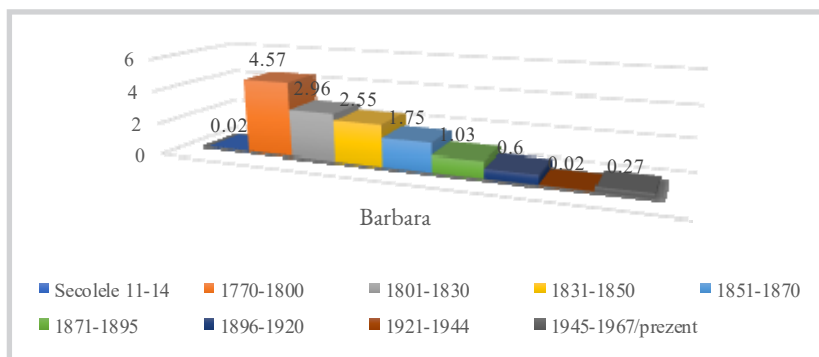
72 *Ibidem*, p. 577.

73 *Mysterii Paschalis* (February 14, 1969) | Paul VI (vatican.va), accesat la 15.10.2023.

74 *Calendarium Romanum*, 1969, pp. 32, 48, 69-70.

75 Vezi și concluziile și anexele la Turcuș *et al.* 2011, vol. 1, pp. 181-182, 291-298.

că celelalte 12 din intervalul de la 1282 la 1400 reprezintă cam tot o astfel de cifră la nivel de regat al Ungariei în partea sa trans-tisană. Desigur, aceste cifre sunt „cifre supraviețuitoare”, eșantioane statistice, care ne oferă o imagine despre ceea ce ar fi putut fi situația în spațiul regatului maghiar.

Graficul 1. Evoluția statistică a antroponimului Barbara/Borbala în raport cu Ungaria modernă și contemporană.

Din punctul nostru de vedere, observând frecvența antroponimică a lui Barbara în sursele păstrate, credem că este posibil ca rata de repetiție să se păstreze, deci, în mare, nu credem că eșantionul statistic s-ar modifica dincolo de un 0,02–0,5% din totalul antroponimelor înregistrate în perioadă. Observăm statistic faptul că Barbara a atins în Ungaria între 1921–1944 același plafon de 0,02% pe care acesta l-a avut în Transilvania la difuzia cultului sfintei.

B) CATERINA (ECATERINA, KATHERINA, KATHARINA, KATHA, KATA, KATHLYN, KATLYN etc.) este un nume greco-roman⁷⁶ atribuit acestei sfinte (Αικατερίνα⁷⁷). Cultul sfintei a debutat în preajma secolului al VIII-lea cel mai probabil în contextul egiptean generat în preajma mănăstirii Sfintei din Sinai⁷⁸. La fel ca și Sfânta Barbara, Ecaterina este o sfântă egipteană sau, mai generic, o sfântă orientală, de extracție greacă. Aceasta a fost născută și crescută în Alexandria, unde a beneficiat de o educație aleasă, care a pus-o, în final, în opoziție cu Maximian Daia (305) numit guvernator al Egiptului și Siriei⁷⁹. Acesta refuzând să se creștineze pentru a se căsători cu viitoarea sfântă, după ce ordonă maltratarea acesteia (în ciuda frumuseții sale legendare) cu o roată dințată, care s-a

76 Slíz 2015, p. 173.

77 Pentru detalii privind nașterea hagiografiei vezi Record | The Cult of Saints (ox.ac.uk), accesat la 15.10.2023.

78 Record | The Cult of Saints (ox.ac.uk), accesat la 15.10.2023.

79 Santa Caterina d'Alessandria (santiebeati.it), accesat la 15.10.2023.

sfârșat cu ajutorul lui Iisus, ce a întărit-o pe viitoarea martiră, ordonă decapitarea acesteia (24–25 noiembrie 305)⁸⁰. Trupul sfintei este purtat inițial de către îngeri pe Gebel Musa (vizavi de mănăstire), iar mai târziu, în incinta acesteia⁸¹.

Cultul sfintei s-a răspândit la Roma unde există o reprezentare de secol VIII în basilica San Lorenzo, apoi în grota San Gennaio de lângă Napoli (secolul X), apoi în Italia de Nord și Franța⁸². Roma a avut în secolul al XIV-lea trei basilici dedicate sfintei: *S. CATHARINAE prope S. Petri*, *S. CATHARINAE EXTRA PORTAM* (este vorba despre *Porta Asinaria*) și *S. CATHARINAE de Porta Leone*⁸³. În Ungaria, pentru secolul al XIV-lea avem o biserică la Cheresig, numit la 1332 *villa Sancte Katherine*, iar la 1391 *Zentkatharinaazonfalua* adică satul Sfintei Fecioare Catherina, așa cum la 1421 este amintit clar *ecclesiae de Zentkatherinaazonfalua in sancte Katherine virginis et martyris*⁸⁴. La 1320 în comitatul Dăbâca (Doboka) avem atestată *Scentkatherina* (astăzi Cătălina)⁸⁵. La 1305 avem o *Szentkatalin* la Noul Săsesc (Apaujfalu) în comitatul Alba din Transilvania, care la 1345 este specificată ca fiind capelă⁸⁶, la fel o *Sancta Katherina* (Cătălina, azi județul Covasna) la 1332–1334⁸⁷. În afara spațiului transilvănean, dar legat de secolul al XIV-lea avem biserici atestate în comitatul Liptó (Szentkatalin: 1332–7), Pozsega (Paca: capelă, 1281; Lještani la 1334), Zagreb (Dubranec la 1334)⁸⁸. Alte biserici și capele care este posibil să fi deținut relicve ale sfintei regăsim în comitatele Tolna (Belcs–1342), Zala (Bezered–1359), Saros (Daróc–1319), Strigoniu (Strigoniu–1231), Hont (Gyerki–1277), Zemplen (Krucsó–1237), Baranya (Pécs–1332–7), Heves (Oroszi–1332–7), Liptó (Pribilina–1332–7)⁸⁹.

Dacă observăm atestările cele mai timpurii acestea sunt la Strigoniu și Krucsó (secolul al XIII-lea) și par a fi legate de participarea Ungariei la cruciada din 1217–1218 (cruciada a V-a), când știm că regele Andrei al II-lea (1205–1235) a adus cu el, dar și ceilalți participanți, mai multe relicve din Țara Sfântă⁹⁰.

80 *Ibidem*.

81 *Ibidem*.

82 *Ibidem*.

83 Chiese di Roma nel Medio Evo (Christian Hülsen, 1927) • C (uchicago.edu), accesat la 15.10.2023.

84 Mező 1996, p. 110.

85 *Ibidem*

86 Mező 1996, pp. 110–111.

87 Mező 1996, p. 111.

88 *Ibidem*.

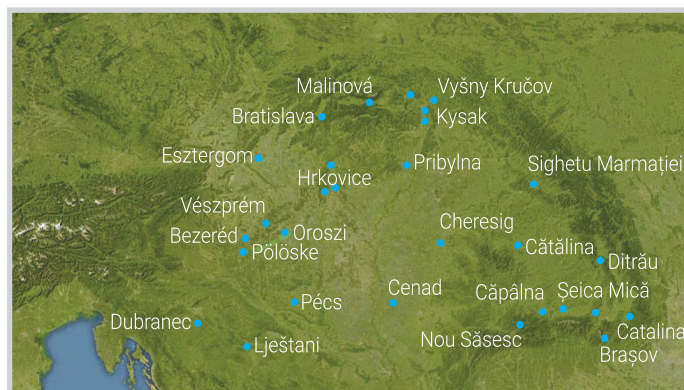
89 *Ibidem*.

90 *Vezi Veszpremy* 2002, pp. 102–103. Este vorba de ceea ce a cumpărat strict regele, fără anturajul său: despre parte din craniul Sf. Protomartir Ștefan, parte din craniul Sf. Margareta de Antiohia, parte din brațul drept al Ap. Toma și Bartolomeu, parte din bastonul lui Aaron, un chiup dintre cele de la nunta din Kanah și parte din relicvele celor 14.000 de prunci uciși de Herod, care au fost donate catedralei din Zagreb.

Este posibil ca în acest context, unii dintre participanții clerici sau laici să fi adus cu dânsii părți din relicvele sfintei Ecaterina, pe care le-au plasat probabil în Strigoniu și poate la Krucsó. Este posibil ca și ardelenii participanți la cruciadă să fi adus acasă relicve ale sfintei, căci vedem cultul bine reprezentat în secolul al XIV-lea de biserici dedicate Caterinei.

Din acest punct de vedere, opinăm că în cazul Ecaterinei, cultul a venit mai degrabă din sfera cruciată⁹¹, mai degrabă decât dinspre Roma, așa cum putem bănui pentru Sfânta Barbara. Nu negăm însă posibilitatea ca acest cult să fi iradiat direct și dinspre Roma având în vedere vechimea cultului sfintei în peninsula italică.

La Cheresig de fapt avem o atestare mai timpurie sub denumirea de *oppidum S. Catharinae* la 1290⁹², fapt ce poate indica pătrunderea cultului Caterinei dinspre Strigoniu spre spațiul transilvănean. La Strigoniu este vorba despre un claustru dominican la 1231, iar monahiile dominicane de la Veszprémvölgy și Pölöske aveau venerație, de asemenea, față de sfântă în secolul al XIII-lea⁹³. La Bratislava avem înregistrată o capelă destul de timpuriu (1311), la fel ca și destul de timpuriu probabil la Sighet și Brașov⁹⁴.

Harta 5. Biserici ale Sfintei Caterina atestate ca existente până la finalul secolului al XIV-lea.

Pentru cultul Sfintei Caterina observăm aglomerări croate, maghiare, est-transilvănene și, mai ales, slovace, pe care le putem cel mai bine explica printr-o expansiune a cultului sfintei legat cel mai probabil de o ipotetică prezență a relicvelor acesteia în zonele de iradiere deja amintite sau de patronatul asupra mineritului alături de Sfânta Barbara⁹⁵. Gruparea din spațiul est transilvănean și Sud-estic transilvănean trebuie să o explicăm tot printr-o

91 Vezi și Uhrin 2016, p. 564.

92 Bálint Sándor: *Ünnepi kalendárium II.* (niif.hu), accesat la 15.10.2023.

93 *Ibidem.*

94 *Ibidem.*

95 Uhrin 2016, pp. 566, 570.

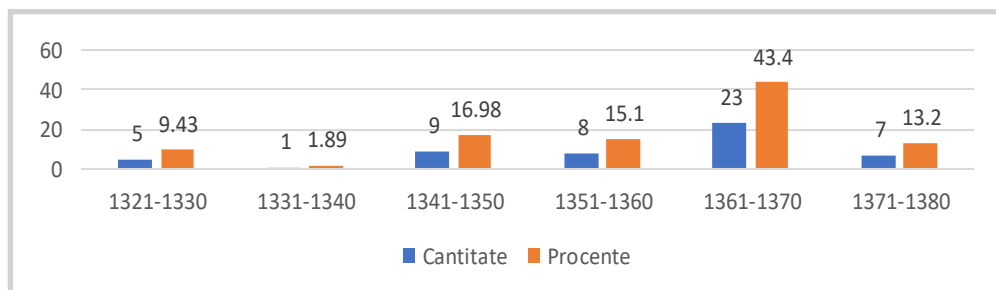
asemenea prezență a unor relicve poate la Cătălina (județul Covasna) ca fiind cel mai vechi centru ecleziastic din regiune atestat cu acest *patrocinium*. Pentru perioada angevină s-au înregistrat 40 de patrocinii dedicate sfintei, dintre care 7 ca și toponime⁹⁶. Ca antroponim anterior lui 1301 avem înregistrate un număr de 3 persoane sub forma Katha și toate sunt între 1202 și 1220, posibil fiind derivate din Katherina, ceea ce ar însemna o prezență ceva mai timpurie a cultului sfintei. Din păcate, lipsa antroponimului în forma sa întregă, nu ne permite mai mult decât o astfel de ipoteză de lucru.

Dintre cele 55 de persoane identificate de către noi încă din 2011 ca purtând între secolele XI–XIV acest antroponim în spațiul transilvănean⁹⁷, cea mai timpurie atestare există în secolul al XIV-lea la 1324, fiind vorba despre familia grevială de Tălmăciu (Tolmácsi) prin Katherina, fiica lui Corradus, sora lui Nicolae și soția lui Petru⁹⁸.

În cazul de față, într-un studiu mai aprofundat al acestei analize ne vom coborî asupra tuturor persoanelor numite astfel pentru a vedea dacă putem identifica în toate cazurile de unde provin acestea.

Aici vom încerca să înregistrăm frecvența acestora pe decenii: între 1321–1330 avem un număr de 5 antroponime, între 1331–1340 avem 1 antroponim, între 1341–1350 înregistrăm un număr de 9 persoane, între 1351–1360 alte 8 persoane, între 1361–1370 există 23 de antroponime, între 1371–1380 avem 7 persoane⁹⁹.

În toată Ungaria între 1301–1342 au fost identificate 35 de persoane purtând acest antroponim¹⁰⁰, iar în intervalul 1343–1359 alte 30 de persoane¹⁰¹.

Graficul 2. Difuzia antroponimului Katherina între 1320–1380 în Transilvania.

Observăm faptul că din materialul arhivistic păstrat, rata de botez/păstrare a antroponimelor având ca sursă de numire pe Sfânta Ecaterina se păstrează constant de-a lungul

96 Slíz 2011, p. 160.

97 Turcuș *et al.* 2011, vol. 2, pp. 177, 608–612.

98 *Ibidem*, p. 609.

99 *Ibidem*, pp. 177, 608–612.

100 Slíz 2011.

101 Slíz 2017.

secolului al XIV-lea, cu o creștere semnificativă doar în deceniul 7, când avem 23 de persoane de sex feminin care au primit acest nume. Între 1526 și 1772 antroponimul Catherina se găsește pe locul 2 în Ungaria cu 3491 de înregistrări (16,67%)¹⁰², adică a atins podiumul stocului de antroponime feminine.

În epoca modernă între 1770 și prezent stocul de persoane care au primit numele sfintei Ecaterina în diverse comitate din Ungaria de unde avem statistici a evoluat de la locul 2 (1.178 persoane, 12,18%) pentru intervalul 1770–1800, la locul 5 (944 persoane, 7,75%) în intervalul 1801–1830, la locul 7 (490 de persoane, 4,51%) în intervalul 1831–1850, la locul 10 (366 de persoane, 3,15%) în intervalul 1851–1870, la locul 16 (217 persoane, 1,51%) în intervalul 1871–1895, la locul 17 (137 persoane, 0,99%) în intervalul 1896–1920, la locul 50 (13 persoane, cca. 0,5%) în intervalul 1921–1944, pentru ca să revină pe locul 6 cu 339 de ocurențe (5,09%)¹⁰³.

La fel ca și în cazul Barbarei, Ecaterina s-a aflat ca și sfântă și numele său, în condițiile în care după 14 februarie 1969 prin enciclica *Mysterii Paschalis* pontiful Paul VI a eliminat această sfântă¹⁰⁴ din calendarul roman¹⁰⁵, deci a eliminat unul dintre motivele pentru care în Occident patronimul era utilizat la momentul ceremoniilor baptismale.

C) DOROTHEA este un nume grecesc (doros+thea/theos, sinonim cu Theodora=darul lui Dumnezeu), fiind vorba despre o fecioară din Cappadocia, martirizată în secolul al IV-lea d.Hr.¹⁰⁶. Se pare că provenea din Caesarea Cappadociei și destinul său a fost crud fiind dorită de un guvernator idolatru, care în final a condamnat-o la moarte prin decapitare¹⁰⁷. Ziua de celebrare a fost stabilită pe 6 februarie¹⁰⁸. Împreună cu Caterina, Barbara și Margareta formează cele „*quattuor virgines capitale*”¹⁰⁹. Dorothea și-a dezvoltat în Germania propriul său cult, dar treptat s-a alăturat acolo celorlalte trei „prietene auxiliare”¹¹⁰ fiind specializată în eliminarea sărăciei, a acuzațiilor false, iertarea tuturor păcatelor în momentul morții¹¹¹.

Interesant de observat faptul că sfânta nu avea vreo biserică pe care Sfânta Dorothea să o patroneze în Roma extrem de timpuriu, ci de abia din 1445 mai vechea *San Silvestro a Porta Settimiana* a devenit *San Silvestro e Santa Dorotea in Trastevere* adăpostind relicvele

102 Hajdú 2003, p. 369.

103 *Idem*, pp. 556–577.

104 *Mysterii Paschalis* (February 14, 1969) | Paul VI (vatican.va), accesat la 15.10.2023.

105 *Calendarium Romanum*, 1969, pp. 32, 48, 69–70.

106 Santa Dorotea e Teofilo (santiebeati.it), accesat la 16.10.2023.

107 Record | The Cult of Saints (ox.ac.uk), accesat la 16.10.2023. Vezi și Santa Dorotea e Teofilo (santiebeati.it), accesat la 16.10.2023.

108 Santa Dorotea e Teofilo (santiebeati.it), accesat la 16.10.2023.

109 Weed 2010, pp. 1066–1072.

110 *Idem*, p. 1072.

111 *Idem*, p. 1072.

sfintei¹¹². Relicvele sale se găseau și la Bologna, unde sfânta era celebrată de către studenți cu un festival al fructelor și florilor¹¹³. De aici, cultul a fost răspândit treptat spre Europa de către foștii studenți bolognezi, iar cronicarul Ioan Thuróczi amintește de *rosarum festum, rosarum dies*¹¹⁴.

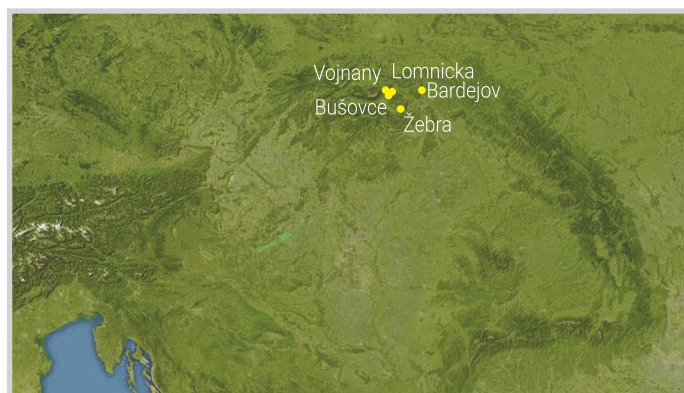
În Ungaria, în secolele XI-XV nu avem atestată vreo biserică având-o pe Dorothea ca și patron spiritual¹¹⁵, la fel cum nu avem în Transilvania între secolele XI-XIII¹¹⁶. Poate printre cele cu patron necunoscut (133 la număr) se poate să se fi aflat vreuna cu o astfel de dedicație.

Sculpturi gotice de secol XIV, pertinente de altare, avem la Bártfa (1390, 1480), Busóc (Bušovce, 1390), Kislornic (Lomnicka 1400), Krig (Vojnany 1380), Zsegra (Žebra 1370)¹¹⁷.

Interesantă de observat, la fel ca în cazul Barbarei sau a Catherinei, prezența Dorothe-ei în spațiul slovac, cu precădere. Dintre altarele cele mai cunoscute

Figura 1. Mariajul mistic a celor patru Fecioare Auxiliare, Lucas Cranach cel Bătrân.

Harta 6. Reprezentări ale Sfintei Dorothea atestate ca existente până la finalul secolului al XIV-lea.

112 Rendina 2004, pp. 94–95.

113 Bálint Sándor: *Ünnepi kalendárium I.* (oszk.hu), accesat la 16.10.2023.

114 *Ibidem.*

115 Mező 1996, pp. 66–70.

116 Hasan 2020, tabel p. 77.

117 Bálint Sándor: *Ünnepi kalendárium I.* (oszk.hu), accesat la 17.10.2023.

ale sfintei de menționat sunt cele de la Oradea (1370) sau Vasvár (1395)¹¹⁸ pentru secolul al XIV-lea. Marianna Slíz a punctat faptul că răspândirea cultului Sfintei Dorothea, de nicăieri, se datorează Ordinului eremiților Augustinieni, ceea ce a făcut ca acest cult să fie foarte viguros la finalul Evului Mediu¹¹⁹, iar antroponimic, între 1526 și 1772 să se găsească pe locul 16 în Ungaria cu 128 de ocurențe (0,62%)¹²⁰.

Ca antroponime avem 7 atestări în Transilvania între 1355 și 1376, fiind vorba despre șase persoane adulte și o copilă (o fată până la vârsta de 12 ani)¹²¹.

a) Dorothea—amintită la 7 noiembrie 1355, fiind fiica lui Ioan și nepoată a lui Alard de Ocna Sibiului¹²², deci provenind din familia grevială de Wizakna.

b) Dorothea—amintită la 13 septembrie 1369. Aceasta, precum și sora dânzei, Barbara, erau membre ale familiei cărășene Gyulváz-i (de Giulváz)¹²³.

c) Dorothea—amintită la 4 iulie 1374 provine din Tárnăveni (Dicsőszentmárton) și împreună cu sora sa, Elena, primește de la fratele lor posesiunea Coroiu¹²⁴.

d) Dorothea—amintită la 2 februarie 1375 provine din comitatul Solnoc¹²⁵ fiind membră a familiei nobiliare Nima-i.

e) Dorothea—amintită la 2 februarie 1375¹²⁶ provine din comitatul Doboka, fiind parte a familiei Doboka-i din neamul Kökényes-Radnót.

Harta 7. Detaliu cartografic privind răspândirea antroponimului Dorothea între 1355 și 1377 în Transilvania și regiunile adiacente

118 *Ibidem*.

119 Slíz 2013, p. 238.

120 Hajdú 2003, p. 369.

121 Turcuș *et al.* 2011, vol. 2, p. 267.

122 *Ibidem*.

123 DRH, C, 13, doc. 419, p. 634.

124 Răduțiu *et al.* 2002, mai departe DRH, C, 14, doc. 330, p. 471.

125 DRH, C, 14, doc. 377, p. 524.

126 Turcuș *et al.* 2011, vol. 2, p. 267.

f) Dorothea—amintită la 23 iulie 1376 provine din comitatul Timiș, din Remetea, fiind membră a familiei Himfi¹²⁷ prin căsătoria sa cu Benedict, banul Bulgariei.

g) Dorothea—amintită la 25 ianuarie 1377 provine din comitatul Doboka, fiind membră a familiei Nyires-i¹²⁸.

Privind răspândirea celor șapte antroponime pe harta Transilvaniei și comparând grupările de antroponime de tip Dorothea putem presupune faptul că la fel ca în cazul Barbarei avem o ipoteză a campaniilor italiene, iar în cazul familiei de Wizakna putem bănui că originea germană a familiei să fi favorizat cultul sfintei Dorothea.

D) ELISABETHA este un antroponim generat cu siguranță de cultul mamei lui Ioan Botezătorul și probabil de cel al prințesei Elisabetha Arpad de Ungaria, contesă de Thuringia¹²⁹. Numele este unul de origine ebraică și a fost amintit ca atare de către evanghelistul Luca în capitolul 1 al Evangheliei sale, atunci când amintește momentul nașterii miraculoase a lui Ioan Botezătorul (Yochanan-ben Zecharias-kohen). Elisabetha derivă din ebraicul *elishaba* (עֵלִישָׁבֶת) adică *Domnul este jurământul acesteia* și o desemna în prima mențiune pe fiica lui Amminadab și soția lui Aaron (Ex. 6:23)¹³⁰. De altfel, Luca evanghelistul atestă clar faptul că Elisabeta era dintre fiicele lui Aaron indicând transmiterea acestui antroponim în casa preoțească a lui Aaron (Luca, 1:5). Cultul Sfintei mame a lui Ioan Botezătorul era celebrat pe data de 23 septembrie, iar în Roma în *Sancta Sanctorum* din Lateran s-au descoperit recent 22 de relicve din secolele VII–VIII, aduse de la Lerin din Gallia¹³¹. Printre acestea erau părți de sol din peștera sfintei Elisabeta, mama lui Ioan Botezătorul¹³². În Roma a funcționat la un moment dat o biserică, azi dispărută, numită *Elisabeta de Fornari* în piațeta cu același nume¹³³. Ea a dispărut între timp. În Ungaria existau mai multe biserici dedicate Sfintei Elisabeta începând în comitatul Pesta pe la 1258¹³⁴. În Transilvania în intervalul de până la 1300 avem atestate șase biserici: una la 1190 la Oradea¹³⁵, una la Someșeni în 1235¹³⁶, una la Vălcani în 1274¹³⁷, una la Luncani (1299)¹³⁸, una la Sibiu (1300) și alta la Alba-Iulia (1300)¹³⁹.

127 42016 | Charters | Hungaricana, accesat la 17.10.2023.

128 Jakó *et al.* 2001, mai departe CDT, V, doc. 238, p. 119.

129 Slíz 2013, pp. 234–235.

130 Easton 1893, p. 225.

131 Record | The Cult of Saints (ox.ac.uk), accesat la 17.10.2023.

132 *Ibidem*.

133 Rendina 2004, p. 98.

134 Mező 1996, p. 73.

135 Rusu *et al.*, 2000, p. 189.

136 Géza 1994, p. 56.

137 CDT, I, doc. 334, p. 236.

138 Géza 1994, p. 96.

139 Rusu *et al.* 2000, pp. 48–49, 235–237.

Harta 8. Detaliu cartografic privind răspândirea centrelor ecleziastice sub patronatul Sfintei Elisabeta între 1199 și 1300 în Transilvania și regiunile adiacente.

Din punctul nostru de vedere, patrociniile indică faptul că până la 1300 în Transilvania, cultul sfintei Elisabeta este legat strict de mama lui Ioan Botezătorul, chiar dacă pare că pătrunderea cultică s-a produs, după datări, dinspre Vest spre Est. În această perioadă a secolului al XIV-lea avem atestate în Transilvania 73 de persoane purtând acest antroponim, având diverse funcții și ocupații sociale¹⁴⁰. În Ungaria numele ocupă primul loc între 1526–1772 (4188, 20,36%)¹⁴¹, apoi este detronat de către Maria. Cele mai multe nume de Elisabeta le găsim în Transilvania între 1330–1360 și 1361–1380.

E) **MARGARETHA (DE ANTIOCHIA)** își datorează popularitatea fiind una dintre cele patru fecioare auxiliare și având și parte din relicvele sale aduse în Ungaria. În Transilvania numele sfintei se regăsește în 54 de cazuri de asignări antroponimice¹⁴².

A fost una dintre cele mai iubite sfinte din Ungaria și numele său a fost adoptat extrem de des, mai ales că, la fel ca și în cazul Elisabetei, numele său a fost dublat de o altă prințesă arpadiană, Margareta, fiica lui Bela IV¹⁴³. Biserici dedicate în Transilvania Sfintei Margareta există un număr de 3 astfel de biserici identificate ca atare pentru secolele XI–XIII¹⁴⁴, iar la nivelul regatului Ungariei un număr de 17 biserici parohiale pentru secolele XIII–XV¹⁴⁵. De exemplu, la Roma, Sfintei Margareta îi era dedicată o bisericuță nu departe de San Lorenzo in Damaso¹⁴⁶.

140 Vizauer 2011, pp. 34–35.

141 Hajdú 2003, p. 369.

142 Vizauer 2011, pp. 34–35.

143 Slíz 2017, pp. 376–377.

144 Hasan 2020, p. 77.

145 Mező 1996, pp. 147–149.

146 Hulsen 1927, p. 309.

Margaretha ca antroponim feminin apare în 54 sau 57 de situații și este al doilea ca utilizare după Elisabeta¹⁴⁷ indicând tocmai puternica prezență a cultului acestei sfinte auxiliare devreme, alături de celelalte patru menționate în cadrul studiului. Cel mai probabil cultul acesteia s-a răspândit odată cu participarea la Cruciada a V-a a regelui Andrei al II-lea (în 1217–1218), care a cumpărat, printre alte relicve capul Sf. Margareta și cel al Sf. Protomartir Ștefan¹⁴⁸ (probabil părți mai consistente). Numeroasele atestări de nume de tip Margareta sugerează acest fapt, iar lupta ei cu diavolul sau dragonul îi conferă, cel mai probabil, în mentalitatea creștinilor de atunci, un rol apotropaic și protector asupra nou-născuților asupra cărora se răsfrânge în mod direct patronajul sfinte. Cel mai probabil a existat credința larg răspândită printre creștinii medievali din regatul Ungariei (și cu siguranță nu numai la aceștia) că purtarea numelui Sfintei Margareta de Antiochia (sau Marina) te proteja de atacurile demonice sau de posibilitatea ca tânăra să fie atinsă de vrăji diabolice sau chiar de demonizare.

În concluzie, putem afirma faptul că sunt greu de identificat motivele care au stat în spatele alegerii acestor cinci antroponime sfinte pentru fetele nobile (în special) și nenobile din Ungaria medievală, inclusiv din Transilvania, dar cert un oarecare rol mai important l-a jucat moda antroponimică derivată din cultul acestor sfinte auxiliare. Prezența relicvelor acestora și a bisericilor dedicate celor cinci sfinte auxiliare sau patronate de acestea (inclusiv la nivel imagistic, iconografic) a constituit un motiv pentru alegerea pentru copilele botezate de către paroh sau clericii înalți a acestor nume sfinte. Acestea au continuat să fie nume de referință în stocul antroponimic maghiar și nu numai până în epoca contemporană. Alte motive sunt greu de discerne în lipsa unor surse concludente în acest sens.

Bibliografie

Calendarium Romanum. Vatican: Typis Polyglottis Vaticanis, 1969.

Achtemeier 1996 P. J. Achtemeier, *The HarperCollins Bible Dictionary*. San Francisco: Harper Collins Publishing, 1996.

Arnold 1997 J. C. Arnold, *Ego Sum Michael. The origin and diffusion of the christian cult of St. Michael the Archangel*. Arkansas: University of Arkansas, 1997.

Bálint 1977 S. Bálint, *Ünnepi kalendárium. A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyomány világából*. Budapest: Szent István Társulat, 1977.

Berrár 1952 J. Berrár, *Női neveink 1400-ig*. Budapest: A Magyar Nyelvtudományi, 1952.

Brown 1981 P. Brown, *The Cult of the Saints. Its Rise and Function in Latin Christianity*. Chicago: The University of Chicago Press, 1981.

Csánki 1913 D. Csánki, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, vol. 5. Budapest: MTA, 1913.

147 Turcuș *et al.* 2011, p. 165.

148 Veszpremy 2002, p. 102.

- Dani 1991 I. Dani *et al.*, *Documenta Romaniaiae Historiae*. București: Editura Academiei Române, 1991.
- Danker & Bauer 2021 F. W. Danker & W. Bauer, *A Greek-English Lexicon of the New Testament and other Early Christian Literature*, 4th ed. Chicago/ London: The University of Chicago Press, 2021.
- Dincă 2010 A. Dincă, „Antroponimul Angelofor Mihail în onomastica transilvană până la 1350. Puncte de vedere și reflecții”, în *Anuarul Institutului de Istorie «G. Barițiu» din Cluj-Napoca*, vol. XLIX, 2010, pp. 345–356.
- Easton 1893 M. G. Easton, *Illustrated Bible Dictionary and Treasury of Biblical History, Biography, Geography, Doctrine, and Literature*. New York: Harper&Brothers, 1893.
- Fehértói 1983 K. Fehértói, *Árpád-kori Kis Személynévtár*. Budapest: AK, 1983.
- Felecan 2017 O. Felecan, *Name and Naming. Proceedings of the Fourth International Conference on Onomastics. “Name and Naming”. Sacred and Profane in Onomastics. Baia Mare, September 5–7, 2017*. Cluj-Napoca: Editura Mega și Editura Argonaut, 2017.
- Firea 2016 C. Firea, *Polipticele medievale din Transilvania: artă, liturgie, patronaj*. Cluj-Napoca: Editura Mega, 2016.
- Florea 2022 C. Florea, *The late medieval cult of Saints. Universal development within local context*. London: Routledge, 2022.
- Géza 1994 E. Géza, *Erdély Építészete a 11-13 században*. Kolozsvár: s.n., 1994.
- Hajdú 1988 M. Hajdú, „Studia in honorem P. Fábián, E. Rácz, I. Szathmári oblata a collegis et discipulis”, în *Adalék nőneveink korai divatjához*. Budapest: Elte BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék, 1988 pp. 61–65.
- Hajdú 2003 M. Hajdú, *Általános es magyar névtán*. Budapest: Osiris, 2003.
- Hasan 2014 M.-F. Hasan, „Observatii privind sărbătorile din calendarul roman”, în *Revista Bistriței*, nr. XXVIII/ 2014, pp. 213–238.
- Hasan 2015 M.-F. Hasan, „Familia nobiliară de Șintereag [Somkerek] și evoluția acesteia de la finalul epocii angevine până în timpul jagellonilor [secolele XIV-XVI]. Dinamica unui domeniu familial 1382–1481”, în *Revista Bistriței*, nr. XXIX/2015, pp. 128–147.
- Hasan 2020 M.-F. Hasan, „Patrocinium în bazinul transilvănean în secolele XI-XIII. Câteva date despre patronii celești ai lăcașurilor de cult din secolele XI-XIII”, în S. Andea, I. M. Balog & A. Chișu (editori), *Istoria și scrisul istoric azi: opțiuni metodologice, paradigme, agendă: lucrările Conferinței internaționale din 3-5 februarie 2020, dedicată Centenarului Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca*. Cluj-Napoca: Editura Școala Ardeleană, 2020, pp. 67–86.
- Hulsén 1927 C. Hulsén, *Le Chiese di Roma nel Medio Evo*. Firenze: Leo S. Olschki, 1927.
- Jakó *et al.* 2001 Z. Jakó, G. Hegyi & K. W. András, *Erdélyi Okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez V. 1373–1389*. Budapest: MTK, 2001.
- Lietzmann 1911 H. Lietzmann, *Die Drei Ältesten Martyrologien*. Bonn: A. Marcus und E. Weber’s Verlag, 1911.

- Louw & Nida 1988–1989 J. P. Louw & E. A. Nida, *Greek-English Lexicon of the New Testament based on Semantic Domains*, vol. 1-4, 2nd ed. New York: United Bibles Societies, 1988–1989.
- Mező 1996 A. Mező, *A templomcím a magyar helységnevekben*. Budapest: s.n., 1996.
- Mező 2003 A. Mező, *Patrocíniumok a középkori Magyarországon*. Budapest: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 2003.
- Pascu 1977 Ş. Pascu (ed.), *Documenta Romaniae Historica*, vol. 10. Bucureşti: Editura RSR, 1977.
- Pascu 1981 Ş. Pascu (ed.), *Documenta Romaniae Historica*, vol. 11. Bucureşti: Editura Academiei RSR., 1981.
- Pascu 1985 Ş. Pascu (ed.), *Documenta Romaniae Historica*, vol. 12. Bucureşti: Editura Academiei RSR, 1985.
- Răduţiu et al. 2002 A. Răduţiu, V. Pervain, S. Andea & L. Gross, *Documenta Romaniae Historica*, vol. 15 (1371–1375). Bucureşti: Editura Academiei Române, 2002.
- Rămureanu 1982 I. Rămureanu, *Actele Martirice*. Bucureşti: Eibmbor, 1982.
- Rendina 2004 C. Rendina, *Le Chiese di Roma*. Roma: Newton & Compton, 2004.
- Rusu 2000 A. Rusu et al., *Dicţionarul mănăstirilor din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş*. Cluj-Napoca: PUC, 2000.
- Slíz 2009 M. Slíz, „A háromkirályok kultuszának hatása a középkori és kora újkori né-Vadás-ra”, in *Névtani Értesítő*, vol. 31, 2009, pp. 91–103.
- Slíz 2011a M. Slíz, „A patrocíniumok és a személynév-gyakoriság összefüggései”, in *Helynévtörténeti Tanulmányok*, vol. 6, 2011, pp. 163–173.
- Slíz 2011b M. Slíz, *Anjou-Kori Személynévtár 1301-1342*. Budapest: Históriaantik, 2011.
- Slíz 2011c M. Slíz, *Személynévadás az Anjou-korban*. Budapest: Históriaantik, 2011.
- Slíz 2013 M. Slíz, „Cults of Saints and Naming in Medieval Hungary”, in E. Egedi-Kovács (ed.), *Byzance et l'Occident: Rencontre de l'Est et de l'Ouest*. Budapest: Collège Eötvös József Elte, 2013, pp. 233–241.
- Slíz 2015 M. Slíz, „Byzantine Influence on the Name-giving Practises of the Hungarian Árpád Dynasty”, in E. Egedi-Kovács (ed.), *Byzance et l'Occident II. Tradition, transmission, traduction*. Budapest: Collège Eötvös József Elte, 2015, pp. 171–179.
- Slíz 2017a M. Slíz, *Anjou-Kori Személynévtár 1343-1359*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2017.
- Slíz 2017b M. Slíz, „Between East and West. The influence of the cults of saints on personal name-giving in medieval Hungary”, in O. Felecan (ed.), *Name and Naming. Proceedings of the Fourth International Conference on Onomastics “Name and Naming”. Sacred and Profane in Onomastics*. Cluj-Napoca: Editura Mega & Editura Argonaut, 2017, pp. 372–380.
- Tuchman 1978 B. W. Tuchman, *A distant mirror: the calamitous 14th century*. New York: Alfred A. Knopf, 1978.
- Turcuş 2001 Ş. Turcuş, *Sinodul General de la Buda (1279)*. Cluj-Napoca: Editura PUC, 2001.

- Turcuș *et al.* 2011 Ș. Turcuș, A. Dincă, M-F. Hasan & V. Vizauer, *Antroponimia în Transilvania medievală (secolele XI-XIV). Evaluare statistică, evoluție, semnificații*, vol. 1-2. Cluj-Napoca: Editura Mega, 2011.
- Uhrin 2016 D. Uhrin, „The Cult of Saint Katherine of Alexandria in Medieval Upper Hungarian Towns”, în *The Hungarian Historical Review*, 5(3), 2016, pp. 557–586.
- Veszpremy 2002 L. Veszpremy, „The Crusade of Andrew II, king of Hungary, 1217–1218”, în *Iacobus*, vol. 13–14, 2002, pp. 87–110.
- Vizauer 2011 V. Vizauer, „Antroponimia feminină din Transilvania în secolul al XIV-lea”, în *Acta Musei Napocensis*, 48(2), 2011 pp. 31–43.
- Weed 2010 S. E. Weed, „Venerating the Virgin Martyrs: The Cult of the ‘Virgines Capiales’, in Art, Literature, and Popular Piety”, în *The Sixteenth Century Journal: The Journal of Early Modern Studies*, 41(4), 2010, pp. 1065–1091.
- Williams 1975 H. F. Williams, „Old French Lives of Saint Barbara”, în *Proceedings of the American Philosophical Society*, 119, No. 2 (Apr. 16), 1975, pp. 156–185.

Bistrița medievală – aspecte economice (Partea I)

Dr. Dorin DOLOGA

Serviciul Județean al Arhivelor Naționale
Bistrița-Năsăud
d_dologa@yahoo.com

Rezumat. Bistrița medievală a fost încă de la început un oraș al meșteșugurilor și comerțului. Specific orașului era micul atelier meșteșugăresc. Cele peste 32 de bresle care cuprindeau circa 500 de meșteșugari erau renumite în Transilvania datorită priceperii meșteșugarilor și măsurilor autorităților de susținere a lor. Ele au avut un rol esențial în dezvoltarea producției meșteșugărești și în organizarea economiei. Breslele au avut de asemenea un rol important în societate, legat de formarea profesională, educație, cultură, construcția edilitară civilă și arhitectura militară. Fiecare din cele 18 turnuri ale cetății Bistrița era întreținut și apărat de câte o breslă. Acestea au contribuit inclusiv la dezvoltarea economică și culturală a Moldovei.

Cuvinte cheie: Bistrița, oraș, Transilvania, Moldova, bresle, meșteșugari, economie, producție, bani, români, sași, rege.

La cite de Bistrița médiévale – aspects économiques

Résumé. Depuis le début la cité de Bistrița médiévale était considérée la ville de guildes et des commerçants ayant comme spécifique le petit atelier des artisans. Le plus de 32 guildes qui comprenaient environ 500 artisans étaient célèbres en Transylvanie grâce au savoir-faire des artisans et aux mesures des autorités pour les soutenir. Les guildes jouaient un rôle important au développement économique de la ville, mais aussi dans la société, dans la formation professionnelle, l'éducation, la culture, comme dans les constructions civiles et militaires des 18 tours de la cité de Bistrița étaient défendues et protégées par les guildes les plus fortes. Ces guildes ont contribué au développement économique et culturel de la Moldavie.

Mots-clés: Bistrița, ville, Transylvanie, Moldavie, guildes, artisans, économie, production, argent, Roumains, Saxons, roi.

În abordarea acestei tematici s-a urmărit nu o radiografie a numărului breslelor și a târgurilor din Bistrița în Evul Mediu, ci analiza avantajelor și dezavantajelor unui fapt istoric la un moment dat. S-au avut în vedere atât meșteșugurile, care reprezentau producția, cât și comerțul, care asigură desfacerea mărfurilor, deoarece ambele au o importanță egală. Organizarea vieții economice are un impact major asupra producției. Dacă nu produci nu ai ce vinde, iar, pe de altă parte, degeaba produci dacă nu ai cui vinde.

Orașele sunt cele care organizează meșteșugurile. Încă de la început Bistrița a fost un oraș al meșteșugarilor, al producătorilor de bunuri materiale. Prin colonizarea sașilor în Transilvania, din statele germane s-au stabilit aici o categorie de meseriași. Sașii au venit din zone vest europene, puternic dezvoltate economic. Ei erau la curent cu procedeele tehnice și cu principiile organizării economice și totodată înțelegeau rolul și rostul acestor principii. Sașii aveau experiență, școală, cultură. Popoarele germanice erau disciplinate, ordonate, ascultau de conducătorii lor. La populațiile germanice respectul autorității era total. Aceasta este calitatea de bază a popoarelor respective. Sașii erau organizați în locul de unde au plecat, astfel că nu a fost nevoie să se organizeze în locul unde s-au stabilit. Colonizarea s-a făcut nu numai cu meșteșugari, ci și cu țărani. Se poate observa concepția supremației rasiale săsești. Nimic nu a fost lăsat la voia întâmplării. Sașii nu voiau să depindă de nimeni și de nimic. Interesul lor era să cultive pământul pentru a obține hrană proaspătă și de calitate. Comunitățile țărănești de sași s-au deplasat cu carele, la ordinul și sub conducerea unor lideri, având fiecare proprii meșteșugari sătești: morari, tăbăcari, fierari, lemnari, pietrari.

Colonizarea s-a făcut în primul rând pentru rezolvarea unor probleme demografice. În Germania populația era numeroasă, iar terenurile agricole puține, cu o productivitate redusă. Acest lucru a determinat de altfel și orientarea germanilor cu precădere spre meșteșuguri. Colonizarea a rezolvat și o problemă socială. Faptul că mâncarea era puțină și scumpă putea determina frământări sociale. Adunarea la porțile castelelor a unor mulțimi de țărani înfomețați era ultimul lucru pe care puteau să îl dorească feudații germani. Nicolae Iorga avea dreptate când spunea despre coloniști că au venit din Apusul cu locuitori prea mulți, bântuiri adesea de foamete¹. În lipsa unor cantități suficiente de hrană, mulți locuitori din Occident au devenit meșteșugari, comercianți, marinari, au călătorit, au ieșit în lume.

Colonizarea sașilor trebuie văzută și prin prisma privilegiilor de care au beneficiat aceștia la așezarea lor în Transilvania. Ei au avut libertatea de a valorifica pământul, de a practica meșteșugurile și comerțul, având în schimb obligația de a apăra teritoriul de colonizare de pericolul reprezentat de migratori.

La Bistrița lumea era una ocupată. Preocuparea de bază a orașului Bistrița era producerea de bunuri manufacturate. Breslele de meșteșugari creau mărfuri prin prelucrare de tip industrial. După unele date, prima breaslă menționată la Bistrița a fost cea a brutarilor, în anul 1371². După alte informații, primele bresle apărute la Bistrița au fost cele ale

1 Iorga 1925, p. 32.

2 *Monografia orașului Bistrița*, p. 68.

măcelarilor³ și postăvarilor, în anul 1361⁴. Faptul că primele bresle apărute la Bistrița erau ale brutarilor, măcelarilor și postăvarilor era firesc, acestea realizând produse care răspundeau unor necesități primare, așa cum erau hrana și îmbrăcămintea. Brutarii realizau pâinea necesară locuitorilor orașului, care se ocupau cu meșteșugurile și comerțul și nu aveau timp pentru producerea pâinii. De asemenea, existența unor brutării amenajate limita pericolul producerii unor incendii, care ar fi fost unul foarte mare în cazul în care în fiecare casă ar fi funcționat câte un cuptor de pâine. Este mai puțin important care a fost prima breaslă înființată la Bistrița, important era faptul că acestea au fost create și existau.

Un oraș era puternic dacă avea bresle care plăteau impozite și întrețineau fortificațiile, iar în perioadele de criză le apărau. Breslele asigurau soldați, arme, muniții și echipamente, care erau folosite pentru pază în timp de pace și pentru apărare în caz de război. Fiecare breaslă se ocupa de apărarea unui turn, ceea ce însemna că fiecare meșter și calfă trebuiau să facă de strajă și să participe la lupte, dacă era necesar. Cel care se sustrăgea de la aceste obligații era exclus din breaslă. În anul 1465 este amintită breasla pielarilor, care avea în grija sa apărarea unuia dintre cele trei turnuri principale ale orașului Bistrița⁵. Un alt turn din cele 3-4 turnuri principale ale orașului era dat în grija breslei cizmarilor⁶. În jurul anului 1465 croitorii⁷, șelarii, curelarii⁸ și funarii⁹ aveau în grija lor apărarea câte unui turn al orașului. În secolul al XV-lea breasla postăvarilor avea în grija sa apărarea unui turn al orașului¹⁰, iar cea a rotarilor un alt turn¹¹. Cetatea Bistriței a avut un număr de 18 turnuri, fiecare dintre acestea fiind întreținut și apărat de câte o breaslă.

În secolul al XV-lea fierarii din Bistrița s-au organizat într-o breaslă¹². În jurul anului 1500 blănarii din Bistrița și-au alcătuit statute amănunțite¹³, fiind organizați într-o breaslă, iar în anul 1505 la Bistrița funcționa breasla țesătorilor¹⁴.

Unele meșteșuguri presupuneau utilizarea unor mijloace și metode de o complexitate ridicată. În secolul al XVI-lea la Bistrița existau meșteri care produceau cărămizi și țigle¹⁵. Procesul tehnologic de realizare a cărămizilor era relativ simplu, în schimb cel al producerii țiglei era pretențios. Țigla trebuia profilată, necesita o argilă foarte fină, mărunțită și perfect amestecată. Acest lucru presupunea existența unor malaxoare, a unor dispozitive

3 Gündisch 1976, p. 153.

4 Pascu 1954, pp. 59, 145.

5 *Ibidem*, p. 116.

6 *Ibidem*, p. 131.

7 *Ibidem*, p. 156.

8 *Ibidem*, p. 136.

9 *Ibidem*, p. 193.

10 *Ibidem*, p. 145.

11 *Ibidem*, p. 183.

12 *Ibidem*, p. 165.

13 *Ibidem*, p. 119.

14 *Ibidem*, p. 314.

15 *Ibidem*, p. 192.

mecanice pentru realizarea amestecului necesar pentru producerea țiglei. Pentru a arde țigla era necesară realizarea unor cuptoare tunel.

În secolul al XVI-lea la Bistrița apar meserii pretențioase, care necesitau o calificare superioară, cum erau cele ale aurarilor, ceasornicarilor, sau pălărierilor. În secolul al XVI-lea la Bistrița apare breasla aurarilor¹⁶. Între anii 1547–1552 aici se cunosc 9 meșteri aurari¹⁷. Aurul trebuia să fie de 18–20 carate, iar argintul de 14–15 carate, calitatea produselor din metal prețios fiind foarte sever controlată¹⁸. Faptul că aici existau un număr de 9 meșteri aurari înseamnă că existau oameni care aveau bani. Potirul din Bistrița făurit de aurarul Matei, în anul 1494, valora 41 de florini și 37 de dinari¹⁹. În ceea ce îi privește pe pălărieri, aceștia erau organizați la Bistrița în anul 1537 într-o breaslă²⁰. La mijlocul aceluiași secol, în anul 1551, la Bistrița erau amintiți ceasornicarii. Primăria Bistrița cumpăra un ceas în valoare de 13 florini și 90 de dinari. În anul 1552, domnul Moldovei, Alexandru Lăpușneanu, trimitea un ceas mic la Bistrița pentru a fi reparat²¹. Cu siguranță că domnul Moldovei nu era singurul care avea un ceas, ci și boierii aveau asemenea obiecte. La români totul se făcea la repezeală, fără pregătire. În loc să aducă în Moldova un meșter ceasornicar, domnii moldoveni trimiteau ceasurile pentru a fi reparate în Transilvania. Acest lucru dovedește incultura economică crasă a domnilor români, care nu au știut să-și organizeze țările pe principii economice.

La începutul secolului al XVI-lea la Bistrița existau cel puțin 32 de branșe meșteșugărești organizate în bresle²². Existența la Bistrița a atâtor bresle dovedește înțelegerea de către magistratul bistrițean și conducerea voievodatului, apoi a principatului transilvănean, a rolului și locului producției meșteșugărești și a profilului acesteia.

La sfârșitul secolului al XVI-lea la Bistrița existau circa 500 de meșteșugari, la o populație de circa 5.000 de locuitori²³. Analizând profilul acestor meșteșugari, vedem că în burgul medieval își desfășurau activitatea 89 postăvari, 84 cizmari²⁴, 70 fierari²⁵, 67 tăbăcari²⁶, 65 croitori²⁷, 48 blănari²⁸, 20 mășari²⁹. Numărul meșteșugarilor de un anumit profil este strâns

16 *Ibidem*, p. 215.

17 *Ibidem*, p. 211.

18 *Ibidem*, p. 202.

19 *Ibidem*, p. 203.

20 *Ibidem*, p. 219.

21 *Ibidem*, p. 217.

22 *Idem* 1971, p. 21.

23 *Idem* 1954, p. 249.

24 *Ibidem*, p. 249.

25 *Ibidem*, p. 171.

26 *Ibidem*, p. 111.

27 *Ibidem*, p. 163.

28 *Ibidem*, p. 125.

29 *Ibidem*, p. 187.

legat de cerințele pieței. Există o cerință însemnată de produse meșteșugărești, cum erau hainele, încălțăminte, uneltele și ustensilele de fier. Zona fiind prielnică creșterii animalelor, exista o sursă apropiată de materii prime, precum lâna, pieile, seul. Prima verigă economică de importanță capitală este agricultura, care asigură surse de materii prime pentru activitățile meșteșugărești. La aceasta se adăuga creșterea animalelor și importul de bovine aduse din Moldova pentru că prețul lor era mai scăzut decât în Transilvania.

Orașul Bistrița era un centru important al meșteșugului lumânăritului. Aceste lumânări se realizau de obicei din seu de oaie. În anul 1599 Mihai Viteazul cerea de la Bistrița o cantitate de 4.000 de lumânări, iar în anul 1600 solicita alte 2.000 de lumânări³⁰. Priceperea meșteșugarilor sași asigura realizarea unor produse de calitate la un preț competitiv.

Un rol important în activitatea meșteșugărească l-a avut armata, un vector principal de dezvoltare a activității meșteșugărești. Aceasta era un important factor de cercetare, de modernizare a producției, precum și de promovare a unor produse noi. Înzestrarea armatelor a fost și este motorul dezvoltării economice în lume. Nevoia de protecție, de organizare și funcționare a armatelor, determină și nivelul de organizare economică și meșteșugărească. Orașul Bistrița producea arme, muniții și echipament pentru necesitățile proprii și pentru cele ale Transilvaniei și Moldovei. Protecția unei zone presupunea fabricarea unor arme, astfel încât să se evite dependența de un furnizor. Oștenii din cetatea Bistriței asigurau apărarea orașului, a Districtului Bistrița și a Transilvaniei. În anul 1551, croitorul bistrițean Ioan și blănarul bistrițean Vicențiu Kürschner, conduceau în calitate de comandanți cete de ostași în luptele împotriva turcilor³¹. În secolul al XV-lea la Bistrița erau menționați meșterii care confecționau arcuri³². Lăcătușii, care erau organizați la Bistrița într-o breaslă în anul 1510³³, confecționau pe lângă lacăte, chei, zăvoare, încuietori și platoșe, zale, lănci și chiar unele piese de tun³⁴. Prețul echipamentului militar era ridicat. O însemnare din Sibiu din anul 1594 ne arată că un coif costa 20 de dinari³⁵, o lance costa 45 de dinari, iar un paloș 1,90 florini. Echiparea unui călăreț costa 8 florini³⁶.

La Bistrița s-au produs și arme de foc—tunuri și puști, precum și muniția necesară—praf de pușcă și gloanțe. În vremea respectivă fabricarea tunurilor constituia un proces tehnologic complex. În anul 1475 este amintit la Bistrița un meșter turnător de tunuri, cu numele Petru³⁷. Meșterii se deplasau dintr-un oraș săsesc în altul, în interesul comunității săsești. Este vorba despre un transfer de tehnologie, un ajutor pentru punerea

30 *Ibidem*, p. 221.

31 *Ibidem*, pp. 126, 335.

32 *Ibidem*, p. 173.

33 *Ibidem*, p. 264.

34 *Ibidem*, p. 169.

35 O sută de dinari însemnau un florin.

36 Pascu, *op. cit.*, p. 335.

37 *Ibidem*, p. 179.

bazelor producției într-un oraș. În prima jumătate a secolului al XVI-lea aici este amintit un meșter turnător de tunuri cu numele Andrei, care era probabil același cu meșterul Andrei originar din Brașov, care în același timp turna clopote³⁸. Acest lucru nu este unul neobișnuit. Tunurile de bronz din epocă erau turnate după procedeele de turnare a clopotelor de biserică. Aliajul, deosebit de cel al clopotelor, format din 8 părți de cositor și 92 de aramă, era cunoscut încă din secolul al XV-lea³⁹. Un alt meșter tunar, Martin din Brașov, scria în anul 1547 magistratului orașului Bistrița că este gata să meargă la Bistrița, dacă este nevoie de el⁴⁰.

Fabricarea armelor de foc necesita cunoștințe tehnice deosebite, meșterii din Bistrița având sprijin din celelalte orașe săsești din Transilvania și din orașele din Germania. În secolul al XV-lea în Germania existau 3.000 de orașe mai mari sau mai mici⁴¹, având un mare număr de meșteșugari. Prin urmare, concurența era foarte puternică iar venirea în Transilvania pare a fi o soluție rezonabilă, așa cum o dovedește corespondența unor meșteri și calfe cu magistratul bistrițean. Astfel, auzind că orașul Bistrița caută un meșter făuritor de arme, Jorg Horll, turnător de muschete din Nürnberg, scria din orașul Liov în anul 1560 magistratului orașului Bistrița că este gata să vină la Bistrița pentru a negocia angajarea sa⁴². În anul 1579, Hans Milner, meșter turnător de arme din orașul Rauschenberg din Germania, se adresează magistratului orașului întrebând dacă este de acord cu angajarea sa ca armurier și turnător la Bistrița, în schimbul unui salariu de 80 de taleri și asigurarea unei locuințe precum și a unui spațiu pentru topitorie-turnătorie⁴³. În anul 1579, o calfă de turnător din Sighișoara îi propunea demnitarului bistrițean să-l angajeze pentru fabricarea prafului de pușcă și a gloanțelor, oferindu-se să susțină probele pentru fabricarea materialelor cerute⁴⁴.

Problema funcționării breslelor era în primul rând de natură economică și politică și nu organizatorică. Prin produsele realizate meșteșugarii creau piața, creau necesități și cerințe, furnizau siguranță economică și influență politică. Desfășurarea acestor activități meșteșugărești aducea venituri la stat și dădea posibilitatea producerii armamentului și muniției necesare înzestrării armatei, permitea realizarea unor stocuri de arme și muniție, care puteau fi folosite în momente de cumpănă.

Breslele din Bistrița aveau renume, competență în ceea ce făceau, fapt care rezultă din calitatea superioară a produselor realizate, ceea ce a făcut ca regalitatea să se adreseze breslelor locale pentru realizarea de produse necesare înzestrării armatei. În anul 1527 regele Ioan

38 *Ibidem*, p. 178.

39 Braudel 1984, p. 157.

40 Arhivele Naționale Cluj (în continuare ANC), Fond *Primăria orașului Bistrița* (în continuare P.O.B.), Doc. 1843/1547.

41 Braudel, *op. cit.*, p. 291.

42 ANC, P.O.B., Doc. 2572/1560.

43 *Ibidem*, Doc. 4702/1579.

44 *Ibidem*, Doc. 4720/1579.

Zápolya cerea magistratului Bistriței să confecționeze cât mai multe archebuze⁴⁵. În anul 1530, Ioan Statilius, episcop al Transilvaniei și consilier regal, cerea magistratului orașului Bistrița în numele regelui, să producă 500 de gloanțe și praf de pușcă pentru ghiulele de tunuri, care să fie trimise voievodului Transilvaniei⁴⁶. Intrat în stăpânirea Transilvaniei, Mihai Viteazul cerea Bistriței, în 1599, 20 de măji de praf de pușcă⁴⁷. Același domn solicita postav „roșu și vânat”, sau „tafta sârbească roșie” din care urmau să fie confecționate uniformele ostașilor pedestrii⁴⁸. În anul menționat anterior, oamenii lui Mihai Viteazul luaseră 110 teancuri de postav roșu de la doi orășeni din Bistrița⁴⁹, probabil pentru producerea uniformelor amintite.

Orașul Bistrița constituia pentru Moldova un adevărat arsenal. Bogdan, voievodul Moldovei, trimitea un om al său la Bistrița în anul 1516 pentru a cumpăra tunuri și puști⁵⁰. În anul 1529, Simion Dreacsin, pârcălabul cetății Ciceu, cerea magistratului orașului Bistriței în numele voievodului Moldovei, Petru Rareș, praf de pușcă și plumb⁵¹. Ștefan Lăcustă, domn al Moldovei între 1538–1540, mulțumea Bistriței pentru praful de pușcă trimis⁵².

Specificul orașelor medieval era acela că erau înconjurate de ziduri, din cauza nevoii de securitate. Datorită faptului că meseriașii din Bistrița erau buni și aveau renume, au fost solicitați să producă pentru armata princiară și să lucreze la realizarea fortificațiilor marilor orașe din Transilvania. Astfel, în anul 1562 din Bistrița se trimit 5.000 de cărămizi pentru întărirea cetății Gurghiu⁵³. În anul 1567, meșteri pietrari pricepuți, împreună cu lucrători zidari din Bistrița, munceau la repararea cetății Chioar⁵⁴. În anul 1583 magistratul orașului Bistrița era solicitat de către principele Transilvaniei să trimită 20 de zidari și 75 țiglari pentru construcția cetății Oradea⁵⁵.

Breslele din Bistrița au participat la construcția unor biserici și a unor fortificații în Moldova și în contextul în care pentru o anumită perioadă orașul și Districtul Bistriței s-au aflat sub autoritatea domnilor Moldovei. Breslele fiind puternice, au avut capacitatea de a asigura realizarea acestor obiective în zone cu populație preponderent rurală, cu târguri în fază incipientă și au contribuit la dezvoltarea economică și culturală a acestor zone. Astfel, Bistrița a fost un centru de iradiere economică și culturală. Meritul cetății Bistrița a fost acela

45 *Ibidem*, Doc.938/1527.

46 *Ibidem*, Doc. 1226/1530.

47 Pascu, *op. cit.*, p. 180.

48 Ceaușescu 1987, p. 77.

49 Pascu, *op. cit.*, p. 148.

50 *Ibidem*, p. 181.

51 ANC, P.O.B., Doc. 1173/1529.

52 Pascu, *op. cit.*, p. 181.

53 *Ibidem*, p. 192.

54 *Ibidem*, p. 197.

55 ANC, P.O.B., Doc. 5187/1583.

că a reușit să se remarce și să ofere servicii. În anul 1546, la cererea voievodului Moldovei, Petru Rareș, meșterul Ioan Maures din Bistrița începe reconstrucția bisericii din Roman. Suma plătită meșterului de voievodul Moldovei era de 1.500 de florini⁵⁶. În curtea Bisericii de la Putna există un clopot cu o emblemă care arată faptul că a fost turnat la Bistrița.

În perioada analizată s-au luat o serie de măsuri de susținere a breslelor, de stimulare a lor, de creștere a acestora, de către autoritățile centrale, care își exercitau puterea prin intermediul lor. S-a avut în vedere tot timpul păstrarea unui echilibru între ramurile producției meșteșugărești, capacitatea de absorbție a piețelor, existența și întreținerea principalelor rute de transport. O economie fără rețele de transport, fără piețe funcționale, nu avea condiții de funcționare și dezvoltare. La nivelul Principatului Transilvaniei se cunoștea importanța dirijării macroeconomiei, măsură care a influențat în mod direct dezvoltarea economică armonioasă a Principatului.

Conducerea Regatului maghiar a jucat rolul de arbitru economic. La nivelul Regatului suveranul era înconjurat de consilieri economici de valoare. Consilierul economic al regelui Sigismund de Luxemburg era florentinul Filippo Scolari. Sub influența acestuia, în Transilvania sunt aduși meșteșugari italieni, germani și francezi⁵⁷. În vremea respectivă Florența avea o economie dezvoltată, care se situa în avangardă. Membrii familiei florentine de Medici erau bancherii papalității, controlau trezoreria papală, gestionau banii capetelor încoronate și a negustorilor, dețineau fabrici de postav și mătase. Florența a bătut faimoasele monede de aur, florinii, a inventat cecul, a implementat contabilitatea în partidă dublă, a finanțat activități industriale în Europa Occidentală și Centrală, a practicat comerțul la scară internațională⁵⁸ și a lansat Renașterea.

O economie nu poate funcționa la întâmplare. La începutul secolului al XVI-lea a izbucnit un conflict între tăbăcarii și papucarii din orașele Bistrița, Brașov, Cluj și Sibiu. Conflictul a fost aplanat în jurul anului 1520 de către regele Ungariei, Ludovic al II-lea, prin delimitarea sferei de activitate a fiecăreia dintre cele două bresle meșteșugărești⁵⁹.

56 *Ibidem*, Doc. 1765/1546, Doc. 1774/1546.

57 Pascu, *op. cit.*, p. 96.

58 În secolul al XV-lea lâna produsă în Spania era prelucrată la Florența și apoi vândută sub formă de postav la Alexandria, în Egipt, în schimbul unor produse din Orient care erau revândute în Europa—Braudel 1994, p. 75

59 Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 112.

Bibliografie

- ANC, *Fond Primăria Oraşului Bistriţa*, Documente: 938/1527, 1173/1529, 1226/1530, 1774/1546, 1765/1546, 1843/1547, 2572/1560, 4702/1579, 4720/1579, 5187/1583
Monografia Oraşului Bistriţa, manuscris, Serviciul Judeţean BN al Arhivelor Naţionale.
- Braudel 1984 Fernand Braudel, *Structurile cotidianului*, vol. II, Bucureşti: Editura Meridiane, 1984.
- Braudel 1994 Fernand Braudel, *Gramatica civilizaţiilor*, vol. II, Bucureşti: Editura Meridiane, 1994
- Ceaşescu 1987 Ilie Ceaşescu (coord.), *Istoria militară a poporului român*, vol. III, Bucureşti: Editura Militară, 1987.
- Gündisch 1976 Konrad G. Gündisch, „Patriciatul orăşenesc medieval al Bistriţei până la începutul secolului al XVI-lea”, în *File de Istorie*, vol. IV, 1976, pp. 147–193.
- Iorga 1925 Nicolae Iorga, *Istoria comerţului românesc. Epoca Veche*, Bucureşti: Tipografia Tiparul Românesc, 1925.
- Paşcu 1954 Ştefan Paşcu, *Meşteşugurile din Transilvania până în secolul al XVI-lea*, Bucureşti: Editura Academiei R.P.R., 1954.
- Paşcu 1971 Ştefan Paşcu, „Din trecutul istoric al oraşului Bistriţa”, în *File de Istorie. Culegere de studii, articole şi comunicări*, vol. I, Bistriţa, 1971, pp. 11–22.

Casa capitlului Bistrița în secolele XV–XVI.

O interpretare a mărturiilor arhivistice

Ștefania-Maria GHIȘA

Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca
stefania.ghisa@ubbcluj.ro

Rezumat. Capitlul sau decanatul, cuprinzând mai multe parohii, reprezintă o unitate administrativ-eceziastică specifică comunităților de sași ardeleni. Adunările capitlurilor săsești și spațiile în care acestea au avut loc constituie un subiect de cercetare distinct din perspectiva funcționării instituțional-eceziastice a spațiului transilvănean medieval și premodern. Articolul de față conține rezultatele unei cercetări asupra istoriei și funcțiilor îndeplinite de casa capitlului Bistrița. Demersul nu are caracter exhaustiv, reprezentând mai degrabă o fază preliminară a unei cercetări care să integreze și alte studii de caz. Din punct de vedere cronologic, studiul este delimitat de momentul primelor atestări ale clădirii și de finalul secolului al XVI-lea. Dacă cercetările anterioare s-au concentrat preponderent asupra elementelor arhitectonice, prin acest demers propun o perspectivă bazată strict pe investigarea surselor scrise păstrate în fondurile arhivistice relevante (în special *Fond Capitlul Evanghelic C.A. Bistrița*). O astfel de abordare vine în completarea datelor obținute prin investigarea dimensiunii materiale a clădirii, evidențiind detalii despre trecutul casei capitlului și funcționalitatea spațiului. Perspectiva asumată determină mutarea accentului asupra desfășurării adunărilor capitulare. Metodologia aplicată a constat în identificarea surselor (documente originale sau transcrieri de secol XVI), urmată de analiza și interpretarea lor. Rezultatele obținute indică faptul că această clădire a servit mai ales ca spațiu pentru adunările capitlului și activitățile aferente. De asemenea, imobilul a fost și un loc de păstrare al documentelor. Studiul subliniază complexitatea funcțională a casei capitulare și rolul său central pentru parohiile din districtul Bistriței, contribuind la înțelegerea dimensiunii spațiale a instituțiilor eceziastice săsești. Aprofundarea interpretării comparative, prin alte studii de caz, ar putea contribui la o mai bună înțelegere a situației bistrițene.

Cuvinte cheie: Casă a capitlului, decanat, sași ardeleni, Bistrița, surse istorice scrise.

The Chapter House of Bistrița in the 15th and 16th Centuries: An Interpretation of Archival Records

Abstract. The chapter, or deanery, comprising several parishes, was an administrative and ecclesiastical unit within the Saxon communities of Transylvania. The assemblies of the Saxon chapters

and the locations where they were held are a specific research topic in the study of institutional and ecclesiastical structures in medieval and early modern Transylvania. This article includes the results of a study on the history and functions of the Bistrița chapter house. Rather than providing an exhaustive account, it represents a preliminary phase of a broader study that will eventually incorporate additional case studies. Chronologically, the analysis spans from the earliest documented references to the building up to the end of the 16th century. While previous research has focused mainly on architectural aspects, this study adopts a perspective grounded in the examination of written sources preserved in relevant archival collections, particularly the *Fond Capitulul Evanghelic C.A. Bistrița*. This approach complements findings derived from the material study of the building and sheds light on the historical use of the chapter house, particularly its role in hosting assemblies. The methodology involved identifying primary sources—whether original documents or sixteenth-century copies—followed by their critical analysis and interpretation. The findings reveal that the chapter house primarily functioned as a venue for chapter assemblies and related activities. Moreover, the house also functioned as a repository for documents. The study highlights the functional complexity of the chapter house, and its central role for the parishes in the Bistrița district, contributing to the understanding of the spatial dimension of the Saxon ecclesiastical institutions. Expanding the analysis through comparative case studies could provide further insights into the broader context of Saxon ecclesiastical practices in Transylvania.

Keywords: Chapter house, deanery, Transylvanian Saxons, Bistrița, historical written sources.

Introducere

Cercetarea de față are ca subiect una dintre clădirile care fac parte din ansamblul arhitectonic cunoscut ca „Șirul Sugălete”. Este vizat edificiul situat la adresa Piața Centrală, nr. 14 și denumit în *Lista monumentelor istorice 2015. Județul Bistrița-Năsăud* „Casa adunării preoților – «Kapitelhaus» (*sic!*)” (cod LMI: BN-II-m-A-01459.02)². Spre deosebire de casa parohială (Piața Centrală, nr. 13)³, de Casa Petermann (Piața Centrală, nr. 15)⁴ sau de biserica parohială, clădirea de la nr. 14 nu a atras o atenție la fel de mare din partea istoricilor de artă⁵. O descriere detaliată a edificiului există însă în primul volum al cărții *Topografia monumentelor din Municipiul Bistrița: centrul istoric*⁶. Gradul mai redus al interesului față

1 Forma corectă: *Kapitelshaus*.

2 Ministerul Culturii 2015, nr. crt. 401.

3 Pentru mai multe detalii despre casa parohială din Bistrița, a se vedea Firea 2013, pp. 39–51 și Gaiu, Duda 2008, pp. 60–62.

4 Mândrescu 1999, p. 22; Gaiu, Duda 2008, pp. 63–64.

5 A se vedea capitolul din Dahinten 1988, pp. 207–360, publicat anterior sub forma unui studiu (Dahinten 1944, pp. 311–461), dar și Curinschi-Vorona 1981, pp. 133, 176; Ionescu 1982, p. 277; Vătășianu 2001, pp. 217, 320, 618–619.

6 Gaiu, Duda 2008, pp. 62–63.

de casa capitlului a fost explicat prin faptul că nu conservă un număr semnificativ de detalii arhitectonice medievale și premoderne⁷. Clădirea a suferit mai multe distrugerii în urma incendiilor din secolele al XVII-lea–al XIX-lea și a fost supusă unor acțiuni de refacere⁸. În acest context, imaginea asupra trecutului acestui spațiu poate fi completată prin integrarea în analiză a altor tipuri de surse. Abordarea pe care o propun vizează recuperarea, pe baza izvoarelor istorice scrise, a unor alte perspective asupra istoriei casei capitlului Bistrița. Scopul demersului constă în reconstituirea unor momente din istoria sa, precum și în cercetarea din perspectivă funcțională a clădirii. Printre obiectivele specifice se numără: (1) stabilirea aproximativă a perioadei de la care a existat în Bistrița o casă a capitlului corespunzător; (2) analiza unor momente din istoria edificiului și (3) determinarea funcțiilor îndeplinite de edificiu. Încă din acest punct, trebuie precizat că articolul nu are un caracter exhaustiv, constituind mai degrabă o etapă preliminară dintr-o cercetare mai amplă, care să integreze studii de caz despre alte decanate săsești. Aprofundarea interpretării comparative ar putea contribui la o mai bună înțelegere a situației bistrițene.

Cadrul general este format din informații despre organizarea ecleziastică a comunităților de sași ardeleni, extrase cu precădere din lucrări precum *Geschichte der ev. Kirche in Siebenbürgen* (1921)⁹ și *Die deutschen Landkapitel in Siebenbürgen und ihre Dechanten 1192-1848: ein rechtsgeschichtlicher Beitrag zur Geschichte der deutschen Landeskirche in Siebenbürgen* (1936)¹⁰. Cea de-a doua carte tratează structura și funcționarea decanatelor în ansamblul lor. De altfel, conține și un subcapitol dedicat caselor capitlurilor¹¹. Georg Eduard Müller nu tratează însă distinct situația din fiecare decanat și nu acordă o importanță suficientă dimensiunii cronologice a analizei. În ceea ce privește studiile despre capitlul bistrițean, scrierile lui Georg Fischer acoperă doar perioada finalului secolului al XVII-lea și primele decenii ale secolului al XVIII-lea¹², lipsind o istorie a perioadei medievale și moderne timpurii.

Intervalul cronologic avut în vedere este delimitat de secolele al XV-lea și al XVI-lea. Delimitarea cadrului temporal se justifică pe baza primelor mențiuni ale capitlului Bistrița și a datării surselor identificate. Chiar dacă pentru secolul al XV-lea nu există atestări istorice clare, vor fi formulate ipoteze asupra acestei perioade. În concordanță cu perspectiva aleasă, sursele primare sunt exclusiv izvoare scrise (preponderent inedite)—surse originale sau transcrieri păstrate într-un registru din fondul capitlului. Registrul conține copii de documente, dintre care o parte ar fi fost realizate la finalul secolului al XVI-lea¹³. Acestea au

7 Mândrescu 1999, p. 25.

8 Mândrescu 1999, pp. 25, 27, 46; Rădulescu 2004, p. 97; Gaiu, Duda 2008, p. 62.

9 Teutsch, Fr. 1921.

10 Müller, G. E. 1936.

11 Subiectul a fost abordat succint și în capitolul *Kapitel. Kapitelshaus und Beamte* din Schuller, R. 2003, în special pp. 203–204.

12 Fischer 1879, pp. 5–29; Fischer 1887.

13 ANSB, FCEB, nr. 712, SIIAN: SB-F-00008-712(1).

fost asociate activității lui Emerich Lieb (*Amicinus*), paroh de Monariu (ger. *Minarken*), în intervalul 1562–1602, și decan al capitlului Bistrița¹⁴. Transcrierile au fost identificate ca fiind o versiune timpurie și probabil autografă a lucrării¹⁵ aceluiași decan—*Monumenta vetera et recentia iurium ac privilegiorum capituli Bistriciensis in unum librum hunc fideliter congesta 1599*, care se prezintă sub forma unei colecții manuscrise de copii de documente¹⁶. În etapa de identificare a materialului documentar, am luat în considerare sursele din următoarele trei fonduri păstrate la Arhivele Naționale și accesibile online prin intermediul bazei de date *Arhiva Medievală a României*¹⁷: (1) Serviciul Județean Sibiu al Arhivelor Naționale, *Fond Capitlul Evanghelic C.A. Bistrița*¹⁸; (2) Serviciul Județean Sibiu al Arhivelor Naționale, *Colecția de documente ale parohiilor evanghelice C.A. sătești*¹⁹; și (3) Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale, *Fond Primăria Orașului Bistrița*. Izvoarele istorice relevante provin aproape exclusiv din primul fond, cu excepția câtorva, păstrate în „Colecția de documente ale parohiilor evanghelice C.A. sătești”, Preluarea 1, seria 1—Acte Parohia Bistrița²⁰.

Din punctul de vedere al structurii, articolul este împărțit în două secțiuni principale. Prima parte are rolul introductiv de a crea un cadru general pentru analiza propriu-zisă. În acest sens, voi explica semnificația principalelor concepte folosite (de exemplu: capitlu și decanat) și voi expune o istorie succintă a decanatelor Bistrița și *Kyralia*. De asemenea, sunt utile câteva considerații preliminare despre casele capitlurilor, sintetizate pe baza lucrării lui Georg Eduard Müller²¹. A doua secțiune reprezintă partea centrală. Din considerente cronologice și tematice, interpretarea primelor mențiuni istorice ale casei capitlului este urmată de reconstituirea funcțiilor sale, pornind de la surse create preponderent începând cu al cincilea deceniu al secolului al XVI-lea.

1. Cadru general. Decanatul Bistrița și casele capitlurilor

1.1. Cadru conceptual

Din perspectiva administrației ecleziastice, comunitățile de sași din Transilvania au fost organizate în capitluri (*capitulum*), în variantă colegială, și *Surrogatien*²² (instituții

14 Trausch 1870, pp. 355–356.

15 Gündisch, Dincă 2019, p. 74.

16 Gündisch, Dincă 2019, p. 74; Gross 2014a, p. 23.

17 Arhiva Medievală a României, accesibilă la adresa: <http://arhivamedievala.ro/> (data ultimei accesări: 8.12.2024).

18 ANSB, Inventar nr. 286.

19 ANSB, Inventar nr. 228 A; ANSB, Inventar nr. 228 B.

20 ANSB, Inventar nr. 228 A; ANSB, Inventar nr. 228 B.

21 Müller, G. E. 1936.

22 Teutsch, Fr. 1906, p. 4.

substituente)²³. Semnificația termenilor „capitlu”, „decanat” și „decan”, în contextul structurilor instituțional-eceziastice din Transilvania, a fost clarificată de către istoricul Martin Reschner. O primă distincție este cea dintre capitlul teritorial sau decanatul (*decanatus*) și adunarea preoților parohi din spațiul geografic corespunzător (*capitulum*). Membrii capitlului erau toți plebanii ale căror parohii se aflau pe teritoriul respectiv. Capitlurile erau conduse de către clerici aleși odată la doi ani, care aveau titlul de decan (*decanus*). Din acest motiv, teritoriile asupra cărora aceștia își exercitau jurisdicția spirituală purtau și denumirea de decanat (*decanatus*)²⁴. Printre responsabilitățile decanilor se numărau convocarea adunărilor plebanilor, colectarea taxelor datorate autorităților superioare și acționarea ca principale instanțe de judecată în chestiunile de drept canonic²⁵. Dincolo de caracterul instituțional, capitlul a avut și o dimensiune religioasă și caritativă, manifestată la nivelul confreriei sau fraternității aferente. Confreriile capitlurilor cuprindeau, în primul rând, toți clericii dintr-un decanat, accesul fiind însă permis și laicilor. Scopurile acestor forme asociative au inclus participarea comună la rugăciuni, oficierea de liturghii, comemorarea membrilor defuncți și îngrijirea celor bolnavi²⁶.

1.2. Decanatele Bistrița și Kyralia

Toate capitlurile s-au aflat sub jurisdicția unor foruri diecezane. Localitățile din districtul Bistrița²⁷ au făcut parte din două decanate—Bistrița și *Kyralia*, ambele subordonate episcopiei Transilvaniei²⁸. Cea mai timpurie atestare a celor două datează din anul 1402²⁹. Fondarea confreriei capitlului Bistrița a fost plasată în anul 1397. Sunt necesare însă câteva precizări despre aceasta din urmă. Chiar dacă nu s-a păstrat vreun registru al confreriei capitlului Bistrița, a fost formulată ipoteza conform căreia trebuie să îi fi reunit pe toți plebanii din decanat. Spre deosebire de adunarea capitulară, confreria a inclus și membri laici³⁰. Cât

23 Dincă 2017, p. 244.

24 Reschner 1841, pp. 274–278.

25 Kovács 2023, p. 224; Printr-un document din 3 mai 1471, capitlul din Alba Iulia a acordat decanilor capitlurilor Bistrița și *Kyralia* dreptul de a judeca procesele în valoare de sub trei mărci de argint, vezi ANSB, FCEB, nr. 712, f. 24r, SIIAN: SB-F-00008-712(1)-56, ediție: Ub, VI, nr. 3862, accesibil la adresa: <https://siebenbuergenurkundenbuch.ub.rptu.de/catalog/4172> (data ultimei accesări: 8.12.2024) și ANSB, CDPES, nr. 5, editat în Teutsch, G. D. 1862, pp. 216–217, nr. 113.

26 Gross 2009, pp. 146–150.

27 Müller, G. E. 1985, pp. 181–183.

28 Teutsch, Fr. 1906, p. 4.

29 Ub, III, nr. 1482, accesibil la adresa: <https://siebenbuergenurkundenbuch.ub.rptu.de/catalog/1580> (data ultimei accesări: 8.12.2024): *decanis necnon universis et singulis ecclesiarum rectoribus in decanatus Bistricia et Kyralia existentibus*.

30 Gross 2009, pp. 150–152. Această caracteristică reiese dintr-o indulgență acordată în 1467 confreriilor din Bistrița și *Kyralia*: *confraternitates seu societates presbyterorum et laicorum in*

despre capitlu, Friedrich Teutsch a avansat ideea fondării sale nu cu mult mai devreme de cea a confreriei³¹, în ciuda absenței unor dovezi concrete.

Potrivit unor însemnări din 1488, decanatul Bistrița reunea următoarele comunități: *Bistritzer Spitalkirche* și *Bistritzer Stadtkirche* (în orașul Bistrița), *Baierdorf* (Crainimăt), *Deutschbudak* (Budacu de Jos), *Heidendorf* (Viișoara), *Jaad* (Livezile), *Kleinbistritz* (Dorolea), *Mettersdorf* (Dumitra), *Minarken* (Monariu), *Oberneudorf/Neudorf* (Satu Nou), *Pintak* (Slătinița), *Schönbirk/Zaipen* (Sigmir), *Senndorf* (Jelna), *Treppen* (Tărpuiu), *Wallendorf/Oberwallendorf* (Unirea) și *Windau* (Ghinda)³². Din adunarea capitulară trebuiau să facă parte toți plebanii parohiilor enumerate. Decanatul *Kyralia* cuprindea 11 parohii: *Dürrbach* (Dipșa), *Großendorf* (Mărișelu), *Johannisdorf/Sanktjohann* (Sântioana), *Lechnitz* (Lechința), *Petersdorf* (Petriș), *Sanktgeorgen* (Sângeorzu Nou), *Schelken* (Jeica), *Totsch* (Tonciu), *Waltersdorf* (Dumitrița), *Weißkirch* (Albeștii Bistriței) și *Wermesch* (Vermeș)³³.

Evoluția raporturilor dintre cele două decanate a făcut subiectul unui articol publicat de Friedrich Schuller în 1881. Încă de la prima atestare istorică, cele două capitluri au fost menționate împreună, fiind însă vizibil un raport de dependență al decanatului *Kyralia* față de cel al Bistriței. Reprezentanții celui dintâi au acționat în vederea obținerii unui grad de autonomie mai mare, prima astfel de încercare fiind datată în anul 1453. În anul 1461, episcopul Transilvaniei a emis un act prim care era confirmată subordonarea decanatului *Kyralia* față de cel de Bistrița³⁴. Spre finalul secolului al XVI-lea s-a constatat dezvoltarea colaborării dintre cele două capitluri în plan financiar (pentru plata censului Sf. Martin), existând mai multe situații în care au fost consemnate simultan³⁵. La începutul secolului al XVI-lea, fiecare capitlu continua să aibă propriul decan, dar membrii lor se reuneau uneori în adunări comune pentru discutarea unor probleme importante³⁶. Existența unui anumit grad de autonomie al capitlului *Kyralia* reiese din decizia din 17 decembrie 1523, prin care s-a instituit o amendă pentru preoții care îi calomniau pe ceilalți³⁷. Din anul 1529, cele două decanate au plătit împreună censul Sf. Martin. Fuziunea inițiată pe plan financiar a fost încheiată în anul 1560, moment de la care ambele au avut un singur decan și s-au întrunit în aceeași casă—cea din Bistrița³⁸.

Bistricia et Kyralia Transilvanensis diocesis, vezi Ub, VI, nr. 3526, accesibil la adresa: <https://siebenbuergenurkundenbuch.ub.rptu.de/catalog/3836> (data ultimei accesări: 8.12.2024).

31 Data fondării confreriei capitlului, menționată de Friedrich Teutsch, este bazată pe o însemnare a lui Emerich Lieb, care nu a precizat sursa folosită, vezi Teutsch, Fr. 1921, p. 106 (nota 3).

32 Müller, G. E. 1936, pp. 18–19.

33 Müller, G. E. 1936, p. 39.

34 ANSB, FCEB, nr. 712, f. 23r-v, SIIAN: SB-F-00008-712(1)-53.

35 Vezi ANSB, FCEB, nr. 712, f. 24r, SIIAN: SB-F-00008-712(1)-56.

36 ANSB, FCEB, nr. 712, f. 38v-39v, SIIAN: SB-F-00008-712(1)-84.

37 ANSB, FCEB, nr. 16, SIIAN: SB-F-00008-16.

38 Schuller 1881, pp. 40–41.

1.3. Casele capitlurilor

Din cercetările lui Georg Eduard Müller reiese că niciuna dintre casele capitulare săsești nu a existat înaintea secolului al XV-lea. Explicația oferită pentru absența unor spații speciale constă în desfășurarea adunărilor în interiorul bisericilor parohiale. Astfel de mențiuni există pentru capitlurile Sibiu, Mediaș și al Țării Bârsei. Pe de altă parte, același rol putea fi îndeplinit de diversele case parohiale de pe teritoriul decanatului. Principalul rol al unor astfel de clădiri era să ofere un spațiu pentru adunările organizate periodic sau atunci când circumstanțele impuneau consfătuiri ale mai multor plebani. Cu ocazia întrunirilor, aceste spații trebuiau să servească și găzduirii plebanilor veniți din parohiile decanatului. Chiar și după ce asemenea edificii încep să fie atestate, au existat decanate în care locul de desfășurare al adunărilor ar fi fost mobil și depindea de problema care trebuia soluționată. O altă funcție este păstrarea documentelor, existând persoane cărora le revenea responsabilitatea gestionării fondurilor³⁹.

2. Casa capitlului Bistrița

Construcția casei capitlului și a celor din proximitate a fost explicată pe fondul ascensiunii economice și comerciale pe care a cunoscut-o orașul Bistrița în secolul al XV-lea⁴⁰. Ca o observație generală, despre clădirile care fac parte din „Șirul Sugălete”, s-a afirmat că ar fi fost construite după distrugerile produse de incendiul din 1457⁴¹. Din clădirea inițială se mai conservă doar planimetria și porticul dinspre stradă, iar din punct de vedere structural, este formată din următoarele componente: subsol, parter și etaj⁴².

2.1. Primele mențiuni documentare și istoric

Testamentul lui *Petrus Kretschmer* din 1432 a fost invocat în istoriografie în conexiune cu confreria și casa capitlului Bistrița⁴³. Nu am identificat în acest document⁴⁴ sau în confirmarea lui de către capitlul de Bistrița⁴⁵ vreo mențiune în acest sens. Din anul 1497 provine un document prin care *Georgius*, paroh de Viișoara și decan de Bistrița, îi înștiințează

39 Müller, G. E. 1936, pp. 188–190, 190–233, 267–268.

40 Dahinten 1988, p. 70.

41 Gaiu, Duda 2008, p. 51.

42 Gaiu, Duda 2008, p. 62.

43 Gaiu, Duda 2008, p. 62.

44 ANSB, CDPES, nr. 1, SIIAN: SB-F-00007-1-1-8-1, ediție: Ub, IV, nr. 2161, accesibil la adresa: <https://siebenbuergenurkundenbuch.ub.rptu.de/catalog/4666> (data ultimei accesări: 8.12.2024).

45 Ub, IV, nr. 2163, accesibil la adresa: <https://siebenbuergenurkundenbuch.ub.rptu.de/catalog/4668> (data ultimei accesări: 8.12.2024).

pe plebanii și rectorii din decanatul *Kyralia* despre o scrisoare pe care a primit-o de la episcopul Transilvaniei, *Ladislau Gereb*, prin intermediul capelanului celui din urmă. Ca urmare a conținutului scrisorii trimise de către episcop, decanul le-a solicitat plebanilor celor unsprezece comunități să achite censul Sfântului Martin. De asemenea, plebanii au fost convocați pentru a afla motivele care făceau necesară plata înaintea termenului obișnuit. Din perspectiva istoriei casei capitlului, ar putea fi semnificative următoarele detalii: decanul a precizat că scrisoarea i-a fost adusă de capelan *in aedes nostras*. Este dificil de stabilit dacă sintagma a fost folosită cu trimitere la casa capitlului Bistrița sau la casa parohială a plebanului din Vișoara⁴⁶. Spre deosebire de acest caz, în documentele mai târzii de convocare a preoților parohi la Bistrița pentru aducerea unor sume, indicarea punctului de întâlnire cuprinde referiri mai clare la casa capitlului (*Bistricie, in loco solito*)⁴⁷. De această dată, este menționat doar orașul Bistrița, fără vreo trimitere directă sau indirectă la casa capitlului (*ad feriam tertiam proxime venturam presentare se in civitate*)⁴⁸.

Pe de altă parte, cele mai timpurii mențiuni clare ale casei capitlului provin din registrul nr. 712, păstrat în *Fond Capitlul evanghelic C.A. Bistrița* și care conține texte și transcrieri de documente atribuite decanului Emeric Lieb (*Amicinus*). De pe *recto*-ul filei nr. 7 începe o secțiune intitulată *De domo capitulari*, care cuprinde o serie de texte importante pentru reconstituirea istoriei casei capitulare. O parte dintre acestea pot fi catalogate drept transcrieri ale unor documente originale, iar celelalte ar reprezenta mai degrabă reconstituiri sub formă narativă, tot de la finalul secolului al XVI-lea. În cea dintâi categorie se încadrează testamentul doamnei Ursula⁴⁹, soția magistrului breslei cizmarilor din Bistrița, Paul Sutor⁵⁰. În registru, testamentul este precedat și succedat de câte un paragraf în limba latină⁵¹. Primul dintre acestea conține următoarele: în anul 1505, doamna Ursula a lăsat moștenire confreriei Sf. Fecioare Maria a capitlului Bistrița o casă din piatră (*unum domum lapideam*), situată lângă casa lui *Georgius Aurifaber* (*honesti magistri Georgi Aurifabri ab*

46 ANSB, FCEB, nr. 712, f. 30r-v, SIIAN: SB-F-00008-712(1)-71; documentul se mai păstrează și în ANSB, FCEB, nr. 69g, SIIAN: SB-F-00008-69g: *Significamus vobis, omnibus et singulis de dicto capitulo, quod capellanus domini reverendissimi Ladislai Gereb, episcopi Albensis Ecclesie Transilvanensis, hodie, hora ultima diei, venit in aedes nostras, presentans litteras dicti domini reverendissimi, in quas honore quo dicitur recepi et perlegi, quibus peti, licet contra consuetudinem nostram, sibi dari et persolvi census, ad festum Sancti Marini obvenire debentur.*

47 Documentul ANSB, FCEB, nr. 67, SIIAN: SB-F-00008-67, din anul 1557.

48 ANSB, FCEB, nr. 712, f. 30r-v, SIIAN: SB-F-00008-712(1)-71.

49 Documentul nu se păstrează în original, ci doar sub formă de transcriere, vezi ANSB, FCEB, nr. 712, f. 7r-8r, SIIAN: SB-F-00008-712(1)-16. A fost editat în Müller, Fr. 1864, pp. 156–159 și analizat în articolul Gross 2014a, pp. 21–34, publicat și în Gross 2014b, pp. 11–38.

50 Gross 2014a, p. 22.

51 ANSB, FCEB, nr. 712, f. 7r-8r, SIIAN: SB-F-00008-712(1)-16. Cele două pasaje au fost publicate în Teutsch, Fr. 1921, pp. 130–131. Paragraful transcris de către Friedrich Teutsch este intitulat *De origine domus capitularis*, ci nu *De domo capitulari*, ceea ce indică utilizarea unei alte versiuni a textului.

infra contiguam). Bunul imobiliar nu trebuia însă să rămână în proprietatea confreriei. Clădirea trebuia vândută, iar suma obținută, folosită pentru construcția casei capitlului (*pro domo consistoriali dicti capituli Bistriciensis construenda expendatur*). Cu toate acestea, pasajul sugerează că pentru încheierea lucrărilor ar fi fost necesare sume suplimentare. În cele din urmă, acțiunea de construcție s-a încheiat în anul 1512⁵².

După cum indică mențiunea care precedă testamentul redactat în limba germană⁵³—*Huius originale testamentum sic se habet*⁵⁴—secțiunea parcursă anterior ar trebui înțeleasă ca o relatare în latină a pasajelor din testament relevante pentru reconstituirea istoriei casei capitlului. De altfel, în transcrierea testamentului, unul dintre pasajele semnificative a fost semnalat prin scrierea lui într-o manieră distinctă. Conform textului în limba germană, în casa care urma să fie construită pentru capitlu (*in dem haus das sie zu dem Capitel machen werdem*), capelanului doamnei Ursula trebuia să îi fie alocat un spațiu: o cameră mică, o cămară și o jumătate de pivniță (*ein stübel und ein kamer und einen halben keller*). Pe de altă parte, fraternității capitlului îi revenea o casă mică, aflată anterior în proprietatea soției lui *Andreas Kurschner*⁵⁵. Comparând informațiile din relatarea lui *Amicinus* și cele din testament, se constată câteva diferențe. În primul rând, testamentul Ursulei nu conține explicit condiția care prevedea vânzarea casei primite și folosirea sumei pentru casa capitlului. Documentul indică însă faptul că un astfel de proiect de construcție urma să se desfășoare. De asemenea, casa donată este menționată în moduri diferite: prima dată—referire la materialul de construcție și localizare în funcție de un alt imobil; a doua oară—referire la dimensiune și la fostul proprietar. Prin urmare, datele disponibile nu sunt contradictorii, ci mai degrabă complementare, fiind probabil vorba despre aceeași locuință. În plus, este plauzibil ca *Amicinus* să fi localizat casa în funcție de reperele existente în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Un alt argument în favoarea ipotezei potrivit căreia decanul reia de fapt textul testamentului este condiția privind liturghiile care trebuiau să fie oficiate în schimbul donației. În ambele cazuri, au fost consemnate servicii religioase dedicate sărbătorii înălțării Sfintei Fecioare Maria și pentru sufletele celor decedați. După cum indică relatarea lui *Amicinus*, liturghiile trebuiau oficiate în capela Sfintei Dorothea⁵⁶.

O a treia secțiune⁵⁷, tot în limba latină, urmează după finalul testamentului. Formula de la începutul său (*Hinc liquet...*) demonstrează că pasajul reprezintă un scurt comentariu al

52 ANSB, FCEB, nr. 712, f. 7r, SIIAN: SB-F-00008-712(1)-16.

53 Textul testamentului a fost publicat în Müller, Fr. 1864, pp. 156–159. Întrucât între această ediție și transcrierea din registrul nr. 712 există diferențe minore, în continuare voi face trimiteri la cea de-a doua.

54 ANSB, FCEB, nr. 712, f. 7r, SIIAN: SB-F-00008-712(1)-16.

55 ANSB, FCEB, nr. 712, f. 7v, SIIAN: SB-F-00008-712(1)-16: *das haus das klein, das gewesen ist der Endres Kurschnerin*.

56 ANSB, FCEB, nr. 712, f. 7r-v, SIIAN: SB-F-00008-712(1)-16: *duas missas, unam de assumption virginis gloriosae et secundam pro defunctis și 2 messen halten, eine in dem namen unser lieben frauen der auffnehmung in himel und die andere messe für die seelen*.

57 ANSB, FCEB, nr. 712, f. 8r, SIIAN: SB-F-00008-712(1)-16.

lui *Amicinus* asupra conținutului documentului original transcris. Din acest paragraf se desprind următoarele: doamna Ursula a lăsat membrilor capitlului o casă mică (*domuncula*), expresie care corespunde integral celei din testament. Clădirea trebuia să fie vândută, iar suma obținută să fie folosită pentru construcția casei capitlului, care atunci se afla într-o stare avansată de degradare—*et practium in structuram domus capitularis (que tunc ruinosa fuit) erogaretur*. Această afirmație denotă existența anterioară a clădirii. Prin urmare, este atestată de fapt o acțiune de refacere, nu construirea unui edificiu care nu ar fi existat anterior⁵⁸, așa cum putea reieși din primul pasaj analizat.

Pentru a interpreta datele cuprinse în cele trei secțiuni ale textului din registru, este nevoie și de stabilirea unor repere cronologice clare. Datarea testamentului doamnei Ursula constituie un aspect dezbătut în istoriografie. Chiar dacă *Amicinus* a indicat anul 1505, dificultatea a fost creată de absența unei formule de datare complete, care să conțină și anul. În acest context, istoricii au propus diverse soluții. În ediția din lucrarea istoricului Friedrich Müller, transcrierea este precedată de mențiunea „1505 (?)”, iar la final se precizează că testamentul este „în orice caz anterior anului 1512”⁵⁹. Soluția a fost propusă, cel mai probabil, pornind de la reperul cronologic existent în primul paragraf în latină. Ulterior, tot fără a prezenta argumente, Richard Schuller a plasat crearea documentului în anul 1507⁶⁰. Într-o altă lucrare, același istoric a afirmat că datarea corectă este în 1507, nu în 1505, cum ar fi sugerat în mod eronat Müller⁶¹.

Pe de altă parte, cercetătoarea Lidia Gross a demonstrat că testamentul ar trebui datat în 1512. Documentul a fost încadrat cronologic pornind de la date biografice despre persoanele consemnate în calitate de martori, legatari sau executori testamentari, precum și a formulei de datare. *Herr Paul Kursner* este atestat ca jude în 1505, 1506 și 1507⁶², iar în document ar apărea ca fost jude⁶³. Fratele Ursulei, Fabian Eiben a ocupat funcția de jude în anii 1502, 1503, 1504, 1508, 1509, 1512, 1513 și, parțial, 1514⁶⁴. În consecință, acești ani au delimitat un prim interval ipotetic. Formula *am freitage der Besuchung unsrer lieben frauen*, a determinat propunerea datei de 2 iulie 1512, acest an fiind singurul din perioada 1508–1514 în care sărbătoarea a fost într-o zi de vineri⁶⁵. Testamentul original a fost scris de către *Laurentius Kopper*, notar a cărui activitate în Bistrița este demonstrată și de documente din anii 1501 și 1502⁶⁶.

58 ANSB, FCEB, nr. 712, f. 8r, SIIAN: SB-F-00008-712(1)-16.

59 Müller, Fr. 1864, pp. 156, 159.

60 Schuller, R. 1890, pp. 6 (nota 5), 31 (nota 112).

61 Schuller, R. 1913, p. 206 (nota 1). Întrucât urmează tot formula de datare din ediția din 1864, Richard Schuller a ales probabil un an în care sărbătoarea a fost într-o zi de vineri, vezi DIR 1956, Anexa VIII, calendarul 14.

62 Gündisch 1993, p. 407.

63 În acest mod a fost interpretată formula *gelassenen Richters*, vezi Gross 2014a, p. 22.

64 Gündisch 1993, p. 407.

65 Gross 2014a, pp. 23–24.

66 Dincă 2020, p. 93, nr. 52.

Argumentația elaborată pe baza ediției din 1864 nu poate fi aplicată transcrierii testamentului atribuită lui *Amicinus*. Textul prezent în registrul nr. 712 conține de fapt următoarea formulă de datare: *am Freitag nach der besuchung unser lieben frawen*⁶⁷, ci nu pe cea din ediția propusă de Friedrich Müller: *am freitage der besuchung unsrer lieben frawen*⁶⁸. Prin urmare, este vizată prima zi de vineri de după sărbătoarea Vizitei Sfintei Fecioare Maria la Elisabeta (2 iulie⁶⁹). În acest context, trebuie excluși tocmai acei ani din intervalul 1507–1512 în care data sărbătorii a coincis cu o zi de vineri, adică 1507 și 1512⁷⁰. Trebuie precizat însă că Müller a preluat o transcriere a testamentului atribuită istoricului Heinrich Wittstock. Transcrierea a fost făcută după textul din „colecția de documente realizată în 1579 de *Emericus Amicinus* în 1579”⁷¹. Între acesta și cel din registrul nr. 712 există diferențe minore privind topica și ortografia. Situația se explică prin existența mai multor versiuni ale lucrării lui *Amicinus*, dintre care cea păstrată în *Fond Capitlul evanghelic C.A. Bistrița*, nr. 712 ar reprezenta cel mai timpuriu exemplar⁷². Totuși, absența prepoziției *nach* din ediție publicată în 1864 se explică mai degrabă printr-o omisiune, decât prin diferențele minore dintre versiunile de transmitere. De altfel, diferențele constatate în alte secțiuni ale textului nu afectează semnificația. Dacă documentul ar fi fost datat în 2 iulie, formula cronologică nu ar mai fi conținut probabil și referința la ziua din săptămână. Datarea în „vinerea sărbătorii Vizitației” apare ca fiind cel puțin neobișnuită, semnificația devenind clară odată cu adăugarea prepoziției. Mai mult decât atât, poate fi avansat și un argument de natură logică, privind dificultățile create în interpretarea celor trei pasaje de text. Lucrările de reconstrucție a casei capitlului s-ar fi încheiat în anul 1512 și nu este îndeajuns de plauzibil ca într-un testament din același an să fi fost inclusă formula *in dem haus das sie zu dem Capitel machen werdem*⁷³. În plus, trebuie să fie excluși și anii 1510 și 1511, când jude a fost *Johannes Albus/Wey*s⁷⁴.

Din perspectiva celor expuse mai sus, perioada în care ar fi putut fi creat testamentul ar trebui restrânsă la intervalul 1508–1509. Atunci, casa capitlului s-ar fi aflat într-o stare de degradare avansată, care impunea intervenții majore. Rămâne însă deschisă și întrebarea asupra momentului în care a fost construită inițial. Având în vedere starea în care se afla clădirea la momentul redactării actului testamentar, ar fi tentantă ipoteza că imobilul ar fi fost construit cu mult timp înainte de situația atestată de sursele discutate. Totuși, vechimea nu ar trebuie să fie considerată drept unic factor determinant al deteriorării, fiind posibil ca alte circumstanțe să fi condus la acele condiții.

67 ANSB, FCEB, nr. 712, f. 8r, SIIAN: SB-F-00008-712(1)-16.

68 Müller, Fr. 1864, p. 158.

69 DIR 1956, Anexa VII, p. 538.

70 DIR 1956, Anexa VIII, calendarele 14 și 21.

71 Müller, Fr. 1864, p. 159.

72 Gündisch, Dincă 2019, p. 74 (nota 64).

73 ANSB, FCEB, nr. 712, f. 8r, SIIAN: SB-F-00008-712(1)-16.

74 Gündisch 1993, p. 407.

Din 31 mai 1515 provine o decizie a decanului de Bistrița și parohului de Jelna, *Andreas*, din care reiese nevoia existenței unui fond prin care să fie asigurată întreținerea casei capitlului din Bistrița și a confreriei aferente. Sursa indică necesitatea existenței unui fond destinat întreținerii clădirii. Documentul sugerează conștientizarea condițiilor care au condus la starea de degradare atestată în urmă cu câțiva ani. În cadrul întrunirii, fiecare dintre plebanii din decanat a acceptat să lase prin testament o sumă destinată îngrijirii și administrării clădirii. De subliniat este și faptul că adunarea confreriei capitlului a avut loc în casa unui paroh care nu era decan, la un moment în care existența casei capitlului a fost dovedită de către aceeași sursă⁷⁵. Exemplul evidențiază că diversitatea situațiilor particulare din epocă nu poate fi circumscrisă unor distincții clare între capitlurile în care locul de desfășurare al adunărilor era mobil sau fix (în sediul capitlului)⁷⁶.

Detalii relevante pentru istoria casei capitulare cuprind și alte pasaje din registrul nr. 712. Potrivit primului dintre acestea, în contextul transformărilor produse pe fondul receptării în Bistrița a ideilor evanghelice, s-au înregistrat modificări în privința posesiunilor eclesiastice. În text este menționată o capelă, aflată la est de biserica parohială și care s-a aflat inițial în proprietatea unei familii locale. Din cauza lipsei resurselor pentru întreținerea unui capelan, bunurile aparținând capelei, incluzând obiecte de cult și proprietăți, au fost împărțite. Printre posesiunile aferente capelei se număra și locuința construită pentru capelan, în spatele casei capitulare (*domunculam, que pro persona sacellani, in posteriori parte domus capitularis, ab ipsa capitularibus edificata est*). De aici rezultă că membrii capitlului au respectat condiția impusă în testament de către doamna Ursula. Importanța pasajului derivă și din indicarea precisă a poziționării locuinței capelanului⁷⁷. De asemenea, capela ar putea fi cea dedicată Sf. Dorothea.

Relatarea continuă prin expunerea modificărilor de proprietate cunoscute de locuința capelanului ca urmare a Reformei protestante. Membrii capitlului nu au dorit să dea spațiul în folosința unui predicator sau să îl cedeze descendenților din familia doamnei Ursula. Parohii din decanat intenționau să o păstreze pentru uzul lor propriu sau pentru un slujitor⁷⁸. În cele din urmă *Balthasar Marcus*, membru al consiliului orașului și al familiei care putea invoca drepturi asupra casei, a decis să o revendice. Adunarea capitlului a hotărât să accepte, cu condiția ca *Balthasar Marcus* și familia lui să susțină un slujitor al

75 ANSB, FCEB, nr. 712, f. 13r, SIIAN: SB-F-00008-712(1)-31: *pro conservatione eiusdem et conservatione domus nostrae in civitate, conclusum est, perpetuis temporibus observando, quatenus ex universis dominis et fratribus plebanis nostri decanatus, quilibet in suo testamento pro fabrica domus nostrae debeat relinquere testamentarie unum octuale decimarum.*

76 Müller, G. E. 19, pp. 227-231.

77 ANSB, FCEB, nr. 712, f. 8v, SIIAN: SB-F-00008-712(1)-15.

78 ANSB, FCEB, nr. 712, f. 8v, SIIAN: SB-F-00008-712(1)-15: *Cum vero, abolito iam papatu, nollent in Dei laudem alter aliquem idoneum vel concionatorem vel ministerum ad ecclesiam civitatis, noluerunt capitulares domunculam illorum usibus relinquere, sed sibi, vel vacuam retinere, vel alicui ministro inhabitandare, quo nomine esset exstructa.*

bisericii care să locuiască acolo. Clauza nu a fost însă acceptată, iar *Balthasar* a continuat să revendice casa pentru uzul său propriu. În contextul unei implicări princiare în problema bunurilor ecleziastice preluate de laici, acesta din urmă a renunțat la dreptul asupra locuinței. Deși a murit la scurt timp, văduva lui a predat cheile membrilor capitlului, renunțând complet la orice pretenție asupra imobilului⁷⁹.

Întrucât la momentul redactării textului, capitlurile de Bistrița și *Kyralia* erau deja reunite într-unul singur, în următorul paragraf există o clarificare despre cei la inițiativa cărora a fost construită casa. Clădirea în care se s-au derulat adunările capitulare a fost construită doar la decizia membrilor capitlul de Bistrița, întrucât la acel moment, districtul cuprindea două capitluri separate. Efortul constructiv a fost prezentat, din nou, ca fiind unul costisitor. Dincolo de reconstrucția finalizată în 1512, au fost necesare și alte intervenții ulterioare. Aflăm astfel că în 1542, a fost construit un nou acoperiș. Fondurile existente nu ar fi fost suficiente, fiind percepută o contribuție de 12 dinari din partea fiecărui membru.

Printr-o hotărâre comună, în anul 1560 s-a decis reunirea celor două capitluri sub conducerea unui singur decan. În acest context, a fost discutat și subiectul folosirii casei, având în vedere că aceasta a fost desemnată ca loc de desfășurare a adunărilor comune. A fost ridicată din nou problema întreținerii clădirii, fiind stabilit că fiecare membru trebuia să contribuie cu suma de patru florini⁸⁰.

2.2. Funcțiile casei capitlului

Pentru perioada începând cu al cincilea deceniu al secolului al XVI-lea, există mai multe documente care menționează casa capitlului. Totodată, acestea permit o cunoaștere mai detaliată a funcțiilor îndeplinite de clădirea în cauză. Încă din acest punct se poate afirma că a existat o conexiune puternică între atribuțiile decanului și ale adunării capitulare, pe de-o parte, și rolurile pe care le-a avut casa capitulară, pe de altă parte.

Principala funcție a clădirii a fost de a servi ca spațiu pentru întrunirile preoților din decanat. Adunările puteau avea caracter regulat sau excepțional, fiind convocate de decani. În consecință, în rândul surselor identificate, predomină două tipuri de documente: a) cele prin care au fost convocate adunările ce urmau să se desfășoare la Bistrița; și b) deciziile propriu-zise adoptate în contextul întâlnirilor. Ambele tipuri permit cunoașterea motivelor care au determinat organizarea întrunirilor plebanilor, precum și a subiectelor discutate. Mai jos vor fi analizate aceste surse, în funcție de tematica lor. Majoritatea adunărilor au fost determinate de probleme punctuale. Un astfel de exemplu este adunarea convocată în

79 ANSB, FCEB, nr. 712, f. 8v, SIIAN: SB-F-00008-712(1)-15: *Pollicetur tandem se velle cedere de iure domus et dominis capitularibus relinquere. Brevi deinde mortuus est. Postea vero, relicta ipsius, clavem petentibus capitularibus tradidit, et se ipsa exiit, sicque permansit in nostram potestate.*

80 ANSB, FCEB, nr. 712, f. 8v, SIIAN: SB-F-00008-712(1)-15.

1575 de către decanul de Bistrița, *Valentinus Scharuaderus*, pe fondul zvonurilor despre o viitoare vizită a principelui. Preoții parohi din decanat trebuiau să fie prezenți pentru a contribui cu o taxă necesară susținerii primirii principelui și pentru a discuta acest subiect⁸¹. Totuși, sursele oferă informații și despre adunările regulate. Înștiințarea parohilor era obișnuită și în asemenea situații. Astfel, din documentul emis de *Matthias Totsbner*, preot în Dipșa și decan de Bistrița, reiese că una dintre zilele obișnuite pentru adunări era luna din perioada în care avea loc târgul în orașul Bistrița. De remarcat este că decanul a precizat și natura problemelor stringente, de ordin financiar, care făceau ca prezența clericilor să fie într-adevăr necesară⁸².

În primul rând, există o categorie de acte de convocare emise de decani și în care nu se specifică problemele care urmau să fie discutate. Un astfel de exemplu este documentul emis în 1560 de *Christianus Pomarius*, paroh de Lechința și decan de Bistrița. Prin acest act, plebanii au fost convocați la o întâlnire excepțională și urgentă. Din text reiese că întrunirile depindeau de problemele neprevăzute care puteau interveni, fiind uneori destul de frecvente. În acest caz, este semnificativ că decanul și-a exprimat regretul pentru faptul că intervalul dintre adunări nu va oferi suficient răgaz pentru celelalte îndeletniciri ale fiecăruia⁸³. În mod similar, anumite probleme urgente l-au determinat, în anii 1573 și 1574, pe plebanul de Dumitra și decanul de Bistrița, *Petrus Ludovicus*, să îi înștiințeze pe membrii capitlului de necesitatea prezenței lor la Bistrița⁸⁴.

O situație de natură administrativă care impunea prezența tuturor parohilor din capitlu a fost alegerea decanului. De exemplu, același *Petrus Ludovicus* i-a chemat pe membrii capitlului și pe rectorii școlilor la o astfel de adunare în luna aprilie a anului 1560. Din text reiese că se obișnuia ca alegerea decanului să se desfășoare în acea perioadă din an. La întrunirea care urma să aibă loc în 22 aprilie 1560, prezența era obligatorie, fiind prevăzută o pedeapsă pentru cei care nu vor participa (*sub pena capituli*)⁸⁵. La începutul lunii aprilie a anilor 1567 (2 aprilie) și 1586 (5 aprilie), au fost convocate alte adunări, tot în vederea alegerii decanului⁸⁶. Un motiv asemănător care impunea reunirea parohilor era desemnarea reprezentanților care urmau să ia parte la adunările generale ale decanatelor săsești. Convocările au fost, de obicei, precedate de scrisorile trimise de decanul general⁸⁷. Adunările de acest tip s-au

81 ANSB, FCEB, nr. 160, SIIAN: SB-F-00008-160.

82 ANSB, FCEB, nr. 98, SIIAN: SB-F-00008-98: *Antiqua consuetudine receptum est, ut feria secunda nundinarum Bistriciensi conventus fiat, propter quedam negotia ad communem omnium necessitatem spectantia.*

83 ANSB, FCEB, nr. 84, SIIAN: SB-F-00008-84.

84 ANSB, FCEB, nr. 139, SIIAN: SB-F-00008-139; ANSB, FCEB, nr. 146, SIIAN: SB-F-00008-146.

85 ANSB, FCEB, nr. 82, SIIAN: SB-F-00008-82: *Cum hactenus pia consuetudo sit observata, ut hoc tempore fiat electio decani.*

86 ANSB, FCEB, nr. 115, SIIAN: SB-F-00008-115; ANSB, FCEB, nr. 205, SIIAN: SB-F-00008-205.

87 ANSB, FCEB, nr. 77, SIIAN: SB-F-00008-77; ANSB, FCEB, nr. 86, SIIAN: SB-F-00008-86; ANSB, FCEB, nr. 104, SIIAN: SB-F-00008-104; ANSB, FCEB, nr. 99, SIIAN: SB-F-00008-99; ANSB, FCEB, nr. 141, SIIAN: SB-F-00008-141.

ținut de regulă la Mediaș. Funcția de decan general a fost înființată la începutul secolului al XVI-lea, cu scopul de a reprezenta interesele tuturor capitlurilor săsești⁸⁸. În anul 1559, decanul de Bistrița și parohul de Dumitra, *Petrus Ludovicus*, a primit de la superintendentul de la Sibiu o scrisoare de convocare la adunarea generală de la Mediaș, pentru discutarea unor articole de credință. În consecință, a trebuit să fie stabilită o întâlnire prealabilă la Bistrița, în cadrul căreia să fie dezbătute aspectele în cauză și să fie desemnați trimișii capitlului la adunarea generală⁸⁹. Există un anumit grad de flexibilitate în privința subiectelor care urmau să fie discutate. Actele de convocare sugerează că aceste ocazii, destinate în primul rând alegerii decanului sau a reprezentanților pentru adunările de la Mediaș, urmau să fie valorificate și în vederea soluționării oricăror alte probleme⁹⁰. De asemenea, ocaziile au fost folosite și pentru ca preoții să aducă anumite taxe solicitate în prealabil, după cum indică un act din septembrie 1565, păstrat în două exemplare⁹¹. Pe de altă parte, adunările puteau fi convocate pentru discutarea unor aspecte de natură financiară⁹².

În plan financiar, casa capitlului a fost locul unde au fost depuse temporar sumele aferente censului Sfântului Martin și taxele excepționale cerute de decan. Rolul de loc pentru depunerea temporară a censului Sfântului Martin, datorat de capitlurile Bistrița și *Kyralia*, este atestat de un document din 1543, prin care notarul orașului Bistrița, *Georgius Seraphini*, a confirmat predarea censului de către preoții parohi reprezentanților consiliului orașului. Aceștia din urmă trebuiau să îl păstreze până la momentul sosirii trimisului episcopului. Censul a fost păstrat până atunci în casa capitlului—*in locum seu domum congregationis sibi solitum*⁹³. De asemenea, în 1550, același notar al orașului a confirmat depunerea censului capitlurilor Bistrița și *Kyralia* în casa capitlului Bistrița⁹⁴. Casa capitlului apare ca punct de întâlnire al preoților care trebuiau să contribuie la censul Sfântului Martin sau prin sume suplimentare în mai multe surse din intervalul 1557–1600⁹⁵.

88 Gündisch 2007, pp. 721-722; din 4 octombrie 1528 provine un document prin care episcopul Transilvaniei le-a solicitat decanilor de Bistrița și *Kyralia* să trimită reprezentanți la adunarea generală de la Mediaș, vezi ANSB, FCEB, nr. 21, SIIAN: SB-F-00008-21.

89 ANSB, FCEB, nr. 77, SIIAN: SB-F-00008-77.

90 ANSB, FCEB, nr. 82, SIIAN: SB-F-00008-82; ANSB, FCEB, nr. 86, SIIAN: SB-F-00008-86; *super re ecclesiis nostris necessaria et de electione mittendorum nuntiorum consultatur tunc*.

91 ANSB, FCEB, nr. 99, SIIAN: SB-F-00008-99; ANSB, FCEB, nr. 104, SIIAN: SB-F-00008-104.

92 ANSB, FCEB, nr. 68, SIIAN: SB-F-00008-68.

93 ANSB, FCEB, nr. 43, SIIAN: SB-F-00008-43.

94 ANSB, FCEB, nr. 52, SIIAN: SB-F-00008-52.

95 ANSB, FCEB, nr. 67, SIIAN: SB-F-00008-67; ANSB, FCEB, nr. 76, SIIAN: SB-F-00008-76; ANSB, FCEB, nr. 80, SIIAN: SB-F-00008-80; ANSB, FCEB, nr. 83, SIIAN: SB-F-00008-83; ANSB, FCEB, nr. 87, SIIAN: SB-F-00008-87; ANSB, FCEB, nr. 89, SIIAN: SB-F-00008-89; ANSB, FCEB, nr. 100, SIIAN: SB-F-00008-100; ANSB, FCEB, nr. 103, SIIAN: SB-F-00008-103; ANSB, FCEB, nr. 105, SIIAN: SB-F-00008-105; ANSB, FCEB, nr. 122, SIIAN: SB-F-00008-122; ANSB, FCEB, nr. 132, SIIAN: SB-F-00008-132; ANSB, FCEB, nr. 142, SIIAN: SB-F-00008-142; ANSB, FCEB, nr. 279, SIIAN: SB-F-00008-279.

Subiectele pentru care au fost convocate adunările privesc, pe de altă parte, competențele decanului și ale capitlului în plan spiritual, disciplinar și sacramental. Jurisdicția decanului și a capitlului Bistrița asupra chestiunilor care țin de matrimoniu a fost confirmată și de către Ștefan Báthory în 1575⁹⁶. Spre exemplu, membrii capitlului au luat parte în același an la o consfătuire asupra unor chestiuni punctuale cum ar fi acordarea de dispense în cazul căsătoriei între rude de gradul al patrulea. Solicitarea decanului a venit în urma unei scrisori primite de la superintendent⁹⁷. Pe de altă parte, preoții din decanat au fost convocați la Bistrița în 1579, pentru a judeca un caz de matrimoniu. Scrisoarea de înștiințare a decanului despre această pricină a fost trimisă de către principe, iar cazul se cerea a fi soluționat cât mai repede, deoarece părțile implicate au insistat să nu existe amânări⁹⁸. Tot de competența capitlului ținea și supravegherea moralității clerului secular. Un exemplu în acest sens este actul prin care *Baldasar*, decan al capitlului Bistrița și paroh în Unirea, a convocat o întâlnire a capitlului pentru discutarea unor aspecte referitoare la disciplina ecleziastică. Înainte de a participa la adunarea care trebuia să aibă loc în 18 iunie 1577, preoților li s-a recomandat să parcurgă cu atenție lucrările relevante pentru acest subiect⁹⁹.

Așa cum reiese din unele dintre situațiile expuse anterior, adunările capitlului au fost convocate și în urma unor solicitări către decan, venite dinspre autoritățile spirituale și seculare superioare. Scopul unora dintre întâlnirile stabilite după primirea de către decan a unor astfel de scrisori era ca preoții din capitol să ia cunoștință de conținutul documentelor primite. Spre exemplu, aceștia trebuiau să meargă la Bistrița în 1558 și 1563 pentru a le fi comunicat mesajul transmis de decanul general și a discuta conținutul său¹⁰⁰. Din anii 1564, 1567 și 1577 provin documente potrivit cărora decanii au solicitat prezența membrilor capitlului pentru a le transmite conținutul scrisorilor principelui¹⁰¹.

În cazul tuturor documentelor parcurse, casa capitlului a fost indicată prin sintagme precum: *in loco nostro solito*¹⁰², *in locum nostrum consuetum*¹⁰³, *in loco consistorii*

96 ANSB, CDPEȘ, nr. 5, editat în Teutsch, G. D. 1862, pp. 216-217, nr. 113.

97 ANSB, FCEB, nr. 152, SIIAN: SB-F-00008-152; ANSB, FCEB, nr. 153, SIIAN: SB-F-00008-153.

98 ANSB, FCEB, nr. 183, SIIAN: SB-F-00008-183.

99 ANSB, FCEB, nr. 176, SIIAN: SB-F-00008-176.

100 ANSB, FCEB, nr. 70, SIIAN: SB-F-00008-70; ANSB, FCEB, nr. 93, SIIAN: SB-F-00008-93.

101 ANSB, FCEB, nr. 97, SIIAN: SB-F-00008-97: *Bistricie, in loco consueto, quilibet earundem in propria persona adsit, ad audiendam mentem et voluntatem serenissimi principis*; ANSB, FCEB, nr. 119, SIIAN: SB-F-00008-119, în acest caz, casa capitlului nu este menționată explicit; ANSB, FCEB, nr. 177, SIIAN: SB-F-00008-177.

102 ANSB, FCEB, nr. 67, SIIAN: SB-F-00008-67.

103 ANSB, FCEB, nr. 76, SIIAN: SB-F-00008-76; ANSB, FCEB, nr. 80, SIIAN: SB-F-00008-80: *in loco nostro consueto*; la fel în ANSB, FCEB, nr. 70, SIIAN: SB-F-00008-70; ANSB, FCEB, nr. 82, SIIAN: SB-F-00008-82; ANSB, FCEB, nr. 93, SIIAN: SB-F-00008-93; ANSB, FCEB, nr. 100, SIIAN: SB-F-00008-100; ANSB, FCEB, nr. 103, SIIAN: SB-F-00008-103; ANSB, FCEB, nr. 104, SIIAN: SB-F-00008-104; ANSB, FCEB, nr. 99, SIIAN: SB-F-00008-99;

*nostrum*¹⁰⁴ sau mai simplu (*in loco consueto*¹⁰⁵, *in loco solito*, *Bistricie*¹⁰⁶, *in domum nostram*¹⁰⁷ sau *loco alias observato*¹⁰⁸. Excepție face un act din 1600, în care apare exprimarea *in domo nostra urbana*¹⁰⁹. Zilele de luni și de marți par să fie cele în care erau organizate de obicei întrunirile, întrucât în sursele consultate apar aproape invariabil trimiteri la aceste zile din săptămână: *ad proximam feriam secundam*¹¹⁰, *feriam secundam proximam post festum (...)*¹¹¹, *ad feriam secundam proxime futuram, feria secunda proxime ad futura*¹¹², *feria secunda post dominicam quasimodogeniti*¹¹³ sau *ad feriam tertiam post festum (...)*¹¹⁴, *ad feriam tertiam proxime (ad) futuram*¹¹⁵/*venturam*¹¹⁶, *ad proxime venturam feriam tertiam*¹¹⁷. Referitor la momentul zilei în care au avut loc de regulă consfăturile, acestea se desfășurau în prima parte a zilei, înainte de amiază¹¹⁸. O altă constatare este că actele de convocare au fost emise, de regulă, cu două, până la cinci zile înainte de consfăturii¹¹⁹.

ANSB, FCEB, nr. 139, SIIAN: SB-F-00008-139; ANSB, FCEB, nr. 172, SIIAN: SB-F-00008-172; ANSB, FCEB, nr. 183, SIIAN: SB-F-00008-183.

104 ANSB, FCEB, nr. 152, SIIAN: SB-F-00008-152; ANSB, FCEB, nr. 153, SIIAN: SB-F-00008-153; ANSB, FCEB, nr. 160, SIIAN: SB-F-00008-160.

105 ANSB, FCEB, nr. 83, SIIAN: SB-F-00008-83; ANSB, FCEB, nr. 87, SIIAN: SB-F-00008-87; ANSB, FCEB, nr. 97, SIIAN: SB-F-00008-97; ANSB, FCEB, nr. 98, SIIAN: SB-F-00008-98; ANSB, FCEB, nr. 105, SIIAN: SB-F-00008-105; ANSB, FCEB, nr. 132, SIIAN: SB-F-00008-132.

106 ANSB, FCEB, nr. 89, SIIAN: SB-F-00008-89.

107 ANSB, FCEB, nr. 177, SIIAN: SB-F-00008-177.

108 ANSB, FCEB, nr. 115, SIIAN: SB-F-00008-115.

109 ANSB, FCEB, nr. 279, SIIAN: SB-F-00008-279.

110 ANSB, FCEB, nr. 146, SIIAN: SB-F-00008-146.

111 ANSB, FCEB, nr. 76, SIIAN: SB-F-00008-76.

112 ANSB, FCEB, nr. 84, SIIAN: SB-F-00008-84.

113 ANSB, FCEB, nr. 205, SIIAN: SB-F-00008-205.

114 ANSB, FCEB, nr. 68, SIIAN: SB-F-00008-68.

115 ANSB, FCEB, nr. 80, SIIAN: SB-F-00008-80; ANSB, FCEB, nr. 82, SIIAN: SB-F-00008-82; ANSB, FCEB, nr. 86, SIIAN: SB-F-00008-86; ANSB, FCEB, nr. 93, SIIAN: SB-F-00008-93; ANSB, FCEB, nr. 141, SIIAN: SB-F-00008-141.

116 ANSB, FCEB, nr. 77, SIIAN: SB-F-00008-77.

117 ANSB, FCEB, nr. 279, SIIAN: SB-F-00008-279.

118 Câteva exemple provin din următoarele documente: ANSB, FCEB, nr. 70, SIIAN: SB-F-00008-70: *mane, hora octava*; ANSB, FCEB, nr. 68, SIIAN: SB-F-00008-68: *mane, hora octava*; ANSB, FCEB, nr. 77, SIIAN: SB-F-00008-77: *mane, hora septima*; ANSB, FCEB, nr. 80, SIIAN: SB-F-00008-80: *mane, circa horam octavam*; ANSB, FCEB, nr. 97, SIIAN: SB-F-00008-97: *hora octava antemeridiana*; ANSB, FCEB, nr. 139, SIIAN: SB-F-00008-139: *octava hora*; ANSB, FCEB, nr. 141, SIIAN: SB-F-00008-141: *octava hora antemeridiana*; ANSB, FCEB, nr. 146, SIIAN: SB-F-00008-146: *hora nona*; ANSB, FCEB, nr. 152, SIIAN: SB-F-00008-152: *post horam matutinam*.

119 Exemple: ANSB, FCEB, nr. 70, SIIAN: SB-F-00008-70, document emis în 9 iulie 1558, pentru o adunare din 11 iulie; ANSB, FCEB, nr. 68, SIIAN: SB-F-00008-68: document emis în 31

Astfel de informații sunt relevante din perspectiva vitezei de comunicare dintre parohiile din decanat. O excepție este un act din 9 martie 1573, prin care clericii au fost convocați la Bistrița pentru data de 10 martie¹²⁰.

În afara actelor de convocare a adunărilor, casa capitlului a fost menționată și în contextul unor decizii adoptate în acest loc. În această categorie se înscriu și deciziile capitlului Bistrița în privința scopurilor pentru care trebuiau să fie folosite sferturile de decimă și a termenelor la care trebuiau să fie predate¹²¹. Atrag atenția însă două documente din anii 1522 și 1562, relevante din perspectiva raporturilor de vecinătate dintre casa parohială din Bistrița și cea a capitlului. Conform lui Fabian, pleban al Bistriței, în iunie 1522 a avut loc o adunare a plebanilor din decanat, în cadrul căreia s-a convenit ca pe latura casei parohiale (*domus sancti Nicolai episcopi et confesoris*) dinspre casa capitlului să fie instalate două ferestre care să permită pătrunderea luminii. Condiția formulată era următoarea: dacă frații capitlului, prezenți sau viitori, ar dori să ridice un zid sau o clădire alăturată care ar afecta iluminarea interioară a casei parohiale, niciun preot al Bistriței care ar rezida acolo nu va avea dreptul de a se opune¹²². În mod asemănător, preotul Ioachim Teutsch s-a confruntat cu impunerea unor restricții similare în 1562, când și-a exprimat intenția de a construi casei parohiale un corp destinat locuirii și care urma să aibă ferestrele înspre casa capitlului. Parohul bistrițean a promis că ferestrele vor fi poziționate la o înălțime care să depășească statura unui om, astfel încât să nu poată fi cauzat vreun inconvenient. Din perspectiva preoților din capitol, existența unor ferestre situate prea aproape de clădirea lor le-ar fi incomodat activitatea și ar fi putut fi folosite pentru provocarea unor daune materiale. În cele din urmă, activitatea constructivă dorită de preotul paroh a fost acceptată, cu condiția ca geamurile să nu fie utilizate pentru a provoca daune¹²³.

După cum s-a observat și din exemplele menționate mai sus, decanii erau adesea parohi ai unor comunități învecinate; nu neapărat plebani ai orașului Bistrița. Astfel, se explică de ce majoritatea actelor de convocare au fost emise din propriile parohii. Există mai multe atestări ale acestei practici, dintre care semnez doar actul emis de *Matthias Totshner*, decanul de Bistrița, din localitatea Dipșa, unde a fost paroh în 1565¹²⁴. Totuși, există și excepții, când decanii precizează emiterea documentelor în casa capitlului Bistrița. Actele puteau să aibă ca destinatari preoții din decanat sau autorități din afara acestui cadru instituțional.

decembrie 1558, pentru o adunare din 3 ianuarie 1559; ANSB, FCEB, nr. 77, SIIAN: SB-F-00008-77; document emis în 5 august 1559, pentru o adunare din 8 august.

120 ANSB, FCEB, nr. 139, SIIAN: SB-F-00008-139.

121 ANSB, FCEB, nr. 712, f. 39v-41r, SIIAN: SB-F-00008-712(1)-86: *in domo capitulari nostra Bistrici, altera die, que dominicam quasimodo geniti sequitur.*

122 ANSB, FCEB, nr. 712, f. 9r, SIIAN: SB-F-00008-712(1)-17.

123 ANSB, FCEB, nr. 712, f. 9r, SIIAN: SB-F-00008-712(1)-18.

124 ANSB, FCEB, nr. 99, SIIAN: SB-F-00008-99; Alte exemple: ANSB, FCEB, nr. 98, SIIAN: SB-F-00008-98; ANSB, FCEB, nr. 104, SIIAN: SB-F-00008-104; ANSB, FCEB, nr. 115, SIIAN: SB-F-00008-115.

În cea de-a doua categorie se încadrează scrisoarea aceluiași *Matthias Totshner*, paroh de Dipșa și decan al capitlului Bistrița, care l-a informat pe Ștefan Báthory despre o eroare din registrul pe care i l-a trimis anterior. Documentul a fost emis în anul 1572 *in domo nostra consistoriali*¹²⁵. Tot din casa capitlului a fost trimis de către *Valentinus Scharwaderus*, pleban de Sângeorzu Nou și decan al capitlului Bistrița, un document referitor la obligațiile financiare ale membrilor capitlului¹²⁶.

Într-o discuție despre funcționalitatea casei capitulare, trebuie amintit și rolul rezidențial pe care l-a îndeplinit. Nu am identificat mărturii care să sugereze rolul clădirii în găzduirea preoților veniți la adunări de la distanțe mai mari. Prin urmare, această dimensiune rămâne la stadiul de ipoteză. Pe de altă parte, a fost atestat rolul anexei construite în spatele casei capitlului pentru capelanul doamnei Ursula. Deoarece în descrierea spațiului care trebuia să îi fie alocat acestuia sunt consemnate o cămară și o jumătate de pivniță, este posibil ca interiorul să fi servit și ca spațiu de depozitare¹²⁷. Tot în conexiune cu primirea parohilor din decanat, în actul de convocare a adunării din 22 aprilie 1560, pentru alegerea decanului, se precizează că la final urma ca participanților să li se ofere o masă (*prandiolum*)¹²⁸.

Nu în ultimul rând, în literatura de specialitate a fost amintită păstrarea în clădire a documentelor și cărților capitlului¹²⁹. Despre biblioteca capitlului Bistrița s-a afirmat în anul 1944 că reprezintă un subiect dificil de abordat, deoarece catalogul cărților din care era formată s-a pierdut. La acel moment cărțile se aflau în casa parohială. Istoricul Otto Dahinten a afirmat doar că fondul de carte al capitlului s-a format treptat, ca rezultatul al donațiilor și achizițiilor¹³⁰. Documentele din arhiva capitlului Bistrița se află în prezent în custodia Serviciului Județean Sibiu al Arhivelor Naționale, *Fond Capitlul evanghelic C.A. Bistrița*¹³¹. Lipsesc însă suficiente dovezi care să ateste explicit rolul casei capitlului în păstrarea documentelor și cărților. În acest sens, este relevant documentul din 17 iunie 1560, în care parohul din Lechința și decanul de Bistrița, *Christianus Pomarius*, le-a scris preoților din capitol cu privire la chestiuni de ordin liturgic și moral. Dincolo de subiectul scrisorii, în acest context atrage atenția o mențiune de la finalul documentului, prin care decanul solicita aducerea scrisorilor înapoi în casa capitlului, în urma parcurgerii lor de către plebani¹³².

125 ANSB, FCEB, nr. 138, SIIAN: SB-F-00008-138; ANSB, FCEB, nr. 138a, SIIAN: SB-F-00008-138a.

126 ANSB, FCEB, nr. 172, SIIAN: SB-F-00008-172.

127 ANSB, FCEB, nr. 712, f. 7v, SIIAN: SB-F-00008-712(1)-16.

128 ANSB, FCEB, nr. 82, SIIAN: SB-F-00008-82.

129 Dahinten 1988, pp. 494–501.

130 Dahinten 1988, p. 494.

131 Dahinten 1988, p. 501.

132 ANSB, FCEB, nr. 85, SIIAN: SB-F-00008-85: *Hae litere, post earum cursum, ex postremo loco reducantur in domum capituli.*

Concluzii

Deși acest articol reprezintă doar o primă etapă a unui demers investigativ mai amplu, pot fi formulate o serie de observații și concluzii cu caracter preliminar. Date suplimentare ar putea fi obținute prin extinderea bazei documentare și prin luarea în considerare a materialului păstrat în alte fonduri arhivistice. Existența casei capitlului este documentată din primul deceniu al secolului al XVI-lea, fiind însă plauzibilă funcționarea sa anterioară. Asemenea altor clădiri de acest tip, casa capitlului Bistrița a îndeplinit roluri strâns legate de profilul administrativ-eceziastic al instituției corespunzătoare: găzduirea adunărilor capitulare propriu-zise și a activităților aferente, păstrarea documentelor și a censului Sfântului Martin sau a unor taxe excepționale solicitate de decan. De asemenea, prin anexa situată în spate, spațiul a avut parțial și o funcție rezidențială. Arhiva și biblioteca capitlului reprezintă un subiect care necesită cercetări distincte. În ceea ce privește localizarea, clădirea este plasată în proximitatea bisericii parohiale a orașului în care se afla sediul capitlului. În consecință, se poate afirma că edificiul a fost parte a topografiei eceziastice bistrițene, alături de casa parohială, biserica parohială și capelele din proximitate. Sursele analizate au pus în evidență interacțiunile dintre aceste spații. Luând în considerare dovezile disponibile pentru cazul bistrițean, dar și pe baza comparației cu alte capitluri săsești, poate fi propusă ipoteza că adunările s-ar fi desfășurat anterior în diferite case parohiale din decanat, așa cum indică și exemplul din 1515. Funcțiile casei capitlului erau clar delimitate față de cele ale casei parohiale, după cum demonstrează și situațiile conflictuale reflectate în documentele din 1522 și 1562. Expresiile din numeroasele acte prin care preoții au fost chemați în Bistrița, arată că locul era bine cunoscut de către membri și avea un rol important în buna funcționare a administrației eceziastice.

Studiul subliniază complexitatea funcțională a casei capitlului și rolul său central pentru parohiile din districtul Bistrița, contribuind la înțelegerea dimensiunii spațiale a instituțiilor eceziastice săsești. Aprofundarea interpretării comparative, prin alte studii de caz, ar putea contribui la o mai bună înțelegere a situației bistrițene. Nu în ultimul rând, interpretările ar putea fi nuanțate printr-o abordare de tip multidisciplinar, prin integrarea rezultatelor cercetărilor arheologice și a unor surse vizuale de tipul planurilor și hărților.

Bibliografie

Surse de arhivă

- ANSB, FCEB Serviciul Județean Sibiu al Arhivelor Naționale, Fond Capitlul Evanghelic C.A. Bistrița, nr. 16, 21, 43, 52, 67, 68, 69g, 70, 76, 77, 80, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 93, 97, 98, 99, 100, 103, 104, 105, 115, 119, 122, 132, 138, 138a, 139, 141, 142, 146, 152, 153, 160, 172, 176, 177, 183, 205, 279, 712.
- ANSB, CDPES Serviciul Județean Sibiu al Arhivelor Naționale, Colecția de documente ale parohiilor evanghelice C.A. săsești. Preluarea 1, seria 1 – Acte Parohia Bistrița, nr. 1, 5.

- ANCJ, FPOB Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale, Fond Primăria Orașului Bistrița, Seria I.
- ANSB, SJAN SB, Inventar nr. 286. „Capitulul evanghelic C.A. Bistrița (1202-1737)”,
Inventar nr. 286 50 file.
- ANSB, SJAN SB, Inventar nr. 228 A. „Colecția documente ale parohiilor evanghelice
Inventar nr. 228 A C.A. sătești.” Acte și registre (1315–1947) vol. I, 82 file.
- ANSB, SJAN SB, Inventar nr. 228 B. „Colecția documente ale parohiilor evanghelice
Inventar nr. 228 B C.A. sătești”. Acte și registre (1315–1947) vol. II, 82 file.

Surse primare edite

- Ub Franz Zimmermann, Carl Werner, Georg Müller, Gustav Gündisch, Herta Gündisch, Gernot Nussbächer, Konrad G. Gündisch (eds.), *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. 1–7, Sibiu-București, 1892–1991.
- Teutsch, G. D. Georg Daniel Teutsch, *Urkundenbuch der evangelischen Landeskirche A. B. in Siebenbürgen* (Erster Theil), Theodor Steinhaussen, Sibiu, 1862.
- Müller 1864 „Testament der Ursula Meister Paulin”, în Friedrich Müller, *Deutsche Sprachdenkmäler aus Siebenbürgen*, Theodor Steinhaussen, Sibiu, 1864, pp. 156-159.

Instrumente de lucru

- DIR 1956, Academia Republicii Populare Romîne, *Documente privind istoria României*.
Anexele VII, VIII, *Introducere vol. I*, Editura Republicii Populare Romîne, București, 1956:
IX, „Anexa VII. Lista alfabetică a sărbătorilor catolice și a altor termeni cronologici folosiți în documentele medievale privitoare la Transilvania”; „Anexa VIII. Cele 35 calendare catolice”; „Anexa IX. Indicele calendarelor catolice (după stilul vechi)”.

Literatură de specialitate

- Curinschi-Vorona 1981 Gheorghe Curinschi-Vorona, *Istoria arhitecturii în România*, București: Editura Tehnică, 1981.
- Dahinten 1944 Otto Dahinten, „Beiträge zur Baugeschichte der Stadt Bistritz”, în *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, vol. 50, 1944, pp. 311–461.
- Dahinten 1988 Otto Dahinten, *Geschichte der Stadt Bistritz in Siebenbürgen*, Studia Transylvanica (vol. 14), Köln-Wien: Böhlau, 1988.
- Dincă 2017 Adinel-Ciprian Dincă *Instituția episcopală latină în Transilvania medievală (sec. XI/XII-XIV)*, Cluj-Napoca: Argonaut-Mega, 2017.
- Dincă 2020 Adinel C. Dincă, „Das öffentliche Notariat bei den Siebenbürger Sachsen im Mittelalter. Ein aktualisierter Überblick”, în *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, nr. 43, 2020, pp. 77–105.
- Firea 2013 Ciprian Firea, „Casa parohială evanghelică din Bistrița și unul dintre ctitorii săi”, în Vlad Țoga, Bogdan Iacob, Zsolt Kovács, Attila Weisz (editori), *Studii de istoria artei. Volum omagial dedicat Profesorului Nicolae Sabău*, Cluj-Napoca: Argonaut, 2013, pp. 39–51.

- Fischer 1879 Georg Fischer, „Zur Geschichte der Stadt und des Capitels Bistritz im ersten Jahrzehend des achtzehnten Jahrhunderts”, în Friedrich Kramer (ed.), *Programm des evangelischen Obergymnasiums A.B. und der damit verbundenen Lebranstalten*, Buchdruckerei der J. E. Flitsch'schen Erben, Bistritz, 1879, pp. 5–29.
- Fischer 1887 Georg Fischer, *Aus dem Innerleben des Bistritzer Kapitels im Anfange des achtzehnten Jahrhunderts*, Bistritz: Theodor Botschar, 1887.
- Gaiu, Duda 2008 Corneliu Gaiu, Vasile Duda, *Topografia monumentelor din Municipiul Bistrița: centrul istoric*, vol. 1, Cluj-Napoca: Accent, 2008.
- Gross 2009 Lidia Gross, *Confreerile medievale în Transilvania (secolele XIV-XVI)*, ediția a II-a (revăzută și adăugită), Cluj-Napoca: Argonaut, 2009.
- Gross 2014a Lidia Gross, „Testamentul doamnei Ursula Meister Paulin: reflecții pe marginea unui document de la începutul secolului al XVI-lea”, în *Acta Musei Porolissensis*, vol. XXXVI, 2014, pp. 11–34.
- Gross 2014b Lidia Gross, *Bresle și confreerii sau despre pictatea urbană în Transilvania medievală (secolele XIV-XVI)*, Cluj-Napoca: Argonaut, 2014.
- Gündisch 1993 Konrad G. Gündisch, *Das Patriziat Siebenbürgischer Städte im Mittelalter*, Studia Transylvanica (vol. 18), Köln-Weimar-Wien: Böhlau, 1993.
- Gündisch 2007 Konrad Gündisch, „Universitatea spirituală a comunităților bisericești săsești în secolele XV și XVI”, în Sorin Mitu, Rudolf Gräf, Ana Sima, Ion Cârja (editori), *Biserică, Societate, Identitate. In honorem Nicolae Boșan*, Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2007, pp. 719–725.
- Gündisch, Dincă 2019 Konrad G. Gündisch, Adinel C. Dincă, „Studiendarlehen für siebenbürgische Studierende im Reformationszeitalter. Eine kaum bekannte Bistritzer Quelle aus den Jahren 1565-1626”, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia*, vol. 64, nr. 1, 2019, pp. 59–86.
- Ionescu 1982 Grigore Ionescu, *Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor*, București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1982.
- Kovács 2023 Mihai Kovács, „Observații privind relațiile dintre curtea episcopului de la Alba Iulia și districtul Bistrița în jurul anului 1500”, în *Revista Bistriței*, nr. XXXVII, 2023, pp. 219–238.
- Mândrescu 1999 Gheorghe Mândrescu, *Arhitectura în stil Renaștere la Bistrița*, Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 1999.
- Ministerul Culturii 2015 Ministerul Culturii, *Lista monumentelor istorice 2015. Județul Bistrița-Năsăud*, accesibil la adresa: <https://www.cultura.ro/sites/default/files/inline-files/LMI-BN.pdf> (data ultimei accesări: 6.12.2024).
- Müller, G. E. 1936 Georg Eduard Müller, *Die deutschen Landkapitel in Siebenbürgen und ihre Dechanten 1192-1848: ein rechtsgeschichtlicher Beitrag zur Geschichte der deutschen Landeskirche in Siebenbürgen*, Hermannstadt: Krafft & Drotleff, 1936.
- Müller, G. E. 1985 Georg Eduard Müller, *Stühle und Distrikte als Unterteilungen der siebenbürgisch-deutschen Nationsuniversität 1141-1876*, Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens (vol. 10), Köln-Wien: Böhlau, 1985.
- Rădulescu 2004 Gabriela Rădulescu, *Bistrița. O istorie urbană*, Cluj-Napoca: Limes, 2004.
- Rădulescu 2011 Gabriela Hortenzia Rădulescu, *Habitatul în Transilvania de Nord-Est în secolele VII-XV*, teză de doctorat susținută în cadrul Universității Babeș-Bolyai Cluj-Napoca, Facultatea de Istorie și Filosofie. Departamentul de Istorie, 2011.

- Reschner 1841 Martin Reschner, „Kritisches Beiträge zur Kirchengeschichte des Hermannstädter Capitels vor der Reformation“, in *Archiv für die Kenntniss von Siebenbürgens Vorzeit und Gegenwart*, vol. 1, 1841, pp. 263–296.
- Schuller, Fr. 1881 Friedrich Schuller, „Ueber die Einverleibung des Kiralyer in das Bistritzer Kapitel“, in *Korespondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, nr. 1, 1881, pp. 40–41.
- Schuller, R. 1890 Richard Schuller, „Wolfgang Forster. Bistritzer Stadtgeschichten aus dem Anfang des 16. Jahrhunderts“, in *Programm des evangelischen Gymansiums A.B. in Schässburg*, Hermannstadt: W. Krafft, 1890.
- Schuller, R. 1913 Richard Schuller, „Christian Pomarius. Ein Humanist und Reformator im Siebenbürger Sachsenlande“, in *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, N.F., nr. 39, Heft 1, 1913, pp. 185–246.
- Schuller, R. 2003 Richard Schuller, *Der siebenbürgisch-sächsische Pfarrer. Eine Kulturgeschichte* (retipărire după ediția din 1930), Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens (vol. 27), Köln-Weimar-Wien: Böhlau, 2003.
- Teutsch, Fr. 1906 Friedrich Teutsch, *Die kirchlichen Verhältnisse Siebenbürgens*, Halle an der Saale: Eugen Strien, 1906.
- Teutsch, Fr. 1921 Friedrich Teutsch, *Geschichte der evangelischen Kirche in Siebenbürgen*, vol. 1, Hermannstadt: W. Krafft, 1921.
- Trausch 1879 Josef Trausch, *Schriftsteller-Lexicon oder biographisch-literarische Denk-Blätter der Siebenbürger Deutschen*, vol. II, Kronstadt: Johann Gött & Sohn Heinrich, 1870.
- Vătășianu 2001 Virgil Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, Cluj-Napoca: Fundația Culturală Română, 2001.

Două recomandări pentru ocuparea funcțiilor de paroh al bisericii și rector al școlii din Bistrița în a doua jumătate a secolului al XV-lea

Dr. Alexandru ȘTEFAN

Centrul TRANS.SCRIPT,
Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca
alexandru.stefan@ubbcluj.ro

Rezumat. Studiul de față are în vedere două scrisori medievale, provenite din arhiva istorică a orașului Bistrița. Ele reflectă intențiile aproape contemporane pe care doi indivizi, Andreas Hanko din Moravia și un anume Mathias, absolvent de studii universitare la Viena, ambii aflați în legătură cu orașul Baia Mare, le au pentru ocuparea unor funcții deosebit de importante din Bistrița, anume pe cea de paroh al bisericii Sf. Nicolae, respectiv pe cea de rector al școlii urbane. Studiul încearcă să ofere câteva repere biografice ale celor două personaje, dar și să contextualizeze din punct de vedere istoric interesul acestora pentru obținerea slujbelor menționate. Anexele oferă o ediție critică actualizată a celor două scrisori, însoțite de traducerea lor în limba română.

Cuvinte cheie: scrisori private, parohie urbană, școală urbană, studii universitare, Transilvania medievală.

Zwei Empfehlungen für die Ernennung des Pfarrers und des Schulrektors in Bistritz in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts

Zusammenfassung. Der vorliegende Beitrag untersucht zwei mittelalterliche Briefe aus dem historischen Archiv der Stadt Bistritz (Bistrița, Beszterce). Diese Briefe spiegeln die fast zeitgleichen Bestrebungen zweier Personen wider, Andreas Hanko aus Mähren (Moravia, Morvaország) und eines gewissen Mathias, Absolvent der Universität Wien (Viena, Bécs), die beide mit der Stadt Frauenbach (Baia Mare, Nagybánya) verbunden waren. Sie strebten an, bedeutende Ämter in Bistritz zu erlangen, nämlich das des Pfarrers der St.-Nikolaus-Kirche und das des Rektors der städtischen Schule. Die Studie zielt darauf ab, biographische Einblicke in diese beiden Persönlichkeiten zu geben und ihr Interesse an der Erlangung der genannten Ämter historisch einzuordnen. Die Anhänge enthalten eine aktualisierte kritische Edition der beiden Briefe, die durch deren rumänische Übersetzung ergänzt wurde.

Stichwörter: Privatbriefe, städtische Pfarramt, städtische Schule, Universitätsstudien, mittelalterliches Siebenbürgen.

La 11 iunie 1366, regele Ludovic I al Ungariei, aflându-se personal la Bistrița, reconfirma orașenilor dreptul de a-și alege anual judele, care, alături de cetățenii jurați, juzii satelor din proximitate și comitele numit de suveran, să poată judeca împreună orice pricină ivită pe teritoriul districtului omonim, stabilind ca instanță de apel magistratul orașului Sibiu¹. Momentul a fost unul crucial pentru destinul medieval al Bistriței, nu atât prin prisma unei prevederi jurisdicționale de asemenea factură, expuse pe larg în documentul regal, cât mai ales datorită unei extinderi mai puțin explicite a prerogativelor diplomei din 1224 a regelui Andrei al II-lea și asupra coloniștilor occidentali din această regiune de nord a Transilvaniei². Act cu valoare proto-constituțională pentru comunitatea sașilor ardeleni, care îi sărbătorește în anul 2024 cea de-a 800-a aniversare³, privilegiul *Andreanum* a constituit fundamentul celor mai importante drepturi și libertăți de care s-au bucurat mai întâi locuitorii provinciei Sibiu, între Orăștie și Drăușeni, apoi din scaunele Mediaș și Șeica, bistrițenii, din 1366, și, din 1422, locuitorii districtului Brașov⁴.

Printre reglementările juridice, fiscale, vamale, comerciale și militare ale diplomei andreane există și câteva prevederi de natură ecleziastică, în sensul în care beneficiarii pot să și-i aleagă liber pe preoții lor, iar pe cei aleși să-i înfățișeze spre întărire și să le plătească dijmele și, în toate drepturile bisericești, să răspundă înaintea lor după vechiul obicei (*sacerdotes vero suos libere eligant et electos representent et ipsis decimas persolvant et de omni iure ecclesiastico secundum antiquam consuetudinem eis respondeant*). În esență, această prerogativă reflectă dreptul de patronat (*ius patronatus*) pe care regele Ungariei (ca *universarum ecclesiarum regni Hungarie patronus*) îl poate transfera unor indivizi sau comunități și în virtutea căruia se stabilește o serie de drepturi și obligații din perspectiva dreptului canonic, în relație cu o instituție ecleziastică, de regulă o biserică parohială. Astfel, dreptul de patronat se dobândește printr-un act de ctitorie sau de fondare ecleziastică (*fundatio*), care presupune disponibilitatea unui teren construibil (*fundus*), ridicarea sau reconstruirea edificiului (*aedificatio* sau *reaedificatio*) și înzestrarea sa materială cu cele necesare cultului și întreținerii clerului (*dotatio*). În schimb, patronul putea reclama mai multe drepturi cu privire la fundația sa, între care se numără și *ius presentandi*, adică dreptul de a desemna un candidat propriu pentru conducerea oficiului ecleziastic, la instituirea sa ori atunci când devenea vacant. Dacă persoana era considerată potrivită (*persona idonea*), ierarhia ecleziastică sancționa această alegere⁵.

Bistrița și, în general, toate orașele importante ale Transilvaniei au fost beneficiare ale acestui drept de patronaj, patriciatul local urmărind să își impună proprii membri sau apropiați în fruntea bisericilor parohiale și nu doar la conducerea orașului ori a celor

1 DRH-C, vol. XIII, nr. 79, pp. 142–144.

2 DIR-C, vol. I (veac XI-XIII), nr. 157, pp. 208–210, pp. 383–384.

3 Roth, Șindilariu 2024, pp. 1–24.

4 Cîmpeanu 2023, pp. 105–130.

5 Firea 2016, pp. 235–237; Gross 2021, pp. 30–32

mai influente bresle meșteșugărești⁶. Arhivele urbane păstrează numeroase documente de confirmare în oficiul parohial, însă foarte puține izvoare surprind acest demers electiv, mai ales în perioada premergătoare Reformei protestante din secolul al XVI-lea. Un astfel de document este și o scrisoare din 29 iulie 1471, adresată magistratului din Bistrița, prin care i se recomandă călduros o persoană potrivită pentru poziția de paroh al orașului, recent rămasă vacantă⁷. Scrisoarea cu pricina este interesantă și atipică în orizontul izvoarelor medievale transilvănene, întrucât surprinde nu doar anunțarea unui potențial candidat la o funcție atât de importantă, ci conturează, în tușe destul de expresive, portretul parohului ideal.

Încă de la început, scrisoarea atrage atenția prin faptul că, deși ea este adresată orașului Bistrița, reprezentat de judele și cetățenii jurați, emitentul acesteia este un anumit Thomas Gobel, jude al orașului Baia Mare, și nu întregul magistrat urban de aici. Acest detaliu, la prima vedere nesemnificativ, sugerează mai degrabă o recomandare privată, personală, a judeului din Baia Mare, decât una asumată de corpul administrativ al orașului. Ea poate fi argumentată și printr-o posibilă ascendență bistrițeană a lui Thomas Gobel, de vreme ce o familie omonimă de patricieni cu origini grebiale au influențat decisiv parcursul urban al Bistriței la mijlocul secolului al XIV-lea⁸.

Dincolo de tipicul și formularistica specifice epocii, de retorica unei corespondențe quasi-oficiale, scrisoarea judeului băimărean dezvăluie mai multe nivele interdependente, asamblate într-o asemenea manieră încât susținerea cauzei sale să fie potențată în cel mai înalt grad. Aceste paliere de lectură vizează gratulația destinatarului, prezentarea obiectivă a candidatului, susținerea sa subiectivă, precum și diversele angajamente ale expeditorului în caz de reușită.

Scrisoarea judeului Gobel se deschide cu mărturisirea faptului că a aflat de trecerea la cele veșnice a pelbanului bistrițean, dar și că orașul își dorește acum un succesor care să restaureze drepturile pierdute ale bisericii parohiale sub preoții anteriori, un demers pentru care autorul scrisorii laudă profunda înțelepciune a conducerii orașului Bistrița. Pe tot parcursul textului, destinatarii sunt numiți cu apelativul formularistic „de domni ai mei” (*dominos meos*), dar și cu cel de „ocrotitori / sprijinitori ai mei” (*fautores meos*), cel din urmă arătând poziția ușor supusă, îndatoritoare, în care se auto-plasează judele băimărean în raport cu magistratul din Bistrița.

Urmează apoi înșiruirea detaliilor obiective cu privire la personalitatea celui recomandat. Acesta este magistrul Andreas Hanko din Moravia, un distins și foarte învățat *doctor* al artelor liberale (*insignem ac doctissimum artium liberalium doctorem*), subliniindu-se faptul că era cunoscut și foarte apreciat încă din copilărie (*a puerita notus et valde dilectus*), dimpreună cu părinții săi, de către *actualul* episcop al Transilvaniei. Ba mai mult, în urmă

6 Gündisch 1993, pp. 233–237 și pp. 253–287.

7 Anexa 1.

8 Gündisch 1993, pp. 143–146; Gross 2022, p. 362.

cu doi ani, Andreas Hanko fusese predicator în Baia Mare, astfel reieșind și legătura directă cu judele de aici, iar actualmente se afla în Italia, la Bologna, pentru studii în ambele ramuri ale dreptului și în teologie.

Cu toate acestea, scrisoarea lui Thomas Gobel conține o serie de inadvertențe. Pe de-o parte, calificarea universitară de doctor în artele liberale este una inexistentă, iar pe de alta, scaunul episcopal de la Alba Iulia era la acel moment deja vacant de câțiva ani, căci în 1468 murise episcopul Nicolaus Szapolyai, iar situația se va mai prelungi până la desemnarea lui Gabriele Rangone în vara anului 1472, confirmată pontifical pe parcursul lunii decembrie⁹. Cu toate acestea, între 1470–1471, episcopia Transilvaniei fusese solicitată, fără succes însă, de către Protasius de Boskowitz și Černahora, episcopul titular de Olomouc (1457–1482)¹⁰. Din moment ce scrisoarea judeului băimărean se plasează cronologic tocmai în mijlocul acestei vacanțe episcopale disputate, el se referea fără îndoială la acest Protasius de Boskowitz ca episcop propriu-zis al Transilvaniei, în vreme ce Andreas Hanko era, foarte probabil, un familiar al său din episcopia de Olomouc, aflată tocmai pe teritoriul provinciei morave. Izvoarele universitare medievale din Europa surprind într-adevăr un Andreas Hancko (sic!) din dieceza de Olomouc ca student al universității din Paris între anii 1463–1464, încheind acest parcurs cu titlul de magistru în artele liberale¹¹, pentru ca la începutul anului 1471 el să reapară în rândul studențimii de națiune germană în cele două ramuri ale dreptului la universitatea din Bologna¹², context în care i s-a indicat și funcția sacerdotală în eparhia de origine. Foarte probabil, cel de-al doilea ciclu universitar a fost dedicat obținerii titlului de doctor în cele două ramuri ale dreptului, poate și în teologie, după cum sugerează scrisoarea judeului băimărean.

Tot acest parcurs de studii superioare constituie pentru Thomas Gobel întregul eșafodaj pe care își construiește susținerea și proiecția subiectivă a candidatului său, arătând că, grație lor, Andreas Hanko este pe cale de a deveni un bărbat virtuos, destoinic, învățat și educat în ca mai bună purtare. El asigură cu promisiuni magistratul orașului Bistrița că, odată ales în funcția de paroh, Andreas Hanko îi va conduce prin cuvânt și exemplu (*verbo et exemplo vobis preerit*), va putea să repare cu ușurință toate drepturile pierdute (*cuncta poterit iura deperdita comodissime reparare*), căci nu va putea să gândească altfel sau să facă altminteri decât ceea ce va fi în folosul și onoarea lor (*quod non poterit alia aut cogitare aut agere, quam que vestrum concernent et commodum et honorem*). Cu alte cuvinte, prezente și în scrisoarea lui Thomas Gobel, tot ceea ce comunitatea bistrițeană își va dori de la părintele său spiritual, va obține prin acesta (*omnia que optabitis a vestro presule, impetrabitis per eundem*).

9 Kovács 2024, pp. 24–25.

10 Kalous 2007, pp. 382–385

11 SP 2019, nr. 657.

12 DSB 1899, nr. 1331, p. 185.

Sușținerea subiectivă a judeului băimărean este completată cu încă două mecanisme argumentative de factură ipotetică. Astfel, este sugerat un parcurs alternativ al lui Andreas Hanko, în sensul în care, dacă ar exista vreun beneficiu vacant sau chiar oficiul parohial al bisericii din Baia Mare ar fi disponibil, acesta ar fi numit fără întârziere în oricare dintre poziții, tocmai datorită științei și virtuților sale (*scientie ac virtutum ipsius et respectum*). În egală măsură, promovarea candidatului este potențată și printr-o agențialitate fictivă, întrucât judele Gobel subliniază că, dacă episcopul Transilvaniei ar avea dreptul să numească parohul din Bistrița, cu siguranță i-ar acorda lui Andreas Hanko această funcție, considerând-o drept o mare onoare că un asemenea bărbat a fost câștigat pentru eparhia sa (*magnam putaret gloriam talem virum sue diocesi acquisisse*).

Finalul scrisorii surprinde diversele angajamente promise de judele băimărean înaintea autorităților din Bistrița, în caz de reușită a rugămintilor și cererilor sale stăruitoare. El îi asigură că va trimite pe cineva după Andreas Hanko în Italia, îi va oferi din propriile sale resurse pentru a-și încheia toate afacerile de acolo, ba chiar se arată dispus de a le acorda bani bistrițenilor pentru a veni cu generozitate în întâmpinarea celor aranjate de către ei (*vestra disponenda largiter subvenire*). Acest ultim amănunt dezvăluie de fapt o atitudine venală, profund imorală și vicioasă în vederea susținerii protejatului său. Cu alte cuvinte, judele orașului Baia Mare este pregătit să mituiască magistratul din Bistrița pentru alegerea lui Andreas Hanko ca paroh al orașului. În încheiere, judele Gobel exprimă posibilitatea de a veni personal la Bistrița pentru a discuta condițiile de instalare ale viitorului potențial pleban, arătând că va fi gata oricând să dea ascultare în chestiunea de față (*semper me habebitis paratissimum obsequentem*), fapt care sugerează, din nou, disponibilitatea unei rezolvări pe căi obscure a acestei desemnări parohiale.

Cert este că Andreas Hanko din Moravia nu a ajuns niciodată paroh al orașului Bistrița, probabil și pentru că patronul său, episcopul de Olomouc, Protasius de Boskovitz, nu a reușit să obțină transferul în dieceza Transilvaniei. Din 1474 și până în jurul anului 1480, parohia bistrițeană a fost condusă de un anume Simon Czeckel din Drăușeni, licențiat în artele liberale la Universitatea din Viena (1467) și doctor în drept canonic al Universității din Ferrara (1470), anterior paroh de Ighiu (1470) și concomitent vicar episcopal de Tășnad (1470–1475) și de Alba Iulia (ca. 1477)¹³, cunoscut cel mai bine pentru rolul său de ctitor al casei parohiale din Bistrița (1480)¹⁴.

Cât privește cea de-a doua recomandare, ea are în vedere de această dată ocuparea poziției de rector al școlii din Bistrița, fiind de fapt o scrisoare de intenție a unui potențial candidat la această funcție¹⁵. Din păcate, scrisoarea nu a fost datată cu exactitate de emitentul său, vechea critică paleografică plasând redactarea sa în ultimul sfert al secolului al XV-lea¹⁶.

13 Kovács 2024, p. 349.

14 Firea 2013, pp. 162–165.

15 Anexa 2.

16 Vezi edițiile și regestele citate la anexa 2.

Potrivit unor aprecieri mai recente, morfologia literelor și aspectul general al scrisorii ar sugera mai degrabă întocmirea sa doar după anul 1450 dar nu mai târziu de 1470–1475¹⁷.

În schimb, existența unei școli în orașul Bistrița a fost atestată documentar indirect la mijlocul anului 1388, când Vincentius, fostul rector de aici, a fost amintit printre martorii unui document notarial, referitor la dezvinovățirea lui Theoderic, rectorul școlii din Baia Mare, în fața acuzațiilor de furt aduse de Tylo, un tocmit la bisericii din Biertan. Ulterior, în 1438, episcopul Transilvaniei le îngăduia decanilor și parohilor din capitlurile Bistrița și Kyralya să nu accepte dascăli și clopotari împotriva voinței lor, pentru ca în anul următor acestora să le fie permisă punerea sub interdict a propriilor enoriași, dacă aceștia urmăreau să reducă din veniturile învățătorilor sau altor slujitori bisericești. Reiese de aici faptul că școlile erau strâns legate de biserică, iar dascălii își puteau desfășura activitatea doar cu acordul preoților parohi, chiar dacă erau numiți și remunerați de către comunitate, aspect evidențiat foarte bine în socotelile orașului Bistrița mai ales după anul 1530¹⁸.

Scrisoarea de intenție pentru ocuparea funcției de rector al școlii bistrițene a fost, așadar, adresată tuturor cetățenilor din Bistrița, însă fără ca aspirantul la această poziție să dezvolte pe larg personalitatea sa, abilitățile sale și calitățile care îl fac potrivit pentru asumarea acestui important rol didactic. El doar îi asigură pe reprezentanții orașului că, dacă va fi ales la conducerea școlii, va depune toate eforturile pentru a-și îndeplini datoria și a obține, cu credință și laudă, cinstea lor și a sa proprie (*laudabiliter vestrum honorem et meum omni dubio et contradictione fideliter procurare*). Se pare că vestea eliberării acestei poziții imediat după Crăciun i-a ajuns cunoscută solicitantului doar cu puțină vreme înainte, căci singurul reper cronologic al scrisorii face referire la întocmirea sa în marțea dinaintea sărbătorii Sf. Lucia, celebrată în 13 decembrie¹⁹. Dar întrucât anul de redactare al scrisorii a rămas neprecizat, se poate deduce numai un interval mai larg, respectiv 7–12 decembrie. Cu alte cuvinte, doar aproximativ trei săptămâni au despărțit momentul propriu-zis al redactării scrisorii de oportunitatea numirii unui nou rector al școlii din Bistrița, aspect care, coroborat cu o expunere argumentativă mai degrabă modestă, sugerează speranța iluzorie a pretendentului de a obține această funcție.

Cât privește identitatea sa, singurele informații reies din semnătura aflată la finalul scrisorii. Este vorba de un anume Mathias, absolvent cu titlul de bacalaureat al universității din Viena. Reperele topice ale misivei sale sugerează, de asemenea, că acesta a activat ca dascăl în Baia Mare, în școala condusă de magistrul Philipus. Din păcate însă, precizarea incompletă a datei de către emitentul scrisorii, avansarea unui interval destul de larg pentru redactarea sa și absența altor informații relevante în legătură cu magistrul Philipus, sau cu școala condusă de acesta, fac aproape imposibile orice alte nuanțări biografice sau cronologice. De

17 Adresez calde mulțumiri pentru aceste sugestii domnului conf. univ. dr. Adinel C. Dincă, Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca.

18 Fischer 1896, pp. 8–10.

19 Farmer 1999, pp. 335–336.

asemenea, rămâne dificil de precizat dacă Mathias a reușit sau nu obținerea rectoratului școlii din Bistrița.

Cu toate acestea, o scurtă trecere în revistă a bazelor de date referitoare la studenții originari din regatul Ungariei la universitatea din Viena în Evul Mediu relevă²⁰, doar pentru intervalul 1450–1475, treisprezece absolvenți pe nume Mathias, care au obținut cel puțin titlul de bacalaureat²¹. Cu origini destul de eterogene și relativ bine distribuite între Ungaria, Transilvania și Slovacia, oricare dintre acești studenți ar putea fi identificați cu dascălul Mathias din Baia Mare, aspirant la conducerea școlii din Bistrița, însă lipsa a cel puțin unui detaliu suplimentar face dificilă, deocamdată, avansarea vreunei ipoteze temeinice.

În concluzie, cele două recomandări reflectă raporturile instituționale între parohia, respectiv școala, și administrația orașului Bistrița, în a căror dinamică promovarea studiilor universitare pare să constituie argumentul forte pentru ocuparea cu succes a celor două funcții de conducere, desigur cu încuviințarea și la decizia magistratului urban. Rămâne totuși o decizie care, după cum sugerează scrisoarea judeului din Baia Mare, poate fi stimulată inclusiv pecuniar și nu doar soluționată pe baza unor criterii obiective și meritocratice. Faptul că ambele recomandări provin din ambianța orașului minier Baia Mare nu face decât să confirme încă odată profundele legături între cele două comunități, chiar dacă diferite prin natura profilului lor urban, legături evidențiate îndeosebi prin numeroasele documente din valoroasa arhivă istorică a orașului Bistrița, în cadrul căreia se păstrează și cele două scrisori analizate cu acest prilej.

Bibliografie

Surse primare edite

- DIR-C *Documente privind istoria României, Seria C. Transilvania*, veacul XI-XIII, vol. I (1075-1250), Ion Ionașcu *et al.* (editori), București: Editura Academiei RPR, 1951.
- DRH-C *Documenta Romaniae Historica, Seria C. Transilvania*, vol. XIII (1366-1370), Ioan Dani *et al.* (editori), București: Editura Academiei Române, 1991.
- DSB 1899 *Deutsche Studenten in Bologna (1289-1562). Biographischer Index zu den Acta nationis germanicae universitatis Bononiense*, Gustav C. Knod (editor), Berlin: R. v. Decker, G. Schenk, 1899.

20 RAH 2023.

21 **Mathias Fabri** (Sighișoara, 1454); **Mathias de Solio** (Zvolen, 1455); Mathias, filius Georgii de Zagabria (Zagreb, 1456); Michael Mathias de Nagkarad (Karád, 1457) Mathias de Zaboria (Szombathely, 1462); Mathias de Krumpach (Krempachy, 1464); Mathias de Clausenburga (Cluj, 1465); Mathias Szekeres (Illmitz, 1468); Mathias de Herandfalwa (Herend, 1469); Mathias de Pest (Pesta, 1469); Mathias Textoris (Brașov, 1471); Mathias Krell (Prejmer, 1473); Mathias Oeder (Trnava, 1474). Primii doi beneficiază de o identificare probabilă, în baza de date menționată, cu dascălul Mathias din Baia Mare, însă fără niciun argument concret și răspândind eroarea plasării sale în localitatea Trnava (Nagyszombat), cf. Mészáros 1981, p. 133.

- Ub *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. VI (1458-1473), Gustav Gündisch *et al.* (editori), București: Editura Academiei RSR, 1981; vol VIII (ca. 1487-1500), disponibil la <https://siebenbuergenurkundenbuch.ub.rptu.de>, accesat în data de 20.11.2024 .
- UrB *Urkunden-regesten aus dem Archiv der Stadt Bistritz in Siebenbürgen. 1203-1570*, vol. I, Albert Berger (editor), Köln-Wien: Böhlau Verlag, 1986.

Surse secundare

- Cîmpeanu 2023 Liviu Cîmpeanu, *Universitatea Saxonă din Transilvania și districtele românești aflate sub jurisdicția ei în Evul Mediu*, ediția a II-a revizuită, Cluj-Napoca: Editura Mega, 2023.
- Farmer 1999 David Hugh Farmer, *Oxford. Dicționar al sfinților*, București: Univers Enciclopedic, 1999.
- Firea 2013 Ciprian Firea, „Preoți parohi și artă în orașul Bistrița la sfârșitul Evului Mediu”, în *Revista Bistriței*, 27 (2013), pp. 160–172.
- Firea 2016 Ciprian Firea, „Patronajul preoților sași în Transilvania Evului Mediu târziu: norme, inscripții monumentale, simboluri”, în Maria Magdalena Székely, Nelu Zugravu (editori), *Puterea cuvântului, a exemplului și a simbolului. Actele colocviului național din 29 octombrie 2015, Iași*, Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2016, pp. 233–277.
- Fischer 1896 Georg Fischer, „Geschichte des Bistritzer ev. Gymnasiums A. B. bis zum Jahre 1762”, în *Programm des evangelischen Obergymnasiums A. B. zu Bistritz (am Schlusse des Schuljahres 1895/1896)*, 1896, pp. 7–103.
- Gross 2021 Lidia Gross, „*Jus patronatus* între regalitate și comunitatea urbană: exemplul Bistriței (secolele XV-XVI)”, în *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu”. Series Historica*, 60 (2021), pp. 29–45.
- Gross 2022 Lidia Gross, „Negustori și geneza comunității urbane în Bistrița (secolul al XIV-lea)”, în *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu”. Series Historica*, 61 (2022), pp. 341–364.
- Gündisch 1993 Konrad G. Gündisch, *Das Patriziat Siebenbürgischer Städte im Mittelalter*, Köln-Weimar-Wien: Böhlau Verlag, 1993.
- Kalous 2007 Antonín Kalous, „Boskovice urai Mátyás király diplomáciai és politikai szolgálataban” [Nobilii de Boskovice în serviciul diplomatic și politic al regelui Matia], în *Századok. A Magyar Történelmi Társulat Folyóirata*, 141/2 (2007), pp. 375–389.
- Kovács 2024 Mihai Kovács, *Autoritatea episcopului latin în Transilvania la sfârșitul Evului Mediu (1472-1527)*, Teză de doctorat (Școala de Studii Avansate a Academiei Române – Institutul de Istorie „George Barițiu”), Cluj-Napoca, 2024.
- Mészáros 1981 István Mészáros, *Az Iskolaügy Története Magyarországon 996-1777* [Istoria educației în Ungaria, 996-1777], Budapest: Akadémiai Kiadó, 1981.

Resurse online

- Roth, Șindilariu 2024 Harald Roth, Thomas Șindilariu, *Andreanum 800 de ani. Lege și constituție la sașii transilvăneni*, Sibiu: Editura Honterus, 2024.

- SP 2019 Fișa nr. 657: Andreas Hancko, în *Studium Parisiense 2019* (Jean-Philippe Genet, Thierry Kouamé), disponibil la <http://studium-parisiense.univ-paris1.fr/individus/657-andreashancko>, accesat în data de 20.11.2024.
- RAH 2023 *Repertorium Academicum Hungariae 2023* (László Szögi), disponibil la <https://rahprojekt.elte.hu/>, accesat în data de 20.11.2024.

Anexe

1.

1471 iulie 29, Baia Mare

Thomas Gobel, judele oraşului Baia Mare, îl recomandă magistratului din Bistriţa pe Andreas Hanko din Moravia pentru a fi numit în funcţia de paroh al oraşului.

In omnibus complacendi sinceram voluntatem cum salute premissis.

Prudentes ac circumspecti viri ac domini observandi, percepi ex quibusdam vestris concivibus pastorem vestrum dei nutu noviter vita functum vos quoque talem virum optare in rectorem, qui iura ecclesie vestre per priores rectores deperdita restauraret et ad pristinum posset statum reducere, in quo vestram multum commendo sollertiam.

Ad hoc autem faciendum non videtur mihi vos posse magis idoneum hominem reperire, quam quendam magistrum Andream Hanko de Moravia, insignem ac doctissimum artium liberalium doctorem, qui cum suis parentibus moderno Transilvanensi episcopo a pueritia notus fuit et valde dilectus, propter ingenii sui nobilitatem et morum honestatem, qui et apud nos predicator fuit ante duos annos, et hic suas celebravit primitias, nunc autem est in studio Bononiensi in Italia in utroque iure studens et in theologia, et procul dubio crescit in talem virum, qui erat in hoc regno virtutum suarum presentia pre omnibus nominandus. Cui et in nostra ecclesia essemus de proximo vacaturo beneficio provisuri verum etiam si ecclesia nostra pastore careret quantum in me esset ipse pastor noster fuerit, nam et maiori titulo dignus esset scientie ac virtutum ipsius ob respectum.

Quare vos rogo veluti singulares fautores ac dominos meos, quatenus prefatum magistrum Andream ob earundem virtutum suarum meritum ecclesieque vestre honorem vestrum in plebanum velitis eligere, quem certissime cum cognoscetis gaudebitis elegisse gratiasque deo agetis, talem vobis pastorem invenisse, qui et verbo et exemplo vobis preerit tali modo, quod et vobiscum existens toto in regno Hungarie fanabitur nomen eius vobis in commodum et honorem, quia teste deo non inutilem vobis immo personam procuro dignissimam promovere. Nam et si Transilvanus episcopus vestram haberet plebaniam conferre, conferret eidem sibi que magnam putaret gloriam talem virum sue diocesi acquisisse.

In his precor humiliter vestris a dominationibus exaudiri tanto¹ paratius quanto vobis personam laude proficuum, qui cuncta poterit iura deperdita comodissime reparare vobisque laudabiliter preesse. Cum eum ita noscam profundis scientiis, nobili ingenio, florenti etate optimis quoque moribus institutum, quod non poterit alia aut cogitare aut agere, quam que vestrum concernent et commodum et honorem. Promittoque vobis, quod omnia que optabitis a vestro presule impetrabitis per eundem. Item promitto, quod subito meis expensis pro eo ad Italiam mittam, itemque promitto meis sibi pecuniis ad cuncta sua negotia immo et vestra disponenda largiter subvenire.

Preterea si prudentie vestre optaverint personaliter vos accedam de prefati utique venerabilis viri magistri Andree conditionibus tractaturus, et si forte scriptis plenam fidem

non daretis oretenus fidem darem. Quicquid pro hac re per me fieri possetis ubicumque volueritis semper me habebitis paratissimum obsequentem. Valet in Christo Jhesu bonum consilium quod precibus meis exhibeo non spernentes.

Ex Nova Civitate, feria secunda post Iacobi, anno 1471.

Thomas Gobel iudex ibidem, vester in omnibus.

<Pe verso, de aceeași mână:>

Prudentibus ac circumspectis viris iudici et iuratis totique communitati civitatis Bistriciensis, dominis ac fautoribus suis sincere dilectis.

Note:

¹ Urmează *pro*, tăiat.

Traducere:

În toate cele trimise mai înainte, dorința sinceră de a vă fi pe plac cu sănătate.

Bărbați înțelepți și chibzuiți și domni vrednici de a fi respectați, am aflat de la unii dintre concetățeni voștri că păstorul vostru, prin voia lui Dumnezeu, s-a săvârșit din viață de curând și, de asemenea, că voi vă doriți un asemenea om la conducere, care să refacă drepturile bisericii voastre, pierdute de către conducătorii de mai înainte, și să o poată readuce la starea sa de odinioară, pentru care laud mult înțelepciunea voastră.

Iar pentru a face aceasta, nu mi se pare că voi ați putea găsi un om mai potrivit decât un anume magistru Andrei Hanko din Moravia, un distins și foarte învățat doctor al artelor liberale, care, dimpreună cu părinții săi, era cunoscut și mult îndrăgit din copilărie de către actualul episcop al Transilvaniei, datorită nobilei sale iscusințe și a cinstei purtării sale. El a și fost acum doi ani predicator la noi și și-a sărbătorit aici începuturile, iar acum studiază la Bologna, în Italia, în ambele ramuri ale dreptului și în teologie și va deveni, fără îndoială, un astfel de bărbat, care, prin prezența virtuților sale, va fi deasupra tuturor în acest regat. Iar dacă am știți de vreun beneficiu vacant în biserica noastră, i l-am acorda lui de îndată, și dacă chiar biserica noastră ar duce lipsă de păstor, în mine ar sta ca el să fie păstorul nostru, căci ar fi vrednic de un titlu mai mare, de dragul științei și virtuților sale.

De aceea, vă rog pe voi, ca pe niște deosebiți ocrotitori și domni ai mei, să voiți a-l alege pe pomenitul magistru Andrei ca preot paroh, datorită meritului virtuților sale și spre cinstea voastră, pe care, cu siguranță, atunci când îl veți cunoaște, vă veți bucura că l-ați ales și îi veți mulțumi lui Dumnezeu că v-ați găsit un asemenea păstor, care vă va conduce și prin cuvânt și prin exemplu, într-un mod care va face ca numele său, dimpreună cu voi, să fie cunoscut în tot regatul Ungariei, spre folosul și cinstea voastră. Căci, martor mi-este Dumnezeu, nu caut să vă scot în cale o persoană fără de folos, ci una foarte vrednică. Pe de altă parte, dacă episcopul Transilvaniei ar avea puterea să ofere oficiul parohiei voastre, chiar și el i-ar acorda-o lui și ar considera o mare onoare că un asemenea bărbat a fost câștigat pentru eparhia sa.

Vă rog cu smerenie să fiu ascultat de domniile voastre în aceste privințe, cu atât mai mult cu cât vă aduc cu cinste o persoană de folos, care poate reface cu ușurință toate drepturile

pierdute și vă poate conduce în chip vrednic de laudă. Căci îl cunosc a fi astfel, de profundă cunoaștere, de nobilă iscusință, la o vârstă înfloritoare și educat în cea mai bună purtare, încât nu va putea să gândească sau să facă altminteri, decât ceea ce va fi în folosul și spre cinstea voastră. Și vă promit vouă că tot ce veți dori de la părintele vostru veți obține prin el. De asemenea, promit că voi trimite de îndată, pe cheltuiala mea, în Italia după el și, mai mult, promit că îi voi oferi din banii mei pentru a-și rezolva toate treburile sale, ba chiar și pe cele aranjate de către voi.

Apoi, dacă înțelepciunile voastre vor dori, voi veni personal la voi pentru a discuta mai ales despre condițiile acestui venerabil magistru Andrei, iar, dacă nu veți avea încredere deplină în ceea ce este scris, vă voi acorda încredere prin viu grai. Orice s-ar putea face prin mine în această privință, mă veți găsi mereu pregătit să vă fiu pe plac. Rămâneți cu bine întru Christos Isus, fără a respinge bunul sfat pe care vi-l dau prin rugăciunile mele.

Din Baia Mare, în luna de după <sărbătoarea sfântului> Iacob, în anul 1471.

Toma Gobel, jude tot acolo, al vostru în toate.

<Pe verso, de aceeași mână:>

Înțelepților și chibzuiților bărbați, judei și juraților, precum și întregii obști a orașului Bistrița, domnii și ocrotitorii săi iubiți din inimă curată.

Original, hârtie, urme ale unui sigiliu rotund de închidere, pe verso.

ANR-SJ Cluj, Primăria orașului Bistrița, Seria I, nr. 184 (SIAN: CJ-F-00044-1-184).

Ediții: Ub VI, nr. 3881, pp. 506–507.

Regeste: UrB I, nr. 236, p. 73.

2.

ca. 1450-1475 <decembrie 7-12>, Baia Mare

Mathias, bacalaureat al universității din Viena, cere magistratului din Bistrița să îl numească în funcția de rector al școlii orașului.

Obsequialem complacentiam una cum catena precordii sincera ante missam.

Cum in aereas latitudines avis nititur evolare, alarum auxilio adiuvatur, sic beneficium servitium volens degustare precum auditione validius sustentatur.

Domini mi semper precolendi, vestris sagacitatibus duxi reserandum, quin veridicorum relatibus auribus meis extat enucliatum, quod ad instar nativitatibus Christi non habebitis provisorem scholae vestre civitatis. Quare vestris honorabilitatibus precum instantia stimulum impulsare, quatenus me in vestrum rectorem scholarium assumere velitis, tempore pretaxato, non dubitantes, quod si vestro officio astrictus fuero, laudabiliter vestrum honorem et meum absque omni dubio et contradictione fideliter procurare vigilanter studebo, in hiis erga me faciendo, prout ego totam meam fiduciam in vestram providentiam radicavi.

Ex Rivulo Dominarum et scolis magistri Philippi, datum feria tertia ante Lucia.

Mathias bacalaureus Wienensis.

Peto responsum.

<Pe verso, de aceeași mână:>

Quos providentiae sagacitatesque multum dilataverunt, viris honorandis civibus Nyensensis iam constitutis.

Traducere:

Supunere umilă dimpreună cu înălțuirea sinceră a inimii dinainte trimisă.

Așa cum pasărea care se străduiește să zboare în înălțimile văzduhului este ajutată de înlesnirea aripilor, tot așa slujba folosului, voind să fie degustată, este susținută mai puternic de ascultarea rugăciunilor.

Domni ai mei vrednici de cinste, am hotărât că trebuie să destăinui înțelepciunilor voastre, potrivit relatărilor celor adevărate care mi-au ajuns la urechi, că, de îndată de la nașterea lui Christos, nu veți mai avea un conducător pentru școala orașului vostru. De aceea, mă simt îndemnat a cere cu stăruință de la înălțimile voastre ca, la sorocul pomenit, să voiți a mă numi pe mine drept rector al vostru pentru dascăli, fără a vă îndoii că, dacă voi fi legat de această slujbă a voastră, mă voi strădui sârguincios să obțin, cu credința și laudă, cinstea voastră și a mea, fără nicio ezitare sau neînțelegere, în privința celor ce țin de mine, așa cum eu mi-am însămânțat toată încrederea mea în privegherea voastră.

Din Baia Mare și din școala magistrului Filip, dat în ziua de marți înainte de <sfânta> Lucia.

Matia, bacalaureat din Viena.

Cer răspuns.

<Pe verso, de aceeași mână:>

Bărbaților vrednici de cinste, orașeni din Bistrița acum aflați în slujbă, pe care priveghe-
rile și înțelepciunile i-au preamărit.

Original, hârtie, urme ale unui sigiliu rotund de închidere, pe verso.

**ANR-SJ Cluj, Primăria orașului Bistrița, Seria I, nr. 321 (SIAN: CJ-F-00044-
1-321).**

Ediții: Fischer 1896, nr. 2, p. 73.

Regeste: Ub VIII, nr. 6095C; UrB I, nr. 287a, p. 86 și nr. 397, p. 115.

Notarii publici în Transilvania medievală. Cazul Bistriței în perspectivă comparativă

Livia-Ioana POTOP

Doctorand,
Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca
livia.potop@ubbcluj.ro

Rezumat: Articolul își propune atragerea atenției asupra activității notariale din Bistrița la începutul secolului al XVI-lea, având ca scop inițierea unei analize pornind de la sursele disponibile în arhive, dar care până în prezent au fost prea puțin cercetate în studiile dedicate oficiului notarilor publici din Transilvania medievală. Materialul investigat reflectă profilul juriștilor, rețele de legătură și interacțiunile cu membrii comunității, elemente care pot ajuta la reconstrucția parcursului medieval bistrițean. Printre cei șase notari identificați (dintre care patru sunt originari din Bistrița, iar doi dintre aceștia sunt din Brașov, respectiv Austria/Slovenia), se remarcă și Lucas Duerner, profesionist juridic ilustrativ mobilității epocii, din a cărui activitate notarială de ca. 20 de ani s-au păstrat peste 40 de documente și pe care, în 1520, îl găsim și la Bistrița. Prezența acestuia la Bistrița ridică semne de întrebare cu privire la parcursul său profesional și la relațiile pe care le avea în acest centru urban. Cele 10 documente notariale emise la Bistrița în primele trei decenii ale secolului al XVI-lea și astăzi păstrate în aceeași colecție arhivistică intrigă la o cercetare care să depășească sfera legală și care să încerce reconstituirea trecutului unei comunități printr-un tip de sursă folosit în Evul Mediu mai ales în instanțele de judecată.

Cuvinte cheie: notar public, Bistrița, comunitate, remunerare, rețele de legătură, document notarial, Transilvania.

Notaries Public in Medieval Transylvania. The Case of Bistrița in Comparative Terms

Abstract: The article seeks to shed light on the notarial activity in Bistrița in the early 16th century and to initiate an analysis of the archival sources that have largely remained unexplored in the studies of notaries public in medieval Transylvania. The documents reveal the profile and background of the jurists, their networks of relationship, and interactions with community members, elements that contribute to the reconstruction of Bistrița's medieval history. Among the six notaries identified (of which four are originally from Bistrița, and two of them are from Brașov

and Austria/Slovakia), Lucas Duerner stands out as a legal professional illustrative of the mobility of the era. From his outstanding activity of ca. 20 years in Transylvania there were preserved over 40 documents. While in 1520 we also find him in Bistrița, Lucas's presence here raises questions about his professional career and the relationships he had in this urban centre. That being the case, the 10 notarial documents issued in Bistrița in the first three decades of the 16th century and now preserved in the same archival collection intrigues a research that goes beyond the legal sphere and attempts to reconstruct the past of a community through a type of source used in the Middle Ages especially in courts of law.

Keywords: notary public, Bistrița, community, payment, network of interaction, notarial documents, Transylvania.

Cadru general: Notariatul public

Instituția notariatului public a avut un rol important în autentificarea și formalizarea practicilor juridice medievale de-a lungul spațiului european, conținutul documentelor urmând liniile directe ale jurisdicției grațioase și aspecte ale dreptului public. Difuzarea instituției de-a lungul continentului a fost una inegală, puternic influențată de realitățile locale (de exemplu: nivelul de educație al comunității, necesitatea de emiteră a documentelor etc.); în ciuda variațiilor regionale care s-au reflectat în profilul notarilor, instrumentele pe care aceștia le-au emis au verificat autenticitatea declarațiilor pe care le-au încorporat, juriștii beneficiind de încredere față de comunitate și instanțele de judecată. Pentru a fi emise și a avea valoare probatorie în contexte legale, documentele notariale respectau formularul italian de redactare și organizare a textului. Astfel de cunoștințe de elaborare a documentelor și de drept erau accesate de notari prin studiul universitar, notarii transilvăneni fiind identificați în matricolele universităților europene la care se preda *ars notarialis*, unii dintre aceștia reușind să finalizeze parcursul universitar și astfel să dobândească titlu academic.¹

Cu toate că subiectul oficiului notarilor publici din Transilvania a beneficiat de o atenție limitată în literatura de specialitate, contribuțiile fundamentale de până acum oferă puncte de reper esențiale pentru studiile actuale. Cercetările în acest domeniu au fost inaugurate la începutul anilor 1980 de către Sándor Tonk și continuate începând cu anii 2010 de către Adinel C. Dincă care a reluat și dezvoltat această direcție de analiză.

1 Mai multe despre notarii publici și oficiul acestora în Transilvania medievală în: Tonk 2019, pp. 7–134; Dincă 2017, pp. 35–52; Dincă 2020, pp. 77–106; Dincă 2021, pp. 249–286, <https://rime.cnr.it/index.php/rime/issue/view/42/44>, accesat în data de 28.11.2023; Dincă 2022a, pp. 347–373; Dincă 2022b, pp. 104–134.

Activitatea notarială în Bistrița

Cercetările asupra istoriei activității notariale în Transilvania medievală indică faptul că majoritatea notarilor și-au desfășurat activitatea între 1500–1540, în ciuda numărului redus de instrumente care au supraviețuit în arhive, exceptând puținele înregistrări ale colecțiilor de documente provenite de la notari cu activitate intensă în zonă (de exemplu: cazul din prima jumătate a secolului al XVI-lea al notarului public Lucas Duerner).

Conform listei nominale publicată în 1980 de Sándor Tonk² și extinsă în 2020 de Adinel C. Dincă³, pentru aceeași perioadă au fost înregistrați 103 notari, dintre care 17% erau autohtoni și 19% de origine străină⁴. În baza acestor cercetări reiese că în Bistrița au activat 6 notari: 3 locali (Melchior, fiul lui Laurencius Lyeb din Bistrița⁵; Andreas, fiul lui Iohannes Beuchel din Bistrița⁶; Laurentius Kopperer din Bistria⁷) și 1 din Dipșa, jud. Bistrița-Năsăud (Thomas Angorinus, fiul lui Iohannis Angorini din Dipșa⁸), 1 dinafara Transilvaniei (Lucas Duerner Hainburg an der Donau/Haimburg, Austria sau Hamburg/Brezovička, Slovacia⁹) și 1 originar din Brașov (Blasius, fiul lui Laurencius Salicide din Brașov¹⁰). Din încercarea de a crea profiluri pentru acești juriști, a reieșit că notarii identificați ca fiind autohtoni din Bistrița au parcurs și finalizat studiile universitare la Viena [Austria], Siena [Italia], Köln [Germania], Cracovia [Polonia], unde au dobândit titlurile de *artium liberalium baccalaureus* și *artium trivium magister* prin care aceștia se identifică în cadrul subscripției¹¹. Mai mult, pentru a își putea exercita atribuția, notarii erau numiți în funcție de autoritatea papală și/sau imperială; în cazul celor patru notari din Bistrița aceștia au primit numirea de la ambele autorități. Totodată, în ceea ce privește funcțiile suplimentare pe care le putea avea un notar public, cei din Bistrița au fost înregistrați și ca notari ai orașului.

Cu privire la cei doi notari din Brașov și Austria/Slovacia, nu se cunoaște, la acest moment, dacă există date care să ateste frecventarea unei universități, la nivelul subscripțiilor aceștia neidentificându-se cu titlu academic. Totuși, este foarte probabil ca Lucas și Blasius să fi urmat cursurile universitare pentru o perioadă limitată de timp, ulterior abandonându-le și intrând în ucenicie la un notar cu experiență de la care au deprins practica notarială. Astfel de situații nu reprezintă cazuri izolate, practica abandonării studiilor formale

2 Tonk 2019, pp. 115–133.

3 Dincă 2020, pp. 85–104.

4 *Ibidem*, p. 84.

5 *Melchior natus Laurencii Lyeb de Bistricia*.

6 *Andreas natus Iohannis Beuchel de Bistricia*.

7 *Laurentius Kopperer ex Bistricia*.

8 *Thomas Angorinus natus Iohannis Angorini Dypsensis*.

9 *Lucas Duerner Haynburgensis/de Haynburga*.

10 *Blasius natus Laurencii Salicide de Corona*.

11 Dincă 2020, pp. 86, 93, 96, 102.

care presupuneau un efort financiar, în favoarea unui învățământ prin ucenicie, fiind o alternativă pentru dobândirea cunoștințelor necesare activității de notar. Cu privire la numirea în funcție, cei doi notari publici au fost împuterniciți de ambele autorități, respectiv papa. Literatura de specialitate îl plasează pe Blasius ca notar public în Bistrița între 1516–1518, fără alte precizări despre funcții suplimentare¹²; în ceea ce îl privește pe Lucas, acesta s-a remarcat printr-o carieră de aproximativ 20 de ani, desfășurată în mai multe zone din Transilvania, printre care și Bistrița.

În total, cei șase notari au emis la Bistrița 10 documente, păstrate astăzi în original, copii simple și copii moderne simple, la Arhivele Naționale ale României din Cluj, în fondul Primăriei Orașului Bistrița, seria I. În general starea de conservare a documentelor este una bună, unul dintre acestea fiind restaurat¹³. Subiectele documentelor sunt diverse și includ autentificări de acte¹⁴, întocmirea¹⁵/întărirea¹⁶ testamentelor, consemnări privind litigii¹⁷ sau înțelegeri dintre persoane¹⁸, o transcriere a două scrisori regale¹⁹, o confirmare a unui drept de moștenire²⁰ și o desemnare a unui reprezentant legal²¹. Un aspect interesant al acestor surse este structura introductivă, care pe lângă invocația standardizată, formula de adresare și datare și enumerarea martorilor, conține locul emiterii, uneori cu precizări foarte exacte ale coordonatelor spațiale²². Astfel de cazuri sunt întâlnite și în cadrul documentelor emise la Bistrița, unde notarii au consemnat că le-au emis în proximitatea bisericii Sf.

12 *Ibidem*, p. 87.

13 ANCJ, FPOB, Seria I, Nr. 335.

14 ANCJ, FPOB, Seria I, Nr. 335 (1502.IX.18-XII.18) [Notarului Laurentius i se solicită autentificarea unui testament]; ANCJ, FPOB, Seria I, Nr. 698 (1524.VII.23) [Melchior din Bistrița autentifică decizia privitoare la două hotare].

15 ANCJ, FPOB, Seria I, Nr. 338 (1502.XI.8) [Laurentius Kopperer din Bistrița autentifică testamentul lui Martin din Biertan, preot în Unirea]; ANCJ, FPOB, Seria I, Nr. 1139 (1531.V.25) [Thomas Angorinus întocmește testamentul lui Thomas Jo].

16 ANCJ, FPOB, Seria I, Nr. 563 (1518.IX.18) [Notarul Blasius din Brașov întărește testamentul lui Gaspar Tezaurarul, cetățean al orașului Bistrița].

17 ANCJ, FPOB, Seria I, Nr. 590 (1520.V.9) [Notarul Lucas Duerner consemnează soluționarea unui litigiu legat de maeștrii croitori și cojocari].

18 ANCJ, FPOB, Seria I, Nr. 670 (1522.XII.1) [Notarul Melchior consemnează acordul dintre văduva lui Valentin Kugler și Cosma, cizmar din Cluj, cu privire la bunurile rămase de la fratele lui Valentin Kugler, Martin].

19 ANCJ, FPOB, Seria I, Nr. 483 (1513.V.17) [Notarul Blasius din Brașov transcrie două scrisori regale ale lui Vladislav II din 18 octombrie 1491 și Ladislav V din 15 mai 1455, despre drepturile și libertățile croitorilor din Bistrița]

20 ANCJ, FPOB, Seria I, Nr. 539 (1516.XII.17) [Notarul Andrei din Bistrița adevărește cazul moștenirii dintre Valentin Kugler și cumnatul acestuia].

21 ANCJ, FPOB, Seria I, Nr. 667 (1522.XI.18) [Notarul Melchior din Bistrița, emite un act notarial prin care fostul jude al Bistriței, Toma Pello, îl împuternicește pe Petru Kyss, pentru a îl reprezenta în contexte juridice].

22 Tonk 2019, pp. 90–91.

Nicolae (de exemplu: în poarta bisericii, în cimitirul acesteia) și în locuințele unor particulari (de exemplu: casa lui *Thomas Pellioni*, *Thomas Barbitonsor*).

Lucas Duerner

Amintit anterior, parcursul profesional al lui Lucas Duerner merită o discuție suplimentară. Până la acest moment originile sale rămân incerte, cercetările plasându-l fie în Hainburg an der Donau/Haimburg [Austria], fie în Hamburg/Brezovička [Slovacia]. Acesta a fost cleric al diecezei de Passau și împuternicit în funcție de autoritatea papală. În perioada 1502²³–1522 acesta și-a desfășurat activitatea profesională în Bistrița, Brașov, Sibiu, Mediaș, Puschendorf [Bavaria, Germania] și Valchid. Totodată, a îndeplinit și funcția de notar al capitlului sibian (1505, 1507, 1508, 1513), al orașului Sibiu (1515–1520), al capitlului brașovean (1513), iar spre finalul vieții a fost membru al consiliului orășenesc din Brașov (1522)²⁴. De-a lungul carierei de itinerant, în 1520 îl găsim pe Lucas la Bistrița unde emite un document referitor la soluționarea unui litigiu dintre meșterii croitori și cojocari²⁵. Conform practicii italiene de redactare a instrumentelor notariale, pentru ca un document să aibă valoare probatorie și legală în instanțele de judecată, acesta trebuia autentificat de către notar prin subscripție și signet, elemente obligatorii care conferă autenticitate înscrisului²⁶. Cu toate acestea, în cazul documentului emis în 1520 la Bistrița notarul nu și-a aplicat signetul. Astfel, poate fi vorba despre o copie simplă²⁷, fără efecte juridice, textul fiind cel mai probabil produs pentru a servi scopurilor interne ale beneficiarului, fiind o soluție rapidă pentru reproducerea informației dintr-un original, la care se putea reveni în funcție de necesitate, fără a se deteriora în vreun fel documentul original²⁸.

Ceea ce îl diferențiază pe Lucas Duerner de ceilalți notari din Bistrița (și din Transilvania) este mobilitatea remarcabilă (care reiese din cumulul funcțiilor pe care le-a ocupat în anii de activitate) și producția documentară (din care se mai păstrează 42 de instrumente, astăzi în diverse contexte arhivistice: Arhivele Naționale ale României din Sibiu, Cluj, Brașov, Biblioteca Batthyaneum etc.). Din comparațiile cu alți notari locali/străini care au activat

23 Cele mai timpurii documente notariale păstrate de la notarul Lucas Duerner: ANSB, fond Episcopia Bisericii Evanghelice C.A. din Transilvania, Colecția de documente episcopale, Nr. 43 (1502.IV.26); ANSB, fond Magistratul Orașului și Scaunului Sibiu, Colecția de documente medievale, Seria UV, Nr. 1873 (1502.IV.26).

24 Literatura de specialitate care îl menționează pe Lucas Duerner: Zimmermann 1885, pp. 529–578 [în special pp. 532, 565; Tonk 2019, pp. 95, 99, 110, 122; Tonk 1996, pp. 709–715; Dincă 2020, pp. 82, 93–95; Dincă 2015, pp. 11–86 (în special pp. 61–63).

25 ANCJ, FPOB, Seria I, Nr. 590 (1520.V.9).

26 Tonk 2019, pp. 92–95.

27 Duranti 1989, pp. 19–21; Gallo 2024, pp. 72–74.

28 Härtel 2011, pp. 28–29.

în aceeași perioadă în Transilvania, documentele care s-au păstrat de la acesta depășesc cu mult media generală de ca. 2 acte/notar (raport care pare a fi prezent și în cazul Bistriței).

În baza materialului documentar păstrat, vizavi de perioada de activitate a notarului la Bistrița se pot înainta ipoteze. Una dintre acestea este că Lucas nu a petrecut la fel de mult timp în ambianța Bistriței²⁹, precum în Sibiu (unde ocupă funcția de notar public și notar al orașului) sau Brașov (unde a fost identificat cu diferite funcții, într-adevăr pe perioade mai scurte³⁰). Cu toate acestea, o comparație a activității acestuia în diferitele centre urbane din Transilvania ar fi extrem de interesantă, analiză din care pot rezulta date suplimentare care să completeze profilul său profesional, care să evidențieze relația dintre notar și comunitate și posibile rețele de legătură (cu cine interacționa notarul în diverse zone și dacă se poate observa un tipar în acest sens?).

Un exemplu care extinde analiza asupra remunerării/răsplătirii unui notar de către comunitate este cel al lui Thomas Angorinus³¹ despre care se cunoaște că în 1531 emite un testament la Bistrița. Documentul a făcut subiectul cercetării doamnei Lidia Gross care subliniază, printre altele, rolul notarului ca executor testamentar, implicat în mod direct în organizarea funeraliilor. Pentru contribuția sa, notarul a fost remunerat de către testator cu un cal împreună cu harnașamentul acestuia³². În acest caz, notarul Thoma îndeplinește două funcții: cea de emitent a documentului și cea de persoană implicată în buna desfășurare a funeraliilor. Ceea ce face lucrurile și mai interesante este analiza bunurilor lăsate moștenire de către testator: în cele mai multe dintre cazuri, nobilul a lăsat moștenire câte un cal persoanelor pe care le considera apropiate (însă nu membrilor familiei) sau aceleora la

29 Din corpusul de documente păstrate de la Lucas Duerner doar actul din 9 mai 1520 este păstrat în același fond arhivistic precum cele ale notarilor care au emis la Bistrița. Prin urmare, la acest moment se poate presupune că notarul s-a aflat în Bistrița doar în anul 1520, probabil după ce și-a încheiat activitatea ca notar al orașului Sibiu. Teoria rămâne deschisă, identificarea unor alte documente decât cele inventariate deja, care să îl plaseze la Bistrița pentru mai mult timp fiind posibilă.

30 Lucas Duerner apare ca fiind mult mai activ la Sibiu, decât la Brașov; totuși, o legătură mai strânsă cu Brașovul poate rezulta din signetul notarului a cărui organizare artistică este similară cu însemnul heraldic al Brașovului (trunchiul de copac, rădăcinile, coroana). Pentru notarii publici nu era neobișnuit să adopte elemente artistice cu referire la locul natal/ocupațiile tatălui; nu a fost cazul lui Lucas Duerner, a cărui origini deși sunt incerte, nu sunt transilvănene. O posibilă explicație pentru preluarea din însemnele orașului este obținerea titlului de cetățean al Brașovului (demonstrație aflată încă în lucru). Sandor Tonk oferă, de asemenea, explicații referitoare la signetul notarului, în Tonk 2019, p. 95.

31 În acest studiu, doamna Lidia Gross lansează ipoteza conform căreia notarul Thoma ar fi cedat în decursul aceluiași an. Argumentația este susținută pe baza însemnării din 1531 (*post mortem Thome notarii*), din Registrul de socoteli al orașului (1531–1537); mai mult, în 17 august 1531 este redactat testamentul unei văduve de către locțiitorul notarului Thoma. Gross 2011, pp. 207–222.

32 *Ibidem*, p. 212.

care se referea cu recunoștință. Având în vedere că Thoma notarul a fost și unul dintre cei trei executori testamentari (alături de judele orașului și Stephanus Zanthus³³), o ipoteză ar fi că bunurile au fost dăruite în funcție de poziția socială a primitorului (ceea ar justifica de ce judele a primit un cal mai mare), dar și de legătura pe care legatarul o avea cu testatorul (probabil ca notarul să fi fost un apropiat al nobilului, având în vedere dubla atribuție). Ultima ipoteză ar reieși din frecvența cu care s-a acordat câte un cal *cum attinencis* persoanelor despre care se lasă de înțeles că aveau o legătură mai strânsă cu nobilul (de exemplu: confesorul, Francisc—singurul slujitor despre care se spune că i-a fost devotat³⁴, Stephanus Zanthus etc.). Dacă ipotezele de la acest moment se vor verifica și cu alte cazuri, iar calul și harnașamentul nu reprezintă o metodă uzuală de răsplată pentru un serviciu prestat, atunci se poate interpreta că modalitatea de remunerare aleasă de nobil reflectă apropierea dintre acesta și notar. Până atunci, testamentul din 1531 analizat de doamna Lidia Gross, constituie un exemplu relevant al legăturii dintre comunitate-notar, evidențiind modul în care erau răsplătiți notarii de către comunitate/beneficiari.

Utilitatea demersului

Pe baza profilurilor realizate pentru fiecare dintre acești notari, reies două grupuri: cei autohtoni din Bistrița, cu studii universitare finalizate, împuterniciți de ambele autorități, de la care s-au păstrat 8 documente și cei externi, care nu au titluri academice și de la care s-au păstrat doar câte un document emis la Bistrița. Activând în primele trei decenii ale secolului al XVI-lea, este foarte probabil ca toți cei 6 notari să fi fost contemporani și să se fi cunoscut între ei, ceea ce ar face extrem de interesant de urmărit dacă există legături în acest sens care să reiasă din acte, dacă există cazuri de persoane care apar în mod repetat în documentele din Bistrița, ce indică sursele despre relația dintre beneficiari și notari și cum erau aceștia din urmă recompensați³⁵. În plus, deschiderea unei astfel de direcții de cercetare—a instrumentelor notariale emise în Bistrița, poate scoate la iveală date suplimentare despre profilul juriștilor și individualii care apelează la serviciile unui notar în secolul al XVI-lea³⁶.

33 Primește, de asemenea, un cal *cum attinencis*. Conform doamnei Lidia Gross, acesta apare în Registrele de socoteli ale orașului (1526–1530) ca fiind plătit periodic; nu sunt menționate date despre activitatea sa profesională. *Ibidem*, p. 209.

34 Nobilul face o distincție în acordarea bunurilor între slujitori, care primesc 18 florini (aferenți unei datorii) și Francisc, care primește un cal. *Ibidem*, p. 212.

35 În acest sens se va avea în vedere consultarea registrelor de socoteli ale orașelor, unde ar putea fi găsite date despre plățile notarilor.

36 Până la acest moment, printre cei identificați ca apelând la serviciile notarilor din Bistrița se numără un fost jude al Bistriței (Toma Pellio), castelanul cetății Ieciu (Thomas Jo), preotul din Unirea (Martin din Bistrița), un cetățean al orașului Bistrița (Gaspar Tezaurarul), Valentin Kugler și văduva sa, Barbara etc.

În acest context, cariera impresionantă a lui Lucas Duerner în Transilvania, indiferent de cât de puțin/mult timp s-a aflat în ambianța Bistriței, servește ca element de comparație, notarul fiind un personaj contrastant în rândul membrilor instituției și ridicând o serie de întrebări precum:

- Există diferențe în modul în care este răsplătit un notar local față de unul străin (în acest caz cei dinafara Bistriței)?
- A fost comunitatea mai predispusă să apeleze la serviciile unui notar străin, decât la cele ale unui notar autohton? Ar putea fi acesta un motiv pentru care s-a păstrat o cantitate documentară atât de mare de la Lucas Duerner³⁷?
- Este acest notar un membru reprezentativ grupului din care provine sau este o excepție?

În consecință, se are în vedere o sursă scrisă care poate fi abordată dincolo de semnificația de act legal ce reflectă jurisdicția grațioasă, cercetarea acestor instrumente notariale de la Bistrița putând scoate la iveală date relevante despre comunitate și diferitele interacțiuni prezente în cadrul acesteia.

Bibliografie

Surse de arhivă

- ANCJ, FPOB Arhivele Naționale ale României, Serviciul Județean Cluj, *Fond Primăria Orașului Bistrița*, Seria I, Nr. 335, 338, 483, 539, 563, 590, 667, 670, 698, 1139.
- ANSB, EBE Arhivele Naționale ale României, Serviciul Județean Sibiu, *Fond Episcopia Bisericii Evanghelice C.A. din Transilvania, Colecția de documente episcopale*, Nr. 43.
- ANSB, MOSS Arhivele Naționale ale României, Serviciul Județean Sibiu, *Fond Magistratul Orașului și Scaunului Sibiu, Colecția de documente medievale*, Seria UV, Nr. 1873.

Literatură de specialitate:

- Dincă 2015 Adinel C. Dincă, „Scrieri autografe în Transilvania medievală: de la cele mai timpurii mărturii, până în secolul al XVI-lea”, în Susana Andea *et al.*, *Autographa et signaturae Transilvaniae, Argonaut Symphologic Publishing*, Cluj-Napoca: Gatineau, 2015, pp. 11–86.
- Dincă 2017 Adinel C. Dincă, „Notarii publici în Transilvania Evului Mediu Târziu: premise ale receptării unei instituții juridice”, în Susana Andea, Adinel-Ciprian Dincă (editori), *Exercițiul scrierii în Transilvania medievală și premodernă*, Cluj-Napoca/Gatineau: Argonaut/ Symphologic Publishing, 2017, pp. 35–52.

37 Fără îndoială, prezența lui Lucas Duerner în mai multe zone din Transilvania (și înafara ei) a creat un context prielnic emiterii de documente; cu toate acestea, poate fi mobilitatea sa singura explicație pentru emiterea și păstrarea în arhive a unui volum considerabil de documente?

- Dincă 2020 Adinel C. Dincă, „Das öffentliche Notariat bei den Siebenbürger Sachsen im Mittelalter. Ein aktualisierter Überblick”, în *Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde: Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde* 43, 2020, pp. 77–106.
- Dincă 2021 Adinel C. Dincă, „Mentalità e pratica legale ai confini dell’Europa latina medievale: notai pubblici in Transilvania (XIV-XVI secoli)”, în Gemma T. Colesanti, Daniel Piñol-Alabart, Eleni Sakellariou (redattori), *RiMe. Rivista dell’Istituto di Storia dell’Europa Mediterranea*, 9/I, 2021, pp. 249–286, accesibil la adresa: <https://rime.cnr.it/index.php/rime/issue/view/42/44>, accesat în data de 28.11.2023.
- Dincă 2022a Adinel C. Dincă, „Il ritratto di un notaio pubblico della Transilvania tardomedievale: Urbanus Petri de Stynawia († ca. 1471). Aspetti sociali, legali e paleografici”, în Denise Dezzina, Dino Puncuh (redattori), *Giustizia, istituzioni e notai tra i secoli XII e XVII in una prospettiva europea. In ricordo di Dino Puncuh*, Genova: Società Ligure di Storia Patria, 2022, pp. 347–373.
- Dincă 2022b Adinel C. Dincă, „A Biographical Sketch of an Itinerant Notary Public: Valentinus Demetrii de Tirnauia (active 1425-1465)”, în *Studia Historica Tyrnaviensi*, vol. XXII, Trnava, 2022, pp. 104–134.
- Duranti 1989 Luciana Duranti, „Diplomatics: new uses for an old science”, în *Archivaria*, vol. 28, 1989, pp. 7–27.
- Gallo 2024 Federico Gallo, *Diplomatics: the science of reading medieval documents: a handbook*, Milano: Milano University Press, 2024.
- Gross 2011 Lidia Gross, „Testamentul și funeraliile lui Thomas Jo, castelanul cetății Ieciu (1531)”, în Dumitru Țeicu, Rudolf Gräf (editori), *Itinerarii istoriografice: studii în onoarea istoricului Costin Feneșan*, Cluj-Napoca: Centrul de Studii Transilvane, 2011, pp. 207–223.
- Härtel 2011 Reinhard Härtel, *Notarielle und kirchliche Urkunden im frühen und hohen Mittelalter*, Wien: Böhlau Verlag, 2011.
- Tonk 1996 Sándor Tonk, „Die Notariatsurkunden und die Notarszeichen in Siebenbürgen”, în Peter Ruck (ed.), *Graphische Symbole in mittelalterlichen Urkunden. Beiträge zur diplomatischen Semiotik*, Sigmaringen: Jan Thorbecke Verlag, 1996, pp. 709–715.
- Tonk 2019 Sándor Tonk, „A középkori közjegyzőség Erdélyben [Instituția notariatului public în Transilvania Medievală]”, în *Studia Notarialia Hungarica*, XXVI, Budapesta: Közjegyzői Akadémiai Kiadó, 2019, pp. 7–134.
- Zimmermann 1885 Franz Zimmermann, „Chronologische Tafel der Hermannstädter Plebane, Oberbeamte und Notare in den Jahren 1500 bis 1884”, în *VerArch*, 19, 1885.

Meșteri constructori angajați pe șantierele orașului Bistrița între anii 1475–1520

Dr. Mihaela Sanda SALONTAI

Cercetător independent
mssalontai@gmail.com

Rezumat. Începând din ultimul sfert al secolului al XV-lea, orașul Bistrița a cunoscut o perioadă de intensă activitate edilitară, care a durat mai multe decenii și în care au fost construite, renovate sau extinse edificii publice printre care: fortificația, baia comunală, școala, berăria, clădirea Primăriei, arsenalul etc. Articolul prezintă aspecte referitoare la organizarea șantiereleor, materialele de construcții și categoriile de meșteri implicați, bazate pe datele consemnate în registrele de socoteli ale orașului din ultimul sfert al secolului al XV-lea și primele două decenii ale celui următor.

Cuvinte cheie: pietrar, zidar, dulgher, cărămidar, zid de apărare, turn, poartă.

Building Craftsmen employed on the town's building sites of Bistrița between 1475 and 1520

Abstract. Starting from the last quarter of the fifteenth century, the city of Bistrița experienced a period of intense building activity that lasted several decades and concerned the construction, renovation or extension of numerous public buildings comprising the fortification, the bathhouse, the town hall, the school, the brewery, the arsenal etc. The paper presents aspects related to the organization of construction sites, the building materials employed and the craftsmen involved based on the information recorded in the city's account books from the last quarter of the fifteenth century and the first two decades of the sixteenth century.

Keywords: stonemason, bricklayer, carpenter, brickmaker, city wall, tower, gate.

Ultimele trei decenii ale secolului al XV-lea și prima jumătate a veacului următor au reprezentat pentru Bistrița o perioadă de efervescentă edilitară în care a orașul a fost înconjurat cu ziduri de piatră și au fost construite, refăcute sau renovate numeroase edificii publice printre care baia comunală, berăria, clădirea consistoriului, arsenalul și lupanarul. Două evenimente importante au creat premisele acestui demers și anume incendiul care a mistuit orașul în 1457, când a ars și sediul Primăriei, și redobândirea drepturilor și libertăților de oraș liber regal, în 1465, când a obținut aprobarea regelui pentru demolarea cetății construite de Ioan (Iancu) de Hunedoara și folosirea pietrei rezultate la fortificarea orașului.

Informațiile despre lucrările de construcții realizate în această perioadă sunt cuprinse în registrele de socoteli ale magistratului, recent editate online de cercetătorii Zsolt Simon de la Institutul de Studii Socio-Umane al Academiei Române din Târgu Mureș și András Péter Szabó de la Institutul de Istorie al Academiei Ungare din Budapesta; materialul publicat acoperă perioada dintre anii 1461–1520 și reprezintă doar prima parte a registrelor de socoteli din arhiva orașului Bistrița, aflată în inventarul Serviciului Județean Cluj al Arhivelor Naționale.¹ Păstrate fragmentar, socotelile cuprind evidența veniturilor și cheltuielilor orașului pentru anii 1461–1462, 1475, 1486–1487, 1492–1493, 1503–1505, 1511–1514, 1517–1520.

Cadrul construit al orașului medieval era structurat pe o rețea formată din patru ulițe principale cu prospect larg (Hospitalului / Spittelgasse, Trăistarilor / Beutlergasse, Lemnelor/ Holzgasse, Ungurilor / Ungergasse), care convergeau spre o piață centrală având în centru biserica parohială Sf. Nicolae (Fig. 1). Centura de ziduri cu care a fost înconjurat orașul interior era întărită cu turnuri de apărare și prevăzută cu șase porți, dintre care trei principale dispuse pe laturile de vest (Spitteltor/Poarta Hospitalului și Ungertor/Poarta Ungurilor²) și est (Holztor/Poarta Lemnelor), la care se adăugau trei porți secundare pe laturile de nord (Fleischertürl/Poarta Măcelarilor, *portula macellorum*, care dădea spre Târgul de vite), de sud (Krotentürl) și de est (Crewalt) (Fig. 2, 3)³. Data începerii edificării fortificației din piatră nu este cunoscută, dar ea trebuie plasată cândva după anul 1465, când regele, la solicitarea făcută în numele comunității de jurații Jacob Krechmer (Kretschmer) și Georg Eyben, a încuviințat ridicarea zidurilor de apărare în jurul orașului.⁴ Informații cu privire la lucrările realizate pe șantierul fortificației și la clădirile publice avem începând din

1 *Die mittelalterlichen Rechnungsbücher der Stadt Bistritz in Siebenbürgen (1461-1520)*, Ed. Zsolt Simon, András Péter Szabó, Ungarisches Institut an der Universität Regensburg, 2013. Ediție online <https://www.ungarisches-institut.de/forschungen/projekte/laufende-projekte/251-die-mittelalterlichen-rechnungsbücher-der-stadt-bistritz-in-siebenbürgen-2.html>

2 „Porta de Ongari” în legenda planului lui G. M. Visconti reproduc în Mappa della Transilvania, Hermannstadt, 1699.

3 Într-o descriere de secol XVIII a orașului, sunt amintite doar cele două porți secundare de la nord și sud: „Grosze Thore seynd alhier 3. nemlich das Holz-Unger und Spithal Thor, und 2. Kleine Thürl, nemlich das Fleischer und Krathen Thürel”. Borbély 1943, p. 213.

4 UB VI, Nr. 3425.

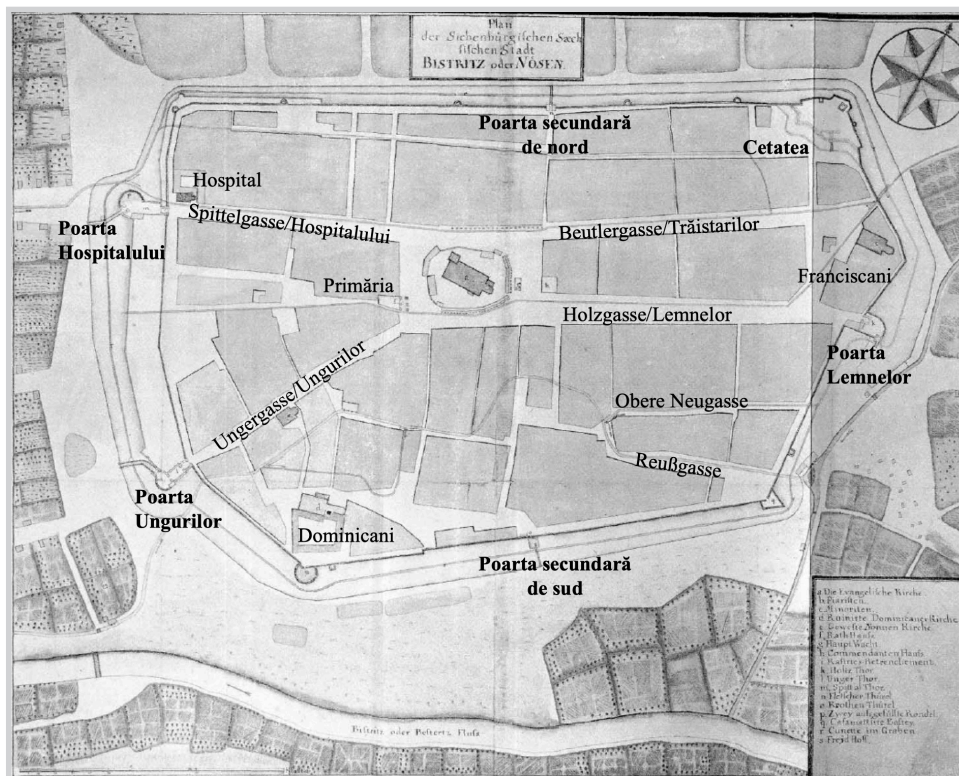

Fig. 1. Planul orașului Bistrița, Stephan Lutsch, 1736 (după Borbély 1943)

Fig. 2. Planul Porții Măcelarilor de pe latura de nord, detaliu din planul Theuernern, 1750 (Österreichisches Staatsarchiv Viena, Kriegsarchiv)

Fig. 3. Planul porții secundare de sud, detaliu din planul Theuernern, 1750 (Österreichisches Staatsarchiv Viena, Kriegsarchiv)

anul 1475, când în registrul de cheltuieli era înregistrat un meșter zidar, *Petrus Murator*, care ajutat de trei muncitori a lucrat la zidul de apărare, pentru care au fost aduse 23 de transporturi de piatră de la cetatea dezafectată, șase transporturi de piatră de la o carieră

(*ex steynbruch*) și 26 de transporturi de nisip pentru mortar.⁵ Următoarele înregistrări care ne-au parvenit datează din anii 1486 și 1487 când s-a lucrat la zidirea și acoperirea turnului de la Poarta Hospitalului (*turris penes hospitalensem*),⁶ la construcția unui nou lupanar,⁷ la clădirea Primăriei, la turnul din cetate (*ratione turris in castro civitatis*), situat pe colțul de nord-est al incintei, și la șanțul cu apă; apoi, în vara anului 1488, se plăteau transporturi de piatră pentru construcția turnului de la Poarta Ungurilor/Ungertor și se aducea lemn pentru construcția podului respectiv.⁸ Printre meșterii atestați în această perioadă s-au numărat: un maestru pietrar (*Petrus lapicida* sau *cementarius*), trei dulgheri (maistrul Johannes *carpentarius* și meșterii Erasmus și Thomas), doi cărămidari (Leonhard și Servacius *laterator*) și doi tâmplari (Georgius și Martinus *mensator*), care au pregătit matrițe din lemn pentru confecționarea cărămizilor destinate clădirii Primăriei.⁹ În 1492 a continuat lucrul la șanțul de apărare și a fost construit acoperișul turnului de la Poarta Lemnelor și cel al zidului fortificației din vecinătatea hospitalului, pentru care s-au cumpărat 2.300 de olane (Fig. 4). În deceniul următor a continuat lucrul la zidirea curtinelor, pentru care în 1503 s-au adus 17 butoaie cu var (*doleis calcis*) de la Turda și Moldovenești/Burgdorf/Várfalva (*Warfalw*)¹⁰ și

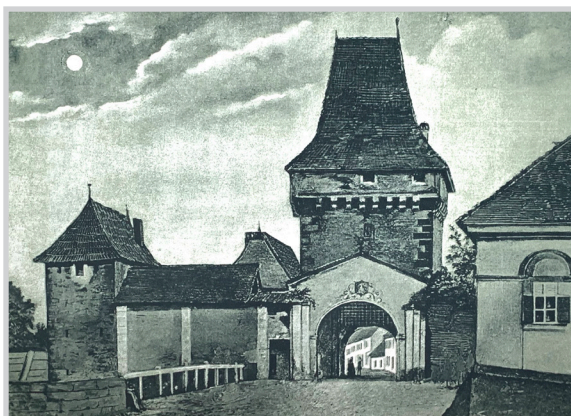

Fig. 4. Vedere cu Poarta Lemnelor înaintea demolării din 1863 (după Sigerus 1904)

5 Rechnungen_Bistriz_IV_a_5.

6 Rechnungen_Bistriz_IV_c_454_Bier. S-a presupus că relieful sculptat cu blazonul regelui Matia Carvin și anul 1484, azi încadrat în Casa Textoris (str. Gh. Șincai, nr. 37), ar proveni de la Poarta Hospitalului și ar marca terminarea turnului porții în anul respectiv. Vezi: Dahinten 1944, pp. 348–349; Băldescu 2012, p. 186.

7 „Item pro asseribus 64 ad lupanar novum assignati sunt d. 60; Item pro cindulis 10,5 ad lupanar novum assignati sunt d. 96; Item Tapasto Thomasch in applicatione argili ad lupanar fl. 05”. Rechnungen_Bistriz_IV_c_454_Bier.

8 4 iunie 1488: „Lazlafy Thomasch cum suis consociis in vecturis calcis 3bus ad edificia turris in platea Hungaricali dati sunt fl. 4,5; Item pro lignis 4or ad edificia pontis in platea Hungaricali d. 69”. Rechnungen_Bistriz_IV_c_454_Bier. Imagini cu Turnul Croitorilor din cetate și cu turnul Porții Ungurilor înainte de demolare, la Gaiu, Duda, Calu 2017, pp. 25, 27. Despre arhitectura porții la Dahinten 1944, p. 329 și Dahinten 1988, pp. 324–328.

9 Rechnungen_Bistriz_IV_a_7.

10 Fost Varfalău, sat situat la cca. 12 km sud-vest de Turda.

a fost amenajat șanțul cu apă de lângă Poarta Lemnelor,¹¹ iar în 1505 sunt consemnate alte transporturi de var și piatră de la Turda precum și lucrări la acoperișul zidului de apărare și la podul din sus al uliței Crewalt.¹² În 1512 se mai lucra încă la noua clădire a Primăriei și la zidul fortificației, iar în 1514 se construiau podurile din lemn ale porților principale și se lucra la o poartă mică, probabil Poarta Măcelarilor de pe latura de nord, unde se aducea lemn *pro fabrica eiusdem*;¹³ apoi, în 1517 sunt înregistrate alte lucrări la curtile fortificației, iar în 1520 se lucra la clădirea arsenalului de lângă Poarta Lemnelor, la baia comună (situată la vest de Piața Mică) și la o casă aflată în proprietatea orașului, care a fost cumpărată în 1518 de la Marcus Krocher.¹⁴ Sediul Primăriei ocupa probabil același amplasament din secolul al XVIII-lea, pe colțul de sud-vest al pieței centrale și, după cum arată planul Lutsch din 1736, era o clădire cu etaj, care avea parterul prevăzut cu portic spre piață. Lucrul la fortificație s-a prelungit până la mijlocul secolului al XVI-lea prin întărirea porților principale cu barbacane, construirea unor bastioane pe colțurile laturii de sud și adăugarea unui zvinger apărat de un zid mai scund, pe latura de vest (Fig. 5, 6, 7).¹⁵

Izvoarele atestă existența unei a treia porți

Fig. 5. Planul Porții Hospitalului, detaliu din planul Theumern, 1750 (Österreichisches Staatsarchiv Viena, Kriegsarchiv)

Fig. 6. Planul Porții Lemnelor, detaliu din planul Theumern, 1750 (Österreichisches Staatsarchiv Viena, Kriegsarchiv)

Fig. 7. Planul Porții Ungurilor, detaliu din planul Theumern, 1750 (Österreichisches Staatsarchiv Viena, Kriegsarchiv)

11 Rechnungen_Bistritz_IV_a_10.

12 Rechnungen_Bistritz_IV_a_12.

13 Rechnungen_Bistritz_IV_a_14.

14 „Item die Lune ante Thome apostoli dedimus Marco Krocher ad rationem domus, quam ab ipso emimus, fl. 12; Item die Lune post Stanislai, Marco Krocher ad rationem domus ab eo empte, fl. 58.” Rechnungen_Bistritz_IV_a_17.

15 Dahinten 1944, pp. 333, 335.

secundare, situată pe latura de est, denumită poarta Crewalt/Crewald/Creufelt, care nu este figurată pe planurile oraşului din secolul al XVIII-lea.¹⁶ Uliţa Crewalt, care probabil că a dat numele acestei porţi, se afla în suburbia de est (Obere Vorstadt), iar conform registrelor de impozite din anul 1512, făcea parte din cartierul al patrulea.¹⁷ Din registrele de socoteli rezultă că această poartă a fost construită între anii 1486-87, iar în 1505 s-a lucrat la podul din lemn şi la şanţul cu apă *penes portam Crenwalt/Creufaldt*.¹⁸ Opiniile exprimate în literatură privind localizarea acestei porţi oscilează între un amplasament la nord de claustrul franciscan¹⁹ şi altul în capătul Reußgasse, care era situată la sud de uliţa Lemnelor (Holzgasse).²⁰

Registrelor de socoteli cuprind menţiuni privind categoriile de lucrări realizate, materialele de construcţii folosite şi meşterii angajaţi individual sau în echipe pe şantierele oraşului. Sunt înregistraţi pietrarii (*lapicida, cementarius, Steynmecz, Stayner/Steiner*), zidarii (*murator, Maurer/Murer*), dulgherii (*carpentarius, Zimmermann/Czymmermann*), tâmplarii (*mensator, Tischler*), cărămidarii (*laterator/latripar, Czygler*), ţiglarii (*tegulator*), tăietorii/spărgătorii de piatră (*fractor lapidum/saxifragus, Steybrech*) precum şi numeroşi lucrători necalificaţi, ajutoare şi muncitori care au participat la aprovizionarea cu materiale sau au prestat diverse servicii. Înregistrările nu conţin, însă, întotdeauna specificări privind obiectivul la care s-a lucrat şi ce anume a făcut meşterul respectiv sau cărui şantier îi erau destinate materialele de construcţie cumpărate.²¹

Pe listele de impozite apar puţini pietrari localnici, cum era meşterul Hans Steinmetz (*Stemetz*), care în 1505 deţinea o casă în al doilea cartier (*quartale secundum*), pentru care plătea 3 dica.²² Tot un pietrar localnic a fost Georg Daum, care în 1496 a construit capela

16 Poarta Crewalt nu figurează nici în scurta descriere a oraşului, inclusă în Mappa Weiss din 1736, în care sunt amintite doar porţile secundare de la nord şi sud. Borbély 1943, p. 213.

17 Vezi şi Gündisch 1976, p. 176.

18 *Rechnungen_Bistritz_IV_c_454_Bier*; *Rechnungen_Bistritz_IV_a_6*; *Rechnungen_Bistritz_IV_a_12*.

19 Dahinten 1944, p. 319 şi p. 328 fig. 5.

20 Bădescu 2012, pp. 187, 190.

21 Spre exemplu, în iunie 1512 Johannes Murator era plătit cu 5 florini *ad sortem suorum laborum*, iar în luna octombrie a aceluiaşi an, un dulgher primea 2 florini *ad sortem suorum laborum factorum ad usum civitatis*. *Rechnungen_Bistritz_IV_a_13*. Vezi şi anexa.

22 *Rechnungen_Bistritz_IV_a_12*. Oraşul era împărţit în patru cartiere de impozitare, numite pătrimi/cvartale (*quartale*), reprezentând fiecare circa un sfert din suprafaţa oraşului interior şi care includeau o latură a pieţei centrale şi suburbiile. Primul cartier acoperea zona de sud-vest, cu uliţa Ungurilor/Ungergasse, conventul dominican şi mănăstirea surorilor dominicane, al doilea cuprindea zona de nord-vest cu uliţa Hospitalului/Spittelgasse până la uliţa Nouă/Neugasse spre sud şi uliţa Măcelarilor/Fleischergasse spre est, al treilea se afla în zona de nord-est cu uliţa Trăistarilor/Beutlergasse, până la uliţa Lemnelor/Holzgasse spre sud, iar al patrulea era în partea de sud-est, la sud de Holzgasse. Vezi Gündisch 1976, p. 176.

Sf. Leonard din Jelna²³ și care ar putea fi același cu meșterul Georgius care în 1514 a lucrat, alături de Johannes Lapidida, la una din porțile mici ale orașului, probabil a Măcelarilor, aflată atunci în construcție.²⁴ Dintre pietrarii angajați pe șantierele orașului poate fi bănuțit ca fiind localnic și *magister Petrus Lapidida* sau *cementarius*, care în 1487 lucra la turnul de la Poarta Hospitalului și care, foarte probabil, era unul și același cu *Petrus lapidida*, în casa căruia a fost redactat testamentul lui Albertus Litteratus de Mara din decembrie 1502, când meșterul era deja decedat.²⁵ O parte dintre pietrari erau rezidenți cu chirie (*inquilini*), ca meșterul anonim găzduit în 1475 la Hannes Kroner sau Simon Steinmetz (*Steynmeecz*), care între 1486 și 1487 a locuit la Merten Kretschmer (*Creczmer*), un membru al bogatei și influentei familii de patricieni Kretschmer, atestat în 1492 în funcția de jurat al orașului.²⁶ Despre activitatea meșterului pietrar Simon la Bistrița nu avem nici un fel informații. Este posibil ca el să fi lucrat pentru familia Kretschmer, dar și la Jelna, sat situat la cca. 6 km de Bistrița, unde în 1487–89 a fost construită sacristia bisericii parohiale de către un pietrar cu același nume.²⁷ Dintre pietrarii atestați pe listele de impozite ca *inquilini*, unii s-au stabilit la Bistrița, ca meșterul Jurg Steyner, care în 1487 era chiriaș în casa văduvei lui Simon Schuler de pe Ungergasse, iar în 1505 deținea o casă în oraș (*Jurg Stemetcz*).²⁸

Un maestru pietrar prezent pentru o perioadă mai îndelungată pe șantierele bistrițene a fost *magister Johannes lapidida*. Rămâne incert dacă era unul și același cu Hans Steinmetz amintit mai sus. El a condus și executat lucrările desfășurate în vara anului 1512 la curtile fortificației, pentru care a fost retribuit în acord, precum și la clădirea Primăriei, unde a construit, printre altele, o boltă (*balta* [!]), primind până la sfârșitul lunii septembrie în total 89 florini și șapte denari, la care se adăuga ultima rată pe anul respectiv de încă șase florini plătiți în 31 octombrie, dată care probabil marca închiderea șantierului pe timpul iernii (*ad sortem suorum laborum finalis solutionis*).²⁹ În anul 1514 el a lucrat la fortificație și la o poartă secundară împreună cu Georgius *Lapidida*.³⁰ Este posibil ca activitatea

23 Wenrich 1889, p. 45. Pe listele de impozite din 1514 și 1518 este înregistrat Jerg Dawm sau Gorig Dawm cu o casă pe ulița Ungurilor *intra muros*. *Rechnungen_Bistritz_IV_a_14*; *Rechnungen_Bistritz_IV_a_17*.

24 1514.05.16: „Item die ut supra dati sunt pro lignis ad portulam Macellorum pro fabrica eiusdem d. 45”. *Rechnungen_Bistritz_IV_a_14*.

25 „[...] in ede quondam Petri lapicide [...]”. MOL Arcanum DL-DF 22550, accesat 08.10.2023.

26 Casa era înregistrată în zona de impozitare din partea de nord-vest a orașului, în cartierul al doilea și era impozitată cu 3 dica în 1475, 4 dica în 1486, iar în 1505 și 1511 din nou cu 3 dica și respectiv 4 dica impuși văduvei lui Merten Kretschmer în 1514. *Rechnungen_Bistritz_IV_a_5*; *Rechnungen_Bistritz_IV_a_6*; *Rechnungen_Bistritz_IV_a_12*; *Rechnungen_Bistritz_IV_a_13*; *Rechnungen_Bistritz_IV_a_14*. Vezi și Gündisch 1976, pp. 184–185; Gündisch 1993, pp. 266, 406.

27 Dincă 2022, p. 168.

28 *Rechnungen_Bistritz_IV_a_6*; *Rechnungen_Bistritz_IV_a_12*.

29 *Rechnungen_Bistritz_IV_a_13*.

30 *Rechnungen_Bistritz_IV_a_14*.

acestui pietrar la Bistrița să fi durat până în 1520, când apare pentru ultima dată pe listele de cheltuieli un meșter *Johannes lapicida*, care a lucrat la clădirea arsenalului de lângă Poarta Lemnelor și la casa care aparținuse lui Marcus Krocher, intrată în proprietatea orașului și situată *intra muros*.³¹ În 1520 au mai lucrat pentru oraș alți trei pietrari, respectiv *Martinus lapicida*, *Trutvinus lapicida* alias *Traudwayn Maurer*, care a sculptat ancadrame de uși și ferestre din piatră, și *Benedictus lapicida* din Dej, autorul unui portal care a fost transportat de la Dej și pentru care meșterul a fost plătit cu 12 florini.³²

O categorie aparte a celor care lucrau cu piatra erau tăietorii sau spărgătorii, care extrăgeau piatra din carieră și o spărgeau sau tăiau la forma și dimensiunile potrivite pentru a putea fi pusă în operă. În registrele de socoteli bistrițene ei apar cu apelativul *fractor lapidum*, *saxifragus* sau *Steybrech* (Steinbrecher), ca *Jacob Steybrech*, *Martinus fractor lapidum* sau *Johannes Saxifragus*. În cadrul tăietorilor de piatră (fr. *tailleur de pierre*) puteau exista meșteri inițiați în arta prelucrării pietrei, care finisau blocuri de piatră și știa sculpta muluri sau ornamente, cum a fost *Johannes Saxifragus*, care în 1519 era plătit de oraș cu 4 florini pentru piatra destinată mormântului plebanului³³; foarte probabil, era vorba despre mormântul preotului Blasius, care a ocupat funcția de paroh al orașului între anii 1502–1519.³⁴ Se pare că munca acestor meșteri acoperea un spectru destul de larg, după cum arată o înregistrare din socotelile de bere pe anul 1487 privind o plată făcută lui *Georgius saxifragus* în contul unei zidiri, probabil cu piatră, la turnul din cetate,³⁵ sau cea privind un transport de piatră pentru zidărie, făcut în 1504 de *Johannes Parvus murator*,³⁶ care în 1503 apare ca *fractor lapidum* plătit cu 45 de denari *in rationem lapidum fracture sue*.³⁷

Piatra folosită în construcții provenea din demolarea cetății lui Ioan de Hunedoara (*ex castro civitatis*), precum și de la Livezile (*Jaad/Jád*) (unde existau o carieră de piatră³⁸ și vestigii ale unui castru roman în hotarul localității), de la Slătinița (Pintak) și Dumitra (Mettersdorf). După cum indică registrele de socoteli, dar și planurile de secol XVIII ale orașului, cetatea lui Ioan de Hunedoara a fost înglobată în colțul de nord-est al incintei fortificate și se pare că demolările realizate după 1465 priveau în principal zidul dinspre oraș al cetății, care mai târziu a fost înlocuit cu o întăritură de tip palisadă³⁹ (Fig. 8).

31 *Rechnungen_Bistritz_IV_a_2_Steuer*.

32 *Rechnungen_Bistritz_IV_A_1_Steuer*; *Rechnungen_Bistritz_IV_A_4_Steuer*; *Rechnungen_Bistritz_IV_a_17*.

33 *Rechnungen_Bistritz_IV_a_17*.

34 Firea 2013, 169.

35 „Item saxifrago Georgio super novam cementationem factam ratione turre in castro civitatis datum est fl. 0,5”. *Rechnungen_Bistritz_IV_c_454_Bier*.

36 1504.04.28: „Item Johanni parvo muratori pro 25 vecturis lapidum muratorum fractorum in structuram civitatis dati sunt in solutionem d. 75”. *Rechnungen_Bistritz_IV_c_268_Wein*.

37 *Rechnungen_Bistritz_IV_a_10*.

38 Stein 1822, p. 102.

39 Vezi și Dahinten 1988, p. 322.

Registrelle de socoteli atestă participarea la construirea fortificației a numeroși zidari (*Murator* sau *Maurer*), dintre care o parte erau localnici proprietari de case în Bistrița. Dacă pe listele de impozite din 1461–62 erau înregistrați doar doi zidari, Franz Mawrer și Jacob Mawrer, ambii proprietari de case în oraș, în 1475 existau patru zidari, dintre care doi stăteau în chirie.⁴⁰ Efectivul meșterilor zidari a crescut odată cu volumul lucrărilor, astfel că între anii 1512 și 1520 sunt atestați în total șapte zidari, care au lucrat pentru oraș.

La început, varul pentru mortar era transportat de la Turda și Moldovenești și se pare că abia în 1512 orașul și-a construit propriul cuptor de var (*pro structura fornacis civitatis cimenti*).⁴¹

Cei mai numeroși meșteri angajați pe șantierele orașului au fost dulgherii (*carpentarius*, *Zimmermann*). Arhitecți ai structurilor din lemn (case, șarpante, poduri etc.), dulgherii sunt atestați în Transilvania deja din secolul al XIII-lea și au reprezentat, probabil, cel mai stabil și răspândit meșteșug în domeniul construcțiilor din perioada medievală. Dacă în anii 1461-62 la Bistrița trăiau patru dulgheri (Nicus Czymermann, Merten Czymermann, Gergen Czymermann, Jurg Czymermann), toți proprietari de case în oraș, în aceeași perioadă pe listele de impozite figurau doar doi zidari și un singur pietrar (Hans Stayner).⁴² Între anii 1475 și 1520, pe șantierele bistrițene a fost angajat un număr important de dulgheri care au lucrat la clădirea arsenalului, la acoperișurile zidurilor, la turnuri și la întăriturile porților, au construit bolți din scânduri, șarpante și planșee din lemn, au reparat sau au refăcut podurile și au confecționat baliste.

Au existat și meșteri angajați de oraș cu salariu anual, pe lângă care erau retribuiți suplimentar în acord, în funcție de lucrare. Un astfel de meșter a fost Johannes Magnus, probabil dulgher, care în 1492 a lucrat, împreună cu câteva ajutoare, la acoperirea turnului de la Poarta Lemnelor, iar în 1495 la zidul fortificației.⁴³ În 1510 este atestat un dulgher angajat al orașului, căruia în luna decembrie i se plăteau 50 de denari (*carpentario civitatis nostre in*

Fig. 8. Planul colțului de nord-est al incintei cu Turnul Croitorilor, detaliu din planul Theuern, 1750 (Österreichisches Staatsarchiv Viena, Kriegsarchiv)

40 Gurg Mawrer chiriaș la Jacob Litteratus și Caspar Mawrer chiriaș la Lassel Goltsmidt. *Rechnungen_Bistritz_IV_a_5*.

41 *Rechnungen_Bistritz_IV_a_13*. În compoziția mortarelor intra varul stins amestecat cu apă, nisip și un aditiv sau un liant (clei de oase, caseină, resturi vegetale, cărămidă pisată etc.).

42 Gündisch 1977, pp. 337–347; *Rechnungen_Bistritz_IV_a_3*; *Rechnungen_Bistritz_IV_a_4*.

43 1492.10.16: „Johanni Magno in suo stipendio annuali assignati sunt die quo fl. 2”. *Rechnungen_Bistritz_IV_a_8*.

sortem sui stipendii).⁴⁴ Materialul lemnos era adus dintr-o pădure a orașului din apropiere și din satele din district, cel mai des de la Livezile (*Jaad, Jád*), dar și de la Dorolea (*Bistricia Arida/Kleinbistritz/Kisbeszterce*), Dumitrița (*villa Valtheri/Kysdemeter/Waltersdorf*) sau Ghinda (*Vinda/Windau*). Lemnul putea fi deja prelucrat, cum se întâmpla în 1492, când oamenii din Dorolea au transportat, pe lângă alte materiale, grinzi și căpriori din lemn, sau în 1495 când erau aduse scânduri/plăci (*pluteis vulgo Dyll*) de la Dumitrița.⁴⁵

O altă categorie de meșteri atestați în registrele de socoteli sunt tâmplarii (*mensator, Tischler*). Lucrările realizate de aceștia pentru oraș cuprindeau matrițe pentru confecționarea cărămizilor, piese de mobilier, uși din lemn și componente pentru piese de armament.

Cărămidarii (*laterator, Ziegler*) reprezentau o parte importantă a meșterilor activi pe șantierele bistrițene de la sfârșitul secolului al XV-lea și începutul celui următor. În 1486 erau înregistrați un cărămidar localnic, Johannes Dragusch sau Dragosch, și maistrul Leonhardus, care ambii au manufacturat cărămizi (*lateres*) pentru fortificație, precum și Johannes Malchiar *laterator*, care a realizat învelitoarea acoperișului unui turn.⁴⁶ Există obiceiul ca la sfârșitul sezonului sau la terminarea unei lucrări, meșterilor să li se acorde suplimente în băutura sau bani. La Bistrița de pildă, în 5 noiembrie 1486, cărămidarii au fost cinstiți cu bere de către magistrat (*cervisia laterificibus propinatur pro laboribus eorundem*).⁴⁷ Pe lângă cărămidari, pe șantierele bistrițene au lucrat și câțiva țigleri (*tegulator*), care, după cum arată registrele de socoteli, au executat învelitori de acoperiș și au confecționat țigle, ca Merthenn Tegulator, care în august 1512 furniza orașului 3.500 de țigle mari, pentru care a primit 3 florini și 50 de denari, sau Nicolaus Tegulator, plătit în același an cu 1 florin și 50 de denari *pro tegulis*.⁴⁸

Lucrările la berărie au fost încheiate cu construcția șarpantei acoperișului în vara anului 1487.⁴⁹ În 1504, orașul construia o cărămidărie,⁵⁰ care este atestată și în 1514 (*(b)orreum laterum*), unde probabil că existau unul sau mai multe cuptoare de ars cărămida.⁵¹ Localizarea cărămidăriei, care trebuie să fi fost situată în afara zidurilor, nu este cunoscută. În secolul al XVIII-lea, cuptoarele de ars cărămida se aflau în partea de sud-est a orașului, dincolo de râul Bistrița.⁵² Au existat perioade când cererea de materiale de construcții nu putea fi satisfăcută doar de meșterii din oraș și s-a apelat la satele din zonă.

44 Rechnungen_Bistritz_IV_c_269_Wein.

45 Rechnungen_Bistritz_IV_a_9.

46 Rechnungen_Bistritz_IV_c_454_Bier.

47 Rechnungen_Bistritz_IV_c_454_Bier.

48 Rechnungen_Bistritz_IV_a_13.

49 Rechnungen_Bistritz_IV_a_7.

50 1504.04.30: „Feria tertia ante Philippi et Jacobi apostolorum Cristiano Gößelac Leonardo Hentles ex Iad necnon Henrico Brantschod pro 32 centenis cilindriis in structuram civitatis super edificia portarum ac horrea latrifacure dati sunt f. 4 d. 50”. Rechnungen_Bistritz_IV_c_268_Wein.

51 Rechnungen_Bistritz_IV_a_14.

52 Vezi Salontai 2017–2018, pp. 7–8, 13–14 și fig. 9.

Astfel, în 1492 oameni din satul Dorolea aduceau 1450 de olane (*imbrices*) pentru acoperișul curții de nord, iar în același an erau transportate de la Dumitrița 550 de țigle pentru turnul Porții Lemnelor, în vreme ce de la Livezile au fost aduse olane și lemn de tei.⁵³

Rămân neclare aspectele privind diviziunea muncii și gradul de specializare a unor meșteri cum au fost de pildă Johannes Magnus, atestat cu lucrări de dulgherie, dar și de pietrărie,⁵⁴ Johannes Parvus *murator* care spărgea piatră în 1503,⁵⁵ sau Johannes Monachus, probabil un fost călugăr, care în anii 1504 și 1505 a lucrat la structura zidurilor de apărare și la acoperirea acestora, la amenajarea unui iaz, la confecționarea schelelor și la construcția unor poduri.⁵⁶

În afara meșterilor profesioniști, în registrele de socoteli au fost înregistrați numeroși muncitori necalificați, ajutoare, slujitori și prestatori de servicii care au participat la realizarea construcțiilor. S-au făcut numeroase plăți pentru transporturi de nisip, piatră, cărămidă și lemn pe care le asigurau locuitorii orașului sau sătenii din district cu căruțele lor. Gălețile, ciuberele, covețile și alte recipiente folosite la prepararea mortarului pe șantier sau pentru alte nevoi erau confecționate de butnari (*doleator*). Ca materiale de construcție s-au folosit piatra, cărămida, mortarul de var, lemnul și lutul, iar pentru învelitori țiglele, olanele și șindrila. Folosirea șindrilei este atestată în 1487, când Baltizar Blwm confecționa 800 de bucăți de șindrila *ad civitatis edificia*, iar în 1514 se punea șindrila la întărirea Porții Lemnelor.⁵⁷ Acolo unde era posibil, materialul de construcție provenit din demolări era reciclat prin utilizare în noile structuri aflate în lucru; așa de pildă, în 1487 se plăteau transporturi de lemne (grinzi?) și căpriori de șarpantă de la lupanarul vechi la cel nou.⁵⁸ S-au adus și materiale de construcție sau componente noi din afara orașului, cum ar fi varul, ori gata fabricate sau finisate, cum ar fi grinzi din lemn, căpriori, scânduri și șipci sau cărămizi, țigle și olane.

În perioada analizată s-a lucrat și la turnul bisericii parohiale, după cum indică inscripțiile cu anii 1487, 1509, 1513 și 1519 de pe fațadele etajelor întâi, doi, trei și patru, dar rămâne neclar dacă unele plăți, ca cele făcute în 1487 dulgherului Johannes pentru lucrări *ad turrim nostre civitatis și in turri novo*, priveau turnul bisericii⁵⁹ sau un turn al fortificației. Turnul bisericii apare menționat explicit în socotelile orașului din 1492, când se plăteau

53 Rechnungen_Bistritz_IV_a_8.

54 1492.09.16: „Johanni Magno pro factura lapidum assignati sunt die quo supra fl. 2”. Rechnungen_Bistritz_IV_a_8.

55 „Johanni Paruo lapidum fractori in rationem lapidum fracture sue d. 45.” Rechnungen_Bistritz_IV_a_10.

56 Rechnungen_Bistritz_IV_a_12; Rechnungen_Bistritz_IV_c_268_Wein.

57 „Item pro scilindriis super fortalitiu porte superioris”. Rechnungen_Bistritz_IV_a_14. Turnurile porților și curțile au fost învelite cu țigle și olane, aici fiind vorba probabil de întărirea din fața porților.

58 Rechnungen_Bistritz_IV_c_454.

59 Dahinten 1988, pp. 213–214.

custodi turris ecclesie sancti Nicolai 7½ denari, apoi în 1518 se dădeau curatorului bisericii parohiale (*edituo ecclesie divi Nicolai*) 41 de florini, iar în 1519 alți 20 de florini pentru construcția turnului.⁶⁰ Evidența cheltuielilor pentru lucrările de construcții realizate la biserica parohială și la turnul clopotniță a fost probabil cuprinsă într-un registru al parohiei, așa cum s-a întâmplat la bisericile din Biertan și Jelna. Totuși, se pare că odată cu construcția fortificației, turnul bisericii a fost inclus în sistemul defensiv al orașului, ca punct de observație și de supraveghere a împrejurimilor de către un paznic plătit de magistrat, funcție care a fost integrată cu cea de semnalare a incendiilor în interior.⁶¹ Prin înălțarea sa cu încă trei etaje după 1500, turnul bisericii a devenit dominantă arhitectonică a orașului, ceea ce i-a conferit și un caracter de reprezentare, ca simbol al importanței și prosperității economice a comunității.

La fel ca la Sibiu și Brașov, registrele de socoteli ale Bistriței oferă o imagine detaliată asupra organizării șantierelor de construcții orașenești la sfârșitul evului mediu. Datele indică un volum mare de lucrări realizate începând din deceniul al optulea al secolului al XV-lea, prin deschiderea concomitentă a mai multor șantiere pentru care a fost angajată și mână de lucru externă, cu participarea localnicilor și a locuitorilor din district la aprovizionarea cu materiale de construcții.⁶² Întreprinderile edilitare realizate de oraș, în special construcția fortificației, au stimulat producția autohtonă de materiale de construcții și au creat un context favorabil dezvoltării în deceniile următoare a meșteșugurilor din domeniul construcțiilor. Prezența unor meșteri specializați la Bistrița este atestată de cererea adresată în 1513 de regele Vladislav al II-lea orașelor săsești din Transilvania, între care se număra și Bistrița, de a trimite pietrari pentru repararea cetății Peth (Dubova, jud. Mehedinți)⁶³ sau cea a voievodului Moldovei, Petru Rareș, care în 1529 solicita magistratului bistrițean un pietrar priceput care să lucreze la cetatea Neamț⁶⁴.

Lucrările la fortificația orașului Bistrița s-au prelungit până spre mijlocul secolului al XVI-lea cu întărirea porților, prin adăugarea de turnuri și barbacane în exterior și dublarea curții de pe latura de vest, între Poarta Hospitalului și Poarta Ungurilor.⁶⁵ În aceeași fază de perfecționare a sistemului de apărare poate fi încadrată și construcția bastioanelor din colțurile de sud-est și sud-vest, care sunt identificabile cu cele două *propugnacula* et

60 „Item die Veneris post Sophie dedimus edituo vel vitrico ecclesie divi Nicolai ad structuram turris fl. 20”. În 1519 s-au mai dat curatorului încă 35 de florini, fără să fie specificat scopul. *Rechnungen_Bistritz_IV_a_17*.

61 Zezi și: Dahinten 1988, p. 211; Salontai 2016, pp. 85–87; Bădescu 2012, p. 192.

62 În afara serviciilor prestate de diverși seculari, în 1505, niște călugări (*monachis*) erau plătiți pentru transporturi de cărămizi, țigle și lemn de schelă (*Rostholcz, Rüstholz*). *Rechnungen_Bistritz_IV_a_12*.

63 SJAN Sibiu, Magistratul orașului și scaunului Sibiu, Colecția de documente medievale, Seria U IV, Nr. 165) (publicat online pe <http://www.arhivamedievala.ro>, accesat 20.08.2024).

64 Hurmuzaki 1911, pp. 317–318.

65 Dahinten 1944, pp. 320–322.

Basthya ex lapidibus pentru care, la începutul anului 1522, regele Ludovic al II-lea acorda bistrițenilor un sprijin financiar în valoare de 150 de florini din censul Sf. Martin.⁶⁶ Ansamblul fortificației a dăinuit până la mijlocul secolului al XIX-lea când zidurile și turnurile, devenite perimate, au început să fie pe rând demolate, iar materialele de construcție rezultate să fie vândute sau refolosite pentru alte scopuri de către oraș.⁶⁷ Acțiunea se înscria în amplul curent novator, care în perioada respectivă a marcat evoluția orașelor medievale din Transilvania și din întreaga Europă și care urmărea încorporarea vechilor suburbiilor în intravilan și adaptarea cadrului urban la cerințele funcționale și estetice specifice orașului modern (aparitia unor noi tipuri de activități economice, a dotărilor culturale și de agrement, fluentizarea circulației etc.). Din ansamblul fortificației medievale se mai pot astăzi vedea fragmente din zidul estic, în spațele fostei biserici franciscane (Fig. 9) și din cel sudic, pe actuala stradă Ecaterina Teodoroiu (Fig. 10), în vreme ce dintre turnurile de apărare se conservă doar

Fig. 9. Vestigii din curțina fortificației de pe latura de est

Fig. 10. Fragment păstrat din zidul de apărare cu vestigiile porții secundare de sud

66 „Egregii fideles nobis dilecti cives civitatis nostre Bistriciensis sano usi consilio, pro necessaria eiusdem civitatis hoc tempore periculoso conservacione, decreverunt, duo propugnacula et Basthya ex lapidibus facere, volentes igitur nos huiusmodi laudabiliter ipsorum propositum aliquatenus adiuvaré, ex taxa post hoc primitus de medio saxonum nostrorum Transsilvanensium nobis exigenda, statuimus eisdem civibus nostris pro subsidio, ad perfectionem predictorum duorum propugnaculorum centum et quinquaginta floreni deputare, et defalcare. Ita tamen quod huiusmodi summam non alio sed ad fabricam et constructionem eorundem propugnaculorum exponere debeant [...]”. Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Cluj, Fond Primăria orașului Bistrița, Seria 1, Nr. 645; MOL Arcanum DL-DF 247697; Berger 1894, p. 20, nr. 740.

67 Despre demolarea fortificației la Dahinten 1944, pp. 35–41; Dahinten 1988, pp. 336–340.

Turnul Dogarilor, din vecinătatea fostului claustru dominican, împreună cu un fragment din curtea învecinată (Fig. 11).

Fig. 11. Vedere cu Turnul Dogarilor și curtea adiacentă înainte de restaurare (după Sigerus 1904)

Viitoare săpături arheologice ar putea completa informațiile din izvoare referitoare la construcțiile realizate în perioada analizată, în special cele privind arhitectura întăriturilor exterioare, acele *fortalitia foris* și *fortalitia porte superioris* (Poarta Lemnelor) la care se lucra în 1492 și 1514 cu piatră, lemn, șindrila și olane și care, după cum arată documentele grafice de secol XVIII, au evoluat spre forma unor barbacane prevăzute cu o curte apărută de un zid curb și de un al doilea turn dispus în exterior.

Bibliografie

- Băldescu 2012 Irina Băldescu, *Transilvania medievală, Topografie și norme juridice ale cetăților Sibiu, Bistrița, Brașov, Cluj*, București: Editura Simetria, 2012.
- Berger 1894 Albert Berger, Urkunden-Regesten aus dem alten Bistritzer Archive, III. Teil (von 1517 bis 1526), în *Programm des evangelischen Obergymnasiums A.B. zu Bistritz*, 1894/95, pp. 5–45.
- Borbély 1943 Andor Borbély, Erdélyi városok képekönyve 1736-ból, în *Erdélyi Múzeum*, 48(2), 1943, pp. 197–215.
- Dahinten 1944 Otto Dahinten, Beiträge zur Baugeschichte der Stadt Bistritz, în *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, 50, 1944, pp. 313–460.
- Dahinten 1988 Otto Dahinten, *Geschichte der Stadt Bistritz in Siebenbürgen* (Studia Transylvanica, Bd. 14), ed. Ernst Wagner, Köln Wien; Böhlau Verlag, 1988.
- Dincă 2022 Adinel C. Dincă, Comunitatea laică și parohia în Jelna la 1500: între micro-istorie și micro-sociologie, în *Revista Bistriței*, XXXVI, 2022, pp. 156–177.
- Firea 2013 Ciprian Firea, Preoți parohi și artă în orașul Bistrița la sfârșitul evului mediu, în *Revista Bistriței*, XXVII, 2013, pp. 160–172.
- Gaiu, Duda, Calu 2017 Corneliu Gaiu, Vasile Duda, Mircea Calu, *Bistrița – Imagini subiective*, Bistrița: Editura Nosa Nostra, 2017.
- Gündisch 1976 Konrad G. Gündisch, Patriciatul orășenesc medieval al Bistriței pînă la începutul secolului al XVI-lea, în *File de Istorie*, IV, 1976, pp. 147–193.

- Gündisch 1977 Konrad G. Gündisch, Cele mai vechi socoteli ale oraşului Bistriţa (1461, 1462), în *Acta Musei Napocensis*, XIV, 1977, pp. 337–347.
- Gündisch 1993 Konrad G. Gündisch, *Das Patriziat siebenbürgischer Städte im Mittelalter* (Studia Transylvanica, 18), Köln Weimar Wien: Böhlau Verlag, 1993.
- Hurmuzaki 1911 Eudoxiu de Hurmuzaki (ed.), *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XV, Bucureşti: Atelierele grafice Socec & Comp., 1911.
- MOL Arcanum Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár (<https://archives.hungaricana.hu/en/charters>).
- Rechnungen_Bistritz *Die mittelalterlichen Rechnungsbücher der Stadt Bistritz in Siebenbürgen (1461-1520)*, Ed. Zsolt Simon, András Péter Szabó, Ungarisches Institut an der Universität Regensburg, 2013, ediție online <https://www.ungarisches-institut.de/forschungen/projekte/laufende-projekte/251-die-mittelalterlichen-rechnungsbücher-der-stadt-bistritz-in-siebenbürgen-2.html>.
- Salontai 2016 Mihaela Sanda Salontai, Die Stadtkirche als Repräsentationsmittel des aufstrebenden Bürgertums: Die St. Nikolauskirche in Bistritz, în *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, 39, 2016, pp. 76–90.
- Salontai 2017–2018 Mihaela Sanda Salontai, Meşteri din Transilvania în secolele XIV–XVI: Cărmidarii, în *Ars Transsilvaniae*, XXII–XXIII, 2017–2018, pp. 5–19.
- Sigerus 1904 Emil Sigerus, *Aus Alter Zeit*, Hermannstadt: Druck und Verlag der Kunst-Anstalt Jos. Drotleff, 1904.
- Stein 1822 Christian Gottfried Daniel Stein, *Nachträge zu dem geographisch-statistischen Zeitungs-, Post- und Comtoir – Lexicon*, Leipzig: J. C. Hinrichs, 1822.
- UB *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. VI, ed. Gustav Gündisch, Herta Gündisch, Gernot Nussbächer, Konrad G. Gündisch, Bucureşti: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1981.
- Țiplic 2009 Ioan Marian Țiplic, *Bresle și arme în Transilvania (secolele XIV–XVI)*, Bucureşti: Editura Militară, 2009.
- Wenrich 1889 Wilhelm Wenrich, Künstlernamen aus siebenbürgisch-sächsisches Vergangenheit, în *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, NF, 22, 1889, pp. 42–78.

ANEXA

Meșteri atestați pe șantierul orașului între anii 1475 – 1520

I. Pietrari

Nr.	Nume meșter	Obiectiv	Data	Text	Sursa
1	Petrus Lapidica	Turnul Porții Hospitalului	1487.07.23	<i>Item magistro Petro lapicide in labore turris penes hospitalensem in conventione nova super nova cimentatione facta inter ligamina fl. 1</i>	Rechnungen_Bistritz_IV_a_7
2	Petrus Lapidica (Cementarius)	Turnul Porții Hospitalului	1487.08.13	<i>Item Petro cimentario ratione murationis facte inter ligamina turris nostre pro finali conclusionis et solutione fl. 6.</i>	Rechnungen_Bistritz_IV_a_7
3	Johannes Lapidica ¹	Clădirea Primăriei	1512.06.27	<i>Item die sancti Ladislai regis magistro Johanni Lapicide ad sortem suorum laborum factorum in consistorio ratione unius balta [!] finalis solutionis dati sunt fl. 6 d. 75</i>	Rechnungen_Bistritz_IV_a_13
4	Johannes Lapidica	Zidul fortificației	1512.08.27	<i>Item die ut supra dati sunt magistro Johanni Lapicide ad sortem suorum laborum factorum circa murum civitatis fl. 10</i>	Rechnungen_Bistritz_IV_a_13
5	Johannes Lapidica, Georgius Lapidica	O poartă mică a orașului (Măcelarilor ?)	1514	<i>Lapidis(!) Georgio, Johanni ad sortem suorum laborum factis circa portulam fl 1 d. 50</i>	Rechnungen_Bistritz_IV_a_14
6	Martinus Lapidica	?	1520	<i>Martino Lapicide defalcati ratione census, fl. 1 d. 8; Item dedimus eidem Martino ad laborem d. 50</i>	Rechnungen_Bistritz_IV_A_1_Steuer
7	Benedictus Lapidica din Dej	Portal din piatră	1520.01.17	<i>Item eodem die Benedicto lapicide de Dees ad rationem unius janue fl. 3</i>	Rechnungen_Bistritz_IV_a_17
8	Trutvinus Lapidica	Ancadramente de ferestre din piatră	1520.04.29	<i>Dominico die ante Philippi et Jacobi, Trutvino lapicide ad sortem fenestrarum lapidarum fl. 7</i>	Rechnungen_Bistritz_IV_a_17
9	Trutvinus Lapidica	Ancadramente de ferestre și uși din piatră	1520.11.13	<i>Item aus dem quartal dem Maurer dem Traudwaym for dñj Thyr vnd Fynster fl. 4</i>	Rechnungen_Bistritz_IV_A_1_Steuer
10	Johannes Lapidica	Clădirea arsenalului de la Poarta Lemnelor	1520.05.31	<i>Item Johanni lapicide ratione laborum suorum circa domum bombardarii penes portam Ligneam ex primo 1/4, d. 42</i>	Rechnungen_Bistritz_IV_a_17
11	Johannes Lapidica	Casa orașului, fostă a lui Marcus Krocher	1520.09.23	<i>Item eodem die Johanni Lapicide ad eundem laborem domus [domus civitatis, que fuit condam Marci Krocher] fl. 2</i>	Rechnungen_Bistritz_IV_a_17

1 Posibil același cu Hans Stemetz, proprietar de casă în 1505 în cartierul al doilea, impozitată cu 3 dica. Rechnungen_Bistritz_IV_a_12.

II. Zidari

Nr.	Nume meșter	Obiectiv	Data	Text	Sursa
1	Petrus Murator	Zidul fortificației	1475.07.16	Item Petro Muratori in solutionem laboris murandi solvimus dominica post Margarethe fl. 20	Rechnungen_Bistritz_IV_a_5
2	Johannes Murator	?	1505.09.13	Johanni Muratori in rationem laboris f. 10	Rechnungen_Bistritz_IV_a_12
3	Johannes Murator ²	Fortificație	1512.06.20	Item magistro Johanni Muratori dati sunt dominica proxima ante Decem millia martirum ad sortem suorum laborum f. 5	Rechnungen_Bistritz_IV_a_13
4	Anonim	?	1512.06.20	Item muratori novo qui advenit dati sunt d. 40	Rechnungen_Bistritz_IV_a_13
5	Johannes Murator	Fortificație	1513.05.16	Item ex eadem pecunia dati sunt altera die post festum Penthecostem Johanni muratori ad sortem suorum laborum factorum circa fortalium fl. 7	Rechnungen_Bistritz_IV_a_14
6	Simon Murator ³	Depozit cereale (?)	1514.07.02	Item Simoni muratori dati sunt pro melioratione cubuli (cubili?) tritici d. 40	Rechnungen_Bistritz_IV_a_14
7	Mastru zidar din Cepari	?	1514.08.23	Item die ut supra magistro Muratori de Schepann pro certis laboris d. 94	Rechnungen_Bistritz_IV_a_14
8	Johannes Murator	Porțile mici (?)	1514.08.06	Item magistro Johanni muratori pro suis laboribus factis circa portulas panvas dum cruciferi venerant datis fl. 1. d. 25	Rechnungen_Bistritz_IV_a_14
9	Ladislaus Murator	?	1520.11.25	Item Ladislaw Moratori qui laboravit superius apud sanctam Mariam d. 40	Rechnungen_Bistritz_IV_A_1_Steuer
10	Bartholomeus Murator	Baia comunală	1520.11.25	Item Bartholomei [!] muratori qui laboravit in balnea fl. 1	Rechnungen_Bistritz_IV_A_1_Steuer
11	Anonim	Casa meșterilor de puști/ archebuzierilor	1520.11.25	Item dem Maurer, das her öj hocken eyn hat gehauen Pixemester haus d. 10	Rechnungen_Bistritz_IV_A_1_Steuer

2 Posibil același cu zidarul de la pct. 2, 5, 8, respectiv cu Hanns/Hannes Maurer sau Murer/Mawrer, înregistrat în anii 1512, 1514, 1517 și 1518 ca proprietar de casă în cartierul al doilea. Rechnungen_Bistritz_IV_a_13; Rechnungen_Bistritz_IV_a_14; Rechnungen_Bistritz_IV_a_15; Rechnungen_Bistritz_IV_a_17.

3 Probabil același cu Simon Maurer sau Murer, chiriaș la Benedict Bibbayr în 1514, iar în 1518 proprietar de casă pe ulița Ungurilor. Rechnungen_Bistritz_IV_A_1_Steuer; Rechnungen_Bistritz_IV_a_14; Rechnungen_Bistritz_IV_a_15; Rechnungen_Bistritz_IV_a_17.

III. Dulgheri

Nr.	Nume meșter	Obiectiv	Data	Text	Sursa
1	Johannes	Turn de apărare (?)	1486	<i>Item carpentario Johanni suo in stipendio ratione ligamenti turris dati sunt fl. 1 d. 50</i>	Rechnungen_Bistritz_IV_c.454_Bier
2	Doi dulgheri	Podul uliței Crewalt	1486.11.05	<i>Item carpentariis duobus in melioratione pontis penes portam Creufaldt d. 20</i>	Rechnungen_Bistritz_IV_c.454_Bier
3	Thomas	Boltă din lemn în clădirea Primăriei; Repararea unui pod	1487.05.27	<i>Item Thome carpentario facienti testudinem cum pluteis in domo pretorii nostre civitatis d. 40; Item carpentario Thomasch in melioratione pontium civitatis iterum fl. 2</i>	Rechnungen_Bistritz_IV_c.454_Bier
4	Johannes	Turnul de la Poarta Hospitalului	1487.06.10	<i>Item Johanni carpentario pro edificis ad turrim nostre civitatis penes portam hospi(talensem) fl. 5</i>	Rechnungen_Bistritz_IV_a_7
5	Anonim	Acoperișul berăriei	1487.06.10	<i>Item quodam carpentario pro tectura domus braxatorie in qua exquoquitur cervisia dati sunt d. 60</i>	Rechnungen_Bistritz_IV_a_7
6	Erasmus	Palisadă (?) la Poarta Ungurilor	1487.07.08	<i>Item Erasmo carpentario in labore valli videlicet aquam penes portam Vngaricalem assignati sunt fl. 4</i>	Rechnungen_Bistritz_IV_a_7
7	Erasmus ⁴	Acoperișul turnului Porții Lemnelor	1492.09.16	<i>Erasmo carpentario ratione turris platee Lignorum facienti ligamina tectus illius assignati sunt fl. 10</i>	Rechnungen_Bistritz_IV_a_8
8	Johannes Magnus (?)	Turnul Porții Lemnelor	1492.09.02 1492.09.16	<i>Johanni Magno cum suis in dietis certis tegendo cum pluteis assignati sunt d. 20;</i> <i>Johanni Magno cum suis consociis in dietis 14 iuvanti fabrum lignorum Erasmmum dati sunt d. 80</i>	Rechnungen_Bistritz_IV_a_8
9	Petrus	Palisade la porți	1492.10.16	<i>Petro et Paulo carpentarii super stipendio suol: tegentibus vallum portarum ad rationem fl. 2</i>	Rechnungen_Bistritz_IV_a_8
10	Paulus	Palisade la porți	1492.10.16	<i>Petro et Paulo carpentarii super stipendio suol: tegentibus vallum portarum ad rationem fl. 2</i>	Rechnungen_Bistritz_IV_a_8
11	Johannes Monachus	Acoperiș la zidul fortificației	1505.07.13	<i>Dominica, ipso die Margarethe virginis Johanni Monacho una cum suis consociis pro dietis 22 in structuram tectus muri civitatis dati sunt f. 2 d. 20</i>	Rechnungen_Bistritz_IV_a_12
12	Dulgherul orașului	?	1510.12.17	<i>Feria tertia ante Thome apostoli carpentario civitatis nostre in sortem sui stipendii dati d. 50</i>	Rechnungen_Bistritz_IV_c.269_Wein

4 Ar putea fi același cu Erasmus Czymmerman, care în 1505 deținea o casă în primul quartal, pentru care plătea 2,5 dica și unde locuia cu chirie un alt dulgher, Peter Czymmerman. Rechnungen_Bistritz_IV_a_12.

Nr.	Nume meșter	Obiectiv	Data	Text	Sursa
13	Petrus ⁵	?	1512.10.03	<i>Item dominica proxima post festum sancti Michaelis dati sunt Carpentario Petro ad sortem suorum laborum fl. 6</i>	Rechnungen_Bistritz_IV_a_13
14	Anonim	Turnul Cojocariilor	1514.07.23	<i>Item carpentario datus sunt die ut supra ad sortem suorum laborum factorum circa turrim pellificum fl. 1</i>	Rechnungen_Bistritz_IV_a_14
15	Lucas Feysing ⁶ (sau Feysinger)	?	1514.08.06	<i>Item carpentario Feysing datus die ut supra ad sortem suorum laborum factis ad usum civitatis fl. 1</i>	Rechnungen_Bistritz_IV_a_14
16	Blasius ⁷	?	1517.06.28	<i>Item Blasio carpentario d. 15; Item eidem eodem die fl. 2</i>	Rechnungen_Bistritz_IV_a_15
17	Petrus	?	1519.06.12	<i>Item Petro carpentario fl. 1</i>	Rechnungen_Bistritz_IV_a_17
18	Georgius ⁸	Casa orașului, fostă a lui Marcus Krocher	1520.09.23	<i>Item eodem die leorgio carpentario racione laborum suorum, quos fecit in domo civitatis, que fuit condam Marci Krocher d. 65</i>	Rechnungen_Bistritz_IV_a_17
19	Anonim	Ciădirea arsenalului	1520.11.04	<i>Item eodem die carpentario ad sortem laborum eiusdem domus (bombardarum) f. 1</i>	Rechnungen_Bistritz_IV_A_1_Steuer
20	Georgius	Casa orașului, fostă a lui Marcus Krocher (?)	1520.11.24	<i>Item in profesto Katherine virginis Jeorgio Carpentario racione suorum laborum fl. 2 d. 40</i>	Rechnungen_Bistritz_IV_A_3_Steuer
21	Solomon	?	1520.11.25	<i>Item isto die Katherine Solomon Carpentario d. 42</i>	Rechnungen_Bistritz_IV_A_3_Steuer
22	Merten ⁹	?	1520.11.28	<i>Item dem Czzyerman Merten 3 dogwerg d. 30</i>	Rechnungen_Bistritz_IV_A_4_Steuer

5 Posibil același cu Peter Czzyerman, chiriaș la Erasmus în 1505 și înregistrat pe listele de impozite din 1512 ca proprietar de casă pe ulița Ungurilor; taxată cu 1,5 dica. Incert dacă în 1512 mai avea o casă pe ulița Lemmelor, taxată cu 0,5 dica, sau era vorba de persoane diferite. Rechnungen_Bistritz_IV_a_13.

6 Proprietar de casă în suburbia de est, pe ulița Crewalt (Creuald foris infra), pentru care plătea 2 dica. Rechnungen_Bistritz_IV_a_13. Rechnungen_Bistritz_IV_a_14.

7 Alias Bloes/Blos/Bleß Zcimerman sau Czzyerman, înregistrat în anii 1512, 1514, 1517 și 1520 cu o casă în primul cartier. Rechnungen_Bistritz_IV_a_13; Rechnungen_Bistritz_IV_a_14; Rechnungen_Bistritz_IV_a_15; Rechnungen_Bistritz_IV_A_1_Steuer.

8 Posibil același cu Gorgk Czzyerman, care figurează pe listele de impozite din anul 1517 cu casă în primul cartier. Rechnungen_Bistritz_IV_a_15.

9 Probabil același cu Merten Zzyerman/Czzyerman înregistrat în 1517 și 1518 ca și chiriaș la Simon Weber de pe ulița Ungurilor, în primul cartier. Rechnungen_Bistritz_IV_a_15; Rechnungen_Bistritz_IV_a_17.

IV. Tâmplari

Nr.	Nume meșter	Obiectiv	Data	Text	Sursa
1	Anonim	O masă la casa(?) trăgătorilor/locul de tragere ¹⁰	1487.06.14	Item mensatori pro mensa ad domum sew metam sagittantium dati d. 28	Rechnungen_Bistritz_IV_c.454_Bier
2	Georgius Mensator	Matrițe de cărămizi	1487.07.09	Item magistro Georgio mensatori pro labore formularum ad lateres lateratori d. 24	Rechnungen_Bistritz_IV_a.7
3	Martinus Mensator	Matrițe de cărămizi	1487.07.09	Item Martino mensatori etiam pro formulis lateratori prebulimus d. 32	Rechnungen_Bistritz_IV_a.7
4	Antal meyster mensator ¹¹	Accesorii (afeturi?) pentru bombarde/tunuri (?)	1493.05.25	Antal meyster mensatori pro parva magna facta hominibus ad bombardas d. 60	Rechnungen_Bistritz_IV_c.375_Wein
5	Anonim	Matrițe de cărămizi	1512.06.02	Mensatori dati sunt pro certis laboribus vulgo Form pro lateribus d. 40	Rechnungen_Bistritz_IV_a.13
6	Anthonium Mensator ¹²	Ușă de prăvălie (?) Casa meșterilor de puști/ arhebuzierilor	1512.10.31 1521.01.17	Mensatori pro uno hosto ad bolta d. 75 Item Anthonio Mensatori ratione laborum suorum ad domum pixidarii factorum f. 2 d. 60	Rechnungen_Bistritz_IV_A.3_Steuer

10 Era vorba de un loc amenajat în care se făceau exerciții de tragere la țintă. În anul respectiv sunt înregistrate alte plăți pentru lemn ad edificia mete sagittantium și ad fabricationem domus mete sagittantium, respectiv pro vectura argilii 21 et lignorum antiquorum mete sagittantium. Rechnungen_Bistritz_IV_c.454_Bier; Dahinten 1988, p. 415-416. Mai târziu, în 1495, se plătea repararea balamelor de poartă ad metas sagittantium, iar în 1521 se executau lucrări penes locum sagittandi. Vezi și Tiplic 2009, p. 48, 71.

11 Probabil același cu Antal Tysler sau Tysler, care în 1512 deținea o casă impozitată cu 3 dica pe ulița Trăistarilor din cartierul al treilea. Pe aceeași uliță locuia, tot atunci, Lorentz Bogner mensator, care nu figurează cu lucrări pe șantierele orașului. Rechnungen_Bistritz_IV_a.13.

12 Posibil același cu meșterul del la pct. 4, respectiv cu Antal Disler (sic) înregistrat în 1520 cu o casă pe aceeași uliță a Trăistarilor, pentru care plătea tot 3 dica. Rechnungen_Bistritz_IV_A.3_Steuer.

V. Căramidari și Țiglari

Nr.	Nume meșter	Obiectiv	Data	Text	Sursa
1	Johannes Dragusch ¹³	Cărămizi pentru fortificație (turn și curține?)	1486	Item Dragusch lateriff(ciz?) pro lateribus ad turrim nostre civitatis dati sunt fl. 2; Item Johanni Dragusch ratione laterum ad edificia nostre civitatis fl. 1	Rechnungen_Bistritz_IV_c.454_Bier
2	Johannes Malchiar	Înveltoarea acoperișului unui tum (de apărare ?)	1486.11.05	Item Johanni Malchiar lateratori dati sunt sibi finaliter ratione tecture ad turrim civitatis fl. 5	Rechnungen_Bistritz_IV_c.454_Bier
3	Leonhardus	Cărămizi pentru fortificație	1486.11.05	Item magistro Leonhardo laterifici pro finali conclusionem ratione laterum datarum ad edificia civitatis dati sunt in die sancti Emerici fl. 11 d. 68	Rechnungen_Bistritz_IV_c.454_Bier
4	Servatius	Cărămizi de boltă	1487.06.14	Item lateratori Seruacio super lateres apertas ad testudines turrim civitatis fl. 3	Rechnungen_Bistritz_IV_c.454_Bier
5	Leonhardus	Cărămizi pentru fortificație	1487.08.13	Item magistro Leonhardo pro lateribus in edificia nostre civitatis assignati sunt fl. 6	Rechnungen_Bistritz_IV_a_7
6	Mathias Zeydel	Olane	1492.09.02	Mathia Zeydel pro centenariorum 8,5 imbricibus ad labores [pre]fatas assignati sunt fl. 1 d. 15	Rechnungen_Bistritz_IV_a_8
7	Johannes	Cărămizi	1503.06.10	Johanni et Nicolao laterum factoribus dati sunt in rationem suorum laborum [l] fl. 1	Rechnungen_Bistritz_IV_a_10
8	Nicolaus	Cărămizi	1503.06.10	Johanni et Nicolao laterum factoribus dati sunt in rationem suorum laborum [l] fl. 1	Rechnungen_Bistritz_IV_a_10
9	Egidius	Cărămizi pentru fortificație	1505.08.24	Egidio Latripario pro labore laterum in fabricam civitatis dati sunt fl. 6	Rechnungen_Bistritz_IV_a_12
10	Merthenn (Martinus) Tegulator	Țigle	1512.08.01	Item Tegulatori Merthenn dati sunt die ut supra ad solutionem numero 31 circa ad rationem finalis solutionis d. 21; Eidem dati sunt die quo ut supra pro tegulis magnis videlicet numero 3500 f. 3 d. 50	Rechnungen_Bistritz_IV_a_13
11	Nicolaus Tegulator ¹⁴	Țigle	1512.07.25	Item Nicolano Tegulatori dati sunt die ut supra ad sortem suorum laborum pro tegulis finalis solutionis f. 8 d. 53	Rechnungen_Bistritz_IV_a_13

13 Posibil același cu Hames Dragos înregistrat în 1475 ca proprietar de casă în primul cartier, pentru care plătea 1 dica. Rechnungen_Bistritz_IV_a_5. Incert dacă era același cu Dragosch sau Gragosch, care în 1461-1462 deținea o casă în cartierul al patrulea, taxată cu 1 dica, iar în 1462 era plătit cu 0,5 fl. „pro tegulis ad Santam Cruce”. Rechnungen_Bistritz_IV_a_2; Rechnungen_Bistritz_IV_a_3; Rechnungen_Bistritz_IV_a_4.

14 Proprietar de casă în 1512, pe Reußgasse (Reuß Gaß) din cartierul al patrulea, pentru care plătea 1 dica. Rechnungen_Bistritz_IV_a_13.

12	Petrus Tegulator ¹⁵	?	1512.06.06	Tegulatori Petro dati sunt ad rationem Johannis Lapidie die ut supra fl. 1	Rechnungen_Bistritz_IV_a_13
13	Nicolaus Laterator ¹⁶	?	1514.05.30	Item feria secunda proxima ante festum sacratissimi Corporis Christi dati sunt Nicolano lateratori ad sortem suorum laborum factorum fl. 5	Rechnungen_Bistritz_IV_a_14
14	Petrus Laterator	?	1514.06.06	Item feria 3a proxima post festum Penthecostenn dati Petro lateratori ad sortem suorum laborum fl. 3	Rechnungen_Bistritz_IV_a_14
15	Mathias Laterator	?	1517.06.28	Item eodem die ex eadem pecunia Mathie lateratori ad sortem laboris [fi?] 2	Rechnungen_Bistritz_IV_a_15
16	Matheus Laterator ¹⁷	?	1519.04.10	Item Matheo lateratori decimus ad sortem laborum suorum fl. 6 d. 20	Rechnungen_Bistritz_IV_a_16
17	Georgius Laterator	?	1519.04.28	Item die louis Pasche lateratori Georgio accomodato fl. 3	Rechnungen_Bistritz_IV_a_16
18	Mathias Laterator	Cărămizi	1519.07.06	Item feria quarta post festum Visitationis dive Virginis lateratori Mathie ad sortem laterum fl. 2	Rechnungen_Bistritz_IV_a_17

15 Alias Peter Czygler înregistrat în 1512 ca proprietar de casă pe ulița Ungurilor, în afara zidurilor. Rechnungen_Bistritz_IV_a_13.

16 Alias Niclos Laterator, proprietar de casă în cartierul al doilea, pentru care plăteea 1 dica în 1512. Rechnungen_Bistritz_IV_a_13. Posibil același cu meșterul omonim din 1503.

17 Posibil același cu Mathias Laterator de la pct. 15 și 18.

Bistrița în apărarea Belgradului.

Cheltuielile orașului pentru luptele împotriva turcilor (sec. XVI)

Dr. Maria FRÎNC

Institutul de Istorie „George Barițiu”
al Academiei Române, filiala Cluj-Napoca
Trans.Script–Centrul de Diplomatică
și Paleografie Documentară Medievală,
Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca
maria.frinc@ubbcluj.ro

Rezumat. Încă de la începuturile așezării lor în Transilvania, sașii au jucat un rol important în apărarea graniței sud-estice și nord-vestice a Regatului Ungariei. În cuprinsul studiului de față este analizat efortul militar suportat de orașul Bistrița în 1521, în contextul cruciadei de la Belgrad. Cheltuielile orașului pentru plata mercenarilor și achitarea diverselor servicii necesare pregătirii luptei sunt discutate pe marginea unui registru din 1521, păstrat la Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale, în fondul arhivei orașului Bistrița, seria socoteli.

Cuvinte cheie: mercenari, turci, Belgrad, Soliman Magnificul, Bistrița.

Bistrița in the Defence of Belgrad.

The City's Expenses for the Battles against the Turks (16th Century)

Abstract. Since the early days of their settlement in Transylvania, the Saxons have played an important role in defending the southeastern and northwestern borders of the Kingdom of Hungary. This study examines the military efforts undertaken by the city of Bistrița in 1521 in the context of Belgrad crusade. The city's expenses for paying mercenaries and covering various services necessary for preparing for the battle are discussed based on a 1521 register preserved at the National Archives – Cluj, within the archive of the city of Bistrița, in the “Accounts” series.

Keywords: Mercenaries, Turks, Belgrade, Suleiman the Magnificent, Bistrița.

Prima jumătate a secolului al XVI-lea aduce schimbări majore pe plan internațional. Moartea sultanului Selim I, în septembrie 1520 a fost privită ca un moment de *respiro* de către conducătorii țărilor din Apus și mai cu seamă de regele Ungariei, care a resimțit permanent pericolul invaziei armatei otomane la granițele țării sale. În urma decesului sultanului, preluarea conducerii Imperiului de urmașul său se aștepta a fi una marcată de tulburări politice și sociale, fapt care ar distra atenția armatei turcești de la Europa. În ciuda acestei speranțe a monarhilor din Estul și Sud-Estul bătrânului continent, Selim a lăsat în urma sa doar un fiu, Soliman, care a urcat pe tron fără lupte dinastice¹. Regele Ungariei se aștepta ca domnia lui Soliman să aducă pacea în Europa, nădăjduind la izbucnirea unei revolte în interiorul Imperiului Otoman, fapt care i-ar fi amânat planurile expansioniste. La scurtă vreme însă de la preluarea puterii, Soliman, supranumit „Magnificul”, înștiințat de slăbiciunea monarhiei maghiare în apărarea țării și de posibilitatea dobândirii unei victorii asupra acesteia, ordonă canalizarea eforturilor militare spre granițele Regatului Ungariei². Aflând de planul turcilor, Ludovic al II-lea poruncește mobilizarea armatei, efort militar pe care urmărea să îl suplimenteze cu sprijinul monarhiilor din centrul și vestul Europei. La apelul său de ajutor au răspuns însă puține țări, fapt care îl pune pe monarh într-o situație extrem de dificilă în apărarea granițelor regatului său³. Atmosfera tensionată de pe plan extern este întreținută și de tulburările din interiorul regatului, vizibile în opoziția nobilimii de a ridica oamenii la arme. Împotrivirile marii nobilimi influențează puternic sistemul de apărare al țării, întrucât în urma reformelor militare implementate în a doua jumătate a veacului al XV-lea, o parte semnificativă din armata regatului era constituită din corpurile de oaste formate de prelați și baroni. Scopul alcătuirii unor astfel de oști a fost acela de a accelera mobilizarea armatei, care trebuia să facă față raidurilor otomane tot mai dese, de scurtă durată și desfășurate în diferite zone. În această situație, prin înființarea banderilor, puteau fi mobilizate doar oștile din zona amenințată. Soldații prelaților și baronilor erau în cea mai mare parte echipați cu un armament ușor care le permitea o mai bună mobilitate în cazul unor atacuri rapide sau în zone mai greu accesibile. Acești soldați însă, nu puteau să facă față unei confruntări cu turcii pe câmp deschis.

Reformele militare au cuprins și un plan de taxare diferit, marii latifundiari nemaifiind obligați să transmită impozitele colectate pentru întreținerea armatei la trezoreria regală, ci păstrau sumele de bani cu scopul formării corpului de oaste gata oricând să lupte pentru apărarea țării. Această măsură a creat probleme la nivel militar prin discrepanțe în ceea ce privește dotarea soldaților, ca efect al interesului sau dezinteresului prelatului ori baronului, precum și a posibilităților lui economice. Mai mult decât atât, colectarea banilor pe plan intern, măsură care ar fi trebuit să eficientizeze strângerea dărilor și folosirea lor în

1 Mustafa 1976, pp. 183–184.

2 Decei 1978, pp. 159–168.

3 Pálosfalvi 2018, pp. 372–383.

scop de apărare, a produs o secătuire a trezoreriei regale care ajunge în imposibilitatea întreținerii armatei țării⁴.

Astfel, regele, pus în fața unei situații de penurie monetară, încearcă diverse mijloace de obținere a banilor necesari. În iunie 1521 a murit arhiepiscopul de Esztergom, Tamás Bakóc. Averele adunate de prelat de-a lungul vieții, compusă din bani și bunuri, a fost preluată de regalitate, care a transformat obiectele de podoabă în monede. Lipsa banilor și necesitatea lor într-un moment atât de critic pentru țară l-a determinat pe monarh să recurgă la devalorizarea monedei⁵. O altă metodă de obținere a resurselor financiare este reprezentată de taxele extraordinare impuse voievodului Transilvaniei și mai cu seamă orașelor săsești⁶.

Sașii, încă de la începuturile așezării lor în zonele de sud-est și nord-est ale Transilvaniei, au dobândit privilegiile regale prin care le erau consemnate atât beneficiile economice, comerciale, politice, juridice, cât și obligațiile militare pe care le aveau față de monarh⁷. În diploma *Andreanum* emisă de regele Andrei al II-lea în 1224 se stipula faptul că sașii din ținutul Sibiului trebuiau să trimită 500 de soldați, în cazul în care regele conduce armata pentru un conflict desfășurat în interiorul țării, 100 de soldați pentru un conflict din exteriorul țării și 50 pentru o luptă din afara regatului la care regele nu participa *in persona*⁸. Obligațiile militare ale sașilor au fost menționate de-a lungul timpului în reinnoirile privilegiilor, precum și în ordinele de mobilizare a armatei. Unele districte au fost scutite temporar de participarea la luptă, iar în alte cazuri, în apelul la luptă este specificată participarea și dotarea soldaților „după posibilități”⁹. Cu toate acestea, rolul jucat de sași în apărarea regatului este de necontestat¹⁰. O chemare la luptă venită din partea regalității și a voievodului Transilvaniei s-a răspândit în scaunele și districtele săsești în 1521¹¹.

La începutul aceluși an, turcii conduși de sultanul însuși înaintează spre Regatul Ungariei. Armata otomană s-a împărțit în mai multe direcții de atac, un corp de oaste condus de Ahmed Pașa înaintează spre cetatea Šabac, iar altul condus de Pîrî Mehmed a pornit înspre Belgrad. Tătarii din est sunt pregătiți să intervină în cazul unui ajutor primit de regele Ungariei din partea Poloniei¹². În fața unei amenințări de o asemenea anvergură, regele Ungariei ordonă mobilizarea generală, la care trebuiau să răspundă și sașii din Transilvania. Într-un studiu privind organizarea militară a Transilvaniei, cercetătorul Liviu Cîmpeanu descrie modul de mobilizare al armatei sașilor. Chemarea la luptă, sașii au primit-o fie direct de la rege, fie de la voievod, vicevoievod sau castelani. Porunca era adresată,

4 Szabó 2019, pp. 67–91; Pálosfalvi 2018, pp. 39–46.

5 Pálosfalvi 2018, p. 379.

6 POB, seria I. Documente medievale, nr. 606, Berger, I, nr. 695.

7 Cîmpeanu 2022b; Oșteni, pp. 151–165.

8 *Ub.* I, nr. 43.

9 Cîmpeanu 2022a, p. 149.

10 Cîmpeanu 2019, pp. 125–144.

11 Hurmuzaki, doc. CCCCLV.

12 Pálosfalvi 2018, pp. 377–383; Kiss 1889, pp. 389–408.

în principal, Universității Săsești, care, mai apoi, o transmitea în scaunele și districtele aparținătoare. Sașii aveau obligația militară doar față de monarh, nu și față de voievodul sau vicevoievodul Transilvaniei. Din acest motiv, sunt întâlnite de-a lungul Evului Mediu apeluri de participare la luptă adresate de voievodul Transilvaniei sașilor pe care aceștia le ignoră¹³. În cazul amenințării otomane din 1521, porunca de participare la luptă le-a fost adresată de regele Ungariei, care cere sibienilor să se pună sub comanda voievodului Transilvaniei. La acest conflict militar nu trebuiau să ia parte doar sașii din ținutul Sibiului, ci și cei din districtul Bistriței.

Arhiva orașului Bistrița, un izvor nesecat de surse scrise medievale, deși a fost amplu cercetată de-a lungul vremii¹⁴, conține încă numeroase documente neexploatate de istorici. În seria socoteli a arhivei orașului se regăsește un registru din 1521 privitor la mercenarii înscriși în luptele împotriva turcilor¹⁵. Materialul subiacent al acestui act este hârtia, fiind alcătuit din 12 file recto-verso, cu dimensiunile aproximative de 15/23 cm. Unele file ale registrului, respectiv 5r, 7-10 r.-v. sunt albe. Registrul a suferit intervenții ulterioare în numerotarea filelor astfel că, fila 11 r.-v. a fost renumerotată 7, iar fila 12 a primit cifra 8. Modificările s-au produs prin anularea numerotării filelor albe. Primele trei file ale registrului conțin o listă de cheltuieli suportate de orășenii Bistriței pentru plata mercenarilor. Numele orășenilor este precedat de un număr, care reprezintă quartalul din care aceștia fac parte. În urma unei analize cantitative, se poate observa că din fiecare cartier au plătit pentru mercenarii înscriși în lupta împotriva turcilor aproximativ 20 de orășeni. Fiecare a achitat 3 florini, cu excepția lui Alexius Vincz care a plătit 2 florini. Pe fila 3r au fost operate anume corecturi, numele lui Preter (corect Peter) Beer este corectat în Mates Beer, în vreme ce numele lui Caspar Alperch este tăiat. Este posibil că aceste intervenții au fost făcute în momentul întocmirii registrului, deoarece lista contribuabililor este urmată de o consemnare a totalului acestora, 96, ori fără anularea numelui lui Caspar, numărul acestora ar fi fost de 97. În plus, se poate ca Alexius Vincz menționat cu plata sumei de doi florini să fi achitat în realitate trei florini, deoarece la finalul listei contribuabililor este însemnată și suma de bani pe care aceștia au plătit-o în total, respectiv 288 de florini, total care rezultă doar dacă și Alexius a plătit aceeași suma asemenea concetățenilor săi. Consemnarea sa cu suma de doi florini, reprezintă o greșeală a scribului.

Dincolo de aspectele economice înregistrate, suma de trei florini achitată de fiecare cetățean al orașului Bistrița oferă detalii privind echipamentul militar al mercenarilor, un echipament ușor care nu era atât de costisitor. În marja de 1–3 florini, conform studiilor

13 Cîmpeanu 2022a, pp. 152–154; Cîmpeanu 2019, pp. 134–136.

14 Berger, I-II; Nussbächer 1970, pp. 5–22; Matei 1976, pp. 454–464; Moldovan 2009, pp. 87–98; Ghițan 1976, pp. 134–138; Gündisch 1976, pp. 147–191; Goldenberg 1960, pp. 59–78; Gündisch 1977, pp. 337–347; Iorga 1899; Simon, Szabó, *Die mittelalterliche Stadt Bistritz*; Dordea 1985, pp. 223–279; Gross 2024, pp. 81–100.

15 POB, seria Socoteli, IV c, nr. 728.

de istorie militară, se încadrează pedestrașii și călăreții echipați cu un armament ușor¹⁶. Angajarea unor astfel de soldați de către orașul Bistrița, reiese atât din sumele de bani alocate acestui scop, cât și din alte registre de socoteli ale orașului, unde acești mercenari, *stipendiarii*, au fost menționați mai explicit ca *pixidarii* și husari¹⁷.

Nu se știe dacă toți mercenarii plătiți de bistrițeni în 1521 erau pedestrași sau călăreți, însă cel puțin o parte dintre ei erau ecveștri. Informația survine din registrul pomenit unde pe filele 4-5 sunt consemnate cheltuielile din banii orașului pentru mercenari, potrivit numărului de călăreți. Pentru un călăreț au fost achitați circa 3 florini și 50 de dinari, orașul Bistrița reușind să adune pentru lupta antiotomană 42 de călăreți. Alături de oraș, au fost mobilizați și soldați din satele aparținătoare districtului Bistriței. Satul Dumitra a înrolat cei mai mulți mercenari călare, în număr de șase, urmat apoi de Târpiu și Ghinda.

Din banii colectați pentru mobilizarea armatei au fost achitate și o serie de cheltuieli suportate de familiari ai orașului pentru pregătirea luptei. Astfel, lui Sigismund i-au fost achitați patru florini, iar lui Ioan Schraut doi florini. Cei care au curățat armele au primit trei florini, iar unui anume Mihail i-au fost dați trei florini pentru cele necesare procurării carului, probabil fiind vorba de un car de luptă.

În registrul de socoteli pomenit din 1521 pe ultimele file, respectiv șapte și opt—după renumerotarea filelor—sunt consemnați mercenarii orașului. Lista este plină de corecturi, unele nume fiind tăiate, iar altele adăugate. Intervențiile ulterioare sunt vizibile prin tușul mai gros în cazul numelor adăugate, însă grafia literelor sugerează că aceste corecturi au fost realizate în perioada contemporană registrului. Lista cuprinde numele mercenarilor angajați de orașul Bistrița, care fac parte din rândul orășenilor. Aceștia sunt consemnați pe două coloane, pe cartiere, iar trecerea de la un cartier la celălalt este semnalată fie printr-o spațiere, fie prin trasarea unei linii la finalul listei mercenarilor dintre cartierele doi și trei. Mercenarii sunt întâlniți și în registrele de socoteli ale orașului din 1520¹⁸. Printr-o comparație a listelor de socoteli cu cea a mercenarilor din 1521, se poate observa că, în cea mai mare parte, aceștia sunt însemnați în ordinea în care sunt trecuți în lista socotelilor din anul precedent. Intervențiile ulterioare vizibile în lista mercenarilor reprezintă mai degrabă o corectare a ordinii acestora. Spre exemplu, pe fila 7r. pe prima coloană, printre primii mercenari înscrși este și Tatraßy Matyaß. Numele său a fost scris ulterior, fapt vizibil prin tușul mai pronunțat. În lista socotelilor din 1520, cetățenii care și-a plătit darea și care sunt pomeniți și în 1521 ca mercenari sunt însemnați în următoarea ordine Endres Toepper, Thatras Mathias, Steffen Toepper și Steffen Conradt. În lista mercenarilor ordinea acestora este Endres Topper, Stephanus Topper Tatraßy Matyaß, Stephanus Conrat. Întrucât în lista mercenarilor între Endres și Steffen Toepper nu mai era spațiu, scribul a inserat numele

16 Szabó 2019, pp. 80–85.

17 POB, seria Socoteli, IV a, nr. 18, f. 4r; IV a, nr. 17, f. 17 r.-v, f. 19v.

18 POB, seria Socoteli, IV A. 1; IV a. 17; IV A.3; IV A.4. Vezi Simon, Szabó, *Die mittelalterliche Stadt Bistritz*.

lui Tatraşy între Stephanus Topper și Stephan Conrat, păstrând, cât se poate, ordinea din lista socotelilor. Dacă spațiul nu îi permitea să însereze în coloană numele mercenarilor, în unele cazuri acesta a fost scris alături, cum este exemplul lui Hans Groo scris lângă Blos Ham, după cum sunt însemnați și în lista socotelilor. Este de menționat faptul că listele de socoteli din 1520 nu au fost copiate în integralitate, întrucât sunt orașeni ai Bistriței care figurează în lista socotelilor achitând taxele, dar care nu au fost angajați ca mercenari. Cu toate acestea, ordinea în care sunt consemnați mercenarii o urmează în mare parte pe cea din socoteli¹⁹. Se poate presupune astfel că, în momentul în care a fost întocmită lista mercenarilor orașului Bistrița, scribii au folosit socotelile orașului din anul anterior pentru fiecare cartier în parte.

Un alt detaliu important care merită a fi subliniat privește grafia numelor mercenarilor. Numele acestora diferă puțin de lista socotelilor din anul precedent, fără însă a pune la îndoială identitatea persoanei, spre exemplu Joryg Foeltsch din lista mercenarilor se regăsește în lista socotelilor ca Jorig Folts²⁰ sau mercenarul Valten Tschurp este însemnat în registrul de socoteli drept Velten Schurp²¹, mercenarul Lorenz Pogner este consemnat în socoteli drept Lorincz Bogner²². Diferența grafiei sugerează faptul că lista mercenarilor din 1521 a fost întocmită prin dictare, chiar dacă, probabil, a fost folosită ca suport lista socotelilor din anul anterior.

În urma unei analize cantitative reiese faptul că din primul cartier au fost mobilizați 46 de mercenari, din al doilea, 38, al treilea 27 și ultimul 48. Diferența dintre cartiere în privința numărului de soldați înrolați trebuie pusă în legătură cu numărul locuitorilor din acel cartier. Astfel, faptul că din al treilea cartier au fost mobilizați cei mai puțini soldați este cauzat și de numărul mai mic de locuitori din acel cartier²³. Analizând numărul locuitorilor pe cartiere în listele de socoteli din 1520 și numărul de soldați înrolați, se poate presupune că la 3–4 locuitori a fost trimis un mercenar. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, Universitatea Săsească a stabilit un regulament pentru scaunul Sibiu privind modalitatea de recrutare a soldaților. În conformitate cu acesta, trebuiau să fie ridicați la arme un număr egal de soldați din fiecare cartier pentru o echilibrare a prejudiciului²⁴. Analizând lista mercenarilor orașului Bistrița din 1521, se poate afirma că această procedură a fost urmată încă din prima jumătate a secolului al XVI-lea.

Oastea mobilizată de districtul Bistriței trebuia, conform cererii venită din partea voievodului Transilvaniei, să înainteze spre Sebeș, unde avea să facă joncțiunea cu celelalte

19 POB, seria Socoteli, IV A 1. Simon, Szabó, *Die mittelalterliche Stadt Bistritz*.

20 *Ibidem*.

21 POB, seria Socoteli, IV A 17. Simon, Szabó, *Die mittelalterliche Stadt Bistritz*.

22 POB, seria Socoteli, IV A 3. Simon, Szabó, *Die mittelalterliche Stadt Bistritz*.

23 Cel de-al treilea cartier a fost atestat cu numărul cel mai mic de locuitori și în a doua jumătate a secolului al XV-lea. Gündisch, 1976, p. 178-180. Vezi și: POB, seria Socoteli, IV A. 1; IV a. 17; IV A.3; IV A.4.

24 Cîmpeanu 2022a, pp. 155–156.

corpuri de oaste ale Transilvaniei supuse comenzii voievodului²⁵. La porunca acestuia trebuiau să răspundă și celelalte orașe săsești. Socotelile orașului Sighișoara din 1522 înregistrează suma de bani colectată pentru întreținerea armatei care avea să lupte la Belgrad. Dintre satele care au făcut parte din scaunul Sighișoara, cel mai mult a plătit Apoldul 68 de florini, urmat de Șaeș 57, Agnita 40 etc., suma totală fiind de 437 de florini și 36 de aspri²⁶. Nu se știe dacă banii a fost folosiți pentru angajarea unor mercenari sau achitarea unor servicii, însă consemnarea informației în lista socotelilor reflectă angajarea scaunului Sighișoarei în lupta de apărare a Transilvaniei de turci. O pregătire similară a întreprins-o și districtul Țării Bârsei, unde socotelile orașului Brașov înregistrează cheltuielile suportate pentru achitarea diferitelor servicii întreprinse de familiari ai orașului în acest context militar. Printre cele mai importante și mai des întâlnite servicii sunt cele de spionaj. Orașul Brașov a plătit unui spion care a fost în cetatea de la Belgrad pentru a afla planurile turcilor un florin, iar unui român care a fost trimis în Țara Românească pentru a cerceta ajutorul turcilor i-au fost dați 36 de aspri²⁷.

În ciuda mobilizării armatei și a pregătirii militare pentru confruntarea cu otomanii, oastea transilvăneană și chiar și cea a Regatului Ungariei nu a ajuns la timp pentru a popri avansul turcilor în Europa. În iulie 1521, când încă voievodul Transilvaniei făcea apel la scaunele și districtele săsești să trimită soldați, armata condusă de Ahmed Pașa a cucerit cetatea Sabac. Căderea acestei cetăți în mâinile turcilor a creat și mai multă tensiune în rândul armatei maghiare. Regele Ungariei cere din nou ajutor țărilor din Apus, argumentând nevoia susținerii armatei sale în rolul de bastion al Europei pe care cetatea Belgrad și regatul său îl dețin. În ciuda acestui apel, ajutorul întârzie să apară. În urma cuceririi cetății Sabac, armata lui Ahmed Pașa, în frunte cu sultanul însuși înaintează spre Belgrad, unde deja în 3 iulie a ajuns corpul de oaste condus de Pîrî Mehmed. În urma unui asediu de aproape două luni și din pricina întârzierii armatei regatului, vicebanul Balász Oláh predă cetatea Belgrad turcilor, în 28 august 1521²⁸.

Căderea cetății Belgrad în mâinile turcilor reflectă slăbiciunea Regatului Ungariei. Insuficiența resurselor financiare, a ajutorului intern și extern, suplimentată de absența unui conducător de oști abil în mobilizarea și coordonarea armatei au creat un cadru propice izbânzii otomane. Lipsa de experiență a regelui Ungariei, un tânăr care abia împlinise 15 ani, nu este singurul motiv la eșecului de la Belgrad. Nici voievodul Transilvaniei, Ioan Zápolya, nu a reușit să formeze repede un corp de oaste care să ajungă în timp util la Belgrad. Astfel, efortul depus de orașul Bistrița pentru plata mercenarilor înscriși în registrul din 1521, precum și cheltuielile suportate de celelalte orașe săsești cu scopul apărării cetății, nu

25 Berger, I, nr. 727, 728.

26 POS – Socoteli anuale – Acte, nr. 1, f. 1, f. 11-14. Simon 2011, pp. 168–170; Teutsch 1853, pp. 137–161.

27 Quellen zur Geschichte 1886, pp. 358, 361.

28 Popović 2018, pp. 6–14. Kiss 1889, pp. 408–440.

a reușit să producă rezultatul scontat, voievodul ajungând la Belgrad abia după cucerirea cetății de turci. Retrasă la Istanbul, armata Imperiului Otoman continuă să prezinte un pericol pentru țările române și Regatul Ungariei, în anii care au urmat fiind ciocniri repetate între armata creștină și cea musulmană, conflicte la care au luat parte și orașele săsești și care se soldează în 1526 cu bătălia de la Mohacs și căderea Regatului Ungariei.

Bibliografie

Surse de arhivă

- POB-seria I. Arhivele Naționale-Serviciul Județean Cluj, Fond Primăria orașului Bistrița, Documente medievale seria I. Documente medievale
- POB-seria Socoteli Arhivele Naționale-Serviciul Județean Cluj, Fond Primăria orașului Bistrița, seria Socoteli.
- POS-Socoteli Arhivele Naționale-Serviciul Județean Brașov, Fond Primăria orașului Sighișoara, Seria Socoteli anuale-Acte.

Ediții de documente

- Berger I-II *Urkunden-Regesten Aus Dem Archiv der Stadt Bistritz in Siebenbürgen*, Albert Berger (ed.), vol. I-II (1203-1570), Köln, 1986.
- Hurmuzaki *Documente privitoare la Istoria Românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*, Nicolae Iorga (ed.), vol. XV – Acte și Scrisori din Arhivele orașelor ardelenne (Bistrița, Brașov, Sibiu), partea I (1358-1600), București, 1911
- Quellen zur Geschichte 1886 *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen. Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Kronstadt*, I (1503-1526), Kronstadt, 1886.
- Ub. I *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, Franz Zimmermann, Carl Werner (ed.), vol. I (1191-1342), 1892.
- Simon 2011 Zsolt Simon, *Quellen die Schäßburger Rechnung von 1522*, în *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, 34, 2011, p. 167-185.
- Simon, Szabó, *Die mittelalterliche Stadt Bistritz* *Die mittelalterliche Stadt Bistritz* Zsolt Simon, András Péter Szabó, *Die mittelalterliche Stadt Bistritz/ Nösen in Siebenbürgen und ihre Rechnungsbücher Einleitung*, <https://www.ungarisches-institut.de/forschungen/projekte/laufende-projekte/251-die-mittelalterlichen-rechnungsb%C3%BCher-der-stadt-bistritz-in-siebenb%C3%BCrgen-2.html>, accesat în 16.12.2024

Surse de specialitate

- Szabó 2019 B. Szabó János, „A Magyar Királyság hadszervezete és hadserege (1490-1529)”, în B. Szabó János, Fodor Pál, *Új Korszak Határán: Az Európai Allamok Hadügye és Hadseregei A Mohácsi Csata Korában*, Budapesta, 2019, pp. 67–92.
- Cîmpeanu 2019 Liviu Cîmpeanu, „Obligații militare și ordine de mobilizare a orașelor săsești din Transilvania la sfârșitul Evului Mediu”, în *Historia Urbana*, 27, 2019, pp. 123–144.

- Cîmpeanu 2022a Liviu Cîmpeanu, „Ad Retinendam Coronam. Military Organization At the Transylvanian Border in the Late Middle Ages. The Transylvanian-Saxon Militias”, în Florin Nicolae Ardelean, Liviu Cîmpeanu, Romulus Gelu Fodor, Livia Magina (editori), *From Medieval Frontiers to Early Modern Borders in Central and South-Eastern Europe*, Berlin, 2022, pp. 141–173.
- Cîmpeanu 2022b Liviu Cîmpeanu, „Oșteni de nădejde și rebeli de temut. Rolul militar al sașilor în Transilvania medievală (secolele XIII-XV)”, în Rudolf Gräf, Andreea Buzaș (coord.), *Institutul de Cercetări Socio-Umane Sibiu (1956-2021). 65 de ani de provocări istoriografice și culturale*, Cluj-Napoca, 2022, pp. 151–166.
- Decei 1978 Aurel Decei, *Istoria Imperiului Otoman până la 1656*, București, 1978.
- Dordea 1985 Ioan Dordea, „Primăria orașului Bistrița”, în *Îndrumător în Arhivele Statului Județul Cluj*, București, 1985, pp. 210–281.
- Ghițan 1976 Teodor Ghițan, „Un important document bistrițean de la 1366”, în *File de Istorie*, IV, 1976, pp. 134–145.
- Goldenberg 1960 S. Goldenberg, „Contribuție la istoria Bistriței și a Văii Rodnei la începutul secolului al XVI-lea”, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, Series Historia, IV, Fasciculus 1, Cluj, 1960, pp. 59–78.
- Gross 2024 Lidia Gross, „Opt articole pentru liniștea și disciplinarea orașului Bistrița (1542)”, în *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu”*, Series Historica, tom LXIII, 2024, pp. 81–100.
- Gündisch 1976 Konrad G. Gündisch, „Patriciatul orășenesc medieval al Bistriței până la începutul secolului al XVI-lea”, în *File de Istorie*, IV, 1976, pp. 147–193.
- Gündisch 1977 Konrad G. Gündisch, „Cel mai vechi registru de socoteli al orașului Bistrița (1461, 1462)”, în *Acta Musei Napocensis*, XIV, 1977, pp. 337–347.
- Iorga 1899 Nicolae Iorga, *Documente românești din Arhivele Bistriței (Scrisori domnești și Scrisori private)*, Partea I, București, 1899.
- Kiss 1889 Lajos Kiss, „Nándorfehérvár bukása. (1521)”, în *Hadtörténelmi Közlemények*, nr. 2, 1889, pp. 546–612.
- Matei 1976 Alexandru Matei, „Arhiva orașului Bistrița – sursă important pentru cercetarea relațiilor dintre Transilvania și Moldova”, în *File de istorie*, Bistrița, IV, 1976, pp. 452–464.
- Moldovan 2009 Peter Moldovan, „Privire retrospectivă asupra Arhivelor orășenești Sibiu, Bistrița și Brașov”, în *Revista Arhivelor*, LXXXVI (2009), nr. 1, pp. 86–99.
- Mustafa 1976 Ali Mehmed Mustafa, *Istoria Turcilor*, București, 1976.
- Nussbächer 1970 Gernot Nussbächer, „Contribuții la istoricul arhivei Bistriței în secolele XVI–XX”, în *Revista Arhivelor*, anul XLVII, vol. XXXII, nr. 1, București, 1970, pp. 5–22.
- Pálosfalvi 2018 Tamás Pálosfalvi, *From Nicopolis to Mohács. A History of Ottoman-Hungarian Warfare, 1389-1526*, Leiden, Boston, 2018.
- Popović 2018 Marko Popović, „Siege of Belgrade in 1521 and Restoration of Fortifications after Conquest”, în: Srđan Rudić, Selim Aslantaș (eds.), *Belgrade 1521-1867*, Belgrade, 2018, pp. 5–25.
- Teutsch 1853 G.D. Teutsch, „Die Schäßburger Gemeinderechnung von 1522. Züge aus dem Sächsischen leben zur zeit des untergangs des ungrischen Reichs”, în *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, 1, 1853–1855, pp. 137–161.

Anexa

1r.

Registrum super stipendarios¹
contra turcas conscriptos
in profesto Trinitatis
Recepta

4 Sigmundt Schneyder	Fl. 3 d. 0
3 David Schmydt	Fl. 3 d 0
3 Mertem Perger	Fl 3
1 Pytter Weber	Fl 3
1 Nannes Breunel	Fl 3
1 Stephan Conradt	Fl 3
1 Michel Schwab	Fl 3
4 Iacob Senior Zottler	Fl 3
1 Pytter Lang	Fl 3
1 Paul Budacker	Fl 3
1 Endres Loes	Fl 3
2 David Mulner	Fl 3
2 Sigmund Fene□er	Fl 3
1 Cristel Ledrer	Fl 3

1v.

3 Volffgangk Forschter	Fl 3
3 Iorig Payer	Fl 3
1 Balint von Klauspurg	Fl 3
3 Hans Vyntzens	Fl 3
4 Marcus Bynder	Fl 3
3 Melchiar Zymer	Fl 3
3 Ioryg Loes	Fl 3
3 Thomas Solman	Fl 3
3 Bartel Schtraub	Fl 3
1 Anthal Schneyder	Fl 3
3 Thot Thamasch	Fl 3
0 Pytter Dresler	Fl 3
3 Iorig Moldner	Fl 3
2 x Hannes Rymer	Fl 3
3 Anthal Tyßler	Fl 3
3 Lorentz Pogner	Fl 3
0 Iacob Schuster	Fl 3

2 r

3 Ambrosius Brenner	Fl 3
3 Vincens Kwrschner	Fl 3

1 Astfel în original, corect: *stipendiarios*.

0 Simon Wagner	Fl 3
1 Michael Tschoff	Fl 3
3 Gabriel Lutsch	Fl 3
1 Endres Herenck	Fl 3
1 Boczkay Antal	Fl 3
0 Lorentz Weygelt	Fl 3
2 Michael Hutter	Fl 3
0 Stephan Topper	Fl 3
2 Endres Werner	Fl 3
2 Ciruus Weber	Fl 3
3 Roth Hannes	Fl 3
0 Ioryg Thumes	Fl 3
0 Fabian Frydman	Fl 3
3 Mattes Stubner	Fl 3
2 Osualt Schmydt	Fl 3
2 Cristel Zeler	Fl 3

2v.

2 Stephan Wellenweber	Fl 3
3 Endres Schneyder	Fl 3
2 Blos Topper	Fl 3
1 Endres Topper	Fl 3
4 Michael Pyntyger	Fl 3
4 Urban Renelt	Fl 3
4 Climen Schuler	Fl 3
4 Iacob Senger	Fl 3
4 Sigmundt Schpeck	Fl 3
4 Pytter Hemesch	Fl 3
4 Hannes Briber	Fl 3
2 Roth Bloß	Fl 3
2 Thomas Schneyder	Fl 3
1 Iacob Iunior Zotler	Fl 3
1 Valten Ladner	Fl 3
1 Paul Henrych	Fl 3
3 Hannes Klymen alias Iula	Fl 3

3r.

4 0 Paul Ludwydch	Fl 3
4 Lorentz Weyspeck	Fl 3
3 Merten Lang	Fl 3
1 preter Beer	Fl 3
Mates	
Steffen Baier	Fl 3
1 Iacob Bogler	Fl 3
Casper Alperch	Fl 3
4 Michel Runer	Fl 3
4 Climan Ignacz	Fl 3
3 Thonig Engler	Fl 3

3 Alexius Vincz	Fl 2
2 0 Endres Toepper	Fl 3
1 Niclos Mulner	Fl 3
2 Peter Schram	Fl 3
2 Endres Broeser	Fl 3
1 Merten Schuster	Fl 3
4 Lucas Feisel	Fl 3

3v.

3 Hannes Bartus	Fl 3
2 Lamprich Wagner	Fl 3
2 Iorig Thyрман	Fl 3
Iacob Tumel	Fl 3
3 Climan Sneider	Fl 3
0 Paul Richelt	Fl 3
4 Hannes Loebel	Fl 3
4 Iorig Werner	Fl 3
4 Sigmund Runer	Fl 3
4 Thomas Richelt	Fl 3
4 Niclos Budner	Fl 3
2 Endres Lippolt	Fl 3
3 Preter Boczs	Fl 3
3 Endres Reimer	Fl 3

96

Facit fl 288
Solvit fl 14

4r.

Feria sexta ante Plauxit
Equos

Florinos

Exposita ad stipendarios
secundum numerum equorum
Ex pecunia civitatis

Michael Schneyder	1	2 item fl 1 d. 50
Frantz Schmyd	3	6 item fl 4, d. 50
Benedick Pyrbrewer	3	6 item fl 4, d. 50
Valten Tschwrp	3	6 item fl 4 d. 50
Merten Bonchyn	1	2 item fl 1, d. 50
Stephanus Santo	4	8 item fl. 6
Balynt Gladiator	1	2
Stephan Schneyder	1	2 item fl. 1, d. 50
Stephan Zeler	†	2
Thomas Balbyrer	1	2
Mihal Stadknecht	2	4 item fl. 3

Idem Trometter	1	1 item fl. 2
Idem Pauckenschleg	1	1
Idem Furman	6	4 item fl 6
Idem Wayer Hutter		2

Suma fl 48

4v.

		Fl
Der Schreyber	1	
Caspar Bötsch	2	4 item fl 3
Der Hauptamn	4	Her Sigmund fl 4

Facit equos 36

Fest Mates	1	Fl 2
------------	---	------

Gregorius familiaris civitatis		
Habet equos	4	

Fl 13

Iohannes familiaris civitatis equum 1

5v.

Equos

Durbach Lucatz	5
Sent Iorgen	3
Lechnet	3
Payerdorff	3
Hedendorff	2
Zeppnyr	2
Nyderst waldorff	2
Treppenger	4
Mattersdorff	8
Pyntack	1
Ober waldorff	3
Iaad	3
Vynda	4
Soldorff	1

6r.

Exposita ex pecunia
stipendariorum²

Sabatho ante plauxit Stephano custodi piscinarii ad emenda necessaria ad currum civitatis	Fl. 1
Item feria tertia ante decem millium Martyrum ³ , domino Sigismundo ratione sue preparacionis ad bellum	Fl. 4 d –
Item eodem die domino Iohanni Schraut ratione sue preparacionis	Fl. 2
Item eodem die valachis pro expensis	Fl. 2
Item eodem die Rodnensibus pro expensis	Fl. 1
Item feria quinta ante decem millium Martyrum ⁴ purgatori armorum pro suis laboribus	Fl. 3
Eidem prius claviculos	Per fl. 1
Item Ladislao Fubro ratione sufferacionis equorum walachis	Fl. 0 d. 42
Item in profesto Iohannis baptiste ad preparacionem belli	Fl 4 d. 50
Ad taxam Iacobo Thornali dedimus IX illa per	Fl 130
	Fl. 48 d. 42

6v.

1521

Feria quarta ante Batholomei⁵ Michaeli pro necessariis ad currum emendis Fl. 3

7v.

Stipendarii conscripti super annum

1521

Endres Herinck	Michael Tschoff	
Endres Topper	Balint von Klauscpurg	
Stephanus Topper		
Tatrapy Matya□	Endres Schnyeder	
Stephan Conrat	Albert Denck ⁶	
Valten Ledrer		
Pytter Lang		
Schuarcz Simon	Anthal Schnyeder	
Iacob Zotler	Mattes Bertloff	Michel Verncz
Pytter Moldner	Thomas Reycheit	
Philipp Seler ⁶	Balint Schvertsag	
Michael Schuab		
Sas Mattes		
Pyter Lang		

2 Astfel în original, corect: *stipendiariorum*.

3 18 iunie 1521.

4 20 iunie 1521.

5 21 august 1521.

6 Întregit pe baza POB, seria Socoteli, IV A. 1.

Hannes Breunel
Vrben Saß
Cristel Ledrer
Bendick Byrprewer

Santo Ystwan
Hans Spelner
~~Thoma Ledrer~~⁶
Blos Haw
Endres Loes

Valten Ladner
Simon Furman
Ioryg Foeltsch
Mattes Roed
Niclos Mulner
Climen Yeckler
Paul Ludwyg
Stephan Vylleweber

Stephan Brayer⁶
Paul Henrych
Lorenz Andreaß
Paul Budacker
Pytter Weber
Fest Mattes
Bocz kay Antal
Baltisar Goltschmydt
Hanrych Balbyrer

7v.

Endres Topper
Sigmund Fenezzer
Michel Schtenkeller
~~Thomas Wellenweber~~
Silvester Goltschmydt
Hannes Gepaur
Cristel Zeler
Thomas Solman
~~Barthus Goltschmyd~~
Viczens Kurschner
Iorg Franck
Fest Melcher
Bartel Schtraub
Stephan Zinder
Iorig Loes
Iorig Peyer
Vollfgang Forschter

Lassel Maurcus

Hans Groo

Hans Meckel

Endres Breser

Hans Stubner
Hans Briber
Michel Velman

Thomas Schneyder
Gabriel Schneyder
David Mulner
Valten Tschurp
Thonig Moldner
Oswald Schmyd

Endres Lypold
Hans Zcolescher
Stephen Zeler
Lorenz Weyggel

Pytter Schram
~~Fracz Schmydt~~
Paul Gotschack

Blos Kwr
Roth Bloß
Thytys Schram
Stephan Zeler
Endres Breser

Simon Wagner
Andres Werner
Cirues Weber
Michel Hutter

Iorig Thyрман

Merten Lang
Gabriel Schnitzer
Heronimus Ledrer
Mattes Goltschmyd
Ambrosius Brenner
Michael Pyntiger
Hannes Rymer
Thot Tamasch
Petrus Botsch
Stephan Lutsch
Caspar Dyack
~~Melchior Rymer~~
~~Marcus Bynder~~
~~Merten Schmyd~~

Iacob Senger

Mattes Straub

Benedick Lassel

Hans Schneyder

Hannes Climen
Sigmund Flescher
Blos Topper
secundum

Iorig Moldner
Hannes Viczens
Piter Oleß
Jungk Valten
Lorenz Pogner
Piter Schnertfog
Gabriel Lutsch
Rot Hannes
Pytter Dresler
David Schmyd
Merten Bomchyn
Thonig Pynder
Sigmund Speck
Mattes Flescher
Antel Dyschler

Stephan Dresler
Fabian Fridman

Hannes Briber
Hannes Teubel
Francz Purgfurst

Climan Schuler

Pitter Hemesch
Iorig Thumes
Mattes Stubner
Iorig Horwader
Urban Renelt
Nicklos Kestner

Iorig Horwader
Sigmund Schneyder

Urban Renelt
Stephen Engler
Endres Werner
Hans
Endres Kolsten
Hans

Hans Herbst

8r.

Dominicus Schuster
Melcher Schatz
Iacob Schuster
Iacob Schmyd
Benedick Boman
Endres Fayner
Michel Schneider
Melcher Rymer
Lucas Feyzel
Climen Schneider
Sigmundt Rymer
Climen Ignacz
Michel Rymer
Merten Scherer
Iacob Myldt
Iacob Zotler
Thomas Balbirer
Lorenz Weyspeck
Benedick Tzopp
Iorig Werner
Hans Albrycht

Paul Reichelt
Hans Schraut
Hans Lobel
Iungk Stephan
Philipp Flescher
Michel Scherer
Iacob Thunel
Caspar Schneyder
Caspar Botsch

8v.

Kopia βynt vorkaust word

Hastas sive lanceas vendidimus rusticis in nostro districtu commorantis

Item ipso die in profesto Trinitatis 4 d. 20

Arma ex pretorio recepta

geben Michael
geben Stephan
Ist geben Caspar
Mihal

Schneyder	ünberken heubel
Schneyder	ünberken heubel
Borsch	uynberken heubel
Statkerecht	uynberken heubel

Vas strunjit în lemn (urnă de vot)
din proprietatea primarului Josef Gull (1820–1899),
aflat în colecția Muzeului de Istorie Sighișoara

Dr. Nicolae TEȘCULĂ

nicolaetescula@yahoo.com

Rezumat. Istoria Sighișoarei se împletește timp de secole cu viața meșteșugarilor breslași. Breslele sunt cele care au stabilit reperele vieții economice, sociale, militare și politice. Desființarea breslelor meșteșugărești în anul 1872 a dus în cele din urmă la preluarea prin donații a patrimoniului acestora de către muzeu. La aceasta s-a adăugat o serie de obiecte realizate de meșteșugari, care se evidențiază printr-o calitate și printr-o formă de excepție, care ne face să le atribuim, fără modestie, în categoria operelor de artă. Este și cazul unui vas strunjit în lemn cu număr de inventar 514. Vasul are o înălțime de 38 de centimetri, diametrul bazei este de 13 centimetri și la nivelul gurii are 9,5 centimetri. Prezintă și o toartă din lemn, scobită din același material. Îi lipsește capacul. Pe exterior este vopsit în culoare neagră și pe corpul exterior este pictată o emblemă, care prezintă un scut deasupra căruia se află o coroană. Pe decor apare și anul 1744. Din fișa de evidență realizată de Julius Misselbacher se menționează faptul că a aparținut primarului urbei, Josef Gull. Vasul este strunjit în lemn și a fost probabil o urnă de vot a breslei turnătorilor de clopote. Prezența acestor meșteșugari specializați în strunjitul lemnului la Sighișoara arată faptul că aceștia cunoșteau tehnicile necesare pentru strunjirea în lemn folosite la nivel european. Măiestria cu care a fost realizat acest vas demonstrează cunoașterea în profunzime a meseriei, fiind meșteri care și-au perfecționat deprinderile prin peregrinări în continental european pe perioada călfiei. Nu în ultimul rând comanditarul acestui vas cunoaște moda timpului și dorește să își împodobească casa la fel, cum o are aranjată contemporanul său din vestul continentului, acuratețea artistică cu care este realizat contribuind la întregirea imaginii cu privire la viața privată și la mentalitățile epocii.

Cuvinte cheie: Sighișoara, bresle, breasla turnătorilor de clopote, breasla strungarilor în lemn, Josef Gull.

Gedrehtes Holzgefäß (Wahlurne) des Bürgermeisters Josef Gull (1820–1899) in der Sammlung des schäßburger Geschichtsmuseums (Zusammenfassung)

Zusammenfassung. Die Geschichte Schäßburgs ist seit Jahrhunderten mit Leben und Schaffen der Zunfthandwerker verbunden. Die Zünfte waren diejenigen, welche Maßstäbe des wirtschaftlichen, sozialen, militärischen und politischen Lebens setzten. Der Wohlstand der gesamten Stadt hing von der Entwicklung des Handwerks ab. Die Auflösung der Handwerkszünfte im Jahr 1872, führte schließlich dazu, dass das Museum deren Güter durch Spenden übernahm. So kam eine Reihe von handwerklichen Artikeln hinzu, die sich durch ihre Qualität und ihre außergewöhnliche Form auszeichnen, welche uns diese - ohne Zurückhaltung - in die Kategorie der Kunstwerke einordnen lässt. So auch bei einem gedrechselten Holzgefäß mit der Inventarnummer 514. Dieses Gefäß hat eine Höhe von 38 Zentimetern, der Durchmesser der Vase beträgt 13 Zentimeter und an ihrer Öffnung 9,5 Zentimeter. Sie hat auch einen Holzgriff, der aus dem gleichen Material ausgehöhlt wurde. Der Deckel fehlt. Außen ist sie schwarz lackiert und mit einem Emblem bemalt, das ein Schild über dem sich eine Krone befindet darstellt. Auf der Verzierung ist auch die Jahreszahl 1744 erkennbar. Aus dem von Julius Misselbacher erstellten Aktenblatt geht hervor, dass sie dem Bürgermeister der Stadt Josef Gull gehörte. Das Gefäß ist aus Holz gedrechselt und war vermutlich eine Wahlurne der Glockengießerezunft. Die Anwesenheit der auf das Drechseln spezialisierten Handwerker in Sighișoara zeigt, dass sie die notwendigen Techniken des Drechsels von Holz in Europa kannten. Die Kunstfertigkeit, mit der dieses Gefäß ausgeführt wurde, zeugt von der tiefen Kenntnis des Handwerks der Holzdreher, welche ihre Berufserfahrungen durch Reisen als Lehrburschen auf dem europäischen Kontinent vertieften. Nicht zuletzt, kannte der Besitzer dieses Gefäßes die Moderichtung der Zeit und wollte sein Haus so ausstatten, wie es auch seine Zeitgenossen aus dem Westen des Kontinents eingerichteteten, wobei die künstlerische Genauigkeit, mit der er dieses tat, zu der Vervollständigung unseres Bildes von der Privatsphäre und den damaligen Denkweisen beitrug.

Schlüsselwörter: Sighișoara, Zünfte, Glockengießerezunft, Drechslerzunft, Josef Gull.

Istoria urbei de pe Târnava Mare se împletește timp de secole cu viața meșteșugarilor breslași. Breslele sunt cele care au stabilit reperetele vieții economice, sociale, militare și politice. Prosperitatea orașului a depins de evoluția vieții meșteșugărești. Ucenicii, calfele și meșterii au fost cei care s-au implicat în întraajutorarea semenilor nevoiași și bolnavi, au apărat burgul prin construirea turnurilor, zidurilor și bastioanelor și prin participarea directă la asedii. De asemenea, din rândul lor s-au ales primarii și membrii sfatului orașenesc, stabilind legi și regulamente urbane, care au influențat viața cetății.

Desființarea breslelor meșteșugărești în anul 1872 a dus în cele din urma la preluarea prin donații a patrimoniului acestora. La acesta s-a adăugat și o serie de obiecte realizate de meșteșugari, care se evidențiază printr-o calitate și printr-o formă de excepție, care ne face să atribuim, fără modestie, în categoria operelor de artă.

Vas cu nr. inv. 514

Este și cazul unui vas strunjit din lemn cu număr de inventar 514. Din fișa de evidență realizată de Julius Misselbacher se menționează faptul că, la data de 18 iunie 1906, acest obiect, care a aparținut primarului urbei Josef Gull este donat de preotul Josif Hechert. Vasul are o înălțime de 38 de centimetri, diametrul vazei este de 13 centimetri și la nivelul gurii are 9,5 centimetri. Obiectul prezintă și o toartă tot din lemn, scobită din același material. Îi lipsește capacul. Pe exterior este vopsit în culoare neagră și pe corpul exterior este pictată o emblemă care prezintă un scut deasupra căruia se află o coroană. În plan central sunt prezentate două pistoale încrucișate deasupra cărora sunt desenate două cifre 1 și 7 încadrate de o scăriță folosită la șeaua calului. Sub pistoale sunt desenate două cifre 4 intercalate de un clopot. Scutul este mărginit stânga și dreapta de decorațiuni vegetale și de câte un leu pe fiecare parte. Decorul acestora este specific stilului baroc, iar cifrele menționează un an, 1744. Scutul cu decorațiunile este realizat în culoare galbenă. Posibil să fie o urnă de vot a breslei armurierilor.

Această descriere a vasului ne demonstrează faptul că obiectul este strunjit în lemn, deci este opera strungarilor în lemn. Breasla strungarilor în lemn (Drechslerzunft) este atestată documentar în anul 1473. Documentul, care menționează prezența strungarilor în lemn arată că la acea dată, în cadrul breslei existau două specializări: cei care realizau vase mari din lemn și cei care realizau pahare din lemn. În secolul al XVI-lea aceștia devin una dintre cele mai importate bresle din urbe, având dreptul și obligația de a locui în cetate. În 1509 sunt amintiți documentar împreună cu toți strungarii din Sibiu și din Mediaș, care își stabiliseră un nou statut. Ei mai sunt menționați și într-un document din 1536 împreună cu strungarii din Sibiu și Bistrița.¹

Datarea vasului în anul 1744 atestă prezența acestei bresle la Sighișoara și la mijlocul secolului al XVIII-lea. Vasul reprezintă o comandă specială realizată de un meșter strungar în lemn, posibil pentru o breasla clopotarilor din Sighișoara, a cărui blazon este cel mai probabil reprezentat pe acest vas. A fost folosit pentru alegerea funcțiilor de conducere ale breslei. Nu știm cum a ajuns la ultimul proprietar, care a fost, după cum am menționat mai sus, Josef Gull.

Despre Josef Gull știm a fost jurist și om politic sighișorean. Se naște la 5 decembrie 1820 la Sighișoara. A urmat ciclul primar și gimnazial al „Școlii din Deal”, gimnaziul evanghelic din Sighișoara, până în 1839, după care studiază dreptul la Tg. Mureș, devenind avocat. La 1844 își începe practica juridică la Tabla Regească din Tg. Mureș, după care lucrează la Magistratul orașului și scaunului Sighișoara ca secretar-onorar, până în 1851, când pentru o perioadă de 10 ani devine avocat. La Dieta de la Cluj din 1848 este deputat al Sighișoarei, înlocuindu-l pe deputatul de drept decedat, Karl Gooß. Împreună cu Georg Daniel Teutsch își va nuanța poziția devenind un oponent al uniunii Transilvaniei cu Ungaria. Tot la 1848, în timpul revoluției este membru al gărzii cetățenești din orașul

1 Baltag 2015, p. 104.

natal, luptând în războiul civil de partea imperialilor. Din 1861 senator, apoi viceprimar și din 1866 primar al orașului Sighișoara, poziție în care va rămâne până în 1881, când se va retrage din funcție. Va fi deputat în cadrul Universității Saxone între 1861–1862, în Dieta de la Sibiu 1863–1864 și membru al Reichstag-ului de la Viena între 1864–1865, unde se va evidenția ca un adept al unității imperiului și se va opune unirii Transilvaniei cu Ungaria. Va deveni membru al grupării *bătrânilor sași*. Va fi ales în Parlamentul maghiar între 1867–1869 și 1872–1875 din partea Sighișoarei și între 1881 și 1896 din partea localității Cristian (jud. Sibiu). Va deține calitatea de membru al Consistoriului General al Bisericii Evanghelice C.A. din Transilvania și al Prezbiterului Bisericii Evanghelice din Sighișoara.

Este autorul unor numeroase articole juridice și de istorie a dreptului din Transilvania și a activității sale în viața politică și cel care a realizat traducerea documentelor redactate în limba maghiară pentru primul volum din *Urkundenbuch*. A fost membru în conducerea Asociației Gustav Adolf. Se stinge din viață la 23 iunie 1899, în Sighișoara.²

Revenind la vas, acesta este realizat prin strunjirea lemnului. Strungul sau strungul pentru lemn este o mașină pentru producerea pieselor cu sistem de rotație. În decursul timpului, nu s-au schimbat multe în structura de bază a unui strung: În stânga strungului se află capul de prindere sau capul, în partea dreaptă punctul central, cunoscut și sub denumirea de contrapunct sau pană, iar în mijloc este suportul sculei. Caracteristica importantă a strungului este înălțimea și lățimea centrală, deoarece nu pot fi rotite piese cu dimensiuni mai mari decât cele ale strungului. Pentru ca mașina să funcționeze fără probleme, lagărul și tipul de construcție (stabilitate) al mașinii sunt, la rândul lor, importante. Pentru Evul Mediu, se pot distinge un strung cu cablu de tragere și un strung de basculare. Ambele au un sens de rotație alternativ (intermitent), astfel încât piesa de lucru nu poate fi prelucrată, în cea de a doua rotație. De asemenea, există un șurub cu plumb, care este utilizat pentru a menține cinematica între rotația piesei de prelucrat și avansul sculei. La începutul secolului al XV-lea, o manivelă de mână a fost folosită ca unitate de acționare și se poate presupune că Leonardo da Vinci a dezvoltat un strung, unde o volantă a fost acționată printr-o placă de rulare. Cu toate acestea, conceptul unei mișcări rotative continue nu a putut prevala. Este de remarcat faptul că această inovație, de exemplu în ceea ce privește forma și mașina de șlefuit, a existat încă de la începutul Evului Mediu și impulsul continuu în plan orizontal. Un transfer de tehnologie nu poate avea loc din orice motiv. O inovație a fost trecerea de la strungul manual la strungul mașină. Această trecere a avut loc în epoca modernă, probabil în secolul al XVIII-lea.³

În Evul Mediu, cel mai simplu strung, atât mobil, cât și staționar, este strungul cu tragere prin cablu. Strungul cu tracțiune sau strungul cu arcul întins, după principiul arcușului viorii se bazează pe implementarea principiului de răsucire în plan orizontal, viteza de rotație fiind dependentă de diametrul piesei de prelucrat și de lungimea centurii. În plus

2 Hoch 1899; Schuller 1902, p. 161; *Idem*, 1904, pp. 775–776.

3 Müller 2008, p. 173.

pe lângă măiestria meșterului este nevoie de un asistent pentru mișcarea angrenajului. Prin mutarea cablului înapoi pe verticală și oferirea unui pas, asistentul nu numai că a putut fi eliminat, dar viteza de rotație și precizia au putut fi, de asemenea, crescute semnificativ, datorită lungimii mai mari a centurii și a tragerii uniforme. Și nu în ultimul rând, acest strung înclinabil este un dispozitiv staționar, care necesită o stație de lucru corespunzătoare. Cu toate acestea, inovația ulterioară nu a schimbat metoda de lucru cu schimbarea direcției de rotație. Trecerea de la strungul simplu fix cu tracțiune, descris de Theophilus Presbyter în jurul anului 1100, la strungul balansoar, așa cum este cunoscut la mijlocul secolului al XIII-lea, nu poate fi definit cu precizie în termeni de durată. Prin urmare, istoria sa poate fi urmărită, dar utilizarea strungului în funcție de produs, exemple etnografice și regiunea periferică a Europei moderne demonstrează, că necesitatea strungului modern nu au existat întotdeauna.⁴

Prezența acestor meșteșugari specializați în strunjitul lemnului la Sighișoara arată faptul că aceștia cunoșteau tehnicile necesare pentru strunjirea în lemn la nivel european. Măiestria cu care a fost realizat acest vas demonstrează cunoașterea în profunzime a meseriei strungarului în lemn, fiind meșteri care și-au perfecționat meseria prin peregrinări în continentul european pe perioada calfei.

Nu în ultimul rând comanditarul acestui vas cunoștea moda timpului și dorea să își împodobească casa la fel cum o avea aranjată contemporanul său din vestul continentului. Mai mult, acuratețea artistică, modul în care vasul este realizat contribuie la întregirea imaginii cu privire la viața privată și la mentalitățile epocii.

Bibliografie

- Baltag 2015 Gheorghe Baltag, *Sighișoara. Schäßsburg. Segesvár. Istoria Sighișoarei de la întemeierea orașului și până în 1945*, ediția a II-a revizuită, Sibiu: Editura Honterus, 2015.
- Hoch 1899 Karl Hoch, *Die Entwicklung nderer Politik seit 1848 im Rahmen eines politischen Lebensbildes Josef Gulls*, Schäßsburg, 1899.
- Schuller 1902 Friedrich Schuller, *Schriftsteller Lexicon der Siebenbürger Deutschen*, IV, Band, Hermannstadt: Druck und Verlag von W. Kraft, 1902.
- Schuller 1904 Friedrich Schuller, „Josef Gull” in *Allgemeine Deutsche Biographie*, Historische Kommission der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Band, 48, 1904, pp. 775–776.
- Müller 2008 Ulrich Müller, „Drechseln und Böttchern-Holz und verarbeitende Handwerk”, în *Archäologische und mittelalterliche Handwerk. Eine Standortbestimmung. Beiträge des 10. Kolloquiums des Arbeitskreises zur archäologischen Erforschung des mittelalterlichen Handwerk*, Herausgegeben Walter Melzer, Westfälischen Verlagsbuchhandlung Mocker&Jahn, Soest, 2008, pp. 169–200.

⁴ *Ibidem*, p. 176.

Considerații privind raporturile bistrițene cu identitatea/alteritatea orientală (1848–1918): origini, evoluții și semnificații

Andrei MIC

Doctorand,
Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca
andrei.mic29@yahoo.com

Rezumat. În lucrarea de față, ne propunem mai întâi un scurt context istoric al problemei pentru surprinderea influențelor orientale timpurii la nivelul comercial, cultural, economic, ecleziastic, militar și socio-politic al Bistriței. Totodată, ne dorim să reconstituim raporturile bistrițene cu identitatea/alteritatea orientală de la Revoluția Română (1848–1849) și până la sfârșitul Primului Război Mondial (1918), reprezentând o direcție de cercetare mai puțin cunoscută în scrisul istoric românesc. Aici, vom insista asupra analizei unor articole, circulare bisericești, documente inedite de arhivă, ediții de documente, fișe de bibliotecă, ilustrații, lucrări, relatări de călătorie, rețete, traduceri literare și ziare locale ale epocii. Scopul acestui demers va fi de a vedea nu doar în ce au constat, cum s-au manifestat și au evoluat aceste raporturi, ci și de a explora variatele moduri de receptare a elementelor vieții cotidiene orientale în rândul bistrițenilor pe parcursul modernității.

Cuvinte cheie: Bistrița, raporturi, identitate/alteritate, Orient, modernitate.

Considerations regarding Bistrița's relations with oriental identity/otherness (1848–1918): origins, developments and significances

Abstract. In the present paper, we first propose a brief historical context of the problem in order to capture the early oriental influences at the commercial, cultural, economic, ecclesiastical, military and socio-political levels of Bistrița. At the same time, we wish to reconstruct Bistrița's relations with the oriental identity/otherness from the Romanian Revolution (1848–1849) until the end of the First World War (1918), representing a lesser-known research direction in Romanian historical writing. Here, we will insist on the analysis of some articles, church circulars, unpublished archival documents, document editions, library sheets, illustrations, works, travelogues, recipes, literary translations and local newspapers of the era. The purpose of this approach will be to see not only what

these relations consisted of, how they manifested and evolved, but also to explore the various ways of receiving the elements of oriental daily life among the people of Bistrița throughout modernity.

Keywords: Bistrița, relations, identity/otherness, Orient, modernity.

Scurt context istoric

În contextul binecunoscut al instaurării Principatului Autonom al Transilvaniei sub suzeranitate otomană (1541–1699) ca rezultat al înfrângerii regelui maghiar Ludovic al II-lea în bătălia de la Mohács (1526) și al căderii Budei (1541)¹, ne putem întreba dacă Bistrița a fost sau nu un oraș al influențelor/raporturilor orientale timpurii?

În mod firesc, constatăm că această perioadă efervescentă a introdus anumite influențe ale identității/alterității orientale la nivelul comercial, cultural, economic, ecleziastic, militar și socio-politic al Bistriței, însă documentele epocii stabilesc un posibil prim impuls încă din prima jumătate a secolului al XV-lea, când regele Sigismund al Ungariei îi informa pe bistrițeni și clujeni despre apărarea munților de către turci (24 februarie 1433)². La scurt timp, arealul local a fost un refugiu propice nu doar pentru un argintar moldovean sau pentru boierii și negustorii moldoveni care se fereau de turci (1479, 1493)³, ci și pentru un tezaur de 58 de aspri otomani din timpul sultanilor Mahomed al II-lea (1448-1481) și Baiazid al II-lea (1481–1512). Acesta a fost descoperit de către o echipă de arheologi după aproape o jumătate de veac de la ascunderea sa (1495–1496) în curtea unei localnice din satul Șieu (1964), o parte a monedelor provenind din Amasya, Bursa, Constantinopol și Edirne⁴.

Anii 1489–1500 au reprezentat mai mult sau mai puțin surprinzător pentru patrimoniul Bisericii Evanghelice din Jelna, situată în imediata proximitate a Bistriței, prilejul de a dobândi artefacte orientale ca un breviar scris pe pergament, un fragment din giulgiul Fecioarei Maria păstrat în două cruci de argint, un spin din Coroana lui Iisus Hristos, care a fost adus și donat de către Luca din Dipșa în urma pelerinajului său din Țara Sfântă, dar și pământ de la Mormântul Mântuitorului, care a fost adăpostit într-o cruce mai mare⁵. Ulterior, voievozii Transilvaniei, Ioan Zápolya și Petru Perényi, le ofereau bistrițenilor detalii asupra năvălirilor turcești de la Hațeg (5 iunie 1515) și a altor posibile năvăliri turcești în Ardeal (1 martie 1527), trei bistrițeni s-au adresat Judelui și Sfatului orașului despre conflictele muntenilor cu turcii (19 august 1529), iar Ioan Zápolya îl ruga pe judecătorul

1 Onofreiu, Sigmirean 2019, p. 70.

2 Hurmuzaki 1911, pp. 17–18.

3 Iorga 1899, p. VIII.

4 Oberlander-Târnoveanu, Rădulescu 1994, pp. 83, 86, 89, 92, 96.

5 Dincă 2020, pp. 284–285; Dincă 2022, p. 167; Gaiu 2021, p. 99.

bistrițean Thomas Zewch să-i trimită două sute de florini nobilului timișorean Ioan Nagy pentru a merge alături de domnitorul moldovean Petru Rareș în Turcia (1–2 ianuarie 1540)⁶.

Registrele de socoteli bistrițene repertoriază (printre altele) plata anumitor produse orientale. De pildă, orașenii au achitat patru florini pentru condimente și mătase (1462)⁷, cinci florini și 25 dica pentru patru lămâi verzi și jumătate dăruite turdenilor (8 iunie 1505)⁸, 30 dica pentru papirus (3 aprilie 1514)⁹ sau 17 dica pentru șofran (1517)¹⁰. Totodată, regăsim doi florini pentru sprijinirea răscumpărării Egiptului (4 iulie 1519)¹¹, cinci florini pentru „piper, șofran și stafide trimise domnului cancelar” (14 februarie 1532), 63 de florini pentru cadourile acordate de către sibieni solului sultanului turcesc (1 octombrie 1540) sau „nouă cible la moară” pentru tabăra voievodului și a turcilor (26 iulie 1541). N-au lipsit nici cei 533 de florini pentru domnii trimiși la o adunare de obște din Alba, Demetrius Kretschmayr și Jakob Șelarul, ca bir turcesc (8 iunie 1543), 28 de florini „pentru portocalele trimise domnului moldovean” (9 februarie 1545) sau 30 de florini pentru cuișoare, ghimbir, migdale, șofran, zahăr și șașmale (31 decembrie 1545)¹².

Alte izvoare nuanțează că domnitorul Moldovei, Alexandru Lăpușneanu, cumpăra în 1552, 1561 și 1564 din Complexul Sugălete, principalul pol comercial al orașului (construit la sfârșitul secolului al XIV-lea – începutul secolului al XV-lea), produse exotice ca apa de trandafir, pergamentul, sumanele sau șofranul. Bistrițenii dăruiau atunci moldovenilor ghimbir sau tafta, iar negustorii Blasiu Pellio, Iacob Wrescher, Wolfgang Forster și Wolfgang Pellio reușeau prin contactele lor cu comercianții moldoveni și străini să introducă pe piața locală mirodenii și muselină, achitând anual pentru ele așa-numitul *census turcicus*¹³.

Spre deosebire de guvernatorul Transilvaniei, Gheorghe Martinuzzi, care dona urbei timp de un an veniturile vigesimei ca răsplătă pentru sprijinul acordat „cu ocazia soliei efectuate la sultanul otoman” (28 mai 1540)¹⁴, sau de raporturile scriptice dintre bistrițeni și sibieni privind anumite planuri sultanale (2–5 iunie 1546, 25–29 mai 1547, 24 martie 1559), Regina Isabella i-a solicitat Magistratului orașului să desemneze o persoană care să-l însoțească pe un ceauș turc în periplul său bistrițean (12 februarie 1558). De asemenea, ceaușul Ahmed scria despre luptele întâmpinate în Moldova (5 ianuarie 1578), rodnenii

6 Hurmuzaki 1911, pp. 229, 293-294, 329, 388.

7 RB 1462: *Besteuerung der ersten zwei Stadtviertel, und die daraus finanzierten Ausgaben. Namensliste bezüglich einer Kriegsexpedition*, pp. 7–8.

8 RB 1505: *Eine Besteuerung der Stadt und die daraus finanzierten Ausgaben*, p. 17.

9 RB 1514: *Städtische Rechnungen: Steuer-Einnahmen und Ausgaben*, p. 40.

10 RB 1517: *Städtische Rechnungen: Einnahmen und Ausgaben (für Handwerker und für „Ebrungen”)*, p. 2.

11 RB 1518–1520: *Städtische Rechnungen: Steuer-Einnahmen und Ausgaben*, p. 52.

12 Constantinescu 1978, pp. 216, 233, 236, 242, 249.

13 Dan, Goldenberg 1964, pp. 25, 27, 31, 64, 66.

14 Simon 2016–2017, p. 117.

punctau asupra pătrunderii turcilor în arealul lor (28 mai 1592)¹⁵, iar generalul Gheorghe Basta le comunica bistrițenilor vestea înfrângerii turcilor în Țara Românească (10 octombrie 1602). În final, principele Transilvaniei, Ștefan Bethlen, le atrăgea atenția locuitorilor asupra tătarilor și turcilor (23 iunie 1621), în timp ce Mihai Diacul din Moldova și starostele Cernăuțiului, Constantin Turculeț, detaliau despre muscali, polonezi și turci (20 martie 1678), respectiv, despre incursiunea regelui maghiar Leopold I în rândul turcilor (25 august 1691)¹⁶.

Cercetătorul András Péter Szabo a redat (printre altele) în două studii distincte *Lista Praebenda* a bucătăriei principelui Transilvaniei, Gheorghe Rákóczi I și a soției sale, Zsuzsanna Lorántffy, întocmită cu ocazia șederii lor la Bistrița (23 octombrie-15 noiembrie 1638), dar și un document al bucătăriei princiare (17 septembrie 1649). Ambele acte prevedeau consumarea unor alimente și condimente exotice precum crabul, linte, pâinea cu caise, piperul, prunele uscate sau șofranul¹⁷.

Dincolo de episodul nefericit al incendierii și sclavagismului pe care turcii l-au impus în Teaca (1657), istoricul turc Evlia Çelebi a călătorit în arealul bistrițean (august 1661) alături de armata unchiului său, Melek Ahmed Pașa, dar și de principele Transilvaniei, Mihai Apafi I, stând într-o noapte la Bistrița, unde a admirat complexitatea sistemului de fortificație și frumusețea bistrițencelor, a cetății și a împrejurimilor sale¹⁸. La scurt timp, Bistrița a devenit o așezare perfectă pentru anumite etnii orientale ca armenii, care au părăsit Moldova datorită persecutării lor religioase (1668–1672), sașii percepându-i ca turci deoarece ei vorbeau inclusiv în limba turcă. Totuși, au fost forțați de către sași să se mute în Gherla (1712), motivul aparent fiind declanșarea epidemiei de ciumă, însă realitatea era că existau multiple neînțelegeri bilaterale¹⁹.

Biserica Evanghelică din Bistrița, edificată în Marktplatz (astăzi, Piața Centrală) de către arhitectul Casei Argintarului, Petrus Italus de Lugano (1478–1563), a cărei arhitectură și mobilier îmbină armonios barocul, goticul, Renașterea și rococoul, constituie nu doar simbolul urbei²⁰, ci și un catalizator al influențelor orientale timpurii prin ampla sa colecție de covoare anatoliene, întrecută la nivelul Transilvaniei doar de cea a Bisericii Negre din Brașov. Deși bistrițenii au întreținut schimburi comerciale consistente cu Moldova, traduse prin exportarea produselor artizanale locale și importarea animalelor sau chiar a unor produse exotice precum covoarele anatoliene aduse din Suceava pe diverse căi, comerțul oriental al Bistriței reprezintă nu doar un subiect inedit, ci și dificil de reconstituit. Motivele principale ale acestui impediment pot fi istoriografia relativ redusă asupra problemei și

15 Hurmuzaki 1911, pp. 451–452, 461–462, 534–535, 542, 672, 711–712.

16 Hurmuzaki 1913, pp. 798, 904–905, 1370–1371, 1444.

17 Szabo 2013, p. 146; Szabo 2016, pp. 71–72, 75, 98.

18 Alexandrescu–Dersca Bulgaru *et al.* 1976, pp. 576–579; Gaiu 2021, p. 58.

19 Nagy 2021, pp. 90–91, 93, 151, 174, 188; A se vedea și Ghițan 1972, pp. 117–127.

20 Gaiu, Duda 2008, pp. 27–30, 33–34; Gaiu, Duda 2010, p. 22.

dezvoltarea vertiginoasă a Brașovului și Sibiului, care au determinat intrarea orașului într-un con de umbră. Totuși, unele registre de socoteli din secolele XVI–XVII ne arată cum consiliul local a cumpărat cu cinci guldeni un covor oriental de la negustorul moldovean Martino Moldaviensi în timpul târgului anual al burgului (1525), urmat de alte covoare în anul 1557 „ca daruri de onoare” și de nuntă pentru oaspeți și nuntași sau cu ocazia vizitei principelui Ștefan Bathory (1571). Astfel, registrele secolului al XVI-lea însumează 91 de covoare orientale, în timp ce cele dintre anii 1600-1699, coroborate cu un registru separat al cadourilor de onoare, notează mult mai multe (225), fiind angajat inclusiv un specialist care să-i prezinte covoarele principelui Gheorghe Rákóczi I pe parcursul vizitei sale în Bistrița (1640). Achiziția lor a cunoscut variate fluctuații datorită multiplelor schimbări legislative asupra activității negustorilor (1609, 1623, 1627, 1670, 1675), a vizitelor principare din urbe și a conflictelor privind cărmuirea Transilvaniei, crescând (1620–1650), scăzând (1660–1690) și iar crescând odată cu devenirea Transilvaniei ca teritoriu al Imperiului Habsburgic (1691). Acestea erau vândute inclusiv în târgurile din Brașov, Cluj, Mediaș și Târgu Mureș, de unde comercianții sași și greci le-au adus în Bistrița (1628, 1639) pentru ca decidenții locali să le dăruiască chiar și cămărilor, juriștilor, măștrilor bucătari și secretarilor princieri²¹.

Asedierea burgului de către trupele otomane și tătare (1642, 1661), conflagrațiile otomanilor cu Imperiul Habsburgic (1663–1664) și Polonia (1672–1676), dar și Marele Război Turc (1683–1699), au declanșat nu doar o criză economică severă și blocarea comerțului exotic, ci și decăderea vânzării covoarelor orientale pe plan local. Cu toate acestea, comercializarea lor nu s-a întrerupt definitiv, inventarele bunurilor mobile ale parohiei evanghelice din Bistrița (1742) cuprinzând particularitățile unor covoare, iar tabelul de onorarii întocmit de către consilierii locali și parohiali (1766) stipula chiar posibilitatea închirierii lor de către enoriași pentru nunți sau înmormântări contra sumei variabile de 14-34 de dinari²².

Din colecția de covoare anatoliene a Bisericii Evanghelice din Bistrița, întrecută cantitativ doar de cea a Bisericii Negre din Brașov, cel mai vechi covor păstrat până astăzi aparține tipului *Holbein*, datând de la sfârșitul secolului al XVI-lea. Aceste artefacte erau folosite de către meșteșugari și negustori ca elemente ale statutului lor social și ca ornamente ale amvonului și ale stranelor breslelor și predicatorilor, însă, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, ele au devenit caduce datorită pătrunderii masive a influențelor franceze. Demodarea a determinat implicit hiperuzarea prin scrierea, tăierea sau utilizarea lor ca perne de strană. Ulterior, istoricii de artă ai sfârșitului secolului al XIX-lea au redevenit interesați de descoperirea, analiza și valorificarea covoarelor printr-o serie de lucrări și demersuri de protejare, restaurare și expunere muzeală²³.

21 Armer *et al.* 2022, pp. 249–255.

22 Armer *et al.* 2022, pp. 254, 256, 258-259; Gaiu, Duda 2015, p. 192.

23 Kregeloh 2023a, pp. 215–217; O analiză amplă și comparativă a colecției covoarelor anatoliene ale Bisericii Evanghelice din Bistrița, dar și din Transilvania, la Kregeloh 2023b.

În pofida preluării succesive a puterii politice otomane de către Imperiul Habsburgic (1699) și Imperiul Austro-Ungar (1867), care a schimbat radical evoluția Transilvaniei, mica așezare săsească a continuat să fie marcată de anumite măsuri juridice cu caracter exotic ca Legea Somptuară a Bistriței (1780), care impunea locuitorilor împărțiți în cinci mari grupuri unele interdicții privind vestimentația fabricată din textile orientale. Actul ne arată că prima grupă (Consiliul și Magistratul orașului, funcționari publici, judecători, nobili, notari) nu avea voie să poarte blănuri și paltoane din catifea decorate cu samur și jupoane de mătase cu galoane sau dantelă, în timp ce a doua (vice-notar, arhiviști, clerici, doctori, oratori, patru membri ai centumviratului) avea interzis la hainele din damasc, samur și căptușală/jupoane de mătase. Dacă a treia grupă (ceasornicari, chirurghi, comercianți, farmaciști, membrii centumviratului, organiști, pictori) nu putea purta mâneci și șorțuri din muselină și tafta sau ornamente de samur pe caftane, ultimele două grupe (calfe, ucenici) nu îmbrăcau veșminte din catifea/mătase²⁴.

Treptat, întregul areal bistrițean a cunoscut o amplă occidentalizare de tip francez și german, care a determinat (printre altele) mobilizarea unor soldați ai Regimentului II de Graniță de la Năsăud în campaniile împotriva turcilor (1788–1791), soldată cu 1.218 grăniceri morți²⁵, dar și alungarea și interzicerea stabilirii temporare a evreilor în Bistrița de către sași (1828–1829, 1859)²⁶. Cu toate acestea, observăm menținerea teritorială a anumitor raporturi cu identitatea/alteritatea orientală și pe parcursul modernității.

Raporturile bistrițene cu identitatea/alteritatea orientală (1848–1918)

Deși izvoarele primare și secundare privind aceste raporturi sunt într-un număr mai considerabil, ne vom îndrepta atenția în lucrarea de față asupra analizei unei selecții de documente și surse relevante mai puțin cercetate sau chiar neglijate de către istorici și specialiști, întrebându-ne cum s-a manifestat și a evoluat orientalismul la nivelul întregului areal bistrițean între Revoluția Pașoptistă (1848–1849) și sfârșitul Primului Război Mondial (1918)?

Ca un preambul, Colecția personală *Iulian Marțian (1350-1945)* cuprinde o scrisoare scrisă cu cerneală neagră în limba turcă, trimisă unui cancelarist provincial de către Mahomed Masud (1818), în care vorbea despre comerțul cu Țara Românească (Fig. 1). Cu toate că prezintă o importanță indirectă asupra subiectului, epistola este pertinentă deoarece constituie unul dintre documentele turcești păstrate în arhivele bistrițene²⁷.

În contextul Revoluției Pașoptiste (1848–1849), circulara emisă la Năsăud în 6 iunie 1848 de către episcopul vicar greco-catolic al Năsăudului, Macedon Pop, prevedea (printre

24 Pakucs-Willcocks 2018, pp. 71–72; Onofreiu, Sigmirean 2019, pp. 72–73, 140.

25 Georgiță 2005, p. 330.

26 Pârvulescu, Boatcă 2022, pp. 60–61.

27 SJBAN, CPIM, 145_39, ff. 2r-3r.

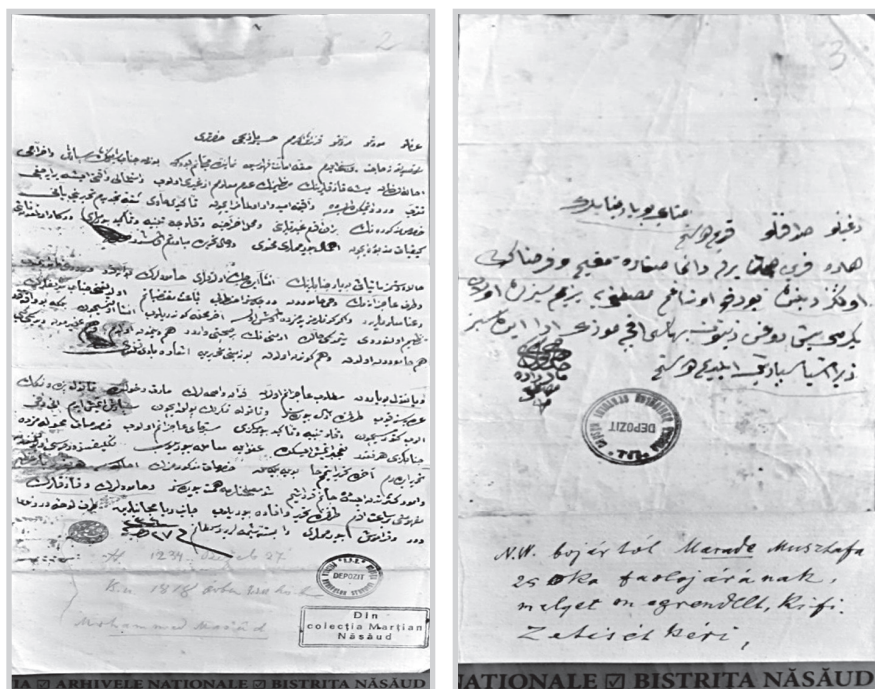

Fig. 1. Crisoarea în limba turcă a lui Mahomed Masud către un cancelarist provincial despre comerțul cu Țara Românească (1818).

Sursa: SJANBN, CPIM, 145_39, ff. 2r-3r.

alte) ca grănicerii și toți cetățenii să-i rămână loiali împăratului habsburgic Franz Joseph I pentru „a nu veni supt sceptru părințieștii case austriece, turci, tătari și alte ginte barbare”. Dacă această circulară nu era decât o solicitare exagerată și inutilă de menținere forțată a loialității dinastice și militare deoarece comunitatea îl respecta deja pe împărat, într-un document trimis la Bistrița în 5 iulie 1849, comandantul Józef Bem puncta la fel de surprinzător că „noi avem temeii să sperăm că turcii se vor uni cu noi. Simpatia lor nu este îndoielnică [...], pe linia de la Orșova, până la Turnu-Roșu, unde cantonează trupele lor, nu a avut loc nici o invazie”²⁸.

Fondul *Vicariatul Greco-Catolic al Rodnei (1793-1951)* păstrează cinci circulare relevante, primite de Vicariat între anii 1854-1872, care reflectă contactul direct/indirect al bistrițenilor cu identitatea/alteritatea orientală. Prima circulară, presupunând o foaie față/verso tipărită la mașina de scris, emisă la Blaj în 29 martie (10 aprilie) 1854 de către arhiepiscopul și mitropolitul greco-catolic Alexandru Sterca-Șuluțiu, sublinia (printre altele) „a se face Colecta întru poporu pentru hospitalu redicatu de P.P. Franciscani în

²⁸ Bolovan, Onofreiu 2003, pp. 47, 140–143; Mitu 2004, pp. 37–38.

Constantinopole” (Fig. 2)²⁹. Alte trei circulare, redactate manual cu cerneală neagră și litere alungite specifice epocii, eliberate la Gherla în 20 februarie 1858, 10 martie 1859 și 29 decembrie 1859 de către episcopul greco-catolic al Gherlei, Ioan Alexi, rugau Vicariatul să-și convingă mirenii în a sprijini material Societatea *Nepătata concepțiune a preacuratei vergure Maria* din Turcia, fondată pentru ca misionarii să răspândească credința catolică în acest areal exotic³⁰. Ultima circulară, tipărită și trimisă de la Gherla în 17 decembrie 1872 de către episcopul vicar greco-catolic al Gherlei, Ioan Anderco Homorodeanul, informa mai întâi Vicariatul asupra corespondenței primite de la episcopul vicar romano-catolic al Africii Centrale și fondatorul unor congregații misionare, Daniele Comboni, în care detalia traiul dificil și periculos al comunității, tradus prin analfabetism, primitivism și sărăcie. În acest context, Homorodeanul se solicita „ca Misionarii, cari desuda întru calificarea, civilisarea și încreștinarea atinșiloru Africani, se fie ajutați înaintea lui Domnediu prin căldurosele rogațiuni [...], apoi să se facă în tote Parochiele și colecte binefăcătoare pentru ajutorirea Misionarilor”. La final, îi îndemna pe vicari să-i considere și să-i iubească pe africani ca pe aproapele lor, să organizeze colecte în biserică cel puțin de sărbători, iar „sumele adunânde câtu de mici ar fi acele, să se străpună la Ordinariatu, de unde se voru trãmite

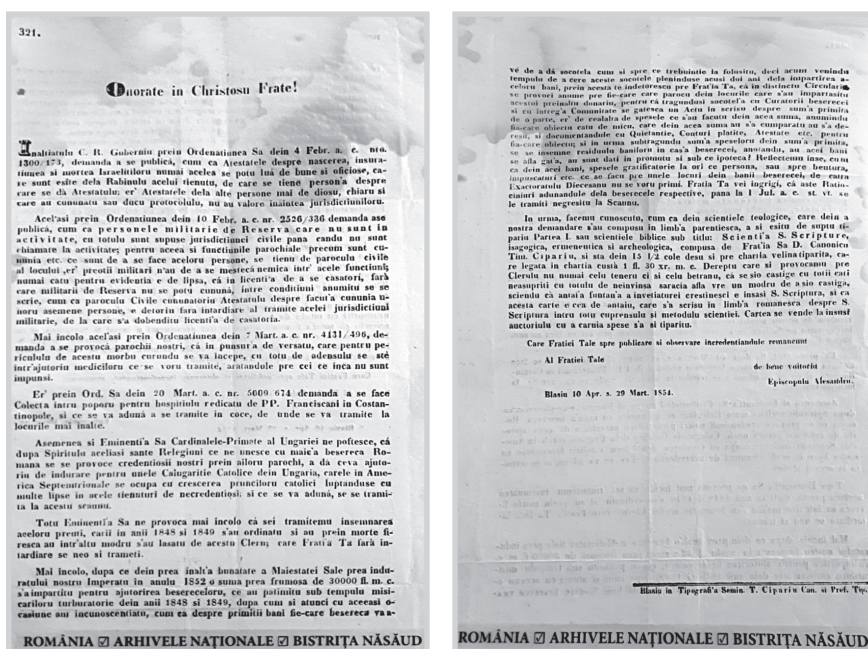

Fig. 2. Circulară bisericească (1854)

Sursa: SJBAN, FVGCR, 61, ff. 6r-v.

29 SJBAN, FVGCR, 61, f. 6r-v.

30 SJBAN, FVGCR, 108, f. 19r; SJBAN, FVGCR, 120, ff. 9r, 9r.

În dosarul nr. 76/1862 al Fondului *Districtul românesc autonom al Năsăudului (1861-1876)*, putem descoperi pașaportul inedit al lui Ioan Oproia, un economist greco-catolic mai puțin cunoscut, născut în Mureșeni Bârgăului în anul 1826. Acest act personal, completat trilingv, citeț, pe o foaie tabelară cu cerneală neagră în limba germană, maghiară și română, i-a fost eliberat de către Stăpânirea Satului în 16 iulie 1862 pentru a călători la Ierusalim „spre închinarea Sf. Mormânt și Sf. Locuri”, fiind valabil pentru trei ani (Fig. 4)³². Din nefericire, nu dispunem de alte date asupra biografiei sau periplului său în Țara Sfântă.

Tomul II din *Magazinu Pedagogicu (1868)* cuprinde articolul *Istori'a in scol'a poporale*, care ne arată că, în ciuda caracterului lor autosuficient și distinct, este adecvată cunoașterea trecutului multicultural al israeliților deoarece „prin ei se face cunoscutu cu poporale cu care au venitu ei înșiși în atingere, cu Egiptenii și Fenicienii, cu Asirienii și Babilonienii”. De asemenea, secțiunea de *Varietăți* ne dezvăluie mai mult sau mai puțin discutabil că trăiau atunci pe Pământ 390 de milioane de caucazieni, „5 mil. de religiunea ebreiescă, 600 mil. de rel. asiatice, 100 mil. mahomedani”, iar din cele 1.264 de limbi vorbite, 236 erau în Africa și 934 în Asia. Nu în ultimul rând, J. Papiu a tradus un fragment al lucrării orientalistului austriac Joseph Freiherr vom Hammer-Purgstall, *Despre geniulu din Orientu*, constituind o analiză comparativă a mentalității, tradițiilor și obiceiurilor răsăritene și apusene. Autorul îi portretizează pe răsăriteni drept leneși, restrictivi cu femeile, care „abia ierta înțeleptiloru sei o meditare despre templărilu din lume” și lăsau totul în voia întâmplării, în timp ce occidentalii erau dinamici, deschiși cu femeile și dornici de a învăța din greșeli. Dacă orientalii acceptau să se căsătorească doar cu o femeie acoperită cu voal în spațiul public, stabileau numele copiilor după o săptămână de la naștere și mâncau cu mâna fie pe podea la o masă mică, fie pe scaune la o masă plină de preparate aduse de către degustători și ospătari, occidentalii se căsătoreau necondiționat, își numeau bebelușii înainte sau imediat după naștere și nu aveau mese sofisticate. N-a lipsit nici ideea că „vestimentele nostre suntu anguste, scurte și sprintene, ale orientaliloru, lungi, largi și comode nesupuse schimbăriloru moderne”,

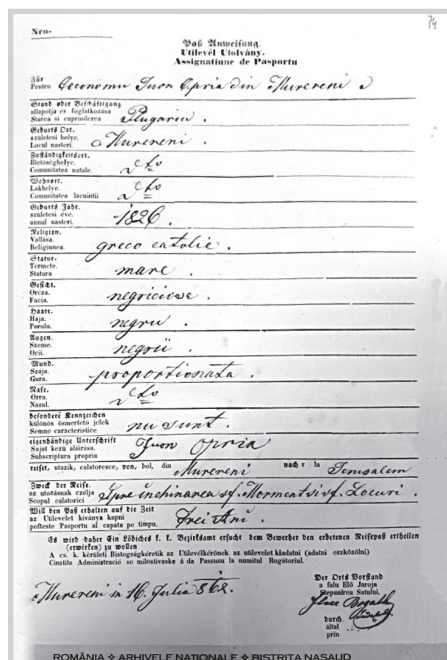

Fig. 4. Pașaportul lui Ioan Oproia (1862)
Sursa: SJBAN, FDRAN, 76/1862, f. 74r.

32 SJBAN, FDRAN, 76/1862, f. 74r.

doar îmbrăcămintea demnitarilor și a militarilor răsăriteni având influențe occidentale. Totuși, remarcăm că ambele părți se asemănau nu doar prin deținerea brățărilor și a cerceilor exotici, ci și prin amenajarea unor încăperi subterane în palate, dar se diferențiau prin purtarea cingătorii și a turbanului regăsit exclusiv în rândul orientalilor, cultivarea pământului cu ajutorul „unei scandure întogmite cu ascuțișuri de fieru” trase de boi (orientali)/în mod manual (occidentali), perceperea fluturului ca simbol al nestatorniciei/constanței sau prin reguli de bune maniere. De pildă, răsăritenii chemau o persoană cu mâna înaintea, salutau cu pălăria pe cap și se enervau când cineva îi întreba de starea soțiilor lor, iar apusenii chemau pe cineva cu degetul îndoit „în laintru cătră capu”, își ridicau pălăria pentru a saluta respectuos și discutau amicabil cu ceilalți despre nevestele lor, însă „spiritulu celu religiosu e adevăratulu geniu alu Orientului – caracteristica esentrale ce desparte pre răsăritu de apusu”³³.

Alături de contribuțiile din scrisul istoric românesc asupra inițiativelor născute de sprijinire a Războiului de Independență dintre România, Imperiul Otoman și alte state beligerante (1877–1878)³⁴, profesorii Artemiu Publiu Alexi și Maxim Pop s-au evidențiat prin editarea sintezei istorice *Resbelulu orientale illustratu* (1878), reprezentând o lucrare masivă, întinsă pe 724 de pagini, în care, îmbinând armonios raportul text-imagie prin conținutul și colajul bogat de hărți și ilustrații, au reconstituit solid documentat desfășurarea Războiului de Independență³⁵.

Fondul *Vicariatul Greco-Catolic al Rodnei (1793-1951)* repertoriază și o serie de corespondențe relevante precum scrisoarea adresată de către profesorul Artemiu Publiu Alexi vicarului foraneu al Rodnei și protopopului Năsăudului, Grigore Moisil (10 ianuarie 1878), scrisă lizibil pe trei file cu cerneală neagră, prin care îl ruga să îi tempereze pe dascălii gimnaziului năsăudean pentru a nu mai organiza demonstrații publice pro-război. Astfel, puncta ca „în viitoriu să-și consecneze puterile sale pentru instruirea tenerimei cu crezulu doritu, căci urmându altă direcțiune, chiamarei loru neci cându voru corespunde” (Fig. 5)³⁶.

În numărul 1 din *Școla Română* (1880), întâlnim poezia *Păstrarea*, preluată din *Legendar seu carte de cetire* a lui Vasile Petri (1878), reprezentând scurta poveste a plimbării unui sultan prin cetate alături de vizirul său, care, observând o pară, a luat-o. Vizirul l-a întrebat surprins de ce a făcut acest gest, iar sultanul i-a răspuns moralizator că, indiferent de statutul social, oricine trebuie să fie smerit și să învețe a trăi cumpătat și respectuos deoarece „parau’ă omulu celu cu minte/ Trebui ca pre galbenu s’o aibă ‘nainte:/ Ca jocu cine-și bate și-i dă cu piciorulu,/ Cu vreme ajunge, ca se-i ducă dorulu”. Pornind de la acest poem, elevilor clasei a IV-a li s-a propus să-l analizeze ținând cont de un plan în opt puncte complementare, întocmit de către învățătorul năsăudean Iacob Pop, constând într-o convorbire

33 MP 1868, pp. 73, 103–107, 148–150, 158, 360.

34 Vezi Găzduc 1977, pp. 56–78; Marțian, Marțian 1977, pp. 108–114.

35 Alessi, Popu 1878, pp. I sqq.

36 SJBAN, FVGCR, 415, ff. 1r-2r; Pentru o incursiune solid documentată a activității Vicariatului Greco-Catolic al Rodnei, a se vedea Andrei 2006.

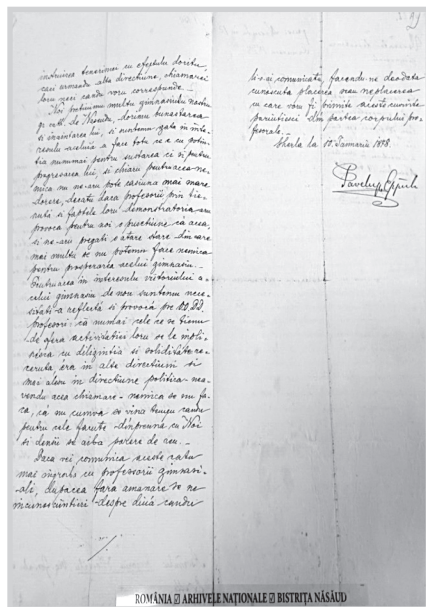
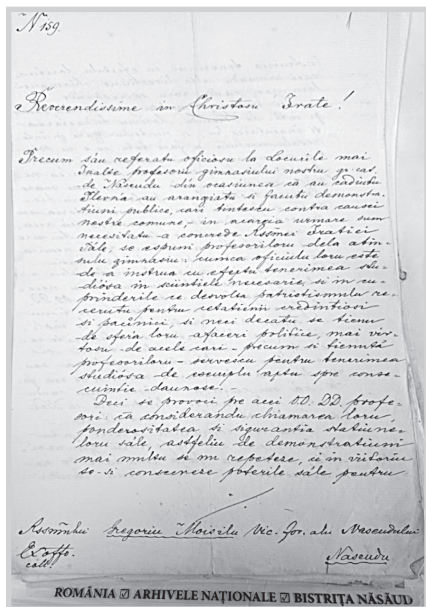

Fig. 5. Scrisoarea profesorului Artemiu Publiu Alexi către vicarul foraneu al Rodnei și protopopului Năsăudului, Grigore Moisiu (10 ianuarie 1878)
Sursa: SJBAN, FVGR, 415, ff. 1r-2r.

prealabilă, introducere, lectură și explicare a textului de către învățător pentru a ajunge la citirea, analiza, reținerea și recitarea lucrării de către elevi³⁷.

După cum bine știm, George Coșbuc (1866–1918) a fost unul dintre promotorii principali ai creațiilor orientale în rândul bistrițenilor și al românilor prin elaborarea unor lucrări istorice și literare ca *Pe pământul turcului* (1885), *Balade și idile* (1893), *Antologie sanscrită. Fragmente din Rig-Veda, Mahabharata, Ramajana, poezii lirice și proverbi* (1897), *Fire de tort* (1898), *Povestea unei corone de oțel. Restatornicirea domniei românesce și resboiul nostru pentru neatârnaire scrisă anume pentru țărănime* (1899), *Războiul nostru pentru Neatârnaire povestit pe înțelesul tuturor* (1907) sau *Cântece de vitejie* (1914). Pe parcursul lor, putem lectura numeroase poezii exotice ca *Armingeni*, *Cântec oriental*, *El-Zorab*, *Fatma*, *Hafis*, *O scrisoare de la Muselim-Selo*, *Oștirile lui Alah*, *Pașa Hassan*, *Pe drumul Plevnei*, *Puntea lui Rumi*, *Sărintdar* sau *Zobail*. Neinsistând asupra subiectului, amintim prima strofă din *El-Zorab*: „La pașa vine un arab,/ Cu ochii stinși, cu graiul slab/ Sunt, pașă, neam de beduin,/ Și dela Bab-el-Manteb vin/ Să vend pe El-Zorab”³⁸.

37 ȘR 1880a, pp. 6–8; ȘR 1880b, p. 15.

38 Coșbuc 1885; Coșbuc 1893, pp. 14–15, 30–32, 44–50, 60, 70–73, 96–104; Coșbuc 1897; Coșbuc 1898, pp. 27–30, 35–36; Coșbuc 1899; Coșbuc 1907; Coșbuc 1914, pp. 26–28, 32–35, 49–52, 86–89, 103–106.

Ulterior, învățătorul Teodor Petrișior ne indică într-o serie de *Leccióni din geografie și istorie* (1891) că teritoriul Africii se întindea pe 29.932.448 de kilometri, formând alături de Asia și Europa „lumea veche”³⁹. De asemenea, o autoare cu pseudonimul *Brîndușa* a publicat în numărul 18 din *Minerva* (1893) proza *Miresă'n mănăstire*, unde descrie cum Blanca, fiica boierului muntean Marian Alecu și a soției sale, Sultana, a primit educație aleasă într-o mănăstire și la o stareță brașoveană pentru a se pregăti de căsătorie, având ca preambul perceperea Turciei ca un teritoriu marcat de avuție, decadentă și jocuri de culise⁴⁰. Același periodic ne aduce la lumină articolul *Balaurul*, semnat de S. P. Simonu, care nuanțează originea și receptarea unor figuri ale mitologiei orientale (minotauri, monștri, sfînși, tauri) în cultura românească. Dintre ideile enunțate, reținem că marocanii și românii se asemănau prin credința lor în puterea vindecătoare a capului și pielii șerpilor, dar și că „balaurul este năsdravenu și ca atare forte feroce [...]”. Unu Hercule, unu Iason, unu Ra egipticu, unu Merodach assiricu, unu Georgiu și unu voinicu ca Piperușiu Petru, ori Firu de busuiocu îl potu învinge cu multă trudă”⁴¹.

Sub raport cultural și arhitectural, arealul bistrițean a beneficiat încă din modernitate de fondarea unor asociații și edificarea unor monumente cu elemente de inspirație orientală. De pildă, la sfârșitul secolului al XIX-lea, a apărut Reuniunea Femeilor Israelite din Bistrița, alcătuită din membri onorifici și ordinari selectați după criteriul meritocrației și al prestaței, cu scopul culturalizării evreicelor și al sprijinirii oamenilor săraci⁴². Totodată, pe timpanul castelului nobilului maghiar Lázár Imre din Sărata, construit în anul 1835, dar extins și modernizat neoclasic între anii 1880–1890, regăsim două blazoane ale familiei Tholdi-Sombory, blazonul stâng ilustrând „un scut despîcat încoronat de un coif cu vizieră, decorat cu un ostaș înarmat cu sabie și cu un cap de turc”. Cu toate acestea, Sinagoga din Bistrița, ridicată în 1893 pe Krewelder Gasse nr. 10 (astăzi, strada General Grigore Bălan), constituie nu doar o biserică evreiască de tip hală în formă de T, cât, mai ales, unul dintre cele mai reprezentative monumente eclecticice ale artei 1900, neogoticului, neoromanicului și orientalismului din Transilvania. Această sinteză poate fi demonstrată prin particularități ca „arcaturile de zidărie” ale fațadei simetrice, arcul „semicircular cu descărcare pe colonete”, „fereastra tripartită în ax”, profilatura „cu ritmuri rectangulare pe extrados” sau „proporțiile și înclinația pantelor, alături de lucarnele triunghiulare cu perforații trilobe”. Dispus pe direcția nord-sud și retras de la frontul străzii, exteriorul obiectivului prezintă per ansamblu „o navă centrală supraînălțată și două nave laterale care cuprind galeriile etajului sprijinite pe colonete”, în timp ce interiorul are „navă centrală mai largă și două nave laterale despărțite de arcuri semicirculare de cărămidă”. Rabinul în exercițiu și cel pensionat locuiau în două case din imediata apropiere a lăcașului de cult, date de la sfârșitul

39 ȘR 1891, p. 134.

40 M 1893, pp. 173–174.

41 M 1894a, pp. 81–83; M 1894b, pp. 93–95.

42 Pop 2004, pp. 261–262.

secolului al XIX-lea (strada General Grigore Bălan nr. 6 și 9)⁴³. Ca un corolar, constatăm că pe teritoriul bistrițean se întind până astăzi o serie impresionantă de 69 de cimitire evreiești, din care Bistrița, Beclean, Buduș, Corvinești, Nimiega de Sus și Sălcuța dispun fiecare de câte două cimitire, reprezentând o nouă mărturie a impactului substanțial al acestei etnii orientale pe plan local⁴⁴.

Colecția personală *Grigore Silași, prof. universitar (1898)* deține 180 de fișe, notițe și tabele referitoare la biblioteca profesorului bistrițean Grigore Silași. Analizând conținutul a cinci fișe tabelare, completate caligrafic cu cerneală neagră, observăm prezența unor lucrări ca *Fundamenta linguae arabicae* (1822), *Vocabularium veteris testamenti hebraeo-chaldaicum* (1826), *Elementarbuch* (1860), *Mandarische Gramatik* (1875) sau *Hebraische Gramatik* (1878), care ne arată interesul său asupra cunoașterii unor limbi orientale, sacre (Fig. 6)⁴⁵. Această preocupare poate fi explicată prin prisma carierei sale de profesor de limba și literatura română la Universitatea Franz Josef din Cluj (1872–1886), unde a tradus și publicat din limba ebraică într-un număr din *Transilvania* (1875) o lucrare tipărită la Alba-Iulia (1651), *Psaltirea calvino-română versificată – document literar-istoric din*

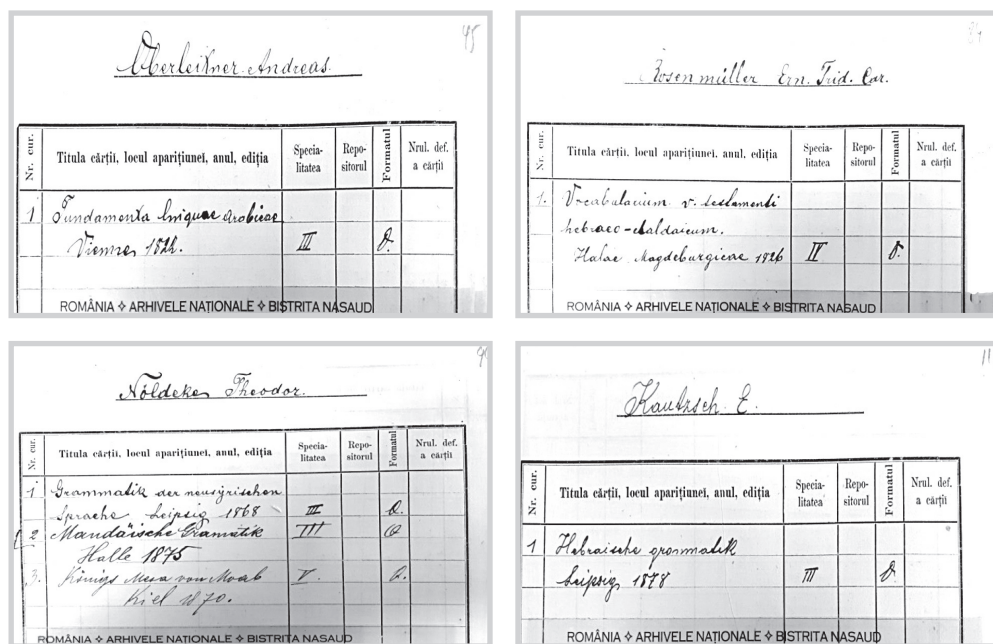

Fig. 6. Fișe cu cărți orientale din biblioteca profesorului Grigore Silași (1898)

Sursa: SJBAN, CPGS, II/17, ff. 84r, 94r, 95r, 116r, 145r.

43 Gaiu, Duda 2008, pp. 41–42; Gaiu, Duda 2015, pp. 75–77, 140–142.

44 Pintea 2019, p. 45.

45 SJBAN, CPGS, II/17, ff. 84r, 94r, 95r, 116r, 145r.

secolul XVII, a susținut în limba maghiară cursul *Elemente de limbă armeană din vest și est comparată cu restul limbilor semitice* (1878) și a pledat pentru rolul major al influenței turce în formarea limbii române⁴⁶.

Numerele 3–4 ale *Revistei Ilustrate* (1898) redau poezia *Sahara* a lui G. Rusu Admirescu:

„În Africa – văzduh de aur Sahara stă sub cer albastru Pe’ntinsul ei pustiu și tainic Ca sufletul unui sihastru.	Sahara, dac’a ta pustie Și viețile ce-n ea se sting Pe unii îi înfiorează, – Pe mine mă silesc se plâng.
Apar din când în când ființe Și’n urmă sub nisipuri zac, Cum nasc și mor atâtea doruri În pieptul unui om sărac.	Un suflet fără de ilusit Și ars de a suferinței pară, Se aseamnă atât de strașnic Cu tristul teu pustiu – Sahară!” ⁴⁷ .

Preocuparea lui S. P. Simonu pentru antichitatea orientală este demonstrată și prin articolul din aceeași gazetă bistrițeană, *Ornatele (Odajdele) preoților idolatrii. Tipuri arhaice din negra anticitate* (1899), în care analizează figurile preoților egipteni „cu cap de pasere, cu mască în formă de leu, pisică, crocodil, vultur și căciulă provedută cu unul, două ori trei corne”. La scurt timp, revista ilustra alb-negru secvența amăgirii militarilor turci de către un dorobanț român pe parcursul Războiului de Independență (1877–1878), reprezentându-l pe un dorobanț îmbrăcat în haine militare, care stătea ascuns după dâmbul pe care a pus mantaua ciuruită de către turcii care credeau că era chiar el însuși. Mușcând momeala, românii au râs „cu hohot de prostia Turcilor ce s’au lăsat a fi amăgiți”⁴⁸.

Numărul 4 al *Revistei Ilustrate* (1901) surprinde secvența unui arab cu un turban pe cap, care ședea pe o moviliță și îmblânzea un șarpe cântând din fluier lângă un palmier. În același an, alte numere ale periodicului propuneau rețete tradiționale cu ingrediente exotice. De pildă, un autor cu pseudonimul *I.B.* ne arată că firnisul de aur se obținea fie din 1.500 de grame de schellack (blondin) alcoolizat, 250 de grame de sandarac, 250 de grame de gumi-gutta, 200 de grame de terebentină venețiană, 150 de grame de lemn de santal, 125 de grame de mastic și 50 de grame de sânge de zmeu, fie din 1.250 de grame de schellack, 1.000 de grame de sandarac, 250 de grame de garancină, zece grame de șofran și cinci litri de alcool. Totodată, se prepara pentru repararea defectelor mânușilor negre „o linguriță de uleu bun de migdale [...] cu 6–8 picuri de negreală (cerneală)”, în timp ce pentru tratarea sgaibei se fierbeau trei deciltri de lapte cu o jumătate de „șemble” (condiment picant), o jumătate de ceapă răzălită, puțin șofran și săpun de haine răzălit, care se aplica inițial o dată la două ore și apoi de două ori zilnic, curățînd rana cu o cârpă ținută în apă caldă și spărgînd-o

46 Bocșan 2013, pp. 28, 31–32; Marțian, Seni 1997, p. 129.

47 RI 1898, p. 69.

48 RI 1899a, pp. 5–6; RI 1899b, p. 22.

în 1–2 zile. Nu în ultimul rând, autorul cu pseudonimul *Chimist* amesteca pentru crema de trandafiri 150 de grame de lanolină cu 150 de grame de vaselină albă, 61 de grame de pomadă de rose, 31 de grame de pomadă de flori de lămâie, patru grame de tinctură de ambră, trei grame de tinctură de mosc și un gram de ulei de rose⁴⁹.

Sub raport literar, regăsim în numărul 9 al *Revistei Ilustrate* (1901) balada populară *Căpitanul*, culeasă de către învățătorul bistrițean Theodor A. Bogdan, din care selectăm cinci versuri pertinente pentru surprinderea caracterului arogant al turcilor: „– Căpitane, mustecios/ Scoboră-te iute’n jos/ Că vine turcu fâlos,/ Neveste se’n celuiască/ Fete mari să ne cinstească”. La fel de sugestivă este și traducerea unei tragedii în cinci acte și un prolog, *Aman seu Iom Purim*, a cărei acțiune petrecută în cetatea iraniană Susiana se axează în jurul unei ample distribuții. Printre personaje, se află regele Ashver al Susei, ministrul și cancelarul Aman al regelui, regina Estera, unchiul reginei, Mardochen, dirigătorul palatului, Chores, servitorii Șetar și Bigta, eunucul reginei, Hatae, un înger, prim cantorul și corul evreilor, soția cancelarului, Zeres, sclave israelite sau numeroși evrei și evreice⁵⁰.

Spre deosebire de ilustrațiile alb-negru destul de ilizibile ale unui posibil grup de ostași care admirau dealurile din Arabia, ale clădirilor unui oraș turcesc sau ale unui peisaj cu cămile, clădiri și palmieri egipteni din paginile *Revistei Ilustrate* (1902) (Fig. 7)⁵¹, *Revista Bistriței* consemna la secțiunea de *Noutăți* variate aspecte orientale. De pildă, ziarul ne aduce la lumină un calendar al seceratului, în care vedem că luna februarie era destinată seceratului în Egiptul de sus, martie în Egiptul de jos, aprilie în Persia, iar luna mai în Algeria, Arabia și Maroc. În același timp, putem descoperi vestea mobilizării unor ofițeri bistrițeni din Regimentul 63 Infanterie printr-un „ordin telegrafic, ca se plece la Plevlje” pentru combaterea unor eventuale conflicte turcești în Balcani, a rechemării ofițerilor turci din

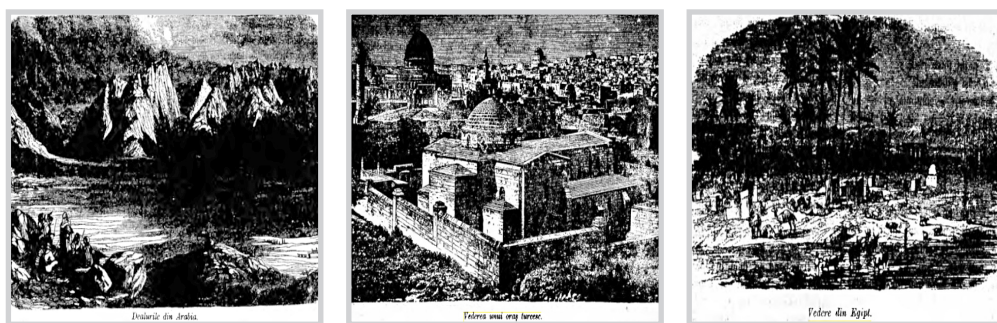

Fig. 7. Ilustrații: Dealurile din Arabia, Vederea unui oraș turcesc

Sursa: RI 1902a, p. 189; RI 1902b, p. 219; RI 1902c, p. 231.

49 RI 1901a, p. 14; RI 1901b, p. 26; RI 1901c, p. 70; RI 1901d, p. 86.

50 RI 1901c, p. 71; RI 1901e, pp. 121–122; RI 1901f, pp. 143–145; RI 1901g, pp. 155–157; RI 1901h, pp. 167–169; RI 1901i, pp. 187–188; RI 1901j, pp. 198–199; RI 1901k, pp. 212–214.

51 RI 1902a, p. 189; RI 1902b, p. 219; RI 1902c, p. 231.

Germania la Constantinopol de către sultan, a înrolării absolvenților școlii turcești de marină în marina de război și a jefuirii/rănirii/uciderii armenilor și creștinilor din Persia (1903), ajungând șase ani mai târziu la descrierea dorinței junilor turci de detronare a sultanului (1909). Totuși, constatăm în acest interval și transcrierea baladei populare *Gruia* a poetului Ștefan Octavian Iosif, alcătuită din 13 strofe, din care reținem versurile: „Surpă Gruia schelele/ Coborînd la vale/ Turcii’și pierd giubelele/ Și păpuții’n cale./ Dunării fac turcii vad,/ Trăznet este Gruia/ Șapte popi la Țarigrad/ Cântă: Aleluia!”⁵².

Ziarul *Voința* (1903) publica trei strofe din opera poetului iranian Omar Khayam traduse indirect din versiunea scriitorului german Adolf Friedrich von Schack de către un autor cu pseudonimul *Silbuin*. Versurile finale „Din înălțimi pînă’n adîncuri eu lumea am scrutat,/ Prin depărtări și pe aproape frumuseța’i căutînd;/ Dar-cași tine de frumoasă, iubito, n-am aflat/ Nici stea pe bolta înstelată, nici floare pe pămînt”, dar și textele antemenționate, demonstrează atât calitatea și frumusețea conținutului lor, cât și interesul consistent al bistrițenilor asupra creațiilor orientale⁵³.

Revista Bistriței includea și reclamele unor magazine din Bistrița, care comercializau diferite produse exotice (1906–1908). Dintre acestea, observăm că prăvălia lui J. Schuller de pe strada Lemnelor nr. 7 (astăzi, Pietonalul Liviu Rebreanu) primise cu ocazia Sfințelor Paști „fructe de sud, orăngi, mandule, alune și sultanine”, în timp ce Ana Titzer deschisese în zona centrală „o hală de cafea cu prăjituri de casă”, care vindea cafea mică/mare la 6/8 cruceri. Dacă proprietarul firmei Keresztes M., Sziberth Testvérek, deținea în depozitul său „specialități de cafea de felurile cele mai fine [...], rum, ananas englez veritabil, jamaica, cuba, brazilian și indigen”, magazinul *Paoletto*, situat vizavi de Hotelul Sahling (astăzi, Curtea de Conturi Bistrița-Năsăud), avea atunci portocale „veritabile cu câte 3, 4 și 5 cruceri bucata” (Fig. 8)⁵⁴.

Insistînd asupra parcursului istoric al colecției covoarelor anatoliene ale Bisericii Evanghelice din Bistrița, remarcăm că, în preajma Primului Război Mondial, Asociația Culturală Sebastian Hahn, condusă de către Michael Alberti, a curatoriatic o expoziție, unde 32 de proprietari (căpitanul Deppanschegg, doctorul N. Kuales, procurorul Fritz etc.) au prezentat 169 de covoare și țesături otomane. În timpul conflagrației, covoarele și argintăria au fost transferate temporar la Sibiu și Budapesta (1916–1923), iar în epoca interbelică, parohia dorea chiar să le vîndă pentru sprijinirea materială a renovării lăcașului de cult prin ofertele trimise către Deutsches Museum din München sau negustorilor Egon Hajek, Hans Wühr, Otto Bernheimer și Teodor Tuduc, însă tranzacția a eșuat datorită mării crize economice (1929–1933) și a refuzului parohiei de a le comercializa separat. În septembrie 1944, sașii bistrițeni, aflați sub amenințarea trupelor sovietice, au părăsit orașul,

52 RBis 1903a, p. 3; RBis 1903b, p. 2; RBis 1903c, p. 3; RBis 1903d, p. 2; RBis 1903e, p. 3; RBis 1909, p. 3.

53 V 1903, p. 1.

54 RBis 1906a, p. 4; RBis 1906b, p. 4; RBis 1907, p. 4; RBis 1908, p. 4.

P. T.

Apropiându-se sf. Paști, îmi permit a face atent on. p. t. public din loc și jur la

depozitul meu mare de totfelul de liqueure, dulceațuri etc.

Mai departe aduc la cunoștință, că numai în zilele trecute mi-a sosit marfă proaspătă ca: fructe de sal, orinogi, mândule, alune și castane, apoi multe feluri de zaharicale, parfumerii pentru udă la Paști. Totodată observ, că în prăvălia mea se află de vânzare totfelul de **decalites și marfă de băcănie** pe lângă prețuri ieftine.

Rugând on. public a se convinge, făcând baremi o probă, asigur serviciu prompt și cu atențiune, semnez

J. SCHULLER urmașul lui **NÖSNER**
str. Lemnelor Nr. 7.

Avis. Prin aceasta aduc la cunoștința On. public, că am deschis în Bistrița, piața mare, lângă magistrat o

hală de cafea
cu prăjituri de casă.

l cafea mică	6 cr.	†	Rugând on. public a mă
l „ mare	8 „	†	cerceta, asigur serviciu
l păhar de tea	10 cr.	†	prevenitor și prompt

semnez cu stimă

Ana Titzer.

Prețuri ieftine.

P. T.

Avem onoare a recomanda onor. p. t. public **depozitul bogat de: zahăr l-mă rafinat, specialități de cafea de fabrica cele mai fine; făinuri și totfelul de articole de băcănie** numai de calitate cea mai bună; rum ananas englez veritabil, jamaica, cuba, brasilian și indigen. Cele mai fine mestecături de tea compoziție și în dose.

Cognac, licheruri, vinars de drojdie și silvorii în sticle originale.

Marfă de fer: obiecte pentru culină, cuptoare de încălzit, cuptoare de fier în mare alegere. Aparat electrice pentru signale etc.

Având o preacă îndelungată, suntem în plăcută poziție de a corăspunde tuturor cerințelor onor. noștri mușterii.

Rugând de numărós sucera, semnãm cu stimă

Sziberth Testvérek,
proprietarii firmei KERESZTES M.

1-3

Serviciu prompt și solid.

Petroleni ieftin americani și indigeni.

Nu mai marfă bună.

PORTOCALÉ Paterno veritabile cu câte 3, 4 și 5 cruceri bucata se capătă la **PAOLETTO** (vis-à-vis de hotelul Sahling).

Fig. 8. Reclame cu produse exotice

Sursa: RBis 1906a, p. 4; RBis 1906b, p. 4; RBis 1907, p. 4; RBis 1908, p. 4.

transportând cu camioanele, căruțele și trenurile argintăria într-un butoi de stejar, iar covoarele anatoliene și registrele parohiale „în trei lăzi mari de lemn”. Acestea au ajuns inițial în orașul austriac Ried im Innkreis și la Bayerisches Nationalmuseum din München (1951) pentru ca, în urma discuției dintre directorul general al Germanisches Nationalmuseum din Nurnberg, Ludwig Grote, și decanul regional al Bisericii Evanghelice din Nordul Transilvaniei, Carl Molitoris, să fie transferate definitiv la muzeul din Nurnberg (1952), fiind expuse până astăzi în galeriile *Homeland Memorial*⁵⁵. Totuși, o parte a colecției a rămas până astăzi în Biserica Evanghelică din Bistrița, conținând replicile unor covoare de tipul Ghiordes, Holbein, Lotto, Selendi, transilvănean și Ușak (Fig. 9)⁵⁶.

Dosarul 5 al Fondului *Primăria orașului Bistrița (1766-1939)* conține (printre altele) corespondența lui Matias Jurkovics jr. din Târgu Mureș către magistratul Bistriței (29 aprilie 1913), ștampilată, timbrată și redactată citeț pe fond albastru în limba germană la mașina de scris, prin care solicita să-i acorde firmei sale certificatul pentru comercializarea fructelor exotice pe piața locală (Fig. 10)⁵⁷.

55 Kregeloh 2023a, pp. 217–220; Ionescu, Gaiu 2023, pp. 36–37, 40–42.

56 Gaiu, Duda 2010, p. 58; Ionescu, Gaiu 2023, p. 84.

57 SJBAN, FPOB, 505, f. 5r.

Fig. 9. Replici ale covoarelor anatoliene ale Bisericii Evanghelice din Bistrița.

Sursa: Biserica Evanghelică din Bistrița.

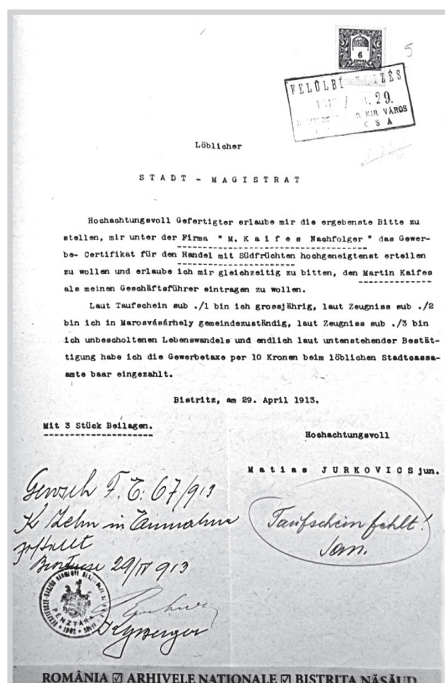

Fig. 10. Corespondența lui Matias Jurkovics jr. către magistratul Bistriței (29 aprilie 1913).

Sursa: SJBAN, FPOB, 505, f. 5r.

Concluzii

Instaurarea Principatului Autonom al Transilvaniei (1541–1699) a reprezentat prilejul perfect și necesar pentru Bistrița de a se contura ca un oraș multicultural și multiethnic, în care influențele și variatele fațete ale identității/alterității orientale s-au resimțit timpuriu și s-au îmbinat armonios cu cele de altă sorginte la nivel comercial, cultural, economic, ecleziastic, militar și socio-politic.

Bogatul patrimoniu (aspri otomani, covoare anatoliene, obiecte din Țara Sfântă), refugierea și integrarea inițială a unor etnii (armeni, evrei), implicarea în diverse conflicte turcești, dar și numeroasele contacte comerciale, militare și politice, ne arată că bistrițenii au cunoscut încă din Evul Mediu alimentele, artefactele, mentalitățile, produsele și veșmintele specifice vieții cotidiene a acestui spațiu exotic. Sprijinirea comunităților orientale sau schimburile comerciale fluctuante, dar înfloritoare, au completat împlinirea acestui deziderat.

Atât documentele de arhivă și izvoarele selectate (articole, circulare bisericești, ediții de documente, fișe de bibliotecă, ilustrații, lucrări, presa vremii, relatări de călătorie, rețete, traduceri literare), cât și prezența unor monumente de factură orientală (cimitirele evreiești, Sinagoga), ne demonstrează că nu doar Bistrița, ci întregul său areal, a continuat pe parcursul modernității să fie interesat de menținerea directă/indirectă a unor raporturi substanțiale cu Orientul Apropiat și Mijlociu, contribuind la receptarea acestui spațiu exotic în rândul transilvănenilor.

Bibliografie

Surse de arhivă

- SJBAN, CPGS Serviciul Județean Bistrița-Năsăud al Arhivelor Naționale, Colecția personală *Grigore Silași, prof. universitar (1898)*, dosar II/17.
- SJBAN, CPIM Serviciul Județean Bistrița-Năsăud al Arhivelor Naționale, Colecția personală *Iulian Marțian (1350-1945)*, dosar 145_39.
- SJBAN, FDRAN Serviciul Județean Bistrița-Năsăud al Arhivelor Naționale, Fond *Districutul românesc autonom al Năsăudului (1861-1876)*, dosar 76/1862.
- SJBAN, FPOB Serviciul Județean Bistrița-Năsăud al Arhivelor Naționale, Fond *Primăria orașului Bistrița (1766-1939)*, dosar 505.
- SJBAN, FVGCR Serviciul Județean Bistrița-Năsăud al Arhivelor Naționale, Fond *Vicariatul Greco-Catolic al Rodnei (1793-1951)*, dosarele 61, 108, 120, 300, 415.

Ediții de documente, lucrări, relatări de călătorie

- Alexandrescu-Dersca Maria Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Mustafa Ali Mehmet, Nicolae Bulgaru *et al.* 1976 Stoicescu, Aurel Decei (coord.), *Călători străini în Țările Române*, vol. VI, București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1976.
- Coșbuc 1885 George Coșbuc, *Pe pământul turcului*, Sibiu: Editura și Tiparul Institutului Tipografic, 1885.

- Coșbuc 1893 George Coșbuc, *Balade și idile*, București: Editura Librăriei Socecu & Comp., 1893.
- Coșbuc 1898 George Coșbuc, *Fire de tort. Versuri*, ediția a II-a, București: Editura „Librăriei Școalelor” C. Sfetea, 1898.
- Coșbuc 1899 George Coșbuc, *Povestea unei corone de oțel. Restatornicirea domniei românești și resboiul nostru pentru neatinare scrisă anume pentru țărănime*, București: Institutul de Arte Grafice Carol Gobl, 1899.
- Coșbuc 1907 George Coșbuc, *Războiul nostru pentru Neatârnavare povestit pe înțelesul tuturor*, edițiunea a V-a, București: Imprimeria și Editura „Librării Școalelor” C. Sfetea, 1907.
- Coșbuc 1914 George Coșbuc, *Cântece de vitejie*, București: Editura și Institutul de Arte Grafice C. Sfetea, 1914.
- Hurmuzaki 1911 Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor. Acte și scrisori din arhivele orașelor ardelene (Bistrița, Brașov, Sibiiu) publicate după copiile Academiei Române de N. Iorga*, vol. XV, partea I, București, 1911.
- Hurmuzaki 1913 Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor. Acte și scrisori din arhivele orașelor ardelene (Bistrița, Brașov, Sibiiu) publicate după copiile Academiei Române de N. Iorga*, vol. XV, partea II, București, 1913.
- Iorga 1899 Nicolae Iorga, *Documente românești din arhivele Bistriței (scrisori domnești și scrisori private)*, vol. I, București: Editura Librăriei Socecu & Comp., 1899.
- RB Zsolt Simon, András Péter Szabó, *Die mittelalterlichen Rechnungsbücher der Stadt Bistritz in Siebenbürgen*, <https://www.ungarisches-institut.de/forschungen/projekte/laufende-projekte/251-die-mittelalterlichen-rechnungsb%C3%BCher-der-stadt-bistritz-in-siebenb%C3%BCrgen-2.html?highlight=WyJiaXN0cml0eiJd>, accesat la 11 decembrie 2024.

Presa vremii

- M 1893 *Minerva*, anulu III, nr. 18, Bistrița: Tipografia Carolu Orendi, 15 (27) Septembrie 1893.
- M 1894a *Minerva*, anulu IV, nr. 9, Bistrița: Tipografia Carolu Orendi, 1/13 Maiu 1894.
- M 1894b *Minerva*, anulu IV, nr. 10, Bistrița: Tipografia Carolu Orendi, 15/27 Maiu 1894.
- MP 1868 *Magazinul Pedagogicu*, tomulu II, Bistrița: Tipariulu ereditiloru lui J. E. Filtsch, 1868.
- RBis 1903a *Revista Bistriței*, anul I, nr. 5, Bistrița: Tipografia A. Baci, 1/14 Februarie 1903.
- RBis 1903b *Revista Bistriței*, anul I, nr. 7, Bistrița: Tipografia A. Baci, 15/28 Februarie 1903.
- RBis 1903c *Revista Bistriței*, anul I, nr. 11, Bistrița: Tipografia A. Baci, 28 Martie n. 1903.
- RBis 1903d *Revista Bistriței*, anul I, nr. 15, Bistrița: Tipografia A. Baci, 25 Aprilie n. 1903.
- RBis 1903e *Revista Bistriței*, anul I, nr. 28, Bistrița: Tipografia A. Baci, 25 Iulie n. 1903.
- RBis 1906a *Revista Bistriței*, anul II, nr. 12, Bistrița: Tipografia G. Matheiu, 7 April (25 Martie) 1906.
- RBis 1906b *Revista Bistriței*, anul II, nr. 45, Bistrița: Tipografia G. Matheiu, 24/11 Novembre 1906.

- RBis 1907 *Revista Bistriței*, anul III, nr. 42, Bistrița: Tipografia G. Matheiu, 16 (3) Novembre 1907.
- RBis 1908 *Revista Bistriței*, anul IV, nr. 8, Bistrița: Tipografia G. Matheiu, 23 Februarie (7 Martie) 1908.
- RBis 1909 *Revista Bistriței*, anul V, nr. 16, Bistrița: Tipografia G. Matheiu, 18 Aprilie (1 Maiu) 1909.
- RI 1898 *Revista Ilustrată*, anul I, nr. 3-4, Bistrița: Tipografia Carol Csallner, Martie-Aprilie 1898.
- RI 1899a *Revista Ilustrată*, anul II, nr. 1, Bistrița: Tipografia Carol Csallner, Ianuarie 1899.
- RI 1899b *Revista Ilustrată*, anul II, nr. 2, Bistrița: Tipografia Carol Csallner, Februarie 1899.
- RI 1901a *Revista Ilustrată*, anul IV, nr. 2, Șoimuș: 15 Ianuar 1901.
- RI 1901b *Revista Ilustrată*, anul IV, nr. 4, Șoimuș: 15 Februar 1901.
- RI 1901c *Revista Ilustrată*, anul IV, nr. 9, Bistrița: Tipografia A. Baci, 1 Maiu 1901.
- RI 1901d *Revista Ilustrată*, anul IV, nr. 11, Șoimuș: 1 Iunie 1901.
- RI 1901e *Revista Ilustrată*, anul IV, nr. 15, Bistrița: Tipografia A. Baci, 1 August v. 1901.
- RI 1901f *Revista Ilustrată*, anul IV, nr. 17, Bistrița: Tipografia A. Baci, 1 Septembrie v. 1901.
- RI 1901g *Revista Ilustrată*, anul IV, nr. 18, Bistrița: Tipografia A. Baci, 15 Septembrie v. 1901.
- RI 1901h *Revista Ilustrată*, anul IV, nr. 19, Bistrița: Tipografia A. Baci, 1 Octombrie v. 1901.
- RI 1901i *Revista Ilustrată*, anul IV, nr. 21, Bistrița: Tipografia A. Baci, 1 Novembre v. 1901.
- RI 1901j *Revista Ilustrată*, anul IV, nr. 22, Bistrița: Tipografia A. Baci, 15 Novembre v. 1901.
- RI 1901k *Revista Ilustrată*, anul IV, nr. 23-24, Bistrița: Tipografia A. Baci, 15 Decembrie v. 1901.
- RI 1902a *Revista Ilustrată*, anul V, nr. 17, Bistrița: Tipografia A. Baci, 1 Septembrie v. 1902.
- RI 1902b *Revista Ilustrată*, anul V, nr. 20, Bistrița: Tipografia A. Baci, 15 Octombrie v. 1902.
- RI 1902c *Revista Ilustrată*, anul V, nr. 21, Bistrița: Tipografia A. Baci, 1 Novembre v. 1902.
- ȘR 1880a *Școla Română*, anul IV, nr. 1, Bistrița: Tipografi'a lui Teodoru Botschar, 1 Aprilie 1880.
- ȘR 1880b *Școla Română*, anul IV, nr. 2, , Bistrița: Tipografi'a ereditiloru după J. E. Filtsch, 8 Aprilie 1880.
- ȘR 1891 *Școla Română*, anul V, nr. 17, Năsăud: 18 Iunie v. 1891.
- V 1903 *Voința*, anul I, nr. 2, Bistrița: Tipografia Carol Csallner, 14/1 Noembrie 1903.

Literatură secundară

- Alessi, Popu 1878 A. P. Alessi, Massimu Popu, *Resbelulu orientale illustratu*, Graz: Editur'a lui Paul Cieslar, 1878.
- Andrei 2006 Mirela Andrei, *La granița Imperiului. Vicariatul Greco-Catolic al Rodnei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, Cluj-Napoca: Editura Argonaut, 2006.
- Armer et al. 2022 Stephanie Armer, Eva Hanke, Anja Kregeloh, „Rugs as Transottoman Commodities: The History of a Rug from Uşak”, în vol. Arkadiusz Blaszczyk, Robert Born, Florian Riedler (eds.), *Transottoman Matters. Objects Moving through Time, Space, and Meaning*, Göttingen: V&R unipress, 2022, pp. 219–271.

- Bocșan 2013 Nicolae Bocșan, „Grigore Silași – primul profesor de limbă și literatură română la Universitatea Ferenc Jozsef din Cluj”, în vol. Batiz Enikő, Nagy László, Soós Anna (szerkesztők/editori), *140 éves a kolozsvári magyar nyelvű egyetemi oktatás. 140 de ani de învățământ universitar în limba maghiară*, Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2013, pp. 25–33.
- Bolovan, Onofreiu 2003 Ioan Bolovan, Adrian Onofreiu, *Revoluția de la 1848-1849 în zona Regimentului Grăniceresc Năsăudean. Contribuții istorice și demografice*, Cluj-Napoca: Editura Argonaut, 2003.
- Constantinescu 1978 Radu Constantinescu, *Moldova și Transilvania în vremea lui Petru Rareș. Relații politice și militare (1527-1546)*, București, 1978.
- Dan, Goldenberg 1964 M. Dan, S. Goldenberg, „Bistrița în secolul al XVI-lea și relațiile ei comerciale cu Moldova”, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Series Historia*, fasc. 2, Cluj, 1964, pp. 23–83.
- Dincă 2020 Adinel C. Dincă, „Churchwardens and their Accounts in Transylvania, Fourteenth to Sixteenth Centuries: A Preliminary Assessment”, în vol. Ionuț Epurescu-Pascovici (editor), *Accounts and Accountability in Late Medieval Europe: Records, Procedures, and Socio-Political Impact*, Turnhout: Brepols, 2020, pp. 273–303.
- Dincă 2022 Adinel C. Dincă, „Comunitatea laică și parohia în Jelna la 1500: între micro-istorie și micro-sociologie”, în *Revista Bistriței*, XXXVI/2022, Bistrița, pp. 156–177.
- Gaiu 2021 Corneliu Gaiu, *Viile și vinul din podgoria Lechința*, Bistrița: Editura Nosa Nostra, 2021.
- Gaiu, Duda 2008 Corneliu Gaiu, Vasile Duda, *Topografia monumentelor din municipiul Bistrița. Centrul istoric*, vol. I, Cluj-Napoca: Editura Accent, 2008.
- Gaiu, Duda 2010 Corneliu Gaiu, Vasile Duda, *Biserica Evanghelică C. A. din Bistrița*, Cluj-Napoca: Editura Eikon, 2010.
- Gaiu, Duda 2015 Corneliu Gaiu, Vasile Duda, *Topografia monumentelor din municipiul Bistrița*, vol. II, cu o prefață de Nicolae Sabău, Bistrița: Editura Nosa Nostra, 2015.
- Găzdac 1977 Grigore Găzdac, „Năsăudenii și Războiul pentru independența din 1877”, în *Arhiva Someșană*, IV (31), Năsăud, 1977, pp. 56–78.
- Georgiță 2005 Mihai Georgiță, „Încă o istorie a regimentului de graniță de la Năsăud (2)”, în *Arhiva Someșană*, seria a III-a, IV, 2005, pp. 323–360.
- Ghițan 1972 Teodor Ghițan, „Expulzarea populației armenesti din Bistrița cu ocazia epidemiei de ciumă din 1712”, în *File de istorie*, Bistrița, 1972, pp. 117–127.
- Ionescu, Gaiu 2023 Stefano Ionescu, Corneliu Gaiu, *Covoarele orientale ale Bisericii Evanghelice C. A. Bistrița. Orientteppiche der evangelischen Kirche A. B. in Bistritz*, Bistrița: Editura Nosa Nostra, 2023.
- Kregeloh 2023a Anja Kregeloh, „Kulturgüter der Evangelischen Stadtkirche A.B. in Bistritz/Bistrița. Cultural Heritage of the Protestant Church of the Augsburg Confession in Bistritz/Bistrița”, în *Horizonte/Horizons. Geschichte und Zukunft der Migration/Histories and Futures of Migration*, Nürnberg: Verlag des Germanischen Nationalmuseums, 2023, pp. 214–221.

- Kregeloh 2023b Anja Kregeloh (Hrsg.), *Anatolische Teppiche aus Bistritz/Bistrița. Die Sammlung der Evangelischen Stadtkirche A. B. im Germanischen Nationalmuseum*, Nürnberg: Verlag des Germanischen Nationalmuseums, 2023.
- Marțian, Marțian 1977 Veturia Marțian, Ironim Marțian, „Războiul pentru independență și Năsăudenii”, în *Arhiva Someșană*, IV (31), 1977, pp. 108–114.
- Marțian, Seni 1997 Ironim Marțian, Ioan Seni, „Grigore Silași și ASTRA”, în *Studii și cercetări etnoculturale*, vol. III, 1997, pp. 127–130.
- Mitu 2004 Sorin Mitu, „Mobilizare politică și naționalism la Năsăud, în vara lui 1848”, în *Arhiva Someșană*, seria a III-a, III, 2004, pp. 29–49.
- Nagy 2021 Kornél Nagy, *The Church-Union of the Armenians in Transylvania (1685-1715)*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2021.
- Oberlander-Tărnoveanu, Rădulescu 1994 Ernest Oberlander-Tărnoveanu, Gabriela Rădulescu, „Al doilea tezaur de la Șieu (notă preliminară)”, în *Revista Bistriței*, vol. VIII/ 1994, pp. 83–96.
- Onofreiu, Sigmirean 2019 Adrian Onofreiu, Ioan Sigmirean, *Istoria județului Bistrița-Năsăud. Compendiu*, prefață de prof. univ. dr. Ioan Bolovan, Cluj-Napoca: Editura Argonaut, 2019.
- Pakucs-Willcocks 2018 Mária Pakucs-Willcocks, „Transylvanian Civic Sumptuary Laws in the Early Modern Period: Preliminary Observations”, în *Revista Istorică*, tom XXIX, nr. 1–2, 2018, pp. 55–73.
- Părvulescu, Boatcă 2022 Anca Părvulescu, Manuela Boatcă, *Creolizing the Modern. Transylvania Across Empires*, Ithaca-London: Cornell University Press, 2022.
- Pintea 2019 Ioan Pintea (coord.), *Monumente funerare evreiești din județul Bistrița-Năsăud. Album*, ediție alcătuită de Ioan Pintea, Cluj-Napoca: Editura Mega, 2019.
- Pop 2004 Aurelia Pop, „Evoluția comunității evreiești din Bistrița-Năsăud în perioada 1880-1945”, în *Arhiva Someșană*, seria a III-a, III, 2004, pp. 257–265.
- Simon 2016–2017 Zsolt Simon, „Vigesima din Bistrița în Evul Mediu”, în *Revista Bistriței*, nr. XXX-XXXI / 2016–2017, pp. 115–120.
- Szabo 2013 András Péter Szabo, „Az erdelyi fejedelmi udvar besztercei latogatasai (The visits of Transylvanian princely court in Bistrița)”, în *Urbs*, nr. 8, 2013, pp. 129–165.
- Szabo 2015 András Péter Szabo, „A besztercei levéltár jegyzékei az erdelyi fejedelmi udvarról (1636-1659) (Bistrița archive lists from the Transylvanian princely court (1636-1659))”, în *Lymbus*, 2015, pp. 67–122.

Oameni, fapte și... ceva istorie din Bârgău în documentele juridice din a doua jumătate a secolului XIX

Prof. dr. Adrian ONOFREIU

Serviciul Județean al Arhivelor Naționale
Bistrița-Năsăud
adrianonofreiu@yahoo.com

Rezumat. Autorul prezintă un set de documente provenite de la o autoritate de primă instanță —Judecătoria singulară a cercului Bârgău—din perioada Districtului Năsăud (1861–1876). Acestea oferă o imagine mai veridică atât în registrul evenimential local, dar și în cel mai larg general transilvănean, a faptelor și întâmplărilor din trecutul apropiat întocmirii documentelor, încă prezent în memoria colectivă, cu referire la „viforoșii” ani 1848–1849. Fapt de altfel explicabil prin obligația actanților de a „spune adevărul” dar și multe altele în plus, deoarece veneau cu sufletul întreg și deschis, la împărțirea dreptății. Dovadă și îndemn pentru aprofundarea în continuare a cercetărilor susținute de astfel de mărturii documentare.

Cuvinte cheie: Bârgău (zona), Judecătoria Singulară, Districtul Năsăud, Revoluția de la 1848–1849.

People, Facts and... Some History from Bârgău in Legal Documents in the Second Half of the 19th Century

Abstract. The author presents a set of documents originated from an authority of the first instance —“*Judecătoria singulară a cercului Bârgău*”—from the period of the Năsăud District (1861–1876). The documents provide a more truthful image, both in the local events register and in the more general Transylvanian one, of the facts and events of the past close to the time when the documents were drawn up, still present in the collective memory, concerning the turbulent years 1848–1849. This fact is also explicable by the obligation of the actants to ‘tell the truth’ and much more besides, as they came with a whole and open heart to share justice—proof and encouragement for further research supported by such documentary testimonies.

Keywords: Bârgău (area), Singular Court, Năsăud District, 1848–1849 Revolution.

Militarizarea Văii Bârgăului în anul 1783 a avut drept consecință principală includerea localităților de aici în sistemul confiniar transilvănean, în cadrul Regimentului II de graniță cu reședința la Năsăud. Iar secolul care a urmat a definit marcant și aici un model comportamental, reținut în posteritate ca *mentalitatea grănicerească*. A fost resuscitat acest model atitudinal în perioada existenței Districtului Năsăud (1861–1876), entitate administrativă a românilor de aici care s-a suprapus peste teritoriul fostei zone militarizate¹.

Între alte instituții specifice create aici, au fost cele din domeniul justiției. Organizată cu puternice tușee de specificități locale, structura și funcționarea justiției a avut evoluții și particularități aparte, situate totuși, în cadrul general al sistemului juridic monarhic habsburgic.

După o primă perioadă, cea a liberalismului (1861–1865), a fost încheiat *Außgleich*-ul —compromisul austro-ungar, receptat mai târziu ca înțelegere dualistă. Noua orientare a politici budapestane de integrare a Transilvaniei în cadrul Ungariei a avut efecte și în justiție. Prin Ordonanța Cancelariei Aulice Transilvane nr. 269 din 21 martie 1866 s-au stabilit regulile generale „despre tratarea treburilor personale și administrative a sedriilor generale și instanțelor subordonate”, care s-au aplicat până în anul 1867. În acest an, în cadrul ședințelor Congregației Districtului Năsăud din 5–10 august s-au luat măsuri importante privind organizarea și funcționarea justiției. După ce s-a enunțat ca propunere înființarea a trei instanțe, respectiv, judecătorii singulare—denumite în epocă expozituri judecătorești — la Monor, Prundu Bârgăului și Rodna, în ședința din 10 august 1867 s-a concluzionat înființarea lor. Dacă până la această dată funcționarii erau aleși, prin votul majorității dietei budapestane s-a luat acest drept de la organele administrative și s-a dat guvernului care a creat, prin o serie de legi consecutive adoptate între anii 1869–1871, un set de reglementări, toate cu scopul de a defini cadrul de organizare și funcționarea unitară a justiției pe teritoriul Ungariei și, implicit, al Transilvaniei.

Judecătorii regale cercuale aveau unul sau mai mulți judecători care, în cauzele repartizate, judecau independent. Erau instanțe de fond care judecau cauze civile, cauze nelitigioase și cauze penale date lor în competență, care exercitau în raza lor de activitate atribuții de *urmărire penală* și care puteau da o pedeapsă corecțională de maxim 6 luni. Forul de apel superior era tribunalul în raza căruia își desfășurau activitatea². În categoria cauzelor penale au fost soluționate abaterile referitoare la maltratări, vătămări de onoare, furt, speculă, *violență publică*, *crima de les-majestate*, abateri contra securității publice.

În acest context istoric, documentele pe care le prezentăm în continuare ne introduc și ne descriu nu doar elementele constitutive și etapele întocmirii unui dosar penal, dar ne oferă nebanuite satisfacții în procesul sinuos de reconstituire a trecutului. Debutat —conform încadrării—ca un dosar întocmit „despre cercetarea penală pendentă la Judecătoria singulară, ca inchizitoare a Borgoului în contra făptuitorilor necunoscuți

1 Onofreiu 2010.

2 Pe larg, *Idem*, pp. 167–171.

pentru crima vătămării grele trupești patrate³ asupra lui Gombos Sándor din Tihuța”, dosarul conține ca documente: visu-report/opinia medicală după cercetarea în amănunt a celui vătămat, apoi, protocoale „suscepte prin comisiunea Judecătoriei inchizitorii a Borgoului în cercetarea penală contra făptuitorilor încă necunoscuți pentru crima vătămării grele trupești patrată asupra lui Gombos Sándor din Tihuța”, dresate în cadrul interogatoriilor celor care au fost de față: vătămatul, Gombos Sándor, magistrul de poștă în Tihuța, Turcsa Sándor și Grigore Vescan, ambii militari într-o subunitate din Regimentul 15 Niederlander cantonată la Tihuța, Sajo Svhwitkes, crâșmarul din „ospătăria” locală—unde s-a petrecut incidentul—Gersch Rothbarth, învățător, Ioan Dologa, cantor bisericesc în Tiha Bârgăului, Simion Pop, adjunct la Oficiul procesual/cercul din Prundu Bârgăului. Pătrundem astfel în faza inițială a unui dosar penal, acela de începere a urmăririi penale. Documentele conțin, conform unui formular cadru tipărit, următoarele întrebări: date generale despre cel interogat (nume, prenume, vârsta, locul nașterii, religia, dacă este căsătorit, declarația proprie că nu are cazier), apoi, asumarea faptului că îi este cunoscut motivul interogatoriului, relatarea în detaliu a faptelor—așa cum consideră că s-au întâmplat - și asumarea sub semnătură a corectitudinii consemnării celor expuse, în protocol.

Răsfoind conținutul documentelor putem formula și evaluări. În primul rând, actul medical întocmit de cei doi specialiști în domeniu, fizicul districtual Ștefan Pop⁴ și chirurgul Johann Manschütz⁵ epatează prin meticulozitatea elementelor descriptive—specifice, de altfel, unui asemenea document medical—în care abundă termeni de specialitate general valabili în domeniu, ceea ce face dovada calificării lor și, întregeste opțiunile factorilor decizionali ai Districtului Năsăud și în acest domeniu.

Pătrunzând apoi în „miezul” cauzei, aflăm din textul protocoalelor că, pornind de la prezumarea unui act de violență—încadrat în categorie gravă, prin consecințe cea a vătămării grele trupești—cei interogați descriu în amănunt, fiecare după propria participare, faptele. Decelăm astfel cauza declanșatoare a acesteia—veche și mereu prezentă—consumul de alcool. La fel de evident este și rezultatul, pierderea capacității de control a celui abuzat, care pe acest fond, nu-și mai aduce aminte decât selectiv—prin prisma propriului interes, după

3 Aici, cu sensul de comisă.

4 Medic șef al Districtului Năsăud, cu studii superioare de specialitate la Viena. Avea ca îndatorire principală „de a se îngriji despre starea sanitară din District” și era referent ordinar „în toate afacerile ce se țin de raionul/domeniul acesta”. Purta evidența despre moașe și chirurghi, care-i erau subordonați conform „Statutu despre organizarea Districtului Năsăudului în sensul articolului de lege XLII ex. 1870”, *apud* Lupșan, Onofreiu 2003, doc. 87, §§. 29-30, p. 467.

5 Chirurg districtual; aici, cu sensul de specialist în domeniu, cu studii făcute în provincie. Chirurgii „sunt datori a se îngriji despre starea sanitară și a da tot ajutorul recerut în cazuri de morburii”. Erau datori a „da ascultare provocărilor juzilor procesuali în afaceri publice și a călători, din timp în timp în toate comunele, care sunt avizate îngrijirii lor. Raportul lor se așterne totdeauna prin fizicul districtual la vice-căpitan”. Erau datori a „face în comunele lor vizitarea de morți”; *Idem*, §§. 32-33, p. 468.

„trezire”, în ancheta protocolară—despre manifestările lui atitudinale. În schimb, depozițiile atanților, ca martori, ne introduc într-o lume aparte.

Aflăm astfel din relatările celor doi militari—constrânși de statutul lor și poate sub sceptrul pedepsei mai grave cauzată de poziția lor oficială—faptul că scandalul care a declanșat conflictul avea rădăcini în trecutul apropiat al zonei. La alegația reținută din mărturiile lor, de vătămare a persoanei sacrosante a împăratului din partea celui vătămat, se adaugă și motivațiile comiterii faptei. Aceasta s-a datorat „aducerii aminte” în creierii îmbibați cu alcool a celui care se declara parte vătămată, a evenimentelor viforoșilor ani 1848–1849 din zonă.

Astfel, ne întoarcem în timp și reevaluăm, din perspectivă istorică, fapte și întâmplări din trecutul apropiat întocmirii documentelor, încă prezente în memoria colectivă. Cu atât mai mult cu cât unul din cei interogați participase activ la evenimente, fiind chiar decorat după încheierea conflictului.

Este interesant de constatat cum relatările despre acesta, în mărturiile celor doi militari, s-au „blocat” la nivel etnic; de aceea, este relevantă în context aserțiunea citată referitoare la expresia posibilei victime, care reflectă un model atitudinal pentru cei care în anii 1848-1849 și-au asumat statutul de eliberatori ai popoarelor—inclusiv din Transilvania—dar care au fost receptați de autoritățile imperiale drept „insurgenți”. Evenimentele revoluționare din acei ani au marcat profund viitorul comunităților de aici, dovadă „prezența” acestora în mentalul locuitorilor, la aproape un secol de la desfășurarea lor. Cum la fel de dense sunt informațiile despre statutul micului cătun din pasul Tihuța, unde exista o stație poștală, pe drumul imperial spre Bucovina, alături de o ospătărie, ambele deservite de oameni aparținând unui melanj etnic străin locurilor, sau despre existența unor formațiuni militare imperiale, cu scop de pază a frontierei provinciale cu Bucovina.

Toate acestea sunt augmentate cu elemente conținute în cuprinsul documentelor: expresii vechi, regionalisme, unități de măsură în vigoare atunci⁶, termeni tehnici sau chiar unele expresii preluate dintr-un trecut considerat până nu demult—în proximitatea faptelor—măreț și pentru românii de aici.

În acest mod, documentele unei autorități de primă instanță în justiție oferă o perspectivă mult mai complexă decât ar lăsa să se întrevadă conținutul lapidar al formulei de înregistrate a dosarului de cauză. Și, poate, mărturiile celor doi militari au determinat decizia judecătorească bângăuane din 27 mai 1871 de a considera încheiate cercetările și a înainta dosarul spre soluționare la instanța de gradul II competentă, Sedria Generală a Districtului Năsăud.

Pentru a susține unele din faptele descrise am apelat la revigorarea memoriei istorice, cu deosebire prin extensiunea unor documente referitoare la construirea drumului imperial

6 Au fost înlocuite prin introducerea așa numitului „sistemu metric”, în anul 1875; pentru detalii, *Instrucțiuni despre măsuria metrică*, Budapesta, 1874; Popu 1875.

pe Valea Bârgăului, la consecințele asupra dezvoltării zonei și la evenimentele remarcabile, de grele încercări, pentru locuitorii de aici, derulate în intervalul 1848–1849. De asemenea, am intervenit în note de subsol pentru a explica noțiuni, termeni, unități de măsură toate, caduce astăzi sau pentru a detalia unele aspecte, inclusiv prin referințe bibliografice suplimentare.

Documentele au fost ordonate cronologic, în funcție de poziționarea lor în dosarul cauzei și numerotate cu cifre arabe. La final am plasat anexa care relatează fragmente locale din evenimentele anilor 1848–1849, provenită dintr-o sursă externă dosarului de instanță⁷. Toate documentele au ca referință de identificare dosarul cauzei⁸.

În acest mod am căutat să realizăm un „întreg” al unor fapte și întâmplări din arealul geografic bârgăuan, ca una din cele mai frumoase povești—paradigmă pentru *magistra vitae*, consemnată și păstrată pentru mulți, surprinzător—în documente create de instituția care a trecut astfel, vizionar, dincolo de obturarea funcției vizuale și balanța care-i definesc, simbolic, imparțialitatea.

Fapt de altfel explicabil prin obligația actanților de a „spune adevărul” dar—am adăuga noi—și multe altele în plus, deoarece veneau cu sufletul întreg și deschis, la împărțirea dreptății. Dovadă și îndemn, sperăm noi, pentru aprofundarea în continuare a cercetărilor susținute de astfel de mărturii documentare⁹, mai ales acolo unde vrednicia unor devotați slujitori ai arhivelor a salvat de la neuitare și a transmis posterității astfel de izvoare istorice.

7 Trimiterea de la finalul documentului întărește valoarea manuscriselor șimoniene; și în aceste fragmente sunt permanent invocate documente emise de diferitele structuri ale regimentului de graniță năsăudean în anii ce au urmat revoluției, care probau dreptatea cauzei lor, pe care autorul le-a consultat și care, din păcate, nu s-au păstrat decât în fragmentele consemnate în studiile pe care le-a realizat; și acestea, răvășite și însușite în mare parte, de epigoni năsăudeni sau de... aiurea!

8 Păstrat la Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Bistrița-Năsăud (în continuare ANBN), fond *Sedria Generală a Districtului Năsăud (în continuare SGDN)*, ff. 1-28.

9 Vezi cu titlu de exemplu, Onofreiu, 2017, care conține asemenea genuri de documente elaborate de Sedria Generală a Districtului Năsăud, și capitolul *Justiția*, la Onofreiu, 2010, pp. 155–212 și anexele 1-7, pp. 319–333.

1.

Protocol

Tihuța, în 31 martie 1871

Susceptut 17-18. prin comisiunea Judecătoriei Singulare, ca inchizitoare, a Borgoului în cercetarea penală în contra făptuitorilor necunoscuți pentru crimea vătămării grele trupești patrate asupra lui Gombos Sándor din Tihuța.

De față:

Din partea judecătoriei: Dănilă Lica, asesor, ca jude inchizitor; Nicolau Tamasiu, cancelist, ca actuant¹⁰.

Ca pricepători de obiect: Dr. Ștefan Pop, fizic districtual; Johann Manschütz, chirurg districtual.

În urma dispozițiunii Judecătoriei dtto. 28 martie 1871, nr. 53/crim., ieșind comisiunea judecătorească dimpreună cu pricepătorii de obiect sus însemnați în prediu¹¹ Tihuța și

¹⁰ Aici, cu sensul de grefier.

¹¹ Cătun. „Un prediu în cercul Borgoului din cercul (cercul, n.n.) inferior al comitatului Doboca, care (prediu) e colonizat prin clăirea drumului nou cu casa de poștă și de ospătărie, duse acolo de la Iliuța, apoi cu alte câteva locuințe a supraveghetorilor de lucru, e locuită de români. Aici este un schimb de poștă între Borgo Prund și Poiana Stampei, care se află în cercul galițian din Bucovina. E încorporată în parohia catolică (greco-catolică, n.n.) din Bistrița, ca o filială”; *apud* Mureșan *et al.* 2007, p. 183. Drumul cel nou, denumit astfel aici de Nestor Șimon s-a construit ca o alternativă la cel vechi de pe Valea Rodnei, care „începea de la podul de la Beclean, trece pe partea dreaptă a Someșului în sus, până la Rodna Veche și de acolo, pe la Rodna Nouă (azi Șanț, n.n.) Cucureasa, mai târziu peste Rotunda, în Valea Bistriții Aurii, unde se împreună cu drumul de țară Sighet-Bucovina”; *apud*: Onofreiu, 2012, p. 265. Încă din anul 1781 se proiectase facerea unui drum durabil și bun, care e mai cu scop decât cel pe la Rodna. Printre avantaje era enumerată și posibilitatea de a se face „vreo colonizare și ridica unele ospătării, în depărtare de câte ¼ și ½ oră, pentru folosul călătorilor”. Proiectul a debutat în 1786, în mandatul colonelului Enzenber și domnia împăratului Iosif II și s-a finalizat în timpul domniei împăratului Francisc Iosif. Începute în anul 1812, lucrările au fost finalizate la data de 14 mai 1820, iar s-a la 14 august 1820 s-a deschis circulației publice. Inscripția inaugurală preciza: „Calea/drumul lui Francisc (Franzes Straße). Construită între anii 1812-182, în timpul gloriosului împărat Francisc I, Principe al Transilvaniei; guvernator al provinciei, George Banffy; Executat sub conducerea colonelului Antonio a Dóczy, și a comisarului primar Samuil ab. Ujfalvy”. După vorbirea protocolară a rectorului Școlii piariștilor din Bistrița, Anton Horvath, care a citit inscripția de pe tablă, s-au pus „deosebite monede de argint, apoi, table, a fost înziduită și această festivitate s-a încheiat prin pușcături de piua”; *Idem*, pp. 272–273. Precizări importate a lăsat posterității Ilarion Bosga. „Teritoriul l-a desemnat Vasile Mureșan, căruia îi era cunoscut locul prin păduri, fiindcă avea plai pe apă la poiana sa din Dealul Tihuța. Se mai amintește că, conducător la edificarea drumului nou din Tihuța a fost un anumit Ujfalvy, din o familie aristocrată din Cățcău. Portofoliul pentru plată îl aducea un anume Lani din Bistrița. Supraveghetor peste lucrări erau groful Adam și căpitanul Smisk. *Lucrul îl prestau numai iobagi români de la țară, care erau adstânși, după mandatul dat fiecărui nobil* (nemeș). Fiecare nobil avea câte o stațiune. Pe lângă acest drum,

mergând aci la locuința vătămatului Gombos Sándor, magistrat poștal, pe acesta l-a aflat zăcând în pat. După ce pricepătorii de obiect se făcură atenți la jurământul ca atare depus, aceștia cercetând pe vătămat, dau la protocol următorul

Visu report¹²

Vizitatul cu numele Gombos Sándor, în etate de 45 ani, de constituțiune, dealmintrelea bună trupească și bine nutrit¹³.

Pe trupul lui se văd următoarele urme de maltratare:

1. Rădăcina nasului, dimpreună cu nasul întreg tare umflat, în urma unei contuziuni, prin care contuziune s-a cauzat una julitură cutanea¹⁴ în lungime de 2 policar¹⁵ pe dosul nasului, în lățime de zece linii¹⁶, de formă neregulară; această julitură este de prezent prefăcută în una crustă groasă de culoare neagră, sub care crustă este format exudat¹⁷ puroios.

2. Ochiul drept inflammat, mai cu seamă palpebria¹⁸ superioară umflată din cauza unui extravasat de sânge¹⁹ și inflamată pe arcul zigomatic și pe unghiul din afară a fisurii orbitale până pe osul temporal sunt mai multe contuziuni insulare în părțile moi; unele din aceste contuziuni sunt deja prefăcute în cruste, altele se vor prefăce în rane și altele sunt pornite spre resorbire.

3. Deasupra ochiului drept, pe frunte, asemenea se vede iarăși una contuziune în părțile moi, fiind epidermul prefăcut în beșici.

4. De partea dreaptă, pe osul occipital se vede una pată în piele de culoare vânăt-galbenă, care este rezidul unei extravasări de contuziune deja resorbit.

5. Pe dosul mânei drepte, mai multe julturi de contuziune în piele, care julturi sunt prefăcute în coaste negre.

6. Pe spate, corespunzător inserțiunii vertebrale a coastelor 9, 10, 11, de partea dreaptă una umflătură, peste care pielea este vânăt-galbenă; această umflătură este tare dureroasă simțitoare.

Vizitatul se plânge de dureri intensive de cap și, totuna dată, de junghiuri în partea dreaptă a pieptului, împreunate cu tusă și concomitate²⁰ de friguri, stând frecvența pulsului

până în anul 1914 se vedeau table de piatră cu insignele respectivului nobil care a făcut drumul și podurile”; *Idem*, p. 273, nota 267; vezi și Buta, Onofreiu 2010, doc. 1, pp. 88–89.

12 În epocă, cu sensul de părere medicală; modern, certificat medical constatator, eliberat de serviciul de medicină legală.

13 Hrănit.

14 Corect, cutanee, cu sensul de leziune cutanată.

15 1 policar = 0,027 m; 0,054 m, echivalent cu aprox. 5,4 cm.

16 1 cm = 4 ½ linii; deci, aprox. 2,4 cm.

17 Aici, cu sensul de lichid bogat în albumină, hemoragic, ieșit din vasele sangvine, limfatice sau din țesuturi, în urma intervenției unui factor traumatic.

18 Pleoapa.

19 Cheag de sânge.

20 Însoțite; ca efect secundar.

la 92; tot una dată spune că în zilele trecute a vomit foarte des, cu care ocaziune a avut dureri însemnate.

Cercându-se cu de-amănuntul, se află plămâna dreaptă catharalică²¹ și se poate erui²² una sub-inflamațiune pleuretică parțială.

Nefiind alte-celea de observat, protocolul s-a închis și subscriș.

2.

Protocol²³

Tihuța, 31 martie 1871

Susceput prin comisia Judecătorei Singulari ca inchișitoare a Borogoului în cercetarea penală în contra făptuitorilor încă necunoscuți, pentru crima vătămării grele trupești patrate asupra lui Gombos Sándor.

De față, subscrișii

Ieșind comisiunea judecătorească în prediul Tihuța spre vizitarea vătămatului prin medici, cu această ocaziune se făcură atent la spunerea adevărului și apoi, despre faptă se întreabă la protocol, precum urmează:

Generale: naționale: Mă numesc Gombos Sándor, născut în Sărmășel, comitatul Colosului²⁴, locuiesc în Tihuța, de 46 ani de bătrân, de religiune reformată, căsătorit, tată la trei prunci, proprietar și magistrul de poștă în Tihuța, judicialiter nepătat²⁵, cauza întrebării protocolare îmi este cunoscută.

Speciale: În 25 martie a. c., a fost la mine un cunoscut al meu cu numele Kutta din Bucovina la prânz; aci, după prânz, am beut puțin vinars acasă și după aceea ne-am dus cu el în ospătăria de aici, unde iarăși cu numitul cunoscut am beut laolaltă vin.

Mai târziu a venit ginerele lui cu numele Pflagner, magistrul de drum, apoi Ioan Dologa din B-Tiha, un căprar²⁶ detașat aci în Tihuța la barăcile militare, mie cu numele necunoscut; au mai fost aci ospătarul Saja Schwitker, adjunctul de la oficiul procesual²⁷ Simion Pop, Alesandru Ilieșiu din Tihuța. Sosind aceștia aci am mai luat vin și am beut mult laolaltă, așa cât, eram beat.

Într-un timp mi-aduc aminte că am trimis acasă să-mi aducă și mi-au adus niște friptură, dar, mâncata-am sau nu și dacă e, unde, nu știu, că m-am îmbătat rău, și aicea știu, că cu Dologa am disputat despre timpul din anul '848, dar ce am vorbit, și ce a fost disputa, nu

21 Cu purgație.

22 Bănuș; aici, cu sensul de a diagnostica.

23 Prezentat în copie, în urma dispoziției judeului inchișitor din 07.04.1871, pentru „crima vătămării de Majestate”.

24 Clujului.

25 Fără cazier.

26 Caporal.

27 Entitate administrativă, echivalentă cu plasa din perioada interbelică.

știu, nici aceea nu știu că, cunoscutul meu Kutta, dusus-a din ospătărie și, dacă e, când? Mi-aduc aminte că, cam la 4 ore, când încă nu eram tare beat, a venit deliginaul²⁸ din Bucovina și atunci eu am venit din ospătărie acasă și am expediat poșta, după care apoi m-am dus iarăși în ospătărie și după aceasta s-a început beutul din gros, de eu m-am îmbătat.

După miezul nopții – după cum mi-a spus ospătarul Saja Switker – când la 2 ore am voit să vin acasă, deci lăsând pe ceilalți în casa crâșmei, unde am beut cântând (însă nu știu rămas-au toți acolo, sau nu) mi-aduc aminte ca prin vis, că am auzit pe cineva în tinda ospătăriei, prin întuneric șoptind; eu m-am dus mai departe și, mergând pe drumul către casă, asemenea numai ca prin vis, mi-aduc aminte că una cătană mi-a stat în cale și a zis să-i dau drumul, eu m-am și dat în lături și atunci, m-a prins nu știu cine de dinapoi, m-a împins jos și, eu de atunci, alte cele nu știu nimic de mine, fără atâta, că m-au lovit în spate și pe unde au apucat; îmi pare că am auzit zicând și aceea: „lăsați-l, că acum îi va fi destul”; după ton mi se pare să o fi zis aceasta Ioan Dologa, dar de cu bună seamă nu știu, pentru că am fost beat.

Atâta mai am să aștern că în ziua următoare, Saja Switer a zis către mine că, dacă va fi întrebat la judecătorie și va trebui să pună jurământul, atunci dânsul va spune cine m-a bătut, dar mie nu-mi va spune, pentru că dânsul cu ei are a trăi.

Mă rog, dacă s-ar afla făptorii, să se pedepsească după lege și să se judece a-mi rebonifica dauna cauzată prin bătaia pe care o voi specifica mai târziu.

Dacă s-ar afla făptorii și s-ar ține pertractare finală, la aceea voiesc a fi de față.

După prelegere, spusele mele sunt drept luate la protocol; s.s. Gondos.

Încheiat și subscris cu adăugire că, fiind la judecătoria aceasta pendente²⁹ în contra deponentului cercetarea pentru crima vătămării de Majestate, s-a lăsat din precauțiune, nepurat³⁰.

3.

Protocol

Borgo Prund, în 5 aprilie 1871

Susceput la Judecătoria Singulară, ca inchizitoare în contra lui Gombos Sándor, magistru de poștă în Tihuța, pentru crima vătămării de Majestate.

De față, subscrișii

În urma citațiunii se înfățișează mărturia³¹ Turcsa Sándor, care se întreabă precum urmează:

1. Generale: naționale:

La 1. Mă numesc Turcsa Sándor, născut în Sânpetru, locuiesc în Bistrița acuma, de 24 ani bătrân, de religie greco-catolică, jude, starea: corporal la ces. reg. Regiment a regelui de

28 Diligența.

29 Aici, cu sensul de începerea/declanșarea cercetării penale.

30 Nu s-a verificat și corectat.

31 Martorul.

Niderlandia³², nu știu scrie și citi, pedepsit nu am fost, cauza întrebării protocolare îmi este cunoscută.

2. Speciale: Spune cum s-a întâmplat fapta?

La 2. Pe când eram eu detașat în prediul Tihuța, spre vigeia³³ barăcilor militare de acolo, am mers sâmbătă, în 25 martie a. c. în ospătăria de acolo, unde am aflat pe magistrul de poștă Gombos Sándor, pe magistrul de drum Plagner, dar acesta a venit mai târziu, pe adjunctul de la oficiul procesual Pop, pe un individ de acolo, din Tihuța cu numele Ilieșiu, apoi pe cantorul din Tiha, Dologa, precum și pe ospătarul de acolo Schaja; toți erau într-una casă și afară de ospătar, cestialalți bea vin.

Între alte discursuri au zis Gombos Sándor, fiindcă începuse a vorbi despre timpul de la 1848, către Ioan Dologa, cum că dânsul este om de nimica, că a fost spionul lui Urban³⁴, că pe acesta l-a dus peste munți și a făcut de au bătut pe unguri la Mureșeni³⁵; l-a insultat apoi pe Dologa, i-a zis că este bou; Dologa i-a zis că dacă dânsul este bou, apoi Gombos este vacă și boul se suie pe vacă deasupra; Gombos a zis mai departe că Dologa ar fi bun spânzurat, Dologa i-a răspuns că-i cumpără funie, i-o unge cu seu și i-o dă în mână, numai să se facă el

32 Infanterie-Regiment Prinz Friedrich der Niederlande (2. Westfälisches) Nr. 15.

33 Păzirea.

34 Vezi anexa 1.

35 Despre „episodul” menționat redăm pe scurt, relatarea unui participant, supra-locotenentul Iacob Rânziș din Tiha Bârgăului. „În luna lui decembrie 1848 eram detașat la vorspontul (postul de pază, n.n.) cel mai aproape de Ilva Mare, care era ocupată încă de insurgenți, cu o parte de trupă ce-mi era spre dispoziție în satul Coșna; fiind schimbat cu alt ofițer de la postul din Coșna, numai ce întâlnesc pe Urban călărind cu suita lui; intră acolo, i-am făcut raport și mi-a răspuns, că are de gând, dacă ar fi cu puțință, să putem prinde întregul batalion, care se află în Borgo Mureșeni, cu maiorul Kofler și se va ține sfat de război (Krieg-Rath). Sfatul s-a primit și, s-au hotărât ca așa să fie și să rămâie. Spre acel scop, s-au denumit una companie de cordoniști din Bucovina, apoi, 3 companii grănicerești; s-au dat făcut pregătiri de rândul nutremântului ... și după aceea am pornit, cu Urban cu tot, până la muntele *Merezuri, Ciosa, Dealul Seinenilor*, peste apa *Iliuța* și vârful *Prislopului*; e acolo, prin pădure, tot prin omăt până în brâu, flămânzi ca vai de noi, ostașii grăniceri îmbrăcați slab, mulți au rămas și desculți și după ce au fost făcut planul, am ajuns, în una din acele zile, pe miezul nopții, în capul Borgo Mureșenilor din jos”. Și continuă ofițerul: „cei dinapoi veneau cu cei prinși, și locuitorii cu armele încărcate pe sănii, tunurile și toți călăreții Scwaligeri (din Regimentul Schwaliger) ducând caii de frâu și așa, nu a rămas baremi unul din întreg batalionul, care să fi rămas – nepus mâna pe el”, *apud* Onofreiu 2005, doc. 138, pp. 216–217. „Urbeanu s-a retras cu armata lui către Bucovina, în 22 decembrie 1848 unguri au mers după Urbeanu până la Dorna, după aceea s-au întors și s-au așezat în Borgo Prund și Tiha; vorsponturile au fost în Borgo Bistrița și Borgo Mureșeni; Urbeanu cu armata lui s-a așezat la Câmpulung”, *apud. Bistrița Bârgăului...*, doc. 3, p. 101. Pe larg și la Mureșan *et al.* 2007, pp. 248–252. Nestor Șimon încheie relatarea episodului prin interogația: „aș fi văzut ce ar fi făcut Bem cu toate trupele ungurești, dacă regimentul nostru nu ar fi ieșit din district și nu s-ar fi împărțit prin toată Transilvania, ba încă și prin Ungaria, ori dacă ar fi avut și munițiune. *Mai pășit-ar fi picior de ungar spre pământul grăniceresc?! (s.a.)*; Idem, p. 251.

(Gombos) maestru, căci fără de aceea, i-ar sta bine, căci are căciulă roșie, este negru la față și are nasul mare.

Așa, între acești doi s-a născut una ceartă, în care Gombos mi-a zis mie, ca să-mi aduc feciorii ce-mi sunt încredințați și, să prindă pe Dologa; eu i-am răspuns că eu pe Dologa nu-l voi prinde, căci n-a făcut nimica; atunci Gombos m-a insultat și pe mine cu cuvintele: „câine, om de nimic”, etc; eu i-am zis la aceasta, că eu nu sunt câine, căci eu sunt cătana împăratului și servesc pe împăratul; atunci, la acestea, a zis Gombos „*mă cac pe împăratul de o mie de ori* (s. a.)”, căci eu nu voi a cunoaște pe împăratul, numai pe ministru”. Când am auzit eu aceste vorbe, n-am mai putu suferi, fără pe Gombos l-am luat și l-am aruncat afară din odaia în care am fost noi; când l-am țipat eu afară, atunci un militar cu numele Grigore Vascan, care era în odaia vecină și încă a auzit vorbele acestea, i-a dat lui Gombos una palmă. Pe când a pronunțat Gombos Sándor asupra Majestății Sale vorbele sus înșirate, a fost seara cam pe la nouă ore, dânsul era cam băut, însă nici de cum așa, încât să nu știe ce vorbește, din contră, ori și ce vorbe pronunța curat și, cum că n-a fost beat se vede de acolo, că dânsul după aceasta s-a dus după servitorii săi, cu care au voit să prindă pe Dologa.

Eu din ospătărie m-am dus cam la 10 ore în seara aceea, acasă.

Turcsa Sandor, prin Tursia, m. p. S-a jurat, încheiat și subscriș.

4.

Protocol

Borgo Prund, în 5 aprilie 1871

Suseput la Judecătoria Singulară, ca inchizitoare a Borgoului, în cercetarea penală în contra lui Gombos Sándor din Tihuța, pentru crima vătămării de Majestate.

De față, subscrișii

În urma citațiunii se înfățișează mărturia Grigore Vescan, care se întrebă precum urmează:

1. Generale: naționale:

La 1. Mă numesc Grigore Vescan, născut în Spermezeu, locuiesc acum în Bistrița, ca militar, de 22 de ani bătrân, de lege greco-catolică, june, militar la regim. Regelui de Nederland, nu știu scrie și citi, pedepsit nu am fost, cauza întrebării protocolare îmi este cunoscută.

2. Special: Spune cum s-a întâmplat fapta de sub întrebare?

La 2. Sâmbăta ce vine vor fi două săptămâni pe când eu eram delegat în munte, în prediul Tihuța, la barăcile, sau casărmile militare de acolo; în aceeași zi mi-a conces sergentele nostru să merg la un anumit Ilieșiu, de acolo, ca să-i ajut la lucru, la moara de fierestreu³⁶; la acea moară au fost este zi, și d-l. adjutant de la Oficiul procesual din

36 Aici, cu sensul de gater.

Borgo Prund. Lucrând eu peste zi acolo, de către seară am venit cu Ilieșiu și cu numitul adjunct, căruia i-am adus bunda și pieptarul din Tihuța, aci, dânsul, pentru ajutorul de peste zi, mi-a dat niște vinars să beu; acesta l-am beut și, în odaia de ospătăriei cea mai de aproape de cea în care beam, era Gombos, magistrul de poștă, numitul Ilieșiu și cantorul din Tiha, mie, cu numele necunoscut, mi se pare că-i zicea Dologa; aceștia povesteau laolaltă și, Gomboș, cu numitul cantor au început a se certa, laolaltă. Întru un timp, Gomos ieșind din crâșmă, s-a dus acasă la sine, ca să aducă pe servitorul care să-l prindă pe Dologa, însă s-a întors iarăși în ospătărie, fără servitori, nu știu, poate aceea s-au ascuns dinaintea lui.

Destul că, trecând prin odaia în care eram eu, m-au provocat să prind pe Dologa; eu i-am răspuns că n-am puterea și nici datoria să-l prind, fără cu astfel de provocări să se îndrepte la superiorul meu. Gombos s-a și dus la sergent și l-a provocat la arestarea lui Dologa, însă acelea nevoind aceasta, a început Gombos a-l insulta; numitul sergent l-a țipat din odaia în care era afară; în odaia în care eram cu Gombos, atunci ni-a strigat la toți, porci și tâlhari și câini; eu am zis că nu sunt porc, nici tâlhar, pentru că sunt soldat împărătesc; pe aceste vorbe a zis Gombos: „*mă cac pe împăratul de una mie de ori și, pe portopeiul³⁷ împăratului (s. a.)*”; eu, neputând suferi aceasta, m-am țipat la Gomboș și i-am dat una palmă (s. a.); atunci au venit ospătarul, adică jidanul de acolo și a zis să nu-l bat, că-l va duce dânsul de aici; cu aceasta, numitul jidan l-a luat și l-a dus din odaia în care am fost, nu știu unde, căci jidanul s-a întors de grabă înapoi, fără de a avea pe Gombos cu sine. Când a pronunțat Gombos acele vorbe asupra Majestății Sale, a fost cam una oră de noapte trecută, așa dar, cam pe la 8-9 ore; dânsul era băut, însă nu tare, fără numai cum se zice, smintit și, poate să știe ce vorbește, căci vorbea destul de curat; atât este ce știu eu în cauza aceasta; altceva nu știu, căci eu, îndată după aceea, m-am dus acasă și m-am culcat.

În ziua următoare, dimineața, a venit Gombos și m-a invinuit că eu i-am luat 100 florini, despre care eu nu știu nimica.

După prelegere³⁸, spusele mele sunt drept luate la protocol.

5.

Protocol³⁹

Tihuța în 16 aprilie 1871

Susceput la Judecătoria Singulară a Borgoului în cercetarea penală în contra făptuitorilor necunoscuți pentru crima vătămării grele trupești patrate asupra lui Gombos Sándor.

De față, subscrișii

37 Aici, cu sensul de reprezentant, soldat în armata imperială.

38 Citire.

39 Formular tipizat, model pentru acest gen de documente.

În urma citațiunii se înfățișează mărturia Sajo Schwitkes care se întrebă precum urmează:

1. Generale: naționale:

La 1: Mă numesc Sajo Schwitkes, născut în Sereth⁴⁰, locuiesc în Tihuța, de 34 ani bătrân, de religie mozaică, căsătorit, tată la 5 prunci, ospătar, știu scrie și citi, pedepsit nu am fost, cauza întrebării protocolare îmi este cunoscută.

2. Spune ce știi despre vătămarea de sub întrebare.

La 2. În seara în care s-a întâmplat fapta, încât a comis-o Gombos crimă vătămării de Majestate am fasonat⁴¹ în cercetarea respectivă; mă provoc dar și aci pe acea fasiune, deci și acum spun că, corporalul Turcsa l-a tras din odaia în care era în casa crâșmei și aci, o cătană i-a dat o palmă; să fi bătut cineva, altul și, în alt loc, pe Gombos nu știu, căci nu am văzut.

3. Vine înainte că d-ta. Ți-ai exprimat către Gombos cum că sci⁴² cine l-a bătut, dar având cu acei indivizi de a trăi, lui nu-i vei descoperi, dar dacă va veni la jurământ înaintea judecătii, îi vei spune; ești dar provocat pentru a spune adevărul.

La 3. Aceasta nu este adevărat, eu lui Gombos, așa ceva nu i-am zis nici odată.

După prelegere, spusele mele sunt drept luate la protocol ; mai am numai a adăuga cum că, despre știu, oare, bătuta-au cineva pe Gombos când, cam după miază-noapte s-a dus din ospătărie afară sau nu l-a bătut și, dacă l-a bătut, cine au fost aceea, nu știu nimic; atât pot spune că indivizii ce au fost în ospătărie cu el însuși înainte, atunci când s-au dus Gombos acasă, ei au rămas aici, în locuință.

6.

Protocol

Tihuța în 16 aprilie 1871

Susceptu la Judecătoria Singulară a Borgoului în cercetarea penală în contra făptuitorilor necunoscuți pentru crima vătămării grele trupești patrate asupra lui Gombos Sándor.

De față, subscrișii

În urma citațiunii se înfățișează mărturia Gersch Rothbarth care se întrebă precum urmează:

1. Generale: naționale.

La 1. Mă numesc Gersch Rothbarth, născu în Säsarm, locuiesc în Tihuța, de 19 ani bătrân, de religie mozaică, june, învățător, știe scrie și citi, pedepsit nu am fost, cauza întrebării protocolare îmi este cunoscută.

2. Spune ce știi în cauza cestionată?

La 2. Știu atâta că, în seara în care s-au certat Gombos cu Dologa și cu un coroporal de la miliție, ce a fost detașat aici, în Tihuța, cest din urmă a tras pe Gombos din odaia în care

40 Azi Siret, județul Suceava.

41 Am depus mărturie.

42 Formă alterată/în epocă pentru știu.

era, în odaia crâșmei și aci, una cătană, mie după nume, necunoscut, s-a țipat la el și i-a dat o palmă bună preste orbaz, însă în urma acesteia nu i-a năbușit sângele pe necazuia⁴³.

Însă înainte de a se întâmpla aceasta, Gombos ieșise din crâșmă și după aceea, ieșind și eu am văzut prin întuneric în tinda crâșmei cum că este ceva jos și se mișcă; îndată am aprins o aprinjoare⁴⁴ și uitându-mă am văzut că e Gombos căzut jos, se încerca să se scoale și, fiind beat, nu se putea.

Eu, văzând aceasta m-am genat, n-am zis nimica, fără m-am dus în casă; mai târziu după aceea, a venit și Gombos în casă și am văzut că este lovit la obraz. Cum că, bătut-au cineva pe Gombos pe drum, mergând către casă sau nu, și dacă e, cine, despre aceasta nu știu nimic.

După prelegere spusele mele sunt drept luate la protocol.

7.

Protocol

B Prund în 27 mai 1871

Susceptut la Judecătoria Singulară a Borgoului în cercetarea penală în contra făptuitorilor necunoscuți pentru crima vătămării grele trupești patrate asupra lui Gombos Sándor.

De față, subscrișii

În urma citațiunii se înfățișează mărturia Ioan Dologa care se întrebă precum urmează:

1. Generale: naționale.

La 1. Mă numesc Ioan Dologa, născut și cu locuința în B Tiha, de 53 ani, greco-catolic, căsătorit, tată la un prunc și cantor la biserică, proprietar a Crucii de Argint pentru Merite, nepedepsit, știu scrie și citi, cauza întrebării îmi este cunoscută.

Speciale.

2. Vine înainte că în 25 martie a. c., D-ta ai bătut pe Gombos Sándor, spune dar adevărul, cum s-a întâmplat aceasta?

La 2. În seara în care a umblat Gombos bătut, dânsul în ospătărie a comis crima vătămării de Majestate, pentru care eu am și făcut arătare la Onorata Judecătorie; până când a fost în odaia ospătăriei, nici mâna n-am pus pe el, fără dânsul mi-a luat căciula din cap și mi-a trântit-o de pământ, iar eu nu m-am atins de el.

După ce s-a dus de acolo, din odaie, nu știu ce s-a întâmplat cu el, pentru că eu am rămas în odaie; aceasta o va dovedi d-l. adjunct Simion Pop, apoi ospătarul Schaja Switkes; Gombos s-a dus singur din ospătărie către casă și nu știu ce s-a întâmplat cu el, căci eu am dormit în ospătărie.

3. Vine înainte și, și s-a cunoscut tonul⁴⁵, cum că ai zis către ceilalți ce-l băteau pe Gombos: „lăsați-l, că acum îi era destul, nu mai dați”; ce răspunzi la aceasta?

⁴³ Din această cauză.

⁴⁴ Aici, cu sensul de sursă de lumină.

⁴⁵ S-a recunoscut vocea.

La 3. Nu este adevărat aceasta, căci eu nu am ieșit din casa ospătăriei și, în casă nu a bătut nimeni pe Gombos.

După prelegere, spusele mele sunt drept luate la protocol.

8.

Protocol

B Prund în 27 mai 1871

Susceptut la Judecătoria Singulară a Borgoului în cercetarea penală în contra făptuitorilor necunoscuți pentru crima vătămării grele trupești patrate asupra lui Gombos Sándor.

De față, subscrișii

În urma citațiunii se înfățișează mărturia Simion Pop care se întrebă precum urmează:

1. Generale: naționale.

La 1. Mă numesc Simion Pop, născut și locuit în B Bistrița, de 37 ani, greco-catolic, jude, proprietar și adjunct la Oficiul Procesual din B Prund, nepedepsit, cauza întrebării îmi este cunoscută.

2. Spune ce știi despre vătămarea lui Gombos Sándor?

La 2. În seara în care a umblat Gombos Sándor bătut, dânsul a comis în ospătăria din prediul Tihuța crima vătămării de Majestate, despre care am fost întrebat la Onorata Judecătorie; și acum încă fasionez, cum că, Dologa până ce a fost Gombos în ospătărie, nici nu s-a atins de el; după ce s-a dus Gombos de aici, Dologa a rămas în ospătărie și nici n-a ieșit afară; Gombos s-a dus acasă și pe acolo, nu știu cine l-a bătut; deci eu, despre aceea, că care (sic !) este făptuitorul bătăii nu știu; atâta pot spune, că Dologa nu l-a bătut, căci el a dormit în noaptea aceea cu mine în birt și, de acolo nu s-a dus.

După prelegere: Spusele mele sunt drept luate la protocol. Mai adaug că eu, nici aicea nu știu, bătut-au cineva pe Gombos sau nu; ci eu am zis despre bătut, am înțeles cum că „se afirmă că l-au bătut”.

9.

Onorată Sedrie Generală!

Cercetarea penală în contra făptuitorilor necunoscuți pentru crima vătămării grele trupești patrata asupra lui Gondos Sándor din Tihuța se așterne ca finită spre decideră, deoarece nu ocur în contra nimănuî atari suspiciuni, pe baza căroră să se poată introduce cercetarea specială sau, să se continue cercetarea și, chiar din această cauză deși vătămaturul învinuiește întru-câtva pe Ioan Dologa cu fapta arătată și deși în contra lui Ioan Dologa mai este pendent la această judecătorie una cercetare pentru [s]peculațiune, totuși, considerând că nici contra numiturului inculpat nu vin suspiciuni, această judecătorie n-a aflat de lipsă columarea⁴⁶ acestei cercetări, cu cealaltă.

Judecătoria Singulară, ca inchizatoarea,

Borgo Prund, în 29 mai 1871.

⁴⁶ Conexare, în materie penală.

10.

Rezoluție finală:

Ședința din 17/6 1871.

Conclus de curmare:

În ședința de astăzi, la propunerea Procuraturii de Stat a decis:

„S-a văzut, adnotat și se retrimite, cu propunerea ca, inquirarea mai departe în contra factori necunoscuți pentru crima vătămării grele trupești, comisă spre dauna lui Gondos Sándor din Tihuța se curmă, conf. § 197, pct. 1 și 5 a p. p., neconstatându-se obiectivitatea, apoi, nici că s-a ivit un presupus legal în contra veri unei anumite peroane, a fi comis fapta.

Procuratura de Stat,

Năsăud, 4 iunie 1871.

Bibliografie

- Buta, Onofreiu 2010 Mircea Gelu Buta, Adrian Onofreiu, *Bistrița Bârgăului. Contribuții documentare*, Cluj-Napoca: Ed. Eikon, 2010.
- Instrucțiuni despre măsuria metrică*, Budapesta, 1874.
- Lupșan, Onofreiu 2003 Simion Lupșan, Adrian Onofreiu, *Districul Năsăud. 1861-1876. Contribuții documentare*, Năsăud: Editura Fundației „G. Coșbuc” Năsăud, 2003.
- Mureșan et al. 2007 Ioan Mureșan, Adrian Onofreiu, Mircea Prahase, *Nestor Șimon – Dicționar toponimic*, Cluj-Napoca: Ed. Napoca-Star, 2007
- Ibidem* Ioan Mureșan, Adrian Onofreiu, Mircea Prahase (ed.), „Nestor Șimon – Starea regimentului și evenimentele din anii 1848–1849”, în vol. Ioan Mureșan (coord.), *Arhivele-Mărturii ale trecutului*, Bistrița: Editura Mesagerul, 2007, pp. 48–305
- Onofreiu 2005 Adrian Onofreiu, *Nestor Șimon 1915-2005. Corespondență*, Cluj-Napoca: Editura Supergraph, 2005.
- Onofreiu 2010 Adrian Onofreiu, *Districul Năsăud 1861-1876*, Cluj-Napoca: Editura Argonaut, 2010.
- Onofreiu 2012 Adrian Onofreiu, „Nestor Șimon – Contribuții la istoria graniței năsăudene”, subcapitolul 5, „Comerțul și drumurile de comunicațiune”, în *Studii și cercetări etnoculturale*, nr. 17, 2012, pp. 264–277.
- Onofreiu 2017 Adrian Onofreiu (ed. îngrijită și note), *Viața cotidiană în Districul Năsăud (1861-1876). Contribuții documentare*, Cluj-Napoca: Editura Argonaut, 2017.
- Popu 1875 Popu Ștefan, *Mesurile metriche. Măsurarea și calcularea cu măsurile cele nouă metriche, asemnarea lor cu cele vechi, staformarea măsurilor vechi în nouă și a celor nouă în vechi, măsurarea pamantului și a corpureloru*, Blasiu, 1875.
- von Treuenfest 1882 von Treuenfest Gustav Amon Ritter, *Geschichte des k.k. Infanterie-Regimentes Nr. 50, Friedrich Wilhelm Ludwig, Grossherzog von Baden, 1762 bis 1850 zweites Siebenbürger Romanen-Grenz-Infanterie-Regiment nr. 17*, Wienn, Verlag des Regimentes, Druck von Ludwig Mayer, 1882.

Anexa 1

Invaziunea lui Urban în Borgo Mureșeni

După retragerea lui Urban în Bucovina, trupele maghiare pătrunseră, atât pe Valea Someșului, cât și pe a Borgoului și se așezară prin comunele grănicerești, ca la dâșii acasă, *locuitorii români deveniseră servitorii rebelilor, ca semn de mare mulțumită cu care datorau, fiindcă nu au fost pușcați și spânzurați* (s. ed.).

În Valea Borgoului, trupa principală era așezată în Borgo Prund, cu colonel Iosif Dobai; iar, era un batalion, 2 plutoane de husari cu 2 tunuri, ca centru, anteposturilor spre Bucovina, în Borgo Mureșeni. Comandant era maiorul Felix Köffler cu mai mulți ofițeri, dimpreună cu mai multe companii de honvezi și husari.

Urban i-a scris din Dorna, în Bucovina, maiorului Köffler o epistolă în care-i scrie (sic!) că Urban <î>l cunoaște pe Köffler de când era copil, pe când Urban era adjutant la tatăl său. Deci, ca un amic, îl recearcă⁴⁷ ca, aducându-și aminte de jurământul depus în armata austriacă la dânsul, camarazii lui ori și când îl primesc cu brațele deschise (după Störch). Î<i> împărtăși amnistia publicată de mareșalul campestru, principele Windischgraetz (vezi epistola lui Urban, 22 mai 1850, la nr. 4201).

Această epistolă o predase sergentului Gabriel Pop cu însărcinarea, ca acea scrisoare să ajungă sigur la adresa lui Köffler, în Borgo Mureșeni. Gabriel Pop ajunsese până în pădurea din sus de Tiha, la podul Tureacului, unde se întâlni, din întâmplare, cu cantorul bisericesc din Borgo Tiha, Ioan Dologa, cu care Gabriel Pop era bun cunoscut, încă de când umblase la școală. Acestuia îi dete Gabriel Pop epistola, ca să ducă, cum va ști mai bine și, fără de știre, să <o> pună în quartirul lui Köffler.

Ioan Dologa, ascunzând epistola între labelle⁴⁸ încălțămintelor, scoborî în drumul principal, între posturile inamice, spuse acestora, cum că vine din Tiha și are de cuget⁴⁹ să viziteze pe tatăl său vitreg din Mureșeni, preotul Grigore Rus și așa, căpătă un pas⁵⁰ care însă, la posturile de mai aproape, i s-a luat iarăși și el fu arestat; din norocire, îndată după aceea ofițerul, comandantul postului prim, îi câștigă lui Dologa libertatea. Acesta apoi se duse la tatăl său vitreg și, către seară, la locuința maiorului Köffler, unde el întrebă pe bucătăreasă – Kriska Szekely – fostă cucoană⁵¹ a repausatului maior, cavalier de Welsern, că el fiind ordinar să taie lemne, când ar putea să vină; i se spuse, că în ziua următoare.

Abia în ziua următoare se duse Dologa, tare dimineață acolo, crăpă lemne și întrebă, că oare nu va face foc în chilia comandantului Köffler, știind el bine cum că cuptorul, numai din-lăuntru, din casă, se putea încălzi; spunându-i bucătăreasa că poate, Dologa având

47 Îl provoacă, îi cere.

48 În talpă.

49 De gând.

50 Permis de liberă trecere.

51 Servitoare.

epistola în sân și, luând un braț de lemne, intră încet în chilia de dormit a lui Köffler și făcu focul, observând în continuu pe maiorul Köffler, care dormea.

Când fu convins că Köffler doarme, puse epistola pe o carte ce se afla la fereastră, re retrase numaidecât la sergentul Gavrilă Pop, în Valea Tureacului, unde-l așteptă – după cum s-au fost înțeles – și-i spuse cum că, epistola a ajuns la destinațiunea ei, <î>i descrie apoi în detaliu, starea și pozițiunea anteposturilor, a tunurilor, modul de înquantirare a ofițerilor și soldaților.

Sergentul Gabriel Pop în încunoștință pe Dologa cu această ocaziune cum că colonelul Urban a hotărât, ca în zilele mai îndeaproape, să-și deschidă calea peste munți și, înaintând în spatele inamicului, să facă o vizită rebelilor, de dimineața.

Spre scopul acesta a fost ocupat Dologa în timp de 3 zile, ca să facă o cărare în acea direcțiune, prin neaua cea foarte mare (vezi pe larg scrisoarea maiorului Fakler către comanda regimentului în Cluj, dt. Năsăud, 16 mai 1850, nr. 3546, către locotenentul Gabriel Pop, 3 iunie 1850, nr. 3344 și, în urma acesteia, raportul lui Gabriel Pop dt. Reteag, 8 iunie 1850, prezentat la Năsăud, 10 iunie 1850, nr. 3546, către locotenentul primar Francisc Mihăilaș și Sibiu, dt. 10 iunie 1850, nr. 3546 și actele referitoare la aceasta, sub nr. 4201/1850).

Sergentul Gavrilă Pop a raportat despre toate pozițiunile trupelor maghiare și toate dislocațiunile lor, cu de-amănuntul.

Aflând Köffler epistola, se porni o cercetare asupra și între ofițerii rebelilor, se auzeau vorbindu-se cum că s-a aflat o epistolă de la colonelul Urban, dar nimeni știe cum că, cine ar fi adus-o acolo, căci toți conducătorii anteposturilor au avut numai soldați de ai lor și, nici unul străin. Spaima era cu atât mai mare cu cât nu se putu constata nimic. Firește, și dacă posturilor despre care am amintit ar fi presupus ceva și nu ar fi îndrăznit, pentru toată lumea, să spună ceva, cu atât mai puțin bucătăreasa (vezi raportul locotenentului Grigorița din 26 iunie 1850 către comanda regimentului, prezentat în Năsăud, în 5 iulie 1850, nr. 4201, de unde se vede, cum că bucătăreasa, fiind întrebată în acest an, încă mărturisește despre epistola amintită și că, cunsocu pe Dologa, dar se temu a spune, cum că ea știe despre intrarea vre-unui străin în casa maiorului Köffler).

Trecu un timp și Urban nu mai căpătă nici un răspuns de la Köffler; astfel, după ce trupele se restaurară, colonelul Urban pierzându-și paciența⁵², se decise a lovi cu mica sa oaste pe trupele maghiare ce țineau ocupat districtul regimentului său.

[...] Era un frig de -22°, neaua mare, cărări neumblate, pe multe locuri nu puteau merge decât în șir unul după altul, pe cărări înguste, cordonii înainte și Urban după dânșii. Toți mergeau pedestri, de la Urban până la gregari⁵³ pe atari locuri, prin munți, păduri și adâncimi pe unde vara, numai animalele sălbatice, iar iarna, nici acelea, nu umblă pe acolo. Anume au trecut peste *Priporul Candrii*, *Dealul Rus*, *Poiana lui Talos*, *Dealul Senienilor* sau cu un cuvânt, tot muntele *Miroslava* s-a înconjurat, pe un frig de -23°, până la 7 ore seara când au sosit într-o vale, numită *Valea Iliuța*, unde au pausat vreo trei ore.

52 Răbdarea.

53 Soldați.

După aceea, cam la 1 oră după miezul nopții (adică în 6 februarie) s-a continuat marșul din *Valea Iliuța*, pe o cărare pe deal în sus, peste *Poiana Bozghi* și de aici, în jos, în *Valea Turacului*, care se deschide în drumul lui Francisc⁵⁴, între Borgo Mureșeni și Borgo Tiha. În această expediție, amintitul cantor din Borgo Tiha, Ioan Dologa făcut mari servicii ca călăuză (sic!) fiind la toți, tot în frunte, după cum mărturisește însuși Urban.

[...] Cei prinși au fost maiorul Felix Köffler, căpitanii Heinrich Hofmann, Johan Bayerle, locotenentul primar Johann Krissan, Albert Redl, Oskar Claner, Georg Mezei, locotenentul Josef Ritter, Karl Liebits, August Rannecker, Nicolau Baross, Ferdinand Petrovits, medicul Johann Gabany, dimpreună cu 3 companii, 335 soldați, 2 artileriști, 44 husari, 11 vulnerați, apoi 1 steag, 2 tunuri, 2 care cu munițiune și 74 cai cu tot bagajul și armele, care au fost trofeele acestei întreprinderi îndrăznețe⁵⁵.

[...] Astfel s-a îndeplinit această expedițiune, fără de a avea cea mai puțină pierdere.

Rezultatul acestei invaziuni norocoase se poate mulțumi, mai mult bărbaților grăniceri care au studiat, cu pericolul vieții lor toate pozițiunile și starea inamicului la care – după cum mărturisește însuși Urban – „cantorul Ioan Dologa a contribuit foarte mult, căci el a fost care, după direcțiunea arătată a îndeplinit, totdeauna s-a aflat lângă mine, în frunte, mie mi-a împărtășit mai înainte datele cele mai sigure și astfel, a contribuit mult la reușita noastră”⁵⁶.

54 *Vezi supra*, pp. 188–189, nota 11.

55 Ritter von Treuenfest 1882, p. 229; *Kövári László: Erdély története 1848-49-ben.*, Pest, 1861, p. 393; „Gazeta Transilvaniei”, nr. 11/1849, p. 41; trimiterile aparțin lui Nestor Șimon (n.n.).

56 Nota Nestor Șimon: „Vezi scrisoarea lui Urban către comanda regimentului în Năsăud, dt. Cluj, 27 mai 1850, nr. 224, în copie la nr. 4021/1850”.

Povestea de viață ca document: formarea intelectuală a lui Iuliu Moșil (1859–1947)

Lavinia MOLDOVAN

Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud
lavi77pm@gmail.com

Rezumat. Mărturiile profund personale cu valoare de document istoric, însemnările intelectualului năsăudean Iuliu Moșil (1859–1947) restituie posterității propria traiectorie profesională și personală, oferind o viziune validă asupra evenimentelor care i-au marcat existența. Scrierile sale reflectă nu doar viața sa personală, ci și constrângerile și idealurile epocii generației sale. Jurnalul, început în 1878 și menținut timp de aproape șapte decenii, oferă o perspectivă autentică asupra evenimentelor trăite, integrând experiențe cotidiene, reflecții personale și detalii despre viața socială, educațională și politică a lumii pe care a traversat-o.

Axat asupra formării sale educaționale, articolul analizează felul în care Moșil, în relatările ce reconstituie atmosfera Năsăudului natal, organizarea învățământului grăniceresc, precum și provocările întâlnite la Viena în anii studenției, combină fidelitatea documentară cu reflecții personale, creând o narațiune care îmbină experiențele individuale într-un context în care valorile familiei și educația se împletesc cu aspirațiile epocii romantice marcate de idealuri naționale și transformări profunde. O punte între memoria personală și istoria colectivă.

Cuvinte cheie: jurnal, poveste de viață, educație, România Jună, memorialistică, cultură.

Life Story as a Document: The Intellectual Formation of Iuliu Moșil (1859–1947)

Abstract. Deeply personal yet historically significant, the writings of Iuliu Moșil (1859–1947), an intellectual from Năsăud, preserve for posterity the trajectory of his professional and personal life, offering a meaningful perspective on the events that shaped his existence. His works capture not only his individual experiences but also the constraints and ideals of his generation's era. Moșil's journal, begun in 1878 and maintained for nearly seven decades, provides an authentic account of his life, integrating daily experiences, personal reflections, and insights into the social, educational, and political dimensions of the world he inhabited.

Focusing on his educational journey, this article examines how Moșil's writings reconstruct the atmosphere of his homeland, the organization of the border guards' educational system, and the

challenges he faced as a student in Vienna. By blending documentary fidelity with introspective reflections, Moisil creates a narrative that intertwines individual experiences with the values of his family and education, set against the backdrop of the Romantic era's aspirations. His story reflects a time defined by national ideals and profound societal transformations, offering a bridge between personal memory and collective history.

Keywords: diary, life story, education, June Romania, memoirs, culture.

Încă din primele pagini ale propriului jurnal, Moisil afirmă extrem de direct scopul întocmirii narațiunii sale de viață: acela de a consemna propria-i traiectorie intelectuală și profesională, în sens istoriografic dar și educativ. Prin felul în care conținutul descriptiv este realizat, relatările lui Iuliu Moisil (devenite referențiale în timp) se constituie ca veritabile cronică în care autorul definește și comentează propria sa viață în contextul social, politic și cultural al lumii în care trăiește, extrăgând concluzii specifice, ce rezultă din reflecții personale. Modul în care Moisil se privește, am spune folosindu-ne de analogia creată de Jill Ken Conway, care compară „oglinđa” naratorului și felul în care acesta o manevrează cu modul în care, probabil, trebuie să o facă pictorul decis să-și immortalizeze portretul pe pânză înaintea posterității, e tribut ar experienței de viață și felului în care a fost obișnuit să-și vadă propriul eu clădit prin tradiția familială, educația și legăturile cu ceilalți¹.

Nașterea mezinului familiei vicarului foraneu al Rodnei, Grigore Moisil, e consemnată în registrul parohial al născuților și botezaților greco-catolici din perioada 1859–1889 de către *preotul botezătoriu Ioanu Lazaru, cooperar în Nasedu*² [preot de ajutor, preot coslujitor], la data de 19 mai 1859. În documentele de stare civilă este înregistrat ca fiind botezat trei zile mai târziu. Toate aceste fericite evenimente se petrec doar la câteva luni de la preluarea înaltei funcții ecleziastice de către Grigore Moisil și așezarea familiei în reședința parohială din Năsăud, situată la nr. 46. (Foto 1)

Iuliu Moisil vine pe lume și crește într-un climat îmbibat de naționalismul generat de eforturile elitei locale de a se organiza în unitatea administrativă proprie cunoscută sub numele de Districtul Românesc Autonom Năsăud. Casa părintelui său este locul în care reprezentanții elitei locale se întruneau pentru a iniția memoriile și petițiile prin intermediul cărora delegațiile ce vor lua calea spre Curtea Veneză vor lupta pentru forma de organizare districtuală a Năsăudului, cu tot ceea ce a presupus aceasta: organizarea

1 Conway 1998, p. 4.

2 Serviciul Județean Bistrița-Năsăud al Arhivelor Naționale (în continuare ANBN), *Colecția Registre parohiale de stare civilă*, D.778-1; vezi și *Colecția personală Iuliu G. Moisil, academician*. 1812–1948 (în continuare FIM), D. 87.

E s t r a s u

din matricola botezătorilor a Parohiei gr. cat. Năsăud situată în Dieceza gr. cat. a Gherlei, Districtul Protopesescu Năsăud Podra
Comitatul Districul Năsăud din anul 1859 lună Maiu ziua 19 pag. 5. Tomul II

Anul, în ziua botezului și intrării	Numele și Com- munele botezate- lor și miratului și botezului și miratului	Locul născu- rei, Stradă și Numărul casei	S e c s u l u						Numele și Cos- tumele Religio- siei și stăru- toarea boteza- lor și miratului botezului și mi- ratului	Numele și Co- munele Născu- torii și religia nea lor	Proetul botez- ătorului și mi- ratorului	Măși	Cândă și prin cine s-a cinstit cu versat	Observații
			barba	barba	barba	barba	barba	barba						
1859 Maiu 19.22	Iulius Moisil	Năsăud No. 46.	1						Protopos- tului Vicariu episcopului de la Podra și Iuliana născută Georgie soția sa Wenzer	Pro- topos- tului Vicariu episcopului de la Podra și Iuliana născută Georgie soția sa Wenzer	Iovani Sarac preot caopera tor	Iosifa Popu		

Cumcă acesta extras este conform originalului sau adevărat în Năsăud anul 1859 lună Decembrie ziua 9
cu subscrierea proprie și cu siglata oficiului.

*Iovani Năsăud
preot local*

Foto 1: Extras din matricola botezătorilor a parohiei greco-catolice Năsăud, 1859, tom II.

Sursa: ANBN

Districtului Românesc Autonom Năsăud (24 martie 1861), convocarea Conferinței reprezentanților comunei din Districtul Năsăud pentru desemnarea comitetului însărcinat cu numirea conducătorului Districtului (18 aprilie 1861), instalarea în funcție a căpitanului suprem (18 iunie 1861), redobândirea averilor grănicerești (în urma rezoluției imperiale din 27 august 1861), elaborarea statutelor pentru administrarea fondurilor grănicerești (decembrie 1861), inaugurarea gimnaziului românesc (4 octombrie 1863) etc.

Iuliu Moisil este prea mic pentru a percepe aceste evenimente la adevărata lor dimensiune. Va scrie despre ele mult mai târziu, consultând arhiva parohială și sursele editate de la acea vreme, fidel scopului său pe care îl enunță de mai multe ori: acela de a nu lăsa amintirea să piară, de a le povesti pentru urmașii lui. Ecourile perioadei de început a Districtului Năsăudean se regăsesc în scrierile cu caracter memorialistic, întocmite *post factum* la o distanță de peste 50 de ani precum și în articolele publicate în *Arhiva Someșană* în perioada interbelică.

Educația sa, privită din perspectivă pedagogică, este un proces care debutează în familie, în preajma figurilor parentale. Prezența părinților, în special figura paternă, îi oferă modele comportamentale definitive, facilitând interacțiunea cu persoanele din anturajul apropiat, de altfel fenomen firesc, semnalat în cadrul studiilor aparținând sferei psihologice, filozofice și, nu în ultimul rând istorice. Analizând traseul universitar al tinerilor români între 1864–1944, Lucian Năstasă-Kovács remarcă faptul că principalele deprinderi, pasiuni intelectuale sunt formate în mediul familial, sub grija sau autoritatea maternă sau, după caz paternă³. Ideea autorității parentale, este analizată și de Tudor Vianu în *Filosofia*

3 Năstasă-Kovács 2006, p. 55.

*culturii*⁴. Examinând familia ca mijloc al culturii care cultivă și transmite valori (deprinderea limbajului, sentimentul moral al simpatiei, distincția dintre bine și rău etc.) Tudor Vianu insistă asupra legăturii dintre membrii familiei și tată, în raport cu a cărui reprezentare copilul dobândește o serie de concepte referitoare la organizarea societății. O legătură evidentă în cazul lui Iuliu Moisiș, pentru care figura tatălui (îndrumător, sfătuitor și lider al familiei și al comunității, cunoscător al mai multor limbi străine, posesor al unei biblioteci generoase, abonat la ziarele vremii, aflat în corespondență cu personalități ale vremii etc.) rămâne definitorie pentru tot restul vieții.

Copilăria și anii de școală nășăudeni îi petrece în orbita profesională a vicarului sub al cărui ochi vigilent crește, mai ales după moartea mamei sale, petrecută la momentul în care Iuliu Moisiș avea doar 14 ani. La vârsta de 15 ani primește de la acesta lucrarea „Opere alese de Benjamin Franklin” în traducerea lui I. M. Rîureanu, publicată în 1860 în seria „Bibliotecii de lectură pentru junimea de ambele sexe”, o carte de căpătâi care-i va influența formarea și la care se va raporta în anii studenției și ai maturității, descriindu-o ca fiind un adevărat mentor de viață: *și am urmat pe cât s'a putut minunatele învățături cuprinse mai ales în capitolul „Fragment din memorialele lui Franklin”*⁵.

Traseul școlar care validează formarea ca intelectual a lui Iuliu Moisiș poate fi urmărit consultând articolele întocmite în perioada bucureșteană a activității lui (1906–1930) și mai apoi după întoarcerea la Năsăud. O trilogie ce cuprinde anii din școala primară, tratați în articolul „Copilăria. Școala primară. Năsăudul de altădată (Amintiri)”, anii de liceu în „Amintiri din viața de liceu”, articol publicat în numărul 26 din 1939 cu prilejul aniversării jubileului de 75 de ani de la înființarea liceului grăniceresc și „Viața studenților români la Viena în a doua jumătate a secolului XIX-a”, publicat în Arhiva Someșană nr. 18 din 1936, ce are ca subiect anii studenției vieneze. Sunt texte cu un profund caracter memorialistic în cadrul cărora, pentru a garanta autenticitatea scrierilor sale, Moisiș utilizează „evenimentul și documentul”, văzute de Paul Veyne în „Comment on écrit l'histoire”, din 1971, drept instrumente principale în realizarea unui text veridic. Relatările reunesc un bogat material ce conține evenimente verificabile din exterior, spații, personaje, nume proprii, toate menite a marca autenticitatea textului și a confirma mărturiile autorului.

Există inserții în text, specifice genului literar prin care autorul umple golurile sau simte nevoia unui discurs mobilizator în sensul promovării valorilor, culturii și identității locale în spiritul ce domină societatea nășăudeană de după 1918. Exemplul îl constituie primul articol invocat, „Copilăria. Școala primară. Năsăudul de altădată (Amintiri)” unde Moisiș descrie primii ani de viață într-o notă nostalgică, idealizată: *„Când m-am trezit și eu și mi-am dat seama de viață, altă lume și altă mișcare frumoasă și ideală chiar era pe aici. Un vânt plăcut, înviorător, doritor de viață și muncă românească sufla pe la 1860. Grație chibzuiei și sentimentului național a câtorva oameni-grăniceri, cu sufletul curat și cu dorința*

4 Vianu 1945, pp. 182–189.

5 Moisiș 1939, p. 17.

de a-și ridica neamul... Și eu care am crescut tocmai în mijlocul acestei mișcări, cari auziam zilnic ce se pune la cale, care asistam, de multe ori ascuns, la discuțiunile și sfătuirile celor care au creat și au condus această viață frumoasă și curat românească, îmi amintesc de multe lucruri...”⁶. E o dovadă că, la fel ca mulți alți intelectuali ai generației lui, datorită contextului istoric, dar și influenței mișcării naționale și a celei romantice din perioada de formare, idealizarea trecutului și interesul pentru a construi o istorie a locului natal s-au numărat printre principalele teme ale publicisticii sale. Istoria nu este doar o sursă pentru articolele lui Moisil ci și o modalitate de a-și revendica și valoriza trecutul. Dincolo de preambulul mobilizator, scris într-o tonalitate însuflețită, dar coerentă, evocările dezvăluie atmosfera în care a crescut și s-a format în familia vicarului Grigore Moisil și mai apoi, anii de școală primară: viața de elev, referiri la disciplina în școală și caracterul și moralitatea dascălilor, organizarea sălilor de clasă, manualele după care învăța, colegii și atmosfera orelor de curs, activitățile extrașcolare și școala de duminică, jocuri ale copilăriei, maialul, sfârșitul anului școlar, obiceiurile de Crăciun etc. Niciun aspect nu scapă autorului care, la o distanță apreciabilă de timp, rememorează imaginea comunității școlare și a oamenilor ei. Observațiile făcute de fostul dascăl și director al gimnaziului de la Târgu Jiu, utilizate ca sursă în multe studii și cercetări care abordează tema învățământului năsăudean și a fostelor școli grănicerești din diverse perspective, conțin o multitudine de observații asupra organizării actului educațional năsăudean de la acea perioadă. Moisil filtrează amintirile și informațiile din sursele documentare și edite de care dispune prin conștiința experienței de viață insistând asupra caracterelor colectivității, mai mult decât asupra individualului, preocupat mai mult de ambianță și mai puțin de reacții personale.

Rețin atenția informațiile validate de testimoniile școlare regăsite în *Colecție* ce conțin date oficiale cu privire la elevul Iuliu Moisil. Știm astfel că Iuliu Moisil începe școala la vârsta de 7 ani, în 1866, ca elev al Școlii Normale din Năsăud, condusă la acea vreme, de învățătorul Cosma Anca. Conform relatărilor oferite de Virgil Șotropa și N. Drăganu, din 1863, școala va trece printr-un proces de reformă menită a racorda instituția de învățământ la noile realități. Sunt crescute salariile dascălilor este adoptat un nou plan de învățământ care preciza că obiectele de studiu prevăzute în programă se vor predă în limba română; vorbim de: religie, gramatică, scrierea limbii române, matematică, științe naturale, geografie, economie. Ca limbi străine erau studiate limba germană și limba maghiară, iar din 1869 este introdus desenul și caligrafia⁷.

Din clasa I până în clasa a III-a, îl are ca dascăl pe Iacob Pop din Feldru și pe Leon Pavelea ca și catehet. Testimoniile școlare reflectă o situație școlară bună a copilului Iuliu Moisil care obține calificative de bine și foarte bine. La finalul clasei a treia, în anul școlar 1868/1869, testimoniu înregistrează calificativul *destulătoriu* (cu excepția geografiei unde obține *multumitoriu*), pentru ca în viitorul an școlar să nu îi regăsim numele. Încheie clasa

6 ANBN, FIM, D. 203.

7 Șotropa, Drăganu 1913, p. 40.

a IV-a în anul școlar 1870/1871, alături de învățătorul Cosma Anca, avându-l ca și catehet pe Maxim Pop⁸. Iuliu Moisil nu oferă nicio explicație referitoare la presupusa sa retragere de la școală, cel mai probabil aceasta s-a datorat unor motive de sănătate; în repetate rânduri Iuliu Moisil va invoca un *morbu mieu de picioru* care îl va împiedica să facă armata și să urmeze o carieră militară, așa cum visa în copilărie.

O percepție personală asupra anilor de liceu o regăsim în articolul „Amintiri din viața de liceu”, publicat în numărul 26 al „Arhivei Șomeșene” în anul în care Iuliu Moisil devenea octogenar. Articolul destinat elogierii gimnaziului aflat la ceas aniversar însumează 24 de pagini. Răzbat dintre rânduri figuri de dascăli emblematici școlitiți la universități de prestigiu din Europa, exemple ale disciplinei și rigurozității gimnaziului nășăudean recunoscut pentru numărul mare de intelectuali formați aici. Li se adaugă evocările momentelor importante în formarea bărbaților *de caracter ferm, naționaliști neîntrecuți și idealisti*⁹, la care este martor pe parcursul celor opt clase: impactul obținerii independenței din anii 1877/1878 asupra tinerilor liceeni, organizarea Societății „Virtus Romana Rediviva” în 1870/1871, ședințele secrete ale acesteia din perioada 1876/1877 la care participă activ alături de colegii săi de generație: Solomon Haliță (verișorul său prin alianță), Ioan Macavei (implicat în mișcarea memorandistă de mai târziu cu care Iuliu Moisil va întreține o corespondență constată până la decesul prematur al acestuia), George Curteanu și alții. Întâlnim aici descrisă serbarea Maialului din 3/15 mai 1878, rememorată pe baza notațiilor din jurnalul personal început în acest an, la vârsta de 19 ani. Același jurnal stă la baza notațiilor ce descriu viața adolescenților din Năsăud din afara școlii, mai ales a celor proveniți din familiile de intelectuali nășăudeni.

Testimoniile școlare din perioada gimnaziului superior redau fidel situația școlară a tânărului Iuliu Moisil cu o purtare morală bună și destulă atenție și stăruință în învățare. De-a lungul anilor excelează la limba română, limba franceză și materiile vocaționale (desen, caligrafie, muzică), înregistrând calificative bune la istorie, geografie, limba germană, fizică, istoria naturală și religie. Încheie perioada de studii nășădene în vara anului 1879 când obține diploma de bacalaureat, *testimonium maturitatis*, în urma examenelor susținute în iunie-iulie 1879. (Foto 2)

Ultimul an de liceu este și momentul de debut al jurnalului personal. *Diuariulu mieu* este locul în care îl găsim pe adevăratul Iuliu Moisil, în care vedem, de la zi la zi, felul în care evoluează construindu-și personalitatea pe baza fundamentelor acumulate deja. Însemnările încep în 18 mai 1878, în ziua Maialului nășăudean, în ajunul zilei sale de naștere și continuă până în 5 noiembrie 1946 (cu două luni înainte de decesul său). Așadar 68 de ani și 6 luni.

Dacă asupra celorlalte pagini confesive întâlnite în colecție (încercări autobiografice, schițe genealogice, pagini cu caracter memorialistic sau biografic) are suficient timp la

8 ANBN, FIM, D.87.

9 Moisil 1939, *idem*, p. 28.

Foto 2: Verso: „Clasa a opta. Octombrie 1878. Iuliu Moisilü. Gimnasiul superior gr.c. din Năsăud”.

Sursa: ANBN.

dispoziție pentru a prelucra, completa sau sintetiza textul, aici notează fără a fi preocupat de nimic altceva decât ceea ce i se întâmplă. Dar mai ales ceea ce gândește despre sine și despre cei alături de care trăiește.

Primele pagini ale jurnalului, scrise la Năsăud, conțin o serie de informații referitoare la preocupările adolescentului Moisil aflat în pragul ultimului an de liceu: atmosfera de sărbătoare a Maiului (cărui îi face o descriere amănunțită), detalii referitoare la modul de petrecere a timpului liber: întâlniri, balul academicienilor, obiceiuri tradiționale specifice sărbătorilor religioase, dansuri organizate în societatea vremii de părinții preocupați de aspectul monden al vieții, fiorii primei iubiri platonice etc. Se observă încă de acum că Iuliu Moisil înregistrează, cu scrupulozitate nimicuri cotidiene, o va face pe tot parcursul scrierii diaristice. Referindu-se la acest aspect în analiza pe care Alexandru Paleologu o realizează jurnalului maioreșcian într-un articol publicat în presa anilor '70, celebrul scriitor și critic literar susținea că în ciuda notei anoste, plictisitoare a ceea ce numea „balastul unor înregistrări terne... prin acumulare, aceste însemnări atât de neutre contribuie, în mod esențial și, considerabil, la sentimentul de viață concretă, la acel sentiment de funciară veracitate”¹⁰, conferindu-i jurnalului valențe documentare.

10 Paleologu 1976, p. 3.

În preambulul jurnalului, notează, așa cum îi vin în minte, fără a respecta cronologia, câteva date anterioare anului 1878 pe care le consideră importante pentru ceea ce este la data la care scrie: momentul în care consideră că a intrat în lumea bărbaților maturi, în 27 aprilie 1878 *m-am rasu prima oră*, apoi data de 13 aprilie 1876 când *am capetatu violina*. Știm din articolele publicate dar și din testimoniile școlare că muzica se număra printre pasiunile sale. O dovedește implicarea în orchestra liceului năsăudean organizat în urma introducerii ca disciplină a muzicii vocale și instrumentale (1868) și mai apoi în cercul muzical al Societății România Jună din anii studenției vieneze. În consistenta analiză făcută asociațiilor culturale ale tinerilor români care studiau în monarhia habsburgică în cea de a doua jumătate a secolului XIX până la sfârșitul primului Război Mondial, Eugenia Glodariu remarcă faptul că seratele și balurile organizate de Societatea România Jună erau cele mai frecvente manifestări, corul și orchestra bucurându-se de un real succes în primii ani ai studenției lui Iuliu Moisi, mai ales datorită prezenței lui Ciprian Porumbescu, aflat în acea perioadă la Viena pentru a-și continua studiile. Johan Strauss, Julius Wiest și Eduard Strauss sunt câteva dintre numele invocate de Eugenia Glodariu dintre compozitorii consacrați care au dedicat piese muzicale societății sau au concertat în cadrul ei¹¹.

Ultimele adnotări se referă la starea de sănătate a tânărului Moisi: *cura de borcuti la Sangiorgiu în 1876 din 27 Iuliu – 8 Augustu. 22 scalde din 16 April 1877 – 14 Iuniu am făcutu cura cu lapte de capră. Din 5 Iuliu – 18 Augustu 1877 am făcutu scalde la borcutu din Sangiorgiu, după morbu mieu de picioru din 1876. Am luat 45 scalde calde*¹². Este prima mențiune referitoare la afecțiunea sa, vor urma și altele. Boala îi va provoca o serie de neplăceri în perioada studenției însă îl va scuti de serviciul militar obligatoriu și, implicit, de participarea la luptele armate ale Primului Război Mondial.

Tot din aceste prime pagini aflăm că recitește jurnalul, revine cu adnotări sau completări: în iulie 1979 scrie *Din luna lui Augustu 1878 am fost foarte neglijentu, căci am părăsitu datina de a-mi nota patianile [pățaniile] miele citidiane. Dar cetindu-mi diuariul mieu din 29 iulie 1879, deci după un an, și parîndumi-se bine a însemna câte ceva de nceput, și anume de ce mi-oi ún aduce a mente di în anulu trecutu încă le-oi însemna...*¹³. Din mărturisirile diaristului nu știm dacă revizuieste jurnalul, dacă elimină pasaje, probabil că nu, dacă ținem cont că fragmentele pe care le consideră nerelevante sunt, de cele mai multe ori, tăiate cu o linie sau hașurate discret. Notațiile diaristice devin mult mai frecvente și mai consistente după plecarea lui Iuliu Moisi de la Năsăud spre universitatea vieneză.

Etapă definitorie a existenței lui Iuliu Moisi, validarea lui ca intelectual și formarea profesională facilitată de cursurile Universității de la Viena e reconstituită din cuvintele diaristului Iuliu Moisi care s-a străduit să înregistreze viața sa ca student sau segmente relevante ale acesteia. În completarea însemnărilor diariste vine corespondența cu familia de la

11 Glodariu 1998, pp. 219–212.

12 ANBN, FIM, D. 208.

13 *Ibidem*.

Năsăud, vicarul și fratele său, Constantin (Tini) Moisil, extrem de generoasă ca și conținut. Reflectând mentalitățile epocii și strânssele relații dintre membrii familiei Moisil, epistolele referitoare la perioada vieneză (1879–1886) dezvăluie multe aspecte ale vieții tânărului student, valori, concepții dar și relații sociale ce scapă notațiilor zilnice diaristice acestea fiind completate atunci când autorul jurnalului este mai reținut. Cu toate că, din nefericire, multe scrisori s-au pierdut de-a lungul timpului și dispunem doar de cele primite de Moisil, scrisori pe care le va păstra, acestea constituie un consistent dosar epistolar. Cele trimise de Moisil se regăsesc în colecție într-un număr nesemnificativ și doar atunci când tânărul student le transcrie în propriul jurnal sau păstrează ciorne ale lor. În ciuda acestor neajunsuri, scrisorile au puterea de a transpune părți ale realității de la acea vreme, trăiri, fapte și acțiuni definitorii în înțelegerea și descifrarea personalității tânărului Iuliu Moisil.

Drumul spre „cealaltă Europă”, cum îl numea Lucian Năstasă-Kovács în „Itinerarii spre lumea savantă. Tineri din spațiul românesc la studii în străinătate (1864–1944)”, începe în octombrie 1879, alături de verișorul și prietenul său Solomon Haliță, când pleacă la Viena, sub aripa protectoare a lui Sever Mureșianu, viitorul profesor la Academia Belle-Arte din Iași, student la Viena la acea vreme. Asemenea altor absolvenți de liceu din spațiul românesc din a doua jumătate a secolului XIX, în contextul creat de modernizarea, democratizarea și reformarea vieții politico—administrative și educaționale europene, Iuliu Moisil se îndreaptă spre universitatea situată atunci în topul instituțiilor universitare europene, a doua după cea de la Paris¹⁴. Dispunea la acea vreme de o educație solidă primită atât acasă, în familia vicarului Grigore Moisil, una cu vizibile preocupări intelectuale dar și în școlile Districtului Năsăudean, recunoscute pentru numărul mare de intelectuali ieșiți de pe băncile lor. Se adaugă apoi studiile finalizate prin obținerea diplomei de bacalaureat și cunoștințele de limba germană dobândite în ambele medii menționate. Tradiția familială, deloc de neglijat, e importantă în luarea acestei decizii, Iuliu Moisil urmând traseul educațional al fratelui său, chiar dacă optează pentru o altă specializare. Pe parcursul anilor, calea spre obținerea unei specializări profesionale e netezită nu doar de familie ci mai ales de stipendiile acordate de Administrația Fondurilor Grănicerești. O dovedește corespondența păstrată de Iuliu Moisil care confirmă bursele acordate anual, cu o singură excepție, cauzată de schimbarea domeniului de studiu.

Format la Năsăud în școala în care domnea disciplina foștilor grăniceri, Moisil devine parte a comunității studenților români de la Viena, având ca model curentul junimist, în vogă în acea perioadă. Stau mărturie paginile articolului „Viața studenților români la Viena în a doua jumătate a sutei a XIX-a” amintit deja și în însemnările de mai târziu: *Citeam cu nesaț „Convorbirile literare”, scriam cu ortografia lor și păărăseam cu voioșie ortografia cipri-ană în care scriam până atunci... și chiar purtam barbișon á la Maiiorescu. Eram junimiști în literatură dar eram liberali în politica românească națională*¹⁵.

14 Năstasă-Kovács 2006, p. 263.

15 Tomi, p. 39.

Descoperim un Moasil sociabil, integrat în cercul de la „România Jună”, membru al organizației „Arborele”, formată din studenți ce ținteau titlatura de „junimiști literari”, participanți la ședințele duminicale sub nume ce desemnau părți ale arborelui. După modelul fratelui său, se implică activ în organizarea ședințelor festive publice organizate de România Jună și a manifestărilor dedicate sărbătoririi importantelor evenimente istorice. Susține, în 11 martie 1882 o prelegere „Alchimia și alchimiștii”, un studiu de aproximativ 20 de pagini dezbătut în cadrul ședințelor societăți. Este ales membru al comitetului balului român din 1881 alături de Dr. St. Ciurcu, Vasile Damian, Dionisie Făgărășanu, pictorul Epaminonda Bucescu (pictor), Dr. Nic. Popa, Matei Voileanu, Emilian Popovici, D. Brătianu, Dumitru Ștefan, Ioan S. Paul, Solomon Halită și alții¹⁶. (Foto 3, Foto 4)

Documentele școlare păstrate în colecție înregistrează participarea studentului Moasil la cursuri și laboratoare, determinat fiind să își construiască o viitoare carieră. Inițial își îndreaptă pașii spre politehnică, dorind să studieze arhitectura date fiind aptitudinile sale în plan vocațional. La sfatul dr. Ștefan Pop, medic districtual la Năsăud, cum însuși Iuliu mărturisește într-o scrisoare adresată fratelui său în 1885, se înscrie ca *ascultător* la secția chimie-tehnică și științe ale naturii. Carnetul de student înregistrează frecvența constantă în perioadele 1879–1884, 1885–1886 la cursurile specifice domeniului de specializare și o serie de adnotări făcute de membrii corpului universitar vienez implicați în predarea unor cursuri precum:

Foto 3: Verso: „Comitetul Societății academice din Viena «România Jună» din anul 1882/1883”. De la stânga la dreapta: Gavril Dobreanu medicinist, **I. Moasil** stud. techn., Mihai Vișnevschi medicinist, I. T. Mera medicinist, Aurel Grigorovici medicinist, Silvestru Moldovan stud. filos., Dum. Puhaci medicinist.

Sursa: ANBN

¹⁶ Moasil 1936, p. 375.

Foto 4: Verso: „Clubul «Arborele» al studenților români din Viena din anii 1881/1882”. De la stânga la dreapta: Rândul de sus: I. C. Panțu, **Iuliu Moisil**, Eugeniu Gribovici, Simion Pop, Emilian Popovici, Silvestru Moldovan; La mijloc: I. T. Mera, Ion Paul, Emil Codru-Drăgușanu, Dionisie Făgărășanu, Solomon Haliță, Dumitru Ștefan; Rândul de jos: Nicolae Popovici și Chiril Vulcan (Septimiu Albina și Enea Hodoș lipsesc).

Sursa: ANBN

matematică, chimie organică și anorganică, zoologie, botanică, fizică, mineralogie, geologie și alte materii de profil la care se adaugă cursurile de limbă italiană și cele de limba engleză.

Așa cum se poate observa, timpul cel mai mult îl aloca pregătirii în laboratorul de chimie și cel tehnologic.

Dificultățile întâmpinate în plan lingvistic, pregătirea deficitară la chimie și matematică, *mă înscrieiu la chimia tehnică fără cea mai mică idee de chimia și miserabil pregătit în matematică*, precizează Moisil în aceeași scrisoare, îl determină ca în anul universitar 1884–1885, la sugestia savantului Nicolae Teclu pe care îl cunoaște încă din 1882 și de care îl va lega o apropiată prietenie, să renunțe la specializarea aleasă și să se înscrie la filosofie, pierzând bursa acordată de Administrația Fondurilor Grănicerești de la Năsăud. Scrisoare adresată fratelui său, datată 22 februarie 1885, conține explicația deciziei: *Un an la filosofie cu ceilalți de la tehnică, cari se vor calcula de 2 ani, fac trieniul recerut de legile universitare... și pot scöte absoluturiu și de la universitate [s.a.] stându-mi astfeliu calea deschisă la Doctorat, și depunându'l acesta în Viena îmi voi afla la sigur un post în România.*¹⁷ Participă acum la

¹⁷ ANBM, *idem*.

cursuri de filosofie, pedagogie și logică. La presiunea familiei, care invocă clauze de ordin financiar, în anul universitar 1885/1886 revine asupra deciziei și se reînscrie la cursurile de științe fizico-chimice și științe ale naturii. Le va încheia în vara anului 1886, susținut fiind de tatăl său și de Tini Moisil însă nu va putea obține diploma universitară.

Jurnalul oferă numeroase amănunte despre atmosfera ce domina studențimea română de la Viena din epoca sa dar și despre existența cotidiană și stările de suflet ale studentului Moisil. Regăsim detalii care dau savoare lecturii datorită sentimentelor și idealurilor specifice vârstei pe care nu le vom găsi în paginile scrise mai târziu. Primii ani sunt plini de entuziasmul noului început și activitatea de la România Jună, în care se implică cu devotament, așa cum reiese și din articolul publicat în „Arhiva Someșană”. Fără a evita stereotipurile cotidiene de genul *dejunat la..., m-am întors acasă, am studiat..., m-am întâlnit cu... etc.*, Iuliu Moisil immortalizează prin scris fapte de viață, caractere, opinii față de societatea timpului, scoțând la iveală ceea ce Eugen Simion numea, referindu-se la evenimentele, stările sau faptele efemere, istoria care rămâne în afara istoriei¹⁸. Printre acestea se numără și grijile referitoare la viitor: adaptarea la noul statut, dificultățile întâmpinate la școală, greutățile financiare. Comunică permanent cu Tini Moisil căruia îi împărtășește necazurile și de la care obține mai multe sfaturi în care regăsim părți din convingerile dominante ale familiei, sintetizate de ceea ce se numește principiul meritocrației: sacrificiile, studiul și seriozitatea reprezintă ingredientele care stau la baza formării profesionale ca formă de validare socială. Realizând o radiografie a condiției studentului român plecat la studii peste hotare, Tini Moisil îl îndrumă:

*Dein epistola ta am auditu că greutățile cu cari ai a Te luptă, Te-a fi disgustatu. Amu recunoscutu... éi noi tote greutatile, únse ce se pote face in lume fara greutati. Firesce cá ai a úvinge greutati cari nu provinu dein viná Ta ci dein impregiurari cari au facutu imposibila pregatirea Ta ...si anume cariera ce Ti-ai alesu-o...Dar ce e de facutu. Soartea romanului este peste totu vitrega; neavendu scoli de tot feliul si de tota specialitatile este nevoitu a alerga la institute straine spre a-si castigá scintiale de lipsa si a-si asecura viitorul: Juristulu, romanu, medicinistulu, filosofulu, tehniculu etc suntu avisati in Austro Ungaria la institute germane seau maghiare...Dar cate nu indura un tenaru romanu pana candu ajunge la limanulu dorinteloru sale! Grea este lupta cu tot feliulu de necasuri, dar cu atat apoi este si invingirea mai insemnata... ai de cugetatu a face in luna aceasta un examen sau doue. Asia dara nu Te descuragia! Aibi credința în Dzieu, in poterile tale în realizarea dorinteloru tale prin cariera incepută!*¹⁹

Intenția de a se remarca pe viitor prin realizările sale, puternic reliefată de jurnalul care în această perioadă poate fi definit ca unul intim, jucând rolul de confesor, îl determină să își dubleze eforturile. Documentele școlare emise de universitate, a căror ancorare în realitate nu poate fi pusă la îndoială, completate de numeroasele caiete de schițe și notițe de

18 *Passim*, Simion 2018b, pp. 167–193.

19 ANBN, FIM, D.136.

Tabelul 1. Situația școlară a studentului Iuliu Moisiu 1879–1886. Prelucrare proprie.

Școala Tehnică Imperială și Regală din Viena

—student al departamentului de Chimie Tehnică: 11 octombrie 1879 – 15 martie 1886—

Cursuri și număr de ore / săptămână (h/s), conform documentelor oficiale

1879/1880	1880/1881	1881/1882	1882/1883	1883/1884 ¹	1885/1886
<ul style="list-style-type: none"> – Matematică I: 7^{1/2} h/s – Chimie anorganică: 5 h/s – Chimie organică: 5 h/s – Zoologie generală: 5 h/s – Botanică generală: 5 h/s – Mineralogie: 5 h/s – Limba și literatura italiană, secția I: 3 h/s 	<ul style="list-style-type: none"> – Enciclopedia mecanicii și teoria mașinilor: 4 h/s. – Fizică generală și tehnică: 5 h/s. – Chimie analitică: 3 h/s. – Măsurători în laboratorul de chimie analitică: 25 h/s – Economie națională și știința financiară: 3^{3/4} h/s – Contabilitatea întreprinderilor tehnice: 4 h/s – Chimie anorganică: 5 h/s – Aritmetică: 2 h/s 	<ul style="list-style-type: none"> – Fizică pentru chimiști: 3 h/s – Știința tehnică a mărfurilor: 3 h/s – Chimie analitică: 3 h/s. – Măsurători în laboratorul de chimie analitică: 25 h/s. – Geologie I - Studiul rocilor: 4 h/s. – Tehnologie chimică a substanțelor anorganice: 5 h/s. – Istoria economiei sociale în secolul al XIX-lea: 2 h/s – Chimie agricolă: 2 h/s. 	<ul style="list-style-type: none"> – Teoria generală a mașinilor: 3 h/s – Tehnologie chimică a substanțelor organice: 5 h/s. – Exerciții în laboratorul de chimie anorganică: 20 h/s. – Drept comercial: 2½ h/s – Cursul II de limbă engleză: 2 h/s – Exerciții în laboratorul de chimie anorganică: 20 h/s – Enciclopedia construcției de mașini: 4 h/s. – Limba engleză I: 2 h/s 	<ul style="list-style-type: none"> – Exerciții în laboratorul de tehnologie anorganică: 20 h/s. – Drept comercial: 2½ h/s – Cursul II de limbă engleză: 2 h/s – Enciclopedia construcției de mașini: 4 h/s. 	<ul style="list-style-type: none"> – Tehnologie substanțelor organice: 5h/s. – Exerciții de laborator în tehnologia organică: 20h/s. – Fizică pentru chimiști: 3 h/s. – Enciclopedia construcțiilor civile: 5 h/s. – Limba și literatura italiană, curs II: 3h/s
					<p>*apare mențiunea: „Conform dispoziției Ministerului de Instrucție Publică, secțiunea chimie tehnică din 18 iulie 1886, nr. 22916, domnul Moisiu Iulius a susținut pe data de 22 iulie 1886 primul examen la secția chimie tehnică. Acesta a fost evaluat cu calificativul foarte bine pe o perioadă de 3 luni. Viena, 22 iulie 1886. Certificat emis la 14 iulie 1886 și semnat de preș. comisiei”</p>
					<p>*apare o mențiune dată ulterior: „Cu privire la frecvența activităților din laborator, s-a constatat o participare asiduă. Certificatul a fost emis în conformitate cu reglementările în vigoare, în data de 16 februarie 1886”</p>
					<p>*apare mențiunea: „în temeiul regulamentului din 7 iulie 1883, nr. 12504, aprobarea pentru susținerea examenului pe baza certificatelor de frecvență a fost acordată în conformitate cu ordonanța nr. 11342 din 1883. Aprobarea a fost acordată.”</p>

Detalii administrative/ taxe de școlarizare:

Semestrul de iarnă: achitat Taxă semestrul de iarnă: confirmată la 23.10.1881. Semestrul de iarnă: taxa a fost plătită și confirmată la 12 octombrie 1882. Semestrul de iarnă: confirmat mat pe 11 octombrie 1883.
la 16 octombrie 1879 confirmată la 21.10.1880. Taxă semestrul de vară: confirmată la 29.04.1882. Semestrul de vară: confirmat mat pe 12 martie 1884.
Semestrul de vară: achitat Taxă semestrul de vară: confirmată la 23.05.1881. Semestrul de vară: confirmat mat pe 22 aprilie 1886
la 15 aprilie 1880 confirmată la 23.05.1881. Semestrul de vară: taxa a fost plătită și confirmată la 19 aprilie 1883.

**Facultatea de Filosofie a Universității Imperial-Regale din Viena
Cursuri, profesori și număr de ore (conform documentelor oficiale)**

Octombrie 1884 – Iulie 1885

Semestrul I: octombrie 1884 – aprilie 1885

- Filosofie practică: 5 h/s.
- Pedagogia generală pentru licee reale: 3 h/s.
- Instrucțiuni pentru efectuarea cercetărilor științifice: 6 h/s.
- Studiul alcaimelor: 2 h/s.
- Logica deductivă: 2 h/s.

Semestrul II: aprilie – iulie 1885

- **Logică:** Prof. Dr. R. Zimmermann: 4 h/s.
- **Pedagogie gimnazială:** Prof. Theodor Vogt: 4 h/s.
- **Istoria și filozofia educației:** Prof. Dr. R. Zimmermann: 4h/s.
- **Activități de îndrumare pentru realizarea unor cercetări științifice:** Prof. Dr. H. T. Kraus: 6 h/s.

Detalii administrative/ taxe de școlarizare:

Pața pentru semestrul I a fost efectuată și este confirmată prin ștampila fiscală de 15 Kreuzer, datată 22 aprilie 1885
Pentru semestrul II există o ștampila fiscală de 15 Kreuzer, datată 1885

Sursa: ANBN.

la cursuri păstrate în arhiva personală, dovedesc sârguința studentului. În primii trei ani, programul zilnic, notat seară de seară în jurnal în mod ritualic aproape, dezvăluie felul în care Iuliu Moisil *se construiește*, potrivit expresiei lui Eugen Simion, printr-un stil impus de la care pare că nu se abate: după cafeaua de dimineață, merge la cursuri, la laboratoare sau bibliotecă. După amiezile sunt rezervate întâlnirilor de la „România Jună”, vizitelor la rudele sau cunoștințele stabilite aici, prieteni aflați la Viena sau culturalizării. Același Tini Moisil îl îndeamnă să fie precaut în atitudine dar să și profite de prezența în capitala imperială pentru a-și desăvârși formarea. În opinia fratelui său, la fel de importantă ca participarea la concerte, expoziții, manifestări culturale este și atitudinea pe care trebuie să o adopte în plan social: *Nu mai uită Tu a te îngriji încatu Ti voru artă împregiurarile si de perfectiunarea Ta culturala afara de studiulu de especialitate. Esindu acuma mai intaiu in lumea mare vei avé ocasiune a cunosce feliurite caractere; fi deci cu bagare de sema; ascuta, privesce dar fi catu de crutatoriu in cuvinte si Te feresce a-Ti da iute judecata despre ceva. Creudu ca din acestea pricina me vei intelege in ajunsu.*²⁰

Toate eforturile depuse în „a face examenele de stat”, cerute insistent începând cu 1882 de reprezentanții Administrației Fondurilor Grănicerești de la Năsăud, solicitări reiterate în scrisorile trimise lui Iuliu Moisil de fratele său dar și de vicarul Moisil (cel din urmă invocă nu doar sprijinul material constant dar și starea sa precară de sănătate și vârsta înaintată), nu vor avea finalitatea dorită. Din corespondența cu vicarul Moisil, reiese că intenția lui Iuliu de a se înscrie la unul dintre examene nu se concretizează din cauza unui accident suferit în laboratorul de chimie care a presupus spitalizarea și o recuperare de mai lungă durată. Momentul este unul de cotitură în viața lui Iuliu Moisil. Potrivit informațiilor furnizate de Onisim Filipoiu²¹, se pare că acum o întâlnește pe cea care îi va sta alături vreme de o jumătate de veac, Othilda Schwennhagen–Docetti care se afla la Spitalul General din Viena ca voluntar. Începe o frumoasă poveste de dragoste a cărui martor este jurnalul intim. În plan profesional însă, din 1883 dificultăților școlare li se adaugă cele financiare. Acumulează din ce în ce mai multe datorii, în toate părțile: creditori vienezi, Tini, vicar, Othilda, gazda vieneză, prieteni de la România Jună, culminând în 1884 cu o datorie de 300 de florini. Diaristul continuă să consemneze zilnic încercările și neliniștile sale descriind situația sa drept una *mizerabilă* (se consideră neînțeleș, încearcă să se angajeze și nu este primit pe motiv că este român, se depărtează pentru o perioadă de România Jună la ale cărei ședințe nu mai participă invocând lipsa banilor care nu îi permit să se îmbrace decent). Se învinovățește constant căutând, în același timp, vagi soluții pentru ieșirea din criză. E un moment de cumpănă pentru Iuliu Moisil, moment care se prelungește până în 1886, pregătind prin consecințele lui debutul carierei profesionale acasă, în România. Multe amănunte apar și în corespondența cu cei de acasă: situația școlară nefinalizată după 6 ani petrecuți la Viena, plecarea de acasă din septembrie 1885, relația tensionată cu Othilda nemulțumită că nu este serios (nu dă dovadă de hotărâre și determinare în soluționarea problemei școlare).

20 ANBN, *idem*.

21 Trifoiu 1984, pp. 95–105.

Intervenția familiei se dovedește salvatoare și de această dată. Vicarul Grigore Moșil și frațele lui Iuliu intervin pe lângă rectorul universității vieneze căruia, în prima parte a anului 1886, îi trimit o scrisoare rugându-l să amelioreze tot ce se poate, legat de situația școlară a studentului Iuliu Moșil și achitând, în același timp, taxele școlare restante. Este oportunitatea așteptată de Iuliu Moșil care își încheie studiile în vara anului 1886, și pleacă spre casă, pregătindu-se pentru o carieră în Vechiul Regat. În perioada maturității va reveni pe băncile universității vieneze. Conform documentelor oficiale, va participa la colocvii și va urma o serie de cursuri, fără a obține, însă, diploma universitară²². Absența acesteia nu îl va împiedica să se afirme, ulterior, în plan educațional, cultural și publicistic în spațiul românesc, să își construiască o carieră confirmată de obținerea, în 24 mai 1943, titlului de membru de onoare a Academiei Române, în calitate de publicist.

Lecturând paginile diaristice ce restituie posterității prima etapă a vieții lui Iuliu Moșil până la momentul asumării primului rol profesional asistăm la un adevărat roman al formării, dacă e să utilizăm expresia criticului Nicolae Manolescu, însemnările diaristice din această perioadă, cu profunde caractere intime, având funcția de a facilita demersul de cunoaștere a vieții diaristului. Singura sursă de autoritate și de asigurare cu privire la veridicitatea narațiunii este experiența personală redată în cele mai profunde detalii intime. Fiecare pagină e validată de reflectarea eului autorului, autenticitatea fiind asigurată nu numai de existența unor fapte verificabile din exterior (corespondența cu familia de la Năsăud, documentele școlare), ci și de intenția diaristului de a prezenta materialul în mod sincer, așa cum se leagă de faptele vieții. Dacă în cazul paginilor care rememorează viața studenției de la Viena, publicate în Arhiva Someșană, mărturisirile scrise în anii maturității asociază și disociază evenimente, fapte și întâmplări, jurnalul se constituie ca document zilnic, imediat, oglindind imaginea unui personaj asediat de constrângeri de tot felul. Comunicarea cu evenimentele trăite este directă, tensionată și plină de dramatism, cu totul altfel decât în paginile articolului, evidențiind reacțiile intime ale lui Moșil, introducându-ne într-un univers conturat de naratorul care se confesează. Ambele scrieri însă, una având în centru individul, alta axată pe colectivitate, au rolul lor în caracterizarea diaristului, a generației și epocii căreia i-a aparținut acesta.

Caracterul de document al însemnărilor personale rezidă în ceea ce Eugen Simion consideră că reprezintă o trăsătură de bază a jurnalului—document istoric: consemnarea experiențelor nemijlocite, autentice, verosimile²³. Odată validată autenticitatea însemnărilor, subiectivitatea, selectivitatea sau alte aspecte ce pot fi identificate drept minusuri ale jurnalului nu diminuează calitatea acestuia de document. Este firesc, susține academicianul Eugen Simion, cu atât mai mult cu cât „evenimentele... nu vin niciodată singure în confesiune, vin însoțite de emoțiile, reflexiile celui care notează cu atât mai mult cu cât a scrie înseamnă a trece... lumea pe care o poartă și de care este purtat diaristul... printr-o grilă personală (unde personalizează, ordonează, conotează comunicarea). Adevărul interior este o

22 Vezi tabelul 2.

23 Simion 2018a, p. IX.

Tabelul 2. Colocviul și cursurile urmate de profesorul Iuliu Moșil în perioada 1888, 1897–1898.
Prelucrare proprie.

„Certificat
În conformitate cu actele de examen, domnul Julius Moșil, născut în Năsăud, Transilvania, a participat la un **colocviu despre cursul susținut în semestrul de vară al anului 1888, intitulat Pedagogie pentru gimnaziu, și l-a promovat cu foarte bun succes la data de 10 iulie 1888.**
Se confirmă prin prezenta. Viena, 10 iulie 1888.
[Timbru fiscal de 15 Kreuzer, ștampila oficială.]
[Semnătura:] Theodor Vogt.”

Cursuri
Universitatea Imperial-Regală din Viena
octombrie 1897 - iulie 1898

Semestrul III: octombrie 1897 – aprilie 1898

- Psihologie și logică : 3 ore.
- Descrierea geologică a Pământului – Dr. **Eduard Suess** (geolog celebru): 5 ore.
- Geografie matematică – Dr **Albrecht Penck** (geograf de renume): 5 ore.
- Mineralogie general: 5 ore.

Detalii administrative:

Ștampilele „k.k. Quästur” din Viena confirmă plata și validarea cursurilor frecventate.
O marcă fiscală de 30 heller (datată 1898) indică respectarea reglementărilor financiare.

Semestrul IV : aprilie – iulie 1898

- Descriere geologică avansată a diferitelor formațiuni: 5 h
- Instrucțiuni pentru lucrări practice de laborator: 1 h
- Paleontologie generală II (taxonomie avansată): 3 h
- Topografie geologică: 5 h

Detalii administrative:

Sunt prezente ștampile cu inscripția „k.k. Universität Wien” și mențiuni privind validarea plății taxelor pentru acest semestru.

****Pe ultima filă a carnetului de student apare confirmată o înregistrare administrativă ulterioară, datată 27 noiembrie 1898 și semnată de rectorul universității Wiesner, pentru semestrul academic 1898/99. Rectorul Universității aprobă înscrierea și garantează respectarea legislației academice. Nu apar însă înregistrate alte cursuri.***

Sursa: ANBN.

sumă de adevăruri citite, văzute, auzite, trăite de individ”, ne amintește autorul „Ficțiunii jurnalului intim”, în opinia căruia noțiunea de adevăr, la fel ca cea referitoare la autenticitate sau verosimilitate, este o noțiune relativă pentru care nu există criterii precise de măsurare. „Diaristul nu își propune... să inventeze și să reprezinte omul universal; el vrea doar, transcriind... micile evenimente ale existenței, să comunice adevărul său, experiența și concepția sa de viață.”²⁴ În acest fel, vorbind cu încredere unui public străin, prezent și viitor, situat dincolo de paginile jurnalului, diaristul jurnalului public extinde limitele sinelui și ale genului pentru a lăsa o moștenire documentară lumii²⁵.

²⁴ *Ibidem*, pp. 173, 185.

²⁵ Bloom 1998, p. 183.

Bibliografie

- ANBN, *Colecția personală Iuliu G. Moisil, Academician*. 1812–1948, Dosar 87.
- ANBN, *Colecția personală Iuliu G. Moisil, Academician*. 1812–1948, Dosar 136.
- ANBN, *Colecția personală Iuliu G. Moisil, Academician*. 1812–1948, Dosar 203.
- ANBN, *Colecția personală Iuliu G. Moisil, Academician*. 1812–1948, Dosar 208.
- ANBN, *Colecția Registre parohiale de stare civilă*, Dosar 778-1
- Bloom Lynn Z. Bloom, capitolul „I Write for Myself and Strangers’: Private Diaries as Public Documents”, în *Composition Studies As A Creative Art*, University Press of Colorado, Utah State University Press, 1998, pp. 171–185.
- Conway 1998 Jill Ker Conway, *When Memory Speaks: Exploring the Art of Autobiography*, New York: Vintage Books, 1998.
- Glodariu 1998 Eugenia Glodariu, *Asociațiile culturale ale tineretului studios român din Monarhia Habsburgică 1860-1918*, Cluj-Napoca: Biblioteca Musei Napocensis XVII, 1998.
- Moisil 1936 Iuliu Moisil, „Viața studenților români la Viena în a doua jumătate a sutei a XIX-a”, în *Arhiva Someșană*, 1936, seria I, nr. 18, pp. 369–397.
- Moisil 1939 I. Moisil, „Amintiri din viața de liceu”, în *Arhiva Someșană*, 1939, seria I, nr 26, pp. 5–28
- Năstasă-Kovács 2006 Lucian Năstasă-Kovács, *Itinerarii spre lumea savantă. Tineri din spațiul românesc la studii în străinătate (1864-1944)*, Cluj-Napoca: Limes, 2006.
- Paleologu 1976 Al Paleologu, „Jurnalul lui Maiorescu”, în *Luceafărul*, an. XIX, nr. 43 (756), 23 octombrie 1976, p. 3.
- Simion 2018a Eugen Simion, *Ficțiunea Jurnalului Intim. Există o poetică a jurnalului?!*, vol. I, București: Editura Tracus Arte, 2018.
- Simion 2018b Eugen Simion, *Ficțiunea jurnalului intim. Intimismul european*, vol. II, București: Editura Tracus Arte, 2018.
- Șotropa, Drăganu 1913 Virgil Șotropa, Nicolae Drăganu, *Istoria școalelor nășăudene*, Năsăud, 1913.
- Tomi Gavrilă Tomi, *Contribuții nășăudene la dezvoltarea culturii românești: Iuliu Moisil (1859-1945)*, manuscris, Muzeul Grăniceresc Năsăudean.
- Trifoiu 1984 Nicolae Trifoiu, „Convorbiri cu prof. Onisim Filipoiu”, în *Platouri Nășăudene*, 1984, nr. 6, pp. 95–105.
- Vianu 1945 Tudor Vianu, *Filosofia Culturii*, ed. a II-a, București: Editura Publicom, 1945.

Raul Dona și sfârșitul Primului Război Mondial

Dr. Petre DIN

Profesor, Liceul Teoretic „Gheorghe Lazăr”
Avrig, jud. Sibiu
petre_din@yahoo.com

Rezumat. Raul Dona este paradigma intelectualului român care în contextul implicării României în Primul Război Mondial a participat la acest conflict pentru realizarea aspirațiilor naționale. Idealul întregirii naționale este suportul care-i alimentează elanul necesar depășirii sentimentului de insecuritate și al asocierii la efortul de război al României. Gestul său decodifică o multitudine de atitudini, valori și credințe care-i suscită acceptarea voluntară a privațiunilor și sacrificiilor ce incumbă orice conflict militar.

Însemnările sale abundă în informații ce se focalizează asupra tratativelor de pace între oficialii României și cei ai Puterilor Centrale pentru ieșirea țării din război, asupra nedreptăților generate de autoritățile locale și centrale care nu satisfac trebuințele reale ale românilor manifestate prin creșterea alarmantă a prețurilor și lipsa medicamentelor în spitale. De asemenea, Jurnalul este reprezentativ pentru starea de spirit a românilor care se confruntă cu sentimentul de insecuritate creat de situația generală a operațiunilor militare, cu fenomenele de speculă la majoritatea alimentelor, cu emoțiile negative generate de tifosul exantematic și cu regimul de dominație impus de Puterile Centrale.

Ultimele însemnări se referă la retragerea grăbită a armatei germane din București, la entuziasmul colectiv provocat de realizarea aspirațiilor naționale care compensează suferințele generate de război și de mentalitatea trupelor germane care se transformă dintr-un instrument de putere într-un simbol al haosului și al indisciplinei, așa cum rezultă din afirmațiile oferite de Raul Dona.

Cuvinte cheie: Raul Dona, Primul Război Mondial, Puterile Centrale, București, operațiuni militare.

Raul Dona and the End of the First World War

Abstract. Raul Dona is the paradigm of the Romanian intellectual who, in the context of Romania's involvement in the First World War, participated in this conflict to achieve national aspirations. The support that fuels the impetus needed to overcome the feeling of insecurity and of joining to Romania's war effort is the ideal for national unification. His gesture decodes a multitude of attitudes, values and beliefs that trigger the voluntary acceptance of the deprivations and sacrifices that imply any military conflict.

His notes abound in information that focuses on the peace negotiations between the Romanian and Central Powers' officials for the country exiting the war, on the injustices generated by the local and central authorities which do not satisfy the real needs of Romanians manifested by the alarming increase in prices and the lack of medicines in hospitals. Furthermore, the diary is an illustration of the mood of Romanians facing the feeling of insecurity created by the general situation of military operations, speculation in most foods, the negative emotions generated by typhus and the regime of domination imposed by the Central Powers.

The last diary notes refer to the hasty withdrawal of the German army from Bucharest and to the collective enthusiasm caused by the accomplishment of the national aspirations. These compensate for the sufferings generated by the war and the mentality of the German troops which from an instrument of power becomes a symbol of chaos and indiscipline, as Raul Dona states.

Keywords: Raul Dona, First World War, Central Powers, Bucharest, military operations.

Raul Dona reprezintă paradigma intelectualului român care în contextul Primului Război Mondial a participat la acest eveniment pentru realizarea aspirațiilor naționale. Simona Nicoară menționează că sensibilitatea mitică este indisociabilă spiritualității umane, deoarece pentru comunitățile umane miturile simbolizează suportul identității, reduc diversitatea vieții la principiul de unitate încadrat bineînțeles idealurilor și trebuințelor sociale¹. Idealul întregirii naționale este suportul care îi generează eroului nostru elanul necesar depășirii sentimentului de insecuritate și de asociere la efortul de război al României. Gestul său decodifică o multitudine de atitudini, valori și credințe ce domină la nivelul imaginarului său și suscită acceptarea voluntară a privațiunilor și sacrificiilor unui conflict.

Despre Raul Dona avem relativ puține informații, dar putem remarca că ceea ce îi asigură perenitatea livrescă peste timp este Jurnalul său în care sunt consemnate realitățile dureroase și descurajante ale evenimentelor ce au marcat evoluția țării în război. Însemnările conturează imaginea unei societăți caracterizate prin deficiențe în aprovizionarea populației cu bunuri și alimente, indiferența administrației față de nevoile bolnavilor și răniților, dar și demersurile extraordinare ale medicilor în tratarea pacienților. Jurnalul îl prezintă pe Raul Dona atât în ipostaza medicului dedicat vindecării bolnavilor, dar și în cea de soț și tată devotat familiei sale tinere, pe care se străduiește să o degrezeze de privațiunile acestui război.

Sugestiv în acest sens sunt informațiile din 20 martie 1918 ce se focalizează asupra tratativelor de pace desfășurate de primul ministru Alexandru Marghiloman cu reprezentanții Germaniei și Austro-Ungariei pentru ieșirea României din război. Cu abilitățile unui

1 Nicoară 2002, p. 62.

diplomat autorul consemnează principalele personalități care jalonează aceste evenimente: ministrul german Kùhlmann și reprezentantul Austriei la București Otto Czernin. De asemenea, afirmă că în Parlamentul din Berlin au fost discuții în favoarea României, căci pacea impusă prin constrângere are un caracter abuziv și inoculează popoarelor o imagine nefavorabilă deoarece în debutul acesteia s-a convenit asupra unei păci fără anexiuni teritoriale și fără contribuții „economice”, dar în realitate este caracterizată prin cuceriri².

Însemnările abundă în informații despre Austro-Ungaria care solicită garanții sigure ce pot evita pe viitor atacurile armatei române și cere ca trecătorile munților, Dunărea, Dobrogea, cerealele și petrolul să fie cedate Puterilor Centrale. Raul Dona recunoaște abilitățile primului-ministru român de a purta negocieri în vederea ameliorării condițiilor de pace impuse României confruntată cu trădarea Rusiei, cu ascunderea materialelor de război trimise de Franța, incendierea satelor și a orașelor românești de către trupele ruse și confiscarea tezaurului Băncii Naționale de la Moscova³.

Calitățile acestuia de analist militar, nu doar de medic, sunt certificate printr-o diagnoză precisă a operațiunilor militare pe Frontul de Vest. Astfel, Dona subliniază că germanii au întreprins cu succes o ofensivă cu un efectiv de 75–200 de divizii pentru a separa trupele franceze de cele engleze, cucerind portul Le Havre. Acțiunea militară s-a soldat cu captura a 70.000 de prizonieri englezi, 1.000 de tunuri și multe depozite. Aceiași soldați au eșuat în destrămarea absolută a frontului. Raul Dona subliniază că utilizarea de către germani a tunului ce lansează obuze la 120 de km, bombardând de la distanță Parisul, provoacă pierderi de vieți omenești și distrugerii materiale însemnate. Concluzia la care ajunge este că provocările germanilor la adresa securității mondiale va focaliza umanitatea împotriva germanismului, concretizând înfrângerea acestui flagel amenințator generat de pangermanismul mondial⁴.

Patriotismul ardent, susținerea cauzei naționale se verifică în Jurnalul său prin însemnările din 28 martie 1918 unde salută entuziasmat unirea Basarabiei cu România. Reflecțiile pe marginea evenimentului denotă naționalismul său constructivist, implicarea în realizarea aspirațiilor naționale și credința în izgonirea trupelor adversare din spațiul românesc. „*Azi s-a făcut uniunea cu Basarabia – mare eveniment, după o sută de ani, țara ruptă s-a alipit de patria mămă! Steaguri pe străzi și oarecare entuziasm în nenorocirea noastră, și cu jalea unei păci impuse și umiltoare, cu ciuntuiele și ciordeli*”⁵.

Negocierile pentru încheierea Tratatului de Pace cu Puterile Centrale continuă și ele sugerează duritatea regimului ocupației militare. Conform Convenției, în Iași au fost rechiziționate două mari hoteluri, Traian și Continental, pentru a servi drept locuințe oficialităților germane. De asemenea, se fac rechiziții pentru asigurarea hranei germanilor,

2 Dona 2018, p. 251.

3 *Ibidem*, p. 252.

4 *Ibidem*, p. 253.

5 *Ibidem*, p. 255.

circa 100.000 de porci, la care se adaugă o importantă contribuție de război, în valoare de 400.000.000 lei, solicitări bazate pe unele prevederi ale Convenției de la Haga. De altfel, Raul Dona menționează că germanii nu au respectat clauzele acestei convenții și, fără scrupule, au bombardat orașe libere și au deportat populația civilă. În detrimentul germanilor circulă informații că la plecarea lor din București au confiscat și imobilele unde au locuit, fapt ce ilustrează comportamentul ignobil al acestora la sfârșitul războiului⁶.

Însemnările medicului militar reliefează importanța opiniei publice căreia, în percepția lui Gabriel Tarde, în ciuda unor excese nu trebuie să-i exagerăm rolul. Sociologul francez susține că tradiția și rațiunea alimentează opinia dar o limitează în același timp, disputându-și permanent frontierele. În acest context, rațiunea caracterizează o judecată personală care se distinge evident de impulsurile pasionale și gregare ale mulțimilor⁷. Inerate acestei aserțiuni sunt însemnările Jurnalului care îl plasează pe autor în ipostaza intelectualului ale cărui formulări reprezintă expresia rațiunii, independentă de acțiunile mulțimii care-și abandonează mobilurile riguroase în defavoarea prejudecăților personale și ale tendinței spre violențe fizice și verbale.

Acest citat este relevant pentru elementele simbolice ale memoriei unui popor. Simona Nicoară subliniază că memoria unui popor reține doar acele evenimente care au avut repercusiuni majore asupra istoriei sale. Repercusiunile unor fapte istorice în spațiul în care el se răspândește sunt cele ce antrenează memoria colectivă⁸. Încadrabil în această construcție teoretică, jurnalul lui Raul Dona denotă dorința elitei intelectuale și politice românești de realizare a aspirațiilor naționale, eveniment care generează la nivelul sensibilității colective entuziasm și adeziune națională în ciuda unui prezent nefericit, impus de înfrângerea României în fața Puterilor Centrale.

Dincolo de negocierile de pace dificile sunt și condițiile existențiale ale familiei sale. Spațiul locativ este conturbat de înmulțirea șoarecilor, a gândacilor, a moliiilor care produc dureri de cap, guturai și care-i predispun la îmbolnăviri rapide. „*O fi regimul debilitant, o fi infecție din apartament și mucii scuipați peste tot locul de ordonanțe și alți porci scârboși, or fi fecalele și prăfăria infectă necurățită, or fi toate la un loc cauză – rezultatul este că nu prea suntem zdraveni pentru lupta cu răceala și cu infecțiile*”⁹.

Dintre toate dificultățile condiției de refugiat în Moldova, cel mai mult îi repugnă specula crescândă căreia nicio instituție statală nu-i identifică reglementări, iar prin desființarea prețurilor maximale specula este și mai încurajată. Raționamentul care a stat la baza acestei decizii a fost faptul că din cauza prețurilor maximale negustorii nu-și mai comercializau marfa, iar prin desființarea lor concurența urma să determine scăderea prețurilor. Frustrările sunt alimentate de creșterea excesivă a prețurilor, fapt ce se reflectă la majoritatea

6 *Ibidem*, pp. 255–256.

7 Tarde 2007, p. 64.

8 Nicoară 2002, p. 102.

9 Dona 2018, p. 257.

produselor alimentare. Această realitate economică ar putea fi remediată, în concepția lui Raul Dona, printr-un regim de ocupație străină care ar stopa jaful ignobil al cetățenilor de către comercianți. În acest context singura fericire constă în sănătatea familiei și a celor din jurul lor¹⁰.

Semnificative sub aspectul derulării negocierilor de pace și a impactului asupra mentalității colective sunt însemnările din 11 aprilie 1918 de la Iași. Importantă în acest joc diplomatic este schimbarea ministrului Austro-Ungariei la București, Otto Czernin, devenit victimă a nemulțumirilor Germaniei din cauză că, printr-o scrisoare a împăratului Carol I, solicita Franței încheierea unei păci separate. Problema de fond a eroului nostru o constituie faptul că semnarea păcii ar determina libertatea și reluarea activităților pentru fiecare mobilizat pe front¹¹.

Jean des Cars menționa că marea eroare a împăratului Austro-Ungariei, Carol I, este aceea de a nu-l fi informat pe aliatul german cu privire la demersul său de pace, unilateral, producând astfel indignare la Berlin. La începutul anului 1918, Poincaré îi va preda primului ministru francez o scrisoare semnată de prințul Sixte de Bourbon Parma care, pe lângă propunerile de pace, recunoștea justetea revendicării de către francezi a provinciilor Alsacia-Lorena. Clemenceau va dezvălui presei conținutul scrisorii provocând nemulțumirea Germaniei, gestul împăratului Carol I fiind perceput drept trădare¹².

Noutățile profesionale care îl vizează direct pe Raul Dona constă în mutarea sa la Socola, la 7 km distanță de Iași, la un spital de chirurgie, în ipostaza de șef la un serviciu cu 600 de paturi pentru pacienți. Numirea sa în această funcție trebuia să determine instaurarea un climat de ordine într-un univers dominat de reclamații și dispute. Dificultatea pe care Dona o semnalează în însemnările sale se referă la deplasarea până la Socola, în condițiile în care spitalul nu posedă trăsură. Acest inconvenient îi oferă prilejul unor reflecții dureroase asupra privațiunilor cu care se confruntă și invocarea primatului păcii asupra războiului. „*Mutarea asta vine ca o mare pacoste. Aici de abia mă cotlonisem, deși cu mari lipsuri, dar mă obișnuisem, acu las și asta, și mă duc în necunoscut. Să fie afurisita de sclavie, de-aș scăpa odată*”¹³.

Însemnările din 14 aprilie 1918 sunt expresia unei introspecții profunde privind cauzele și impactul Primului Război Mondial la nivelul sensibilității colective. Percepția sa este că războiul se va transforma într-un groaznic măcel în care vor fi implicați atât cei vinovați cât și nevinovați și în care abuzurile și nedreptățile nu pot rămâne nesancționate până la final. Nemulțumiții de război sunt cei mulți în timp ce alții se complac în nenumărate plăceri nepermise. În acest context, Raul Dona consideră că din nefericire, națiunea română se îndreaptă spre o situație revoluționară ai cărei germeni va crea o implozie socială, acesta fiind pericolul pe care îl întrevede autorul Jurnalului.

10 *Ibidem*, pp. 258–259.

11 *Ibidem*, pp. 259–260.

12 Cars 2015, p. 385.

13 Dona 2018, p. 261.

Formulările frazale din 24 aprilie 1918 enunță pe un ton emoționant semnarea oficială a păcii. La nivelul mentalității sale, pacea înseamnă atât stoparea rechizițiilor organizate de oficialitățile germane dar și de cele române cât și diminuarea insecurității cotidiene. În ciuda semnării păcii, deplasarea spre propriile locuințe se estimează că nu va fi posibilă până în iulie-august 1918: se impune într-o primă fază decretul de dizolvare a Parlamentului, apoi o lună până la alegeri, încă trei săptămâni țin alegerile, apoi validările și în final ratificarea tratatului și plecarea refugiaților spre casele lor¹⁴.

Însemnările din 1 mai 1918 conțin expresia suferinței provocată de moartea ministrului Ticu, socrul său și referiri la pregătirea pentru înmormântarea acestuia. Ceremonia s-a efectuat fără pompă, paradă de lux și fără funeralii naționale, refuzate de către primul ministru timorat de influența germană din țară. O mulțime enormă a urmat cortegiul funerar până la cimitirul „Eternitatea”. Printre participanți s-au remarcat prin discursurile ținute Take Ionescu, profesorul de filosofie Petrovici de la Universitate, Octavian Goga, și scriitorul francez Robert de Flers¹⁵. Atent la detalii, scrupulos în prezentări, Raul Dona constată că discursul lui Take Ionescu a fost emoționant, cu multă noblețe, în timp ce discursul profesorului Petrovici a fost rostit cu o voce limpede și mlădioasă, iar discursul lui Octavian Goga învedera statutul de ardelean pribeag fiind caracterizat printr-o sărăcie a inspirației. „Unde-i ministrul Transilvaniei? Ce beție de glorie, ce succese ușoare? Ce pene frumoase i-ar fi crescut?”¹⁶.

Mizeria, lipsurile și dezinteresul administrației pentru cei bolnavi și răniți, dar și fața de aprovizionarea populației cu alimente și protejarea acesteia de speculanți, sunt traversate mai facil cu ajutorul soției, căreia îi arată o delicată atenție. „Puicuța mea, copil sfânt și bun, ce mi-a scos D-zeu în cale pentru a-mi da să gust fericirea pe lume, pentru ea vreau să trăiesc, să-i înlocuiesc afecțiunea Ticului ei iubit prin cât mai delicate sentimente i-aș putea dovedi”¹⁷.

Însemnările din 10 mai 1918 reprezintă momentul unei analize simbolice la nivelul imaginarului fiecărui român privind semnificația acestei sărbători. Dacă în anii trecuți 10 mai, sărbătoarea națională, însemna veselie, parade militare și multe lumini, 10 mai 1918 reprezintă tristețe, disperare, dezamăgire și așteptarea eliberării de sub dominația germanilor, austro-ungarilor, bulgarilor și turcilor. În pofida acestei angoase față de tutela străină, Raul Dona susține că, la nivelul politicii externe, tendința românilor este de a se alia cu Germania, indiferent că aceasta este victorioasă sau înfrântă. În opinia sa, chiar dacă o analiză elementară justifică revolta față de umilințele provocate de germanii și de aliații lor, se impune o judecată mai rațională care să includă interese superioare, vitale românilor, exonerate de sentimentalismul exaltat în berării. Acea judecată trebuie să aibă în vedere, cu

14 *Ibidem*, p. 266.

15 *Ibidem*, p. 275.

16 *Ibidem*, p. 275.

17 *Ibidem*, p. 276.

precădere, interesele economice, sociale și industriale ale țării, situate în afara entuziasmului ieftin și inconstant de moment¹⁸.

Raul Dona menționează că jurnalismul acestei perioade colportează incriminări la adresa celor care guvernează țara și care au condus armata în război. Desigur, delațiunile, insinuările și calomniile conturează un spectacol jalnic chiar și pentru adversarii din război, fiind opera unor scribi din spatele frontului sau evrei cu minimă cultură care aduc acuze la adresa generalilor și miniștrilor ahtiați după scandal și senzații. În tot acest interval de timp când prețurile devin exasperant de mari, colonelul și generalul de la aprovizionare, nenominalizat din minister, deschid magazine și vând marfa dobândită ilegal. În birturi, vinul poșircă de proastă calitate se vinde cu 24 de lei litrul¹⁹. Tabloul zguduitor al realităților românești îi provoacă lui Dona reacții disperate, reliefate în Jurnal, pe fundalul ultimelor luni ale Primului Război Mondial. „*Ce jale, ce mizerie, ce sărăcie, ce ne mai așteaptă încă*”²⁰. Reacția sa trebuie înțeleasă, în fond, ca o revoltă a medicului confruntat cu răutățile, invidia și nedreptățile generate de autorități și de semenii din jurul său, dar și ca o oglindire a disperării unui soț și tată, uneori dezarmat în fața realităților cotidiene.

Lecturând fiecare filă a volumului surprindem aspecte ale vieții cotidiene, felul în care oamenii acelor vremuri încearcă să reziste bulversărilor sociale organizând pelerinaje la Mănăstirea Agapia. „*Puica, după pierderea Ticului ei iubit, a slăbit grozav, acu e bolnavă, răcită, tușește, are febră. Mă gândesc s-o duc cât mai iute la aer, la Agapia, să stăm trei luni, să ne refacem sănătățile, căci și eu mă simt foarte slăbit și obosit peste măsură*”²¹.

Un personaj insolit al Jurnalului este scriitorul și avocatul Păstorel Teodoreanu, implicat în reglementarea succesiunii de după moartea socrului său. Un individ care, potrivit opiniei medicului Dona, fumează 100 de țigări, consumă alcool fără măsură și cunoaște puțin procedura judiciară. Consultat asupra onorariului pe care urmează să-l primească, Păstorel Teodoreanu îl asigură că va fi unul modest, în funcție de mărimea sumei ce trebuie supusă succesiunii. Raul Dona îl caracterizează pe scriitor drept un negustor în profesie, inspirat în afaceri²².

Imaginile ce reies din jurnal conturează o lume avidă, hrăpăreață și dezgustătoare prin imoralitatea afacerilor și exacerbarea speculei la alimente și lemne. În atmosfera de degringoladă, prețurile reflectă cel mai elocvent spiritul avar al comercianților comparativ cu calitatea mărfurilor. În mod cert, este o perioadă a bulversărilor sociale, economice și politice în care altruismul și generozitatea devin tot mai dificil de întâlnit. Dar, în ciuda acestor mizerii omenești, ele nu sunt de natură să-i provoace autorului anxietate și vexațiuni care să-i diminueze propensiunea pentru idealul național și ocrotirea familiei. Caracter puternic,

18 *Ibidem*, pp. 277–278.

19 *Ibidem*, pp. 278–279.

20 *Ibidem*, p. 279.

21 *Ibidem*.

22 *Ibidem*, p. 280.

Raul Dona nu se pretează la ambiții stupide, asemănătoare celor din jurul său, și, în spiritul deontologiei profesionale, se angajează în activitatea de vindecare a bolnavilor și a răniților.

Jurnalul său nu reprezintă doar aspectele dramatice ale vieții de refugiat în Moldova, fiind și o sursă excelentă de reconstituire a imaginii vieții cotidiene, ale recreării unei minime normalități în cadrul vieții de familie derulată pe parcursul Primului Război Mondial. Autorul Jurnalului reliefează existența zilnică a oamenilor din înalta societate ce se derulează după o etichetă strictă, dar și viața oamenilor obișnuiți, cu jocurile și distracțiile comune²³. Astfel, vorbind despre meniul pregătit la bucătăria de acasă, precizează că acesta conferă familiei sale confortul necesar, fiind alcătuit din cartofi, ouă, unt, câte un pui, lapte și fructe. Constatăm, mai apoi, că însemnările nu se rezumă doar la operațiunile militare sau serviciul la spital. Ilustrative sunt descrierile referitoare la deplasările împreună cu familia pe Valea Agapiei, pentru a lua dejunul între brazi: fetei îi improvizează un hamac ancorat între doi brazi pentru a-și face somnul în mijlocul naturii, la întoarcere culeg o cofă de fragi pentru dulceață, în pofida faptului că sunt udați de o ploaie cu grindină cât oul de găină²⁴.

Viața familiei lui Raul Dona nu este opulentă și nu impresionează decât prin modestie. În aceste condiții, Vila lui Lepădatu de la Văratec, întinsă pe 3 pogoane, cu instalație de apă și motor cu electricitate îl impresionează pe Dona care susține că în această zonă, în aer curat, și-ar dori să se stabilească, renunțând la serviciul din București a cărui remunerare este absorbită de plata chiriei și de scumpirile traiului²⁵.

Regăsirea echilibrului existențial, periclitat de confruntările războiului și dificultățile vieții din spital se datorează familiei sale armonioase și înțeleghătoare care îi conferă atașament și prețuire în momentele tensionate ale finalului războiului de întregire națională. „*Cu mai mici sau mai mari lipsuri, ne acomodăm și timpul trece iute, apropiindu-ne de momentul întoarcerii la București și reluării hamalâcului zdravăn ce ne așteaptă acolo, unde casă nu mai avem și totul este de refăcut, după zăpăceala și iroseala războiului*”²⁶.

În acest timp debandada din administrația publică se derulează în ritm accelerat, iar regulamentele punitive pentru abateri nu sunt aplicate. Funcționarii administrației publice, însărcinați cu aplicarea măsurilor împotriva speculanților, se aliază cu aceștia în detrimentul publicului consumator. Infracțiunea e tolerată, chiar încurajată. Un exemplu în acest sens este dat de fixarea prețurilor la unt (15 lei kg) și la ouă (20 de bani bucata) care are ca și consecință directă faptul că ouăle nu se mai comercializează pe piață la Târgul Neamțului, ci pe ascuns, omul obișnuit fiind obligat să le cumpere la supra preț²⁷.

Modificările dinamice ale fronturilor, insecuritatea la care este expus statutul politic al țării, colportarea unor informații privind noi strategii militare au menirea, în viziunea

23 Mongrédién 1972, p. V.

24 Dona 2018, pp. 282–283.

25 *Ibidem*, p. 283.

26 *Ibidem*, p. 282.

27 *Ibidem*, pp. 283–284.

lui Raul Dona, să amplifice frustrările generate de evoluția relațiilor internaționale. „*Unde vom merge? Să ne ferească D-zeu! Se vorbește de venirea japonezilor în Europa, la Salonic, contra bulgaro-turco-germanilor. Se vorbește că nemții fac tranșee în lungul Dunărei, la noi în Muntenia, unde va fi probabil teatrul războiului poate câtva timp?!?*”²⁸.

Citatul prezintă o semnificație precisă, căci denotă sentimentul acut de insecuritate la nivelul sensibilității autorului. Jean Delumeau consideră că cel ce devine victima fricii se confruntă cu riscul dezagregării. Personalitatea sa se fisurează și senzația de confort dispare. Dacă frica are un caracter colectiv poate determina comportamente aberante, care fac dificilă aprecierea corectă a realității. Simplificând expozeul teoretic al fricii observăm că ea poate genera involuția indivizilor în cadrul vieții cotidiene și joacă un rol esențial în evoluția destinelor individuale și colective²⁹.

Inserat acestui discurs despre rolului fricii în istorie, Raul Dona evidențiază un comportament, o conduită dominată de spiritul de îndoială generatoare de crize de angoasă. În ciuda caracterului său puternic, autorul nu se poate sustrage realității imediate, fapt ce reiese din limbajul său impregnat de teama de necunoscut. Experiențele anterioare, cărora li se adaugă dezamăgirile prezentului și amalgamarea acestora îi induc instalarea climatului de insecuritate.

Promiscuitatea celor din jur, degringolada din societate se reflectă pregnant și în relațiile dintre oameni. Acest fapt se reflectă în Jurnalul său din 2 iunie 1918 de la Agapia unde subliniază lipsa respectului pentru cuvântul dat. „*Caracteristic pe aici este că nici un om nu se ține de cuvântul pentru ce promite sau se angajează. Dacă tocmești ceva, poți fi sigur că ai 99 șanse să nu ți-l aducă și, dacă cumva s-ar ține de cuvânt, îi iese altcineva în cale și-i cumpără pe un preț ceva mai mare ceea ce-ți aducea*”³⁰.

Însemnările din 2 iulie 1918 sunt sinteza trăirilor în plan familial și ele reflectă implicarea sa în viața cotidiană pentru ocrotirea familiei. Raul Dona este mulțumit că menajul căminului conjugal este asigurat de o servitoare, fapt care-i exonerează familia de aceste obligații. După ce-i enumeră calitățile, abilitatea în treburile gospodăriei și ale bucătăriei, autorul îi precizează și salariul acesteia, adică 60 lei lunar și 4 lei hrana ei zilnică. Scrupulozitatea în redactarea jurnalului se reflectă și prin faptul că-și manifestă entuziasmul pentru recrutarea servitoarei care le asigură un climat familial adecvat. Consecința directă este ca soția a început să se refacă trupește și sufletește în urma traumei provocată de moartea tatălui și a bolilor fetiței³¹.

Atent la detaliile creșterii și educației fetiței, Raul Dona surprinde evoluția ei la 1 an și opt luni dezvoltarea vieții intelectuale și relaționale, precum și caracterul său puternic. Din ipostaza medicului militar sesizează la fetița sa încăpățânarea și neascultarea la cele ce i se

28 *Ibidem*, p. 284.

29 Delumeau 1986, pp. 20–22.

30 Dona 2018, p. 289.

31 *Ibidem*, pp. 289–290.

spune să facă. „*Eu nu vreau să-i distrug voința și personalitatea prin violență și brutalizare și am s-o las la voia ei, încercând prin persuasiune și blândețe să obțin ce e lesne pentru ea*”³².

Vitalitatea și devoțiunea față de familie sunt note dominante ale Jurnalului său din 13 iulie 1918. Însemnările sunt de data aceasta laconice și surprind zile relativ de fericire conjugală, lipsite de stres și insecuritate, la Mănăstirea Agapia. Totuși, Dona face referire la comportamentul țăranilor extra speculanți, la administrația tolerantă, dar și la bucuria de a trăi căci în familie domnește iubirea, sănătatea și fericirea. Perspectiva mutării cu serviciul nu-i creează premise de jubilarie, dar mărturisește că o să muncească, că viața se va derula în continuare iar el trebuie să manifeste mai multă răbdare³³. Afirmatia sa este ilustrativă pentru angajarea deplină în sfera vieții de familie unde consemnează, în mod repetat, creșterea excesivă a prețurilor și dificultatea de a achiziționa lemne sau alimente. În ciuda varietății stărilor de spirit și a experiențelor acumulate viața de familie îi oferă suportul necesar depășirii tuturor impedimentelor specifice vieții de război. Ceea ce sesizăm este faptul că situația descurajantă de cele mai multe ori este substituită cu aceste imagini pline de optimism, culminând cu asumarea condițiilor serviciului în București.

Un aspect important al ultimei secțiuni a Jurnalului este legată de relația de solidaritate cu socrul său, scriitorul, avocatul și omul politic Barbu Ștefănescu Delavrancea. Prin căsătoria cu cea de-a treia fiică a cunoscutului om de cultură, Raul Dona ajunge să se atașeze de acesta, să creeze o prietenie și să-l îngrijească cu abnegație în ultima parte a vieții sale. Criticul literar Ion Rotaru menționa că în ipostaza de om politic Barbu Ștefănescu Delavrancea a ocupat demnitatea de deputat în mai multe legislaturi, primar al capitalei, iar la sfârșitul vieții pe cea de ministru al industriei. A fost extrem de aplaudat de contemporani ca autor, iar în apropierea intrării României în război a susținut, prin discursuri entuziaste, alianța cu statele Antantei pentru eliberarea Transilvaniei de sub dominația Imperiului Austro-Ungar³⁴.

În percepția lui Raul Dona, socrul său, scriitorul Barbu Ștefănescu Delavrancea a fost exponentul omului politic loial intereselor țării și al modelului de comportament, care în ciuda avantajelor de care se bucura în ipostaza de ministru și-a păstrat onestitatea și integritatea. În mandatul său de demnitar a militat consecvent pentru păstrarea alianței tradiționale cu Anglia, Franța și Rusia și pentru rezistența totală, chiar cu riscul instaurării unui regim de ocupație de tipul celui instalat în Muntenia. Astfel, clauzele umilitoare ale păcii l-au descurajat și demobilizat. Suferința sa a devenit tot mai vizibilă pe măsura continuării prevederilor Tratatului de Pace. Stresul, dificultățile existenței și deziluziile războiului i-au grăbit moartea. În ultimele săptămâni de viață a fost îngrijit cu dăruire de ginerele său, medicul Raul Dona.

Jurnalul său din 27 iulie 1918 reflectă starea de spirit a autorului și preocupările vieții cotidiene. În ciuda faptului că se afla doar de două luni la Agapia, constată că este departe

32 *Ibidem*, p. 290.

33 *Ibidem*, pp. 293–294.

34 Rotaru 1971, p. 581.

de a fi sănătos și că iritabilitatea sa crește la cea mai mică nemulțumire. Aceste stări de spirit le atribuie oboselii și efortului cauzat de deplasările lungi în Iași, slăbit de boală și de inaniție, în timpul serviciului medical³⁵. Însemnările lui Raul Dona sunt dominate de franchețe, onestitate și de preocupările pentru asigurarea unei vieți liniștite familiei sale. Ele surprind scumpetea traiului și obrăznicile speculanților. Atent la detalii, scrupulos în cele mai mici amănunte, autorul susține că strictul necesar se ridică la aproximativ 70 de lei pe zi, fapt ce alimentează și mai mult dificultățile vieții cotidiene din Moldova:

„-lapte	4 lei
o pâine	5
o găină	20
ouă (7)	3,50
unt (35-40[lei] kg)	2.00
mălai 1 kg	2,50
zahăr ¹ / ₄ kg	5.00 lei
ceai	1,00 lei
lemne	1,50 lei
servitoare	2.00 lei
chirie	5.00 lei
fasole verde	1,50 lei
supă cartofi – zarzav[at]	2.00
lumina	2.00
fructe	4.00
jurnale (a 30 [bani])	0.60
la păsări	2,50
etc, etc, ³⁶	

În ciuda faptului că reprezentările viitorului nu sunt din cele mai optimiste, Raul Dona își exprimă încrederea că va fi capabil să obțină un salariu care să permită ca soția și fiica să nu aibă dificultăți de natură materială. „*De m-aș vedea în casa mea, sănătoși și restul va merge*”³⁷.

O notă constantă a ultimelor pagini ale Jurnalului său se referă la problemele vieții referitoare la întoarcerea în București. În universul vieții cotidiene apar dificultăți asociate formalităților legate de primirea cererilor de către minister, fotografiile de o anumită dimensiune, vârsta, naționalitatea, bilete de identitate pentru slugi, practici care nu se obișnuiesc în lumea satelor. Aceste afirmații sunt documentate în Jurnal prin formulările autorului

35 Dona 2018, p. 295.

36 *Ibidem*, p. 296.

37 *Ibidem*, p. 299.

ce exprimă noile raporturi ce se configurează în primele două decenii ale secolului XX. „*Ai o fată servitoare pe care de abia o poți avea azi cu 60 lei lunar, și când i-ai pretinde să-ți vie cu bilet de identitate, ceva de care habar n-are, nici ea, nici părinții ei, atunci nu-ți mai vine deloc*”³⁸.

Citatul este elocvent pentru ponderea crescândă acordată maselor care se impun treptat pe scena istoriei. Referindu-se la acest aspect, José Ortega y Gasset se întreba dacă reprezintă un progres faptul că masele au idei și că ar fi deci cultivate?³⁹. Răspunsul negativ al filosofului spaniol se bazează pe faptul că ideile unui om mediu nu sunt idei autentice pentru că cel ce dorește să aibă idei trebuie să fie dispus să cunoască adevărul și să accepte ideile impuse de acesta. Sub auspiciile sindicalismului și fascismului apare în Europa un tip de om ce nu vrea să ofere explicații și nici nu dorește să aibă dreptate, ci este decis să-și impună opiniile⁴⁰.

Pornind de la enunțurile acestui filosof, considerăm că citatul lui Raul Dona sesizează ambianța social-politică favorabilă accesului maselor în luarea deciziilor în societate, o masă înzestrată cu atribute necesare frondei și mutațiilor ulterioare ce incumbă acest proces.

Informații optimiste îi sunt transmise de către fratele său din București al cărui profil uman este amplu conturat de Raul Dona. Acesta îi comunică că viața este mai ieftină în București prin comparație cu Moldova, iar calitatea pâinii este excelentă, fapt ce contrastează total cu realitățile de la Agapia unde nici nu este pâine. Pentru contemporanul zilelor noastre aceste afirmații, sunt probabil de domeniul oniricului, dar pentru o societate aflată în convulsiile anului 1918 afirmațiile sunt de înțeles. Informațiile privind faptul că la Târgu-Neamț se face pâine, dar este interzisă scoaterea acesteia din oraș pentru Agapia reflectă dificultățile existențiale ale vieții cotidiene din Moldova. Sentimentul de frustrare este atât de evident. Raul Dona afirmă că pâinea de la Târgu Neamț costă 4 lei, dar este amară și lipsită de gust. Dezamăgit, menționează că a dispus de puțină făină, dar în contextul ploilor și al umidității, pâinea devine amară și infectă⁴¹.

Din descrierile sale rezultă că aerul curat al munților aduce prosperitate, sănătate și noi speranțe vieții de familie. Așa cum era de așteptat atenția este focalizată pe creșterea și educația fiicei sale, plină de farmec și de candoare. „*Azi dimineață, profitând de un minut de neatenție, Nuni a furat o prună și a mâncat-o, înghițind sâmburele; suntem în grija de ce o să se întâmple, până n-om vedea sâmburele ieșit la antipod! Pruna era enormă, gâldană, Nuni a scos coaja, și gâtul nu l-a mâncat, dar sâmburele l-a înghițit*”⁴².

Grație acestor imagini Jurnalul lui Raul Dona este o frescă autentică a societății românești confruntată cu numeroase dificultăți de aprovizionare cu alimente și legume, cu

38 *Ibidem*.

39 Gasset 1994, p. 97.

40 *Ibidem*.

41 Raul Dona 2018, p. 299.

42 *Ibidem*.

sporirea exagerată a prețurilor, dar și cu bucuriile inerente ale vieții de familie. Însemnările autorului redau perspectivele optimiste ale vieții de după război, idei de o rară delicatețe care îi înfățișează familia în tumultul vieții anului 1918, dar în ciuda acestor bulversări, răzbat și pasaje ce denotă realități fermecătoare și cuceritoare pentru cititorul zilelor noastre.

Însemnările autorului din 4 octombrie 1918 relevă efuziunea generală a momentului reîntoarcerii în București și cel al depășirii emoțiilor negative din perioada refugiului în Moldova. Recunoaște că este bolnav de gripa spaniolă colportată în întreaga Europă și sesizează dispariția actelor din locuința sa și a sertarelor sparte. Cu toate acestea remarcă că viața este mai puțin scumpă ca în Moldova. Informațiile sunt lacunare și se referă la aspecte diverse, de la reflecții privind prezența unei muscării, asemănătoare celei din Cernavodă, din 1916, la dificultățile create de faptul că proprietarul face demersuri pentru a-l determina să părăsească casa prin a-i impune o chirie enormă. Chiar și așa, Raul Dona își exprima încrederea în posibilitatea unei vieți liniștite pe fundalul păcii încheiate cu Puterile Centrale. „*Să dea D-zeu să le uităm iute și să reîncepem o viață tihnită*”⁴³. Așa cum se observă din text opțiunea lui Raul Dona este în favoarea încetării violențelor războiului și a bulversărilor sociale, inerente de altfel oricărui conflict militar.

Ultimele însemnări ale autorului datează din 12 noiembrie 1918 și ele reliefează derularea extraordinară a evenimentelor politice din București. În ciuda cheltuielilor tot mai mari generate de întreținerea vieții de familie, la nivelul orizontului de așteptare românesc au loc evoluții politice cu un impact major asupra dezideratului național la finalul Primului Război Mondial. Dacă la întoarcerea familiei în București germanii dominau situația politică opresându-i pe români, evenimentele au luat un curs favorabil prin colportarea ideii privind retragerea lor din București. Astfel, străzile erau animate de germanii care își transportau bagajele în trăsurile și se îndreptau în direcția gării. În urmă cu două zile guvernul condus de Alexandru Marghiloman fusese demis de regele Ferdinand și înlocuit prin guvernul Constantin Coandă, care a acordat un ultimatum germanilor: să părăsească capitala în 48 de ore, altfel vor fi luați prizonieri⁴⁴.

Bine informat asupra contextului general al războiului Raul Dona menționează că retragerea precipitată a germanilor este determinată și de faptul că o armată aliată a traversat Dunărea, alt corp militar aliat a pătruns în Banat, iar câteva divizii române au intrat în Transilvania făcând joncțiunea cu cele aliate din Banat. Evenimentele aflate în plină derulare i-au produs atât entuziasm cât și surprinderea față de comiterea unor violențe de către germanii la părăsirea Bucureștiului. „*Furturi, stricăciuni, omoruri, omoruri de copii, fete; de necrezut, copii de 8 ani împușcați, fete de 14, 16 ani, trăznite de gloanțe în cap, bătrâni de 60 de ani cu creierii spulberați. Ce să fi făcut omenirea asta, în ce să fi periclitat temelii germanismului cult și kolossal? În retragerea lor au tăiat conducta de apă a Bucureștiului la*

43 Dona 2018, p. 301.

44 *Ibidem*, p. 302.

*Bâcu, au stricat podurile, au dat foc grâului la manutanță, depozitelor de stofă ce nu puteau nici vinde, nici lua cu ei. Au executat pe primarul și notarul din Văleni, doi bieți oameni ar fi putut rezista acelei forțe în așa fel, încât să fie nevoie să-i omoare*⁴⁵.

Citatul este elocvent pentru dezamăgirile provocate de comportamentul armatei germane care la retragerea din București a comis numeroase asasinat care le-au căzut victime copii, femei, dar și acte de vandalism prin incendierea depozitelor de grâu și de stofe, tăierea conductei de apă a Bucureștiului și uciderea notarului și a primarului din Văleni. În viziunea lui Raul Dona aceste acte de răzbunare nu concordă cu imaginea germanului cult și disciplinat. Merită să afirmăm că în cuprinsul Jurnalului întâlnim dese referiri la germani ce s-au impus în Europa prin rigoare, ordine, muncă, dar și superioritatea modelului administrativ și politic german în defavoarea celui autohton și se pronunță chiar și pentru impunerea acestuia în spațiul românesc, fapt ce ar însemna eliminarea corupției, a abuzurilor și lipsei de eficiență a autorităților locale și centrale.

Autorul semnaleză cu obiectivitate istorică pătrunderea ideilor revoluției bolșevice în rândurile armatei germane. Cunosător avizat al realităților românești, Raul Dona afirmă că bolșevismul și spiritul revoluției nu a fost agreat de societatea românească deoarece țărănul a fost împrăștiat prin reforma agrară, iar idealul național a fost atins prin unirea Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei cu România. Sunt fapte ce stârnesc mândria națională și le arată și celor nemulțumiți și revoltați faptul că trăiesc măreția unui moment istoric. „*Trăim cele mai grozave clipe de mulțămire națională. Ni se compensează suferințele indiciabile prin mirajul care devine realitate: din ce în ce germanismul prăbușit, cu toată trufia lui, și ce prăbușire umiliantă*”⁴⁶.

Citatul exprimă entuziasmul generat de realizarea aspirațiilor naționale care compensează multitudinea suferințelor generate de război și surprinde, în același timp, prăbușirea militară a Germaniei la finalul războiului. Referindu-se la rapiditatea evenimentelor favorabile României Sorin Alexandrescu subliniază că o extraordinară euforie a cuprins, la sfârșitul anului 1918, întreaga Românie, ca o consecință la disperarea din anul care a precedat-o⁴⁷.

Raul Dona susține că prevederile armistițiului impus de aliați, ale cărui clauze prevăd următoarele, sunt sinonime cu un dezastru complet: dezarmarea, predarea flotei, predarea a 5.000 de tunuri, a 30.000 de mitraliere, ocuparea de către aliați a 70 de km de-a lungul malului Rinului, evacuarea Belgiei, Alsaciei, predarea a 150.000 de vagoane și 5.000 de locomotive⁴⁸. Toate aceste informații denotă că autorul este un fin cunosător al realităților diplomatice și al clauzelor ce incumbă semnarea Tratatului de Pace ce oficializează încetarea operațiunilor militare dintre Germania și statele învingătoare ale Antantei.

45 *Ibidem*, p. 303.

46 *Ibidem*, p. 303.

47 Alexandrescu 1998, p. 58.

48 Dona 2018, p. 304.

Însemnările din 4 octombrie 1918 relevă mentalitățile armatei germane în retragere care se transformă dintr-un instrument de putere într-un instrument al haosului, așa cum rezultă din analiza acțiunilor și al comportamentului militarilor germani. Atitudinea acestora decodifică o inversare a distribuției rolurilor în detrimentul armatei germane care, din perspectiva lui Raul Dona, devine o armată ce se ocupă exclusiv cu consumul exagerat de alimente și comite acte de vandalism asupra locuințelor bucureștenilor. „*Forfoteau nemții prin oraș, mâncau, crăpau tot ce era mai bun. Nu era casă în care să stea un ofițer și să nu vezi în odaia lui unt, miere, fructe etc, etc. Nu se mai îndurau să părăsească țara. Încheiase cu noi pacea de 8 luni, dar nu voiau s-o ratifice, căci trebuiau să ne mai slăbească cu dragostea și cu suptul ca păduchii. De unde la tratat scria că să aibă cel mult 6 divizii la noi, aveau 14. Bucureștii erau plini de ofițerii lor embuscați, toți fou-ii și ghiftuiți, cari se lăfăiau în cele mai frumoase case românești, de unde vindeau lucrurile la jidani, și curățau sartarele, spărgând broaștele*”⁴⁹.

Citatul este sugestiv și surprinde devalorizarea modelului de civilizație german la nivelul sensibilității autorului care, în contextul retragerii din București, comit acte reprobabile și abuzuri în locuințele unde fuseseră încartiruiți. Comportamentul ignobil al ofițerului german ce locuise în casa sa se reflectă și prin jefuirea sertarelor, utilizarea cărților la încălzirea locuinței și întreținerea de relații intime cu doamne din stradă. „*La mine am găsit în sertare tot jefuit și, într-un sertar, un Bukarester Tagblatt din dec. '917, deci cine a putut sparge? Neamțul meu protesta că mi-a păstrat tot în perfectă ordine!! Am găsit cărți de ale tatii luate din bibliotecă și lăsate în coșul cu lemne, la neamț, în odaie, deși biblioteca era jos, și odaia neamțului sus. Făcea focul cu foile cărților. Cum să nu simți o satisfacție de a fi scăpat de o așa pacoste? Venea beat regulat, aducea... dame fără jenă și le culca în casă, iar în fapt dimineța ordonanța lui trebuia să facă „cioboțelele” douzelei! Liebchen-ul nu se mai jena. Ar fi trebuit cel puțin față de soția mea, dacă nu pentru gradul meu de colonel, mai ales că eram în stare de pace cu ei*”⁵⁰.

Citatul exprimă disponibilitatea autorului de a se detașa de modelul cultural german, de ideile de ordine, disciplină și rigoare percepute de Raul Dona ca fiind componentele superiorității administrației germane. Ultimele fraze prezintă în fapt debandada din armata germană, incorectitudinea unor ofițeri germani și entuziasmul autorului față de retragerea acestora din București.

Dacă reacția de respingere față de germani a fost evidentă în schimb sosirea primilor ofițeri francezi a provocat un entuziasm măreț al românilor oprimați de cuceritorul trufaș german. Raul Dona transmite prin Jurnal imaginea unei administrații germane abuzive și crude care a condamnat comune întregi la sancțiuni în valoare de câteva mii de lei pentru că a depistat pietre pe șinele de cale ferată sau pentru un fir telefonic tăiat sau pentru că nu

49 *Ibidem*, pp. 304–305.

50 Dona 2018, p. 305.

găsit mai mulți boi pentru a fi rechiziționați. De remarcat este faptul că sancțiunile erau semnate de feldmareșalul Mackensen⁵¹.

Severitatea și rigoarea excesivă în a impune amenzi localităților și francofilia intempestivă e evreilor este relatată de autorul Jurnalului cu sobrietate. „*Câte o mizerabilă comună plătea la amenzi pentru câte 10 întâmplări de astea minimum, iar banii erau pompați sigur! Pe stradă, toate jidănille s-au franțuzit! N-auzi decât Ma chère, ches che ti fe se soar?*”⁵².

Spre sfârșitul însemnărilor sale, Raul Dona ne informează că Jurnalul se încheie în acest moment de entuziasm colectiv față de realizarea obiectivelor naționale și reîntoarcerea în capitala țării, părăsită rapid de trupele germane.

La finalul acestui studiu, am considerat că se impun formularea următoarelor concluzii:

Raul Dona este paradigma intelectualului român care în contextul implicării României în Primul Război Mondial a participat la acest conflict pentru realizarea aspirațiilor naționale. Idealul întregirii naționale este suportul care-i alimentează elanul necesar depășirii sentimentului de insecuritate și al asocierii la efortul de război al României. Gestul său decodifică o multitudine de atitudini, valori și credințe care-i suscită acceptarea voluntară a privațiunilor și sacrificiilor ce incumbă orice conflict militar.

Însemnările sale abundă în informații ce se focalizează asupra tratatelor de pace între oficialii României și cei ai Puterilor Centrale pentru ieșirea țării din război, asupra nedreptăților generate de autoritățile locale și centrale care nu satisfac trebuințele reale ale românilor manifestate prin creșterea alarmantă a prețurilor și lipsa medicamentelor în spitale. De asemenea, Jurnalul este reprezentativ pentru starea de spirit a românilor care se confruntă cu sentimentul de insecuritate creat de situația generală a operațiunilor militare, cu fenomenele de speculă la majoritatea alimentelor, cu emoțiile negative generate de tifosul exantematic și cu regimul de dominație impus de Puterile Centrale.

Ultimele însemnări se referă la retragerea grăbită a armatei germane din București, la entuziasmul colectiv provocat de realizarea aspirațiilor naționale care compensează suferințele generate de război și de mentalitatea trupelor germane care se transformă dintr-un instrument de putere într-un simbol al haosului și al indisciplinei, așa cum rezultă din afirmațiile oferite de Raul Dona.

51 *Ibidem*, p. 306.

52 *Ibidem*.

Bibliografie

- Alexandrescu 1998 Sorin Alexandrescu, *Paradoxul român*, București: Editura Univers, 1998.
- Cars 2015 Jean Des Cars, *Saga dinastiei de Habsburg. De la Sfântul imperiu la Uniunea Europeană*, traducere din franceză de Irina Negrea, București: Editura Trei Ierarhi, 2015.
- Delumeau 1986 Jean Delumeau, *Frica în Occident (secolele XIV-XVIII). O cetate asediată*, vol. I, traducere de Modest Morariu, București: Editura Meridiane, 1986.
- Dona 2018 Raul Dona, *Jurnalul unui medic militar 1917-1918. Cu acuarele și desene de Niculina Delavrancea – Dona*, Ediție îngrijită de Iulia Vladimirov și Viorica Milicescu, București: Editura Humanitas, 2018.
- Gasset 1994 José Ortega y Gasset, *Revolta maselor*, traducere de Coman Lupu, București: Editura Humanitas, 1994.
- Mongrédien 1972 Georges Mongrédien, *Prefață, Viața de toate zilele în vremea lui Ludovic al XIV-lea*, București: Editura Minerva, 1972.
- Nicoară 2002 Simona Nicoară, *Națiunea modernă. Mituri, simboluri, ideologii*, Cluj-Napoca: Editura Accent, 2002.
- Rotaru 1971 Ion Rotaru, *O istorie a literaturii române. (De la origini până la 1900)*, vol. I, București: Editura Minerva, 1971.
- Tarde 2007 Gabriel Tarde, *Opinia și mulțimea*, introducere și prefață de Nicoleta Corbu, București: Editura Comunicare.ro, 2007.

Universitatea din Cluj, înfiiințarea autorității și administrației universitare în 1919

Conf. univ. dr. Mihai Teodor NICOARĂ

Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca
nicoaramihait@yahoo.com

Rezumat. Legislația pentru învățământul superior fusese reglementată prin lege înainte de război, în 1912. După Unirea din 1918 Consiliul Dirigent—ca guvern provizoriu al Transilvaniei, Banatului și Ținuturilor românești din Ungaria (2 decembrie 1918–4 aprilie 1920)—dar și elita universitară din întregul Regat, au pledat pentru consolidarea statului național, pentru reforme sociale, politice, economice, administrative, dar mai ales pentru cele legate de învățământ.

Desemnat de Consiliul Dirigent, comisarul general Sextil Pușcariu a considerat necesară discutarea implementării unui regulament, privind organizarea autorităților universitare și a administrației Universității clujene. Regulamentul trebuia să țină cont de situația specifică a acestei instituții românești, care înlocuia vechea Universitate clujeană, ce făcuse parte între 1872–1919 din sistemul de învățământ austro-ungar.

Preluarea Universității în 12 mai 1919 a impus Consiliului Dirigent greaua problemă a organizării universitare pe baze noi, corespunzătoare cerințelor științifice, civice și naționale. O dată cu preluarea Universității se impunea numirea unor autorități provizorii universitare românești, care să conducă instituția până la alegerea conducerii definitive. Prin decizia nr. 7608 din 30 iunie 1919 Consiliul Dirigent a stabilit normele generale privind organizarea Universității. Noua instituție academică clujeană avea în componență patru facultăți: Drept, Medicină, Științe, Litere și Filosofie.

Regulamentul privind organizarea Universității românești clujene a fost publicat în 1919 într-o broșură intitulată *Autoritățile universitare și administrația*. Aceasta cuprindea condițiile alegerii, din rândul corpului profesoral, a Rectorului, Decanilor și a Senatului universitar. Regulamentul a rămas în vigoare până la 22 aprilie 1932, când s-a publicat în Monitorul Oficial, *Legea pentru organizarea învățământului universitar*. Aceasta a confirmat unificarea învățământului superior din întregul Regat al României. Universitatea din Cluj a fost încorporată în concertul național și internațional al marilor instituții de învățământ superior, urmărind promovarea spiritului științific și umanist, ca și surorile sale mai mari din București, Iași și Cernăuți.

Cuvinte cheie: perioada interbelică, Universitatea din Cluj, Sextil Pușcariu, Onisifor Ghibu, autoritățile universitare, administrația universitară, rector, decan, consiliu universitar.

L'Université de Cluj, la création de l'autorité et de l'administration universitaires en 1919

Résumé. L'enseignement supérieur était réglementé par la loi avant la guerre de 1912. Après l'unification de 1918, le Conseil de gouvernement—en tant que gouvernement provisoire de la Transylvanie, du Banat et des Terres roumaines de Hongrie (2 décembre 1918–4 avril 1920)—et l'élite académique de tout le Royaume, ainsi que l'État roumain, ont préconisé la consolidation de l'État national, des réformes sociales, politiques, économiques, administratives et surtout éducatives.

Nommé par le Conseil de gouvernement, le commissaire général Sextil Pușcariu a jugé nécessaire de discuter de la mise en œuvre d'un règlement sur l'organisation des autorités universitaires et l'administration de l'Université de Cluj. Le règlement devait prendre en compte la situation spécifique de cette institution roumaine, qui a remplacé l'ancienne Université de Cluj, qui avait fait partie du système éducatif austro-hongrois entre 1872 et 1919.

La prise de contrôle de l'Université, le 12 mai 1919, a imposé au Conseil de gouvernement le difficile problème de l'organisation de l'Université sur de nouvelles bases, correspondant aux exigences scientifiques, civiques et nationales. Avec la prise en charge de l'Université, il a été nécessaire de nommer des autorités universitaires roumaines provisoires pour diriger l'institution jusqu'à l'élection de la direction définitive. Par la décision n° 7608, du 30 juin 1919, le Conseil de gouvernement a établi les règles générales de l'organisation de l'Université. La nouvelle institution académique compte quatre facultés: Droit, Médecine, Sciences, Lettres et Philosophie.

Le règlement sur l'organisation de l'Université roumaine de Cluj a été publié en 1919 dans une brochure intitulée «Autorités et administration de l'Université». Il comprenait les conditions d'élection du recteur, des doyens et du Sénat de l'université parmi le personnel enseignant. Ce règlement est resté en vigueur jusqu'au 22 avril 1932, date à laquelle la *loi sur l'organisation de l'enseignement universitaire* a été publiée au Journal officiel. Cette loi confirme l'unification de l'enseignement supérieur dans tout le Royaume de Roumanie. L'Université de Cluj est intégrée dans le concert national et international des grandes institutions d'enseignement supérieur, cherchant à promouvoir l'esprit scientifique et humaniste, à l'instar de ses grandes sœurs de Bucarest, Iasi et Cernăuți.

Mots clés: entre-deux-guerres, Université de Cluj, Sextil Pușcariu, Onisifor Ghibu, autorités universitaires, administration universitaire, recteur, doyen, conseil universitaire.

După Marea Unire din 1918, autoritățile politice, elita universitară și culturală au pledat pentru consolidarea statului național, pentru reforme sociale, politice, economice, administrative, dar mai ales, pentru cele legate în învățământ. Legislația pentru învățământul superior fusese reglementată de statul român înainte de război, dar juriștii, profesorii și pedagogii și unii politicieni susțineau că aceasta numai corespundea noilor tendințe științifice și culturale ale vremii. Regatul României Întregite trebuia să se înscrie, cât mai repede, într-o legislație națională unitară, în acord cu tendințele legislative europene. În provinciile unite cu România s-au păstrat o vreme vechile norme, regulamente și legi, revenind

noilor organisme provinciale provizorii rolul de a realiza armonizarea legislativă cu Regatul României și cu principiile de drept internațional.¹

Pașii începători ai organizării universitare românești clujene

Consiliului Dirigent al Transilvaniei, Banatului și Ținuturilor românești din Ungaria (2 decembrie 1918–4 aprilie 1920), primul guvern provizoriu românesc din aceste provincii unite cu statul român, a fost cel care a avut datoria organizării Universității din Cluj pe baze noi, corespunzătoare cerințelor științifice, civice și naționale.² Problema preluării Universității de către Statul român s-a dovedit una dificilă, datorită viziunilor diverse a celor responsabili cu rezolvarea acesteia. Universitatea din Cluj, ca și cea din Cernăuți, avuseseră o organizare de tip german, în timp ce Universitățile din Vechiul Regat erau structurate după model francez. S-a avut în vedere, în cazul Universităților din Cluj și Cernăuți, să fie gândite ca un model nou, românesc, dar să deschidă calea reformei universitare, pentru a fi apreciate pe plan internațional. Pentru mediul universitar clujean Universitatea din Strasbourg³ a fost un laborator de observare a reconfigurărilor universitare, un model important de naționalizare a unui for integrat în noile teritorii statale. Onisifor Ghițu, secretar general al Resortului Instrucțiunii și Cultelor a susținut ferm că înființarea și organizarea Universității clujene impunea o mare responsabilitate, implica o atitudine de „înalță moralitate”. Cel mai semnificativ moment era alegerea corpului profesoral clujean, pe criterii profesionale onorabile, pentru că, din rândul acestuia trebuiau alese autoritățile universitare. Din principiu, selecția nu se rezuma, doar la cadrele didactice românești, dar se conturase, cu câteva luni, înainte de preluarea Universității maghiare, la 12 mai 1919, o rezistență din partea corpului profesoral maghiar la românizarea instituției clujene. Însăși preluarea administrației clujene, respectiv a Primăriei și Prefecturii a fost anevoioasă, existând opinii diferite între Aliați, respectiv între francezi și americani. Aceștia nu țineau îndeajuns cont de *autodeterminarea națională* (un principiu wilsonian), consacrată de Adunarea națională de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918. Potrivit Comisiei Intera-Aliate, Consiliul Dirigent nu a avut dreptul să opereze schimbări în administrația de stat și să pretindă funcționarilor maghiari depunerea unui jurământ de fidelitate față de regele României și față de Consiliul Dirigent, deoarece „aceste teritorii nu aparțin nici României Regelui Ferdinand I și nici Guvernării Consiliului Dirigent”.⁴ Într-adevăr lucrările Conferinței de pace de la

1 Negrea 1943, pp. 3–6; Cârdea 1931, pp. 4–5; Nicoară 2019a, p. 150.

2 „Decret-lege nr. 3.632 din 11 decembrie 1918 pentru instituirea conducerii serviciilor publice în Transilvania”, în *Monitorul Oficial*, nr. 212 din 13 decembrie 1918; *Gazeta Oficială publicată de Consiliul Dirigent al Transilvaniei, Banatului și Ținuturilor românești din Ungaria*, nr. 1 din 14 decembrie 1918.

3 Müller 2018, pp. 211–240.

4 *Apud* Györke 2013, pp. 48–49, 54; Nicoară 2019c, pp. 163–186.

Paris, care stabileau noua hartă teritorială a Europei, erau în curs de desfășurare în anul 1919. Pe de altă parte, Consiliul Dirigent a primit sugestii ferme ca preluarea și organizarea Universității românești de la Cluj să se facă cât mai repede și în colaborare cu celelalte așezăminte universitare din Regatul României. De aceea, Consiliul de la Sibiu a cerut părerea Universităților din București și Iași, pentru un demers organizatoric la nivel cât mai adecvat cu noile condiții ale Statului român. Senatele universitare au trimis adrese către Facultățile lor, îndemnându-le să facă propuneri organizatorice, în condițiile în care nu exista o legislație unificatoare a învățământului superior românesc. Pe de altă parte, membrii Consiliului Dirigent subliniau că noua organizare universitară clujeană trebuia să se bazeze pe o interpretare adecvată a regulamentelor universitare de la București și Iași.⁵

Universitățile din București și Iași au funcționat după 1918 conform *Legii învățământului secundar și superior* din 1912, care sublinia că Universitățile erau întreținute de stat și supuse controlului Ministerului Instrucțiunii și Cultelor (Art. 56). În legătură cu administrația interioară a Universităților, legea preciza că acestea erau conduse de un Rector, ales dintr-o listă de trei persoane din rândul cadrelor didactice, de către un Consiliul universitar, constituit din profesori titulari, aflați în activitate. Rectorul trebuia să aibă vârsta de cel puțin de 40 ani și să fi servit, cel puțin opt ani, ca profesor universitar. Rectorul era reeligibil o singură dată, confirmarea s-a făcându-se prin decret regal. Facultățile Universității erau conduse de către un Decan, ales de un Consiliu al fiecărei facultăți (constituit din profesorii titulari în activitate), pe termen de doi ani și confirmat prin decret regal. Decanul controla frecvența la cursuri și celelalte activități ale membrilor corpului didactic. De exemplu, acesta numea comisiile examinatoare și programul examenelor, având sub autoritatea sa Cancelaria facultății. În lipsa Decanului atribuțiile sale erau îndeplinite de cel mai vechi dintre profesorii titulari ai facultății. Decanul era reeligibil o singură dată. Atât Rectorul, cât și Decanii puteau fi revocați prin decret regal, după un raport motivat al Ministerului. Cel revocat nu mai putea fi reales timp de trei ani (Art. 98). Consiliul facultăților se ocupa cu elaborarea regulamentelor și se compunea din toți profesorii titulari și agregați ai facultăților respective. Consiliul era convocat și prezidat de Decan sau, în lipsa acestuia, de cel mai vechi dintre profesorii titulari. La finele fiecărui an universitar Consiliul facultăților făcea o dare de seamă despre starea facultății, pe care Decanul o înainta Senatului universitar. Rectorul administra Universitatea cu concursul Senatului universitar, care se compunea—în afară de Rector—, din Decanii facultăților și din câte un membru ales (de Consiliul fiecărei facultăți) dintre profesorii ei titulari (Art. 99). Senatul universitar avea diverse atribuții legate de administrarea Universității, de stabilirea regulamentelor de funcționare a facultăților și de gestionarea averii instituției. Senatului universitar lua cunoștință de rapoartele

5 „Raportul rectorului Sextil Pușcariu despre activitatea Universității de la înființarea ei, citit cu ocazia ședinței inaugurale din 10 oct. 1920. Istoricul înființării Universității din Cluj”, 1919–1920, p. 21; Ghibu 1929, pp. 52–53.

Decanilor, făcute în numele Consiliilor de facultate și adresa Ministerului de resort (la finele fiecărui an universitar), un raport general despre lipsurile constatate și îmbunătățirile propuse.⁶ Prevederile Legii din 1912 au inspirat noile reglementări universitare din 1919 în Transilvania.

Intențiile Consiliului Dirigent n-au fost să distrugă o instituție academică și culturală cu un trecut de aproape 50 de ani, întemeiată de regimul austro-ungar, ci să organizeze o Universitate românească, integrată noului cadru politico-statal. Refuzul profesorilor maghiari de a depune jurământ de fidelitate față de statul român a deschis, în primăvara anului 1919, calea organizării rapide a Universității românești la Cluj. Consiliul Dirigent a fost cel care luat inițiativa înființării unui Comisariat general, căruia i-a lăsat latitudinea să facă propunerile necesare, pentru organizarea Universității clujene.⁷ În numele Consiliului Dirigent O. Ghibu a fost cel care l-a invitat pe profesorul Sextil Pușcariu, decanul Facultății de Litere de la Universitatea din Cernăuți, să vină la Cluj cu misiunea expresă și urgentă a preluării și organizării Universității.⁸ Ghibu s-a dovedit, însă, cel mai implicat în asemenea acțiune, de aceea Consiliul Dirigent l-a desemnat, prin Ordinul nr. 4336/1919, să ia în primire efectiv Universitatea și Biblioteca Universității⁹, întregul lor inventar și instituții. S. Pușcariu a considerat necesară discutarea implementării unor regulamente ale facultăților Universității clujene, care să țină cont de situația specifică a acestui așezământ superior ardelean: „ținând la unele forme vechi, fără să ne simțim atinși de reproșul de «separatism regional», am alcătuit noile regulamente ale Facultăților (clujene, n.n.), luând ca bază pe cele din *Vechiul Regat și modificându-le numai întru cât ni se par că nu mai corespund cerințelor*”.¹⁰

Regulamentul privind organizarea Universităților românești a fost publicat în 1919 într-o broșură, intitulată sugestiv *Autoritățile universitare și administrația*. Acest Regulament stabilea structura pe facultăți, alcătuirea corpului profesoral, dar mai ales condițiile exprese ale alegerii Rectorului, Decanilor, Consiliilor facultăților și a Senatului universitar.¹¹

6 *Antologia legilor învățământului din România*, 2004, pp. 10–11, 171–181; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1928-1929*, 1930, pp. 36–38.

7 „Raportul rectorului Sextil Pușcariu despre activitatea Universității de la înființarea ei ...”, p. 2; Ghibu 1977, pp. 309–310.

8 Ghibu 1924, p. 20.

9 Barbul 1935, pp. 3–4; Nicoară 2020, pp. 73–88.

10 „Raportul rectorului Sextil Pușcariu despre activitatea Universității de la înființarea ei ...”, pp. 2, 11–12.

11 *Universitatea din Cluj. Autoritățile universitare și administrația* 1919, pp. 8–9. https://dspace.bcucuj.ro/bitstream/123456789/89767/1/BCUCLUJ_FG_S4206_1919.pdf, accesat în 27 august 2024.

Autoritățile universitare

Regulamentul privind organizarea autorității universitare clujene cuprindea 24 de articole și rămânea în vigoare până la legiferarea unificării învățământului superior (22 aprilie 1932) (Art. 24). Regulamentul preciza că instituția clujeană se compunea din 4 secțiuni, fiecare cu denumirea de „Facultate” și cuprindea pe toți profesorii și studenții înscriși. Corpul profesoral al fiecărei Facultăți era alcătuit din profesori titulari (ordinari), din agregați definitivi (profesori extraordinari), din docenții și conferențieri. Din întreg corpul didactic al fiecărei Facultăți, profesorii formau „autoritatea de frunte”.¹²

Senatul universitar era alcătuit din Rector, Prorector (Rectorul din anul precedent), din toți Decanii și Prodecanii (Decanii din anul trecut) ai facultăților. Prorectorul și Prodecanul se alegea, ca și Decanii. Senatul universitar era considerat autoritatea superioară a tuturor Facultăților (Art. 19). În competența sa intra dezbaterile și rezolvarea afacerilor comune ale corpului universitar, ale administrației și ale diferitelor Facultăți. Senatul universitar se aduna în ședință la convocarea Rectorului. Membrii săi erau datori să răspundă chemării acestuia. Obiectele principale ale dezbaterii trebuiau menționate explicit într-o *convocare*.

Hotărârea luată era valabilă, când era admisă cu majoritatea absolută a voturilor și dacă fuseseră de față jumătate din numărul membrilor (Art. 20).

Așa cum am mai precizat, președintele Senatului universitar era însuși Rectorul. Acesta se alegea, în fiecare an, din altă Facultate și anume dintre profesorii titulari. Alegerea de Rector se făcea de către corpurile profesionale împreună cu reprezentanții docenților și ai conferențierilor (Art. 9–11). În acest scop se alegea, mai întâi, un Birou, compus din patru membri, câte unul din fiecare Facultate și dintre care—cel puțin doi—trebuiau să fie profesori titulari; ceilalți puteau fi și agregați definitivi sau docenți. Biroul astfel alcătuit, sub prezidenția fostului Rector, proceda, potrivit Art. 6, la alegerea Rectorului, după modalitățile alegerii de Decan. Dacă alegerea nu ducea la un rezultat, atunci Ministrul de resort hotăra criteriile alegerii. În relațiile sale față de Senat Rectorul avea aceleași atribuții pe care le avea Decanul față de corpul profesoral al unei Facultăți. Rectorul era, în primul rând, răspunzător pentru conducerea și legitimarea afacerilor Senatului universitar. În caz de neînțelegere asupra cercului de activitate al autorităților universitare, dacă Senatul universitar nu propunea o hotărâre mulțumitoare, se recurgea la recomandările Ministerului Instrucțiunii. Procesele verbale ale fiecărui corp profesoral trebuiau înaintate Ministerului, în termen de opt zile, spre analizare. Procesul-verbal al fiecărui an școlar trebuia prevăzut cu un număr curent (Art. 21–22). Universitatea, dacă dorea să desființeze vreun institut de prisos, avea dreptul de a propune Ministerului desființarea acestuia (Art. 23).¹³

Corpul profesoral își alegea din rândul său, în fiecare an, câte un Decan. Delegații docenților și conferențierilor erau aleși—de către colegii lor—într-o ședință prezidată de Decanul Facultății. Pentru ca alegerea Decanului să fie valabilă se cerea majoritatea absolută

¹² *Ibidem*, pp. 3–4.

¹³ *Ibidem*, pp. 5–9.

de voturi. Dacă, după o votare de 3 ori, nu se ajungea la un rezultat, Senatul universitar hotăra între cei care au obținut cele mai multe voturi. Fiecare Facultate, care ținea sub președinția Decanului ședințe ordinare sau extraordinare, forma un „corp neatârnat, egal și de-sine-stătător în afacerile interioare” (Art. 14).¹⁴

Fiecare Facultate era datoare să vegheze ca întotdeauna catedrele să fie „demn reprezentate” și, în caz de vacanță, să facă o propunere Ministerului Instrucțiunii pentru ocupare. Înainte de toate, trebuia să întocmească seria cursurilor, în fiecare semestru, astfel încât fiecare student, care-și petrecea timpul legal la Facultate, să aibă puțința de a audia fiecare specialitate principală de la un profesor ordinar. Fiecare profesor, membru al acestui corp didactic, era dator să fie prezent la ședințele Consiliului facultății sau să-și motiveze absența. Corpul profesoral decidea asupra motivelor absenței și hotărârea sa se menționa în procesul verbal. Dacă un profesor lipsea de la ședințele Consiliului de trei ori la rând și nu-și motiva absența sau dacă lipsea sistematic, Decanul era obligat să-l invite în scris să se prezente la el și, dacă, în urma acestei invitații profesorul continua absentarea, Decanul trimitea cazul, prin raport, Senatului universitar. Dacă și acest demers rămânea fără rezultat Senatul universitar înainta un raport Ministrului de resort. Pentru a se putea lua o hotărâre valabilă, trebuia să fie de față jumătate dintre profesorii titulari. De asemenea, chestiunea care privea direct o anume catedră, trebuia adusă din vreme la cunoștința profesorului respectiv.¹⁵

Către sfârșitul fiecărui an, Decanul convoca pe toți profesorii, docenții, conferențiarii și lectorii Universității într-o ședință plenară. În acest cadru, toți cei de față își expuneau ideile privitoare la învățământ și disciplină și discutau asupra lor. Procesul verbal al ședinței (dezbătut de corpul profesoral într-o ședință următoare, în care se consemnau părerile proprii asupra lui), se înainta Ministerului. Decanul era răspunzător de executarea legilor și deciziilor privitoare la Facultatea sa. În caz de nerespectare a lor Decanul trebuia să raporteze Senatului universitar și Ministerului asemenea situații. Dacă acesta credea că nu-și poate lua răspunderea, pentru executarea vreunei hotărâri a corpului profesoral, adresa un raport Senatului universitar. Afacerile curente și cele care nu puteau fi supuse discuției (referindu-se numai la executarea regulamentelor existente), le rezolva Decanul însuși, raportând asupra lor în cea mai apropiată ședință a corpului profesoral. În cazuri în care amânarea vătămă interesele Facultății, Decanul hotăra independent. Cazurile disciplinare mai ușoare ale studenților le rezolva singur, prin admonestare sau dojeană (Art. 17-18).¹⁶

Alegerea autorităților academice se făcea pentru fiecare an, în luna mai a anului universitar precedent, și rezultatul trebuia înaintat, cu procesul-verbal aferent, spre confirmare din partea Ministerului. Dacă autoritățile noi erau aprobate, ele își demarau activitatea cu opt zile înainte de începerea anului universitar. Până în ziua intrării lor în funcțiune, autoritățile cele vechi își exercitau atribuțiile. Instalarea solemnă a noilor autorități universitare se

14 *Ibidem.*

15 *Ibidem.*

16 *Ibidem.*

făcea la începutul anului universitar. Rectorul, atât în conducerea centrală a Universității, cât și în ședințele profesoriale, putea fi înlocuit de Prorector. Dacă Prorectorul lipsea, conducerea Rectoratului o deținea Decanul Facultății din mijlocul căreia a fost ales Rectorul în acel an. În conducerea afacerilor diferitelor Facultăți, la ședințe și în consilii, Decanul era înlocuit de Prodecan, iar acesta, la rândul lui, de cel mai vechi profesor titular. Acesta din urmă n-avea drept de vot în ședințele Senatului universitar. În toate cazurile în care asemenea înlocuiri aveau loc, trebuia înștiințat Ministerul.¹⁷

Administrația universitară

Regulamentul privind organizarea administrației universitare clujene cuprindea 34 de articole. Acesta preciza că limba oficială, atât a Senatului universitar, cât și a corpului profesoral al Facultăților, era cea „românească” (Art. 2). Senatul universitar și fiecare corp profesoral al celor patru Facultăți, țineau câte un registru cu rubrici tipărite, în care trebuiau înregistrate numărul curent al actelor oficiale, ziua intrării, cuprinsul pe scurt, ziua și felul rezolvării actului. Ieșirea actelor se trecea în același registru. Pe lângă fiecare registru de acte oficiale, trebuia ținut și un registru, în care se treceau actele în ordine alfabetică, după chestiunea ce o cuprindea.

Petițiile trebuiau înaintate Rectorului Universității, Decanilor facultăților sau înlocuitorilor lor. Problemele curente și cele a căror amânare aducea prejudicii le rezolvau (în numele Senatului și al corpurilor universitare), Rectorul sau Decanii, care raportau asupra lor în cea mai apropiată ședință. În cauze grabnice, care nu se puteau rezolva fără hotărârea Facultăților, Decanul putea cere părerea corpului profesoral printr-o *circulară*. Dar, îndată ce un membru din corpul profesoral cerea să se țină ședință, aceasta trebuia convocată. Pentru actele care rămâneau în Arhivă, rezoluția trebuia scrisă pe ele; pentru celelalte, ea trebuia scrisă pe o altă coală. În general, se considerau curente afacerile despre care trebuia să se ia cunoștință sau a căror rezolvare consta în aplicarea simplă, indiscutabilă a regulamentelor existente, înștiințările, deciziile mai înalte și comunicarea deciziilor ministeriale. Orice altă cauză trebuia rezolvată în ședință, prin hotărâri luate legal, pe baza propunerilor. Raportorul ședinței se numea de către Rector sau Decan. Când se raporta despre lucruri ce privea o anumită catedră sau care cerea anumite cunoștințe speciale, raportorul trebuia ales dintre membrii care aveau competența acestor lucruri. În chestii mai însemnate, pentru consemnarea diferitelor păreri, se numeau (din partea Senatului universitar sau a corpului profesoral) mai mulți raportori ori comisii. Aceste comisii aveau dreptul de a invita și alți membrii ai Universității, din Senat sau din corpurile profesoriale, cu drept de vot. Președintele putea fi el însuși raportor, dar fiecare membru putea face propuneri în limitele ordinii de zi; dar aceste propuneri trebuiau înaintate în scris, pentru a forma obiectul

¹⁷ *Ibidem*.

discuției în ședință. Propunerea se scria pe o coală sau pe o jumătate de coală de hârtie, astfel încât pe partea stângă să fie numărul actului și sumarul cuprinsului, iar pe partea dreaptă conținutul cuprinsului cu încheierea (Art. 3–8).¹⁸

Ședințele Senatului și ale corpului profesorilor erau ordinare și extraordinare: ordinare, cele care se desfășurau în cursul anului odată pe lună; extraordinare, cele care se țineau pentru dezbateră cauzelor de însemnătate deosebită sau urgente, precum și acelea care, după împrejurări, aveau loc în cursul vacanțelor legale. Pentru ambele aceste feluri de ședințe, membrii erau convocați formal, indicându-se în convocare și chestiunile principale în discuție. Ședința o deschidea și o închidea Președintele. Acesta stabilea ordinea de zi, conducea și, la nevoie, rezuma discuția, se îngrijea de ordinea ședinței, de demnitatea ei, hotărâ și conducea votarea, publica rezultatul, și, după împrejurări, amâna ședința. Ședința se desfășura astfel:

1. Se dădea citire deciziilor autorităților superioare, luate în intervalul de timp ce s-a scurs de la ședința ultimă și privitoare, direct sau indirect, la Universitate sau la raporturile profesorilor și a studenților.

2. Urma citirea procesului verbal și a lămuririlor Președintelui asupra celor rezolvate de acesta în cercul său de activitate.

3. Erau discutate chestiuni în ordinea stabilită de președinte.

4. Se făceau propuneri individuale anunțate.

5. Se sugerau chestiuni „eventuale”. Discuția era deschisă de Președinte. Cuvântul îl avea fiecare în ordinea în care s-a anunțat. Nu era permis să se întrerupă vorbitorul. După închiderea discuțiilor, se proceda la vot. Întrebarea o puneă Președintele. Propunerea de amânare a discuției era supusă la vot înaintea oricărei hotărâri asupra chestiunii aflate în dezbateră. În orice chestie raportorul își expunea mai întâi părerea sa, pe baza rezumatului și a propunerii documentate cuprinse în acte. Autorii propunerilor își puteau sprijini propunerile scrise și prin viu grai. Asupra fiecărei chestiuni dezbătute. Președintele putea pune întrebarea astfel încât răspunsul să fie simplu: *da sau nu*. Votarea se făcea prin viu grai. La alegeri însă și în alte împrejurări, dacă cineva cerea cu insistență, votarea era secretă. Membrii votau după rang. Președintele vota totdeauna la urmă, în afară de cazul când el era chiar raportorul. O hotărâre, ca să fie valabilă, trebuia să întrunească majoritatea absolută a voturilor. În cazul în care voturile erau egale, se proclama admisă hotărârea la care se alătura votul Președintelui. Dacă un subiect în discuție atingea chestiuni personale ale vreunui membru, acesta trebuia să se îndepărteze. Președintele își putea exprima și părerea lui separată și o adăuga la sfârșit în raportul către autoritățile superioare (Art. 9–20).¹⁹

Dacă Președintele nu dorea să-și ia răspunderea pentru executarea vreunei hotărâri, acesta avea dreptul să suspende executarea, dar în cazul acesta Rectorul trebuia să raporteze

18 *Ibidem*, pp. 10–16.

19 *Ibidem*.

fără întârziere autorității competente, iar Decanul să raporteze Senatului. Fiecare membru era dator să se prezinte la ședințe, sau, în caz contrar, să-și motiveze absența. Asupra ad-miterii motivării hotăra ședința, fără discuție. Dacă cineva lipsea în repetate rânduri de la ședințe, Rectorul îl invita în scris, și, dacă această invitație rămânea fără rezultat, se raporta acest lucru Senatului universitar (Art. 21–22).

În vacanțele Paștilor și în cele de toamnă nu se țineau ședințe ordinare. În cazuri urgente însă, cei prezenți trebuiau convocați la ședință extraordinară sau, dacă numărul lor nu era suficient, se convoca o consfătuire, pentru luarea unei hotărâri definitive. Pentru a se lua o hotărâre valabilă trebuia să fie prezenți cel puțin jumătate din numărul total al membrilor. În Senatul universitar fiecare Facultate trebuia să fie reprezentată prin cel puțin un membru. Pentru fiecare ședință se redacta proces-verbal, în care, ca introducere, se menționa ziua ședinței, numele celor prezenți și absenți, amintindu-se totodată cauzele absențelor, apoi lucrările rezolvate de Președinte de la ședința ultimă și numărul chestiunilor comunicate ședinței. Problemele care se dezbăteau în ședință trebuiau înregistrate, astfel încât pagina stângă a registrului să cuprindă numărul curent, numele raportorului și cuprinsul, pe scurt, al chestiunii în discuție, partea dreaptă să cuprindă hotărârea și mențiunea, dacă ea s-a primit cu unanimitate sau cu majoritate de voturi. Fiecare membru putea pretinde ca părerea lui separată să fie trecută în procesul verbal sau să fie anexată în scris la procesul-verbal și, la eventuala înaintare a raportorului, să fie anexată acestuia. Părerea separată în cazul din urmă trebuia înmănată în scris Președintelui, cel mai târziu a doua zi după ședință. Cuprinsul hotărârii majorității trebuia fixat definitiv în ședință. Schimbări ulterioare nu puteau avea loc. Cine ridică obiecții împotriva exactității cuprinsului putea cere o ședință de modificare, pe care Președintele era dator să o țină în curs de trei zile. Dacă intervenea în ședință, din inițiativa Președintelui sau a vreunui membru, o discuție verbală cu caracter oficial, asupra disciplinei academice, această discuție și rezultatul ei, trebuia consemnată la încheierea procesului verbal (Art. 23–25).²⁰

În Senatul universitar funcția de secretar o îndeplinea secretarul Senatului. În corpurile profesionale de la Drept și Științele politice, Filosofie-Litere, și Științele matematice și naturale, secretar era cel mai tânăr membru cu drept de vot; la Facultatea de Medicină, secretarul era ales odată cu Decanul. În caz de lipsă, la cele trei Facultăți amintite atribuțiile de secretar le avea cel mai apropiat în rang, la cea de Medicină însă atribuțiile de secretar le avea membrul cel mai tânăr cu drept de vot. Dacă vreun membru se oferea, de bună voie, să redacteze procesul verbal mai multă vreme, ședința putea primi această ofertă. Cel ce redacta procesul verbal era obligat să-l preda Rectorului, ori Decanului, în cel mai scurt timp cu putință, pentru ca, semnat de toți ceilalți membrii, să poată fi înaintat autorităților superioare, în decurs de opt zile (Art. 26).²¹

Hotărârile finale erau redactate de raportori, dar redactarea o putea face și Rectorul sau Decanul, cu învoirea raportorilor. Conceptele redactate de raportori erau examinate

20 *Ibidem.*

21 *Ibidem.*

oricum de Rector sau Decan înainte de transcriere. În chestiuni importante se putea decide, ca o hotărâre să fie examinată mai înainte de transcriere în conferința Senatului ori în cea a corpului profesoral, în care caz viza (*expediatur*) se dădea numai pentru conceptul aprobat cu ocaziunea aceasta. Chestiunile curente sau dezbătute se transcriau în Cancelaria Universității sau a Decanului, de către cei desemnați de Rector, chiar pentru acest scop. Întotdeauna se nota pe conceptul transcris data copierii. Actele transcrise, adică rapoarte, notificări, răspunsuri sau termene, care priveau chestiuni curente, se făceau în numele și cu semnătura Rectorului sau a Decanului (Art. 27–31).²²

Autoritățile universitare duceau la îndeplinire înmânarea actelor prin poștă, din partea Senatului, prin curier, din partea corpului profesoral, prin slujitorii Facultății. Se ținea, în acest scop, un „caiet de înmânare”, cu numărul actului, cu adresa și ziua predării lui. Rectorul și Decanii revizuiu din timp în timp acest caiet. Studenții își luau hotărârile private la ei de la Rectorat ori Decanat, în persoană sau prin înlocuitori, care erau datori să-și legitimeze împuternicirea. Înștiințarea că un student putea să-și ridice hotărârea referitoare la el, se făcea pe o tablă neagră în formă de anunț. Numai în cazuri extraordinar de urgente sau importante, Rectorul sau Decanul putea dispune înmânarea personală către studenți. Actele, conceptele, procesele verbale trimise înapoi de autoritățile superioare trebuiau depuse (atât la Senat, cât și la corpurile profesorale) în Cancelaria Universității sau a Facultății, așezate după ani și număr, și păstrate cu grijă. Pentru decizii se păstrau dosare speciale. Toți membrii și, în general, întreg personalul universitar se obliga să păstreze secretul asupra chestiunilor dezbătute, votate și hotărâte (Art. 32–34).²³

Opera de organizare a noii Universități a fost considerată „originală și revoluționară”, resimțindu-se din plin starea de tensiune internă și internațională, care impunea măsuri ferme: „*dezbrăcându-se de orice balast al tradiției și birocrației, autoritatea școlară a Ardealului a procedat la această operă după norme pe care ea însăși le-a stabilit anume pentru acest caz. Astfel, (...) ea a instituit un organ universitar autonom și provizoriu, căruia i-a dat libertatea de a crea singur organismul noului așezământ sub toate aspectele. Acest organ fu Comisia universitară, pusă sub conducerea lui dr. Sextil Pușcariu.*

*Pușcariu fu însărcinat de Consiliul Dirigent să prezideze lucrările Comisiei, constătătoare din profesori de la toate Universitățile românești, care comisie bucurându-se de atribuțiile unui Senat universitar, avea însărcinarea să elaboreze proiectul de organizare a învățământului și să facă propunerile pentru numirea de profesori. În comisia aceasta fură numiți de Resortul Cultelor, în înțelegere cu noul comisar general, cei mai de seamă reprezentanți ai științei românești, care prin autoritatea lor aveau să dea noii universități tot prestigiul, nu numai înlăuntrul țării, ci și în străinătate”.*²⁴

Comisia „constătătoare” a fost alcătuită, într-adevăr, din mari personalități, ca Nicolae Iorga, Vasile Pârvan, Dimitrie Gusti, Gheorghe Țițeica, Gheorghe Marinescu, dr. Victor

22 *Ibidem.*

23 *Ibidem.*

24 Ghibu 1924, pp. 2–3.

Babeș ș.a. și s-a întrunit, în prima ei sesiune, la București, între 17–24 iulie 1919. În baza propunerilor făcute, Comisia a fost completată cu cei dintâi șase profesori ardeleni, și anume: Ioan Lupaș, Onisifor Ghibu, Nicolae Drăganu, pentru Facultatea de Litere; Alexandru Borza, pentru Științe; dr. Iuliu Moldovan și dr. Iuliu Hațieganu, pentru Medicină și cu Emil Hațieganu și Iustin Pop, pentru Facultatea de Drept. Comisia care luase în primire Universitatea în 12 mai 1919 și-a continuat lucrările de inventariere a materialului științific și a luat primele măsuri administrative provizorii, care aveau să asigure continuitatea instituției până în momentul când se vor putea constitui autoritățile propriu zise.²⁵

Sextil Pușcariu, la fel ca și membrii Consiliului Dirigent, considerau Universitatea cea mai înaltă instituție culturală ardeleană, care urma să dea un bun exemplu despre cum trebuia făcută unificarea legislativă și administrativă a țării. Acesta recomanda pe cei mai buni dintre profesorii universitari din București și Iași, ca să primească *chemarea* la Cluj, dând astfel noii Universități românești autoritatea și „vaza” la care trebuia să se ridice. Membrii Comisiei universitare au fost invitați să întocmească o listă de catedre, pentru diferitele facultăți. Asta, pentru ca în ședințele viitoare ale Comisiei, catedrele să fie puse amplu în discuție. Propunerile trebuiau să țină cont de organizarea Universității, pe facultăți, catedre, laboratoare, clinici și institute. Pușcariu a recomandat să existe o cât mai strânsă legătură între facultățile Universității, prin crearea de catedre comune.²⁶

În ceea ce privește normele generale privitoare la organizarea Universității, Consiliul Dirigent a stabilit, prin decizia sa nr. 7608 din 30 iunie 1919, următoarele: „organizația actuală a Universității din Cluj se menține, în afară de unele inovații condiționate de caracterul românesc ce i se va da cu începerea anului școlar 1919–20, până la studierea deplină a reformei învățământului superior din întreaga Românie”.²⁷

Comisia universitară și-a asumat atribuțiile de Senat universitar, care avea însărcinarea să elaboreze proiectul de organizare a învățământului și să facă propunerile pentru numirea de profesori. În fruntea oficiului Rectoratului a fost așezat provizoriu dr. Nicolae Drăganu, fost docent de limba română la Universitatea din Cluj. În fruntea decanatelor au fost desemnați, după cum urmează: Pavel Roșca, la Litere și Filosofie, Alexandru Borza la Științe, Moise Ienciu la Drept și Alexandru Nemeș la Medicină. În fruntea Clinicilor au fost puși trei asistenți, respectiv dr. Coriolan Tătaru, dr. Constantin Stanca și dr. Alexandru Nemeș. Toți cei amintiți au condus oficiile, până la 1 octombrie 1919, când le-au predat apoi autorităților universitare constituite legal.²⁸

În 12 septembrie 1919, prin Decretul lege No. 4090, publicat în *Monitorul Oficial* no. 123 din 22 septembrie 1919, s-a consfințit transformarea Universității din Cluj în

25 Ghibu 1977, pp. 309–310; *Idem* 1924, pp. 10–11.

26 Pușcariu 1930, pp. 340–341.

27 Ghibu 1924, pp. 4–5, https://documente.bcuccluj.ro/web/bibdigit/periodice/scoalanostra/1924/BCUCLUJ_FP_279959_1924_001_001_002.pdf, accesat în 2 septembrie 2024.

28 „Raportul rectorului Sextil Pușcariu despre activitatea Universității de la înființarea ei”, pp. 6, 9; Breazu 2019, pp. 52–63; Nicoară 2019c, pp. 181–182.

Universitate românească: „Art. 1. Universitatea maghiară din Cluj se transformă pe ziua de 1 Octombrie 1919, în Universitate românească; Art. 2. Salariile, gradațiile și indemnizațiile profesorilor și funcționarilor de la această Universitate vor fi aceleași cu ale profesorilor și funcționarilor de la Universitățile din București și Iași”.²⁹

Noua instituție universitară avea în componență patru facultăți: Drept, Medicină, Științe, Litere și Filosofie. S-a decis aprobarea Decanilor, până la 11 noiembrie 1919 și cea a Rectorului până la 18 noiembrie 1919. Consiliile celor patru facultăți și-au ales, în 29 octombrie 1919, decanii și prodecanii. La Științe a fost ales decan Dimitrie Călugăreanu și prodecan Alexandru Borza. La Medicină a fost ales decan dr. Iuliu Hațieganu și prodecan dr. Dimitrie A. Negru. La Litere a fost ales decan Gheorghe Bogdan-Duică și prodecan Nicolae Bănescu. La Drept a fost ales decan Vasile Dimitriu și prodecan Camil Negrea. În aceeași zi, Consiliile profesoriale au desemnat câte patru delegați, care vor alcătui Biroul pentru alegerea Rectorului. De la Medicină au fost desemnați Iuliu Moldovan, Constantin I. Urechea și Dimitrie A. Negru. De la Științe au fost aleși: Dimitrie Călugăreanu, Ioan A. Scriban, Adriano Ostrogovich și Alexandru Borza. De la Litere și Filosofie au fost desemnați: Ioan Paul, Ion Ursu, Silviu Dragomir și Vasile Bogrea. De la Drept au fost nominalizați Cassiu Maniu, Petre Poruțiu, Camil Negrea și Ioan C. Cătuneanu. Aceștia și Rectorul Nicole Drăganu s-au întrunit în ziua de 30 octombrie 1919, în sala mare a Universității, la ora 11, 20 în vederea alegerii oficiale a Rectorului și a Prorectorului. În unanimitate au fost aleși, ca Rector prof. Sextil Pușcariu, iar ca Prorector prof. Nicolae Drăganu, alegerile fiind confirmate la 1 noiembrie 1919 de către Consiliul Dirigent.³⁰ Cursurile Universității românești din Cluj s-au deschis în data de 3 noiembrie 1919, iar inaugurarea sa solemnă a avut loc între 31 ianuarie–2 februarie 1920, în prezența regelui Ferdinand I și a reginei Maria, precum și a unor numeroase delegații universitare din țările aliate, atât din Europa, cât și din America.³¹

În perioada 1922-1926 Ministerul Instrucțiunii s-a aflat sub conducerea lui Constantin Angelescu, care a avut un rol semnificativ în configurarea principiilor de unificare a învățământului național. Proiectele și inițiativele sale au fost dezbătute în presa liberală, în timp ce presa țărănistă sublinia tarele reformei educaționale și motivele ce stăteau la baza

29 *Anuarul Universității din Iași, pe anii școlari 1926-1927 și 1927-1928*, 1929, p. 296, <https://www.scribd.com/document/676863836/Anuarul-Universit%C4%83%C8%9Bii-din-Ia%C8%99i-1926-1927-1928>, accesat în 4 octombrie 2024.

30 „Raportul rectorului Sextil Pușcariu despre activitatea Universității de la înființarea ei”, p. 14; „Dare de seamă anuală despre activitatea Universității din Cluj în anul școlar 1921-1922, făcută de prof. Dr. D. Călugăreanu, rectorul Universității. Citită în ședința de deschidere a anului școlar 1922—1923, ținută în Aula Universității, în ziua de 29 Octombrie 1922, ora 11”, 1923, p. 15, http://documente.bcuccluj.ro/web/bibdigit/periodice/anuaruluniversitatiincluj/1921-1922/BCUCLUJ_FP_452283_1_1921_1922_002_0001.pdf

31 Oprescu 1920, pp. 3–14; *Serbările pentru inaugurarea Universității din Cluj*, 1920; Nicoară 2019b, pp. 117–132.

neajunsurilor din învățământ, inclusiv din cel universitar. Legea autonomiei universitare din iunie 1931 și Legea învățământului superior din aprilie 1932 au condus la unificarea întregului învățământ de rang înalt din România Mare. Mai precis, la 22 aprilie 1932 s-a adoptat „Legea pentru organizarea învățământului universitar. Conform Art. 1 din cadrul respectivei legi, sistemul universitar era organizat în patru universități, cele din București, Iași, Cluj și Cernăuți. Art. 2 prevedea că Universitățile erau „*instituțiuni de stat autonome*, în ceea ce privește organizarea studiilor și conducerea”.³² Guvernul de la București percepea unificarea ca pe o „centralizare” a puterii universitare. La nivelul învățământului superior Rectorul și Senatul universitar aveau putere de decizie mult peste cea a Facultăților (deși acestora li se recunoștea autonomia financiară și de studii), în timp ce la nivel național, Universitățile, la rândul lor, se supuneau autorității ministeriale. Instituția Consiliului Inter universitar, compusă din Ministrul Instrucțiunii Publice, din Rectorii și Decanii celor patru Universități (Cluj, Iași, București și Cernăuți) avea doar puterea de „recomandare”. Dar, folosindu-se de forța sa pecuniară, Ministerul putea să supravegheze mai îndeaproape activitatea Universităților.³³

Important era că Universitatea din Cluj a fost încorporată, în concertul național și internațional al marilor instituții de învățământ superior, urmărind promovarea spiritul științific, cultural și național.

Bibliografie

Antologia legilor învățământului din România, București: Institutul de Științe ale Educației, 2004.
Anuarul Universității din București: pe anul școlar 1928-1929, București: Tipografia „Bucovina”, 1930, Secțiunea IV, *Administrația interioară a universităților*.

Anuarul Universității din Iași, pe anii școlari 1926-1927 și 1927-1928, 1929, accesibil la adresa: <https://www.scribd.com/document/676863836/Anuarul-Universit%C4%83%C8%9B-ii-din-Ia%C8%99i-1926-1927-1928>

„Dare de seamă anuală despre activitatea Universității din Cluj în anul școlar 1921-1922, făcută de prof. Dr. D. Călugăreanu, rectorul Universității. Citită în ședința de deschidere a anului școlar 1922–1923, ținută în Aula Universității, în ziua de 29 Octombrie 1922, ora 11”, în *Anuarul Universității din Cluj 1921-1922*, Cluj: Topografia Institutului de Arte Grafice „Ardealul”, 1923, accesibil la adresa: http://documente.bcuccluj.ro/web/bibdigit/periodice/anuaruluniversitatiidincluj/1921-1922/BCUCLUJ_FP_452283_1_1921_1922_002_0001.pdf

„Decret-lege nr. 3.632 din 11 decembrie 1918 pentru instituirea conducerii serviciilor publice în Transilvania”, în *Monitorul Oficial*, nr. 212 din 13 decembrie 1918.

Gazeta Oficială publicată de Consiliul Dirigent al Transilvaniei, Banatului și Ținuturilor românești din Ungaria, nr. 1 din 14 decembrie 1918.

32 „Dare de seamă anuală despre activitatea Universității din Cluj în anul școlar 1921-1922, făcută de prof. Dr. D. Călugăreanu, rectorul Universității”, p. 13.

33 Sdrobiș 2016, pp. 49–51.

- Raportul rectorului Sextil Pușcariu despre activitatea Universității de la înființarea ei, citit cu ocazia ședinței inaugurale din 10 oct. 1920. *Istoricul înființării Universității din Cluj*, în *Anuarul Universității din Cluj*, anul I, Cluj: Tipografia Institutului de Arte Grafice „Ardealul”, 1919–1920, pp. 1–41
- Serbările pentru inaugurarea Universității din Cluj*, București: Atelierele „Cartea Românească”, 1920.
- Universitatea din Cluj. Autoritățile universitare și administrația*, Cluj: Tipografia Bernat, 1919, accesibil la adresa: https://dspace.bcuculuj.ro/bitstream/123456789/89767/1/BCUCLUJ_FG_S4206_1919.pdf
- Barbul 1935 Eugen Barbul, *Biblioteca Universității Regele Ferdinand I din Cluj*, Cluj: Tipografia „Cartea Românească”, 1935.
- Breazu 2019 Ion Breazu, *Universitatea românească Regele Ferdinand din Cluj*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Vasile Pușcaș, Cluj-Napoca: Editura Școala Ardeleană, 2019.
- Cândea 1931 Romulus Cândea, *Reforma învățământului superior, Discurs rostit la Senat*, Cernăuți: Editura Glasul Bucovinei, 1931.
- Ghibu 1924 Onisifor Ghibu, *Universitatea românească a Daciei Superioare. Cu prilejul împlinirii a 5 ani de activitate*, Cluj: Tipografia „Viața”, 1924.
- Ghibu 1929 Onisifor Ghibu, „Universitatea Daciei Superioare”, Text apărut în vol. II, *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul, 1918-1928*, București: Cultura Națională, 1929, pp. 845–956.
- Ghibu 1977 Onisifor Ghibu, *Pentru o pedagogie românească. Antologie de scrieri pedagogice*, București: Editura Didactică și Pedagogică, 1977.
- Györke 2013 Zoltán Györke, *Prefectura Județului Cluj (1923-1938)*, Cluj-Napoca: Editura Mega, 2013
- Mango 1924 I. Mango, „Problema unificării învățământului”, în *Școala Noastră*, an I, nr. 1–2, 15 aprilie 1924, pp. 4–5, accesibil la adresa: https://documente.bcuculuj.ro/web/bibdigit/periodice/scoalanoastra/1924/BCUCLUJ_FP_279959_1924_001_001_002.pdf
- Müller 2018 Bertrand Müller, „L’université de Strasbourg dans l’immédiat après-guerre (1919-1925)”, în *Revue d’Histoire de Sciences Sociales*, 33, 2018, pp. 211–240.
- Negrea 1943 Camil Negrea, *Evoluția legislației în Transilvania, dela 1918 până astăzi*, Sibiu: Tipografia „Cartea Românească”, 1943.
- Nicoară 2019a Mihai Teodor Nicoară, „Universitatea din Cluj și relațiile inter universitare cu străinătatea (1919-1940)”, în *Revista Bistriței*, XXXIII/2019, pp. 150–163.
- Nicoară 2019b Mihai Teodor Nicoară, „Serbările pentru inaugurarea Universității din Cluj (31 ianuarie–2 februarie 1920)”, *Caiete de antropologie istorică*, anul XVIII, nr. 1(34), Ianuarie–Iunie 2019, pp. 117–132.
- Nicoară 2019c Mihai Teodor Nicoară, „Consiliul Dirigent și demersurile înființării Universității românești din Cluj (1919)”, în *Caiete de antropologie istorică*, anul XVIII, nr. 2(35), Iulie–Decembrie 2019, pp. 163–188.
- Nicoară 2020 Mihai Teodor Nicoară, „Preluarea și inaugurarea Bibliotecii Universității din Cluj”, în *Caiete de antropologie istorică*, anul XIX, nr. 1(36), Ianuarie–Iunie 2020, pp. 73–88.
- Oprescu 1920 George Oprescu, „Fêtes de l’inauguration de l’ Université roumaine de Cluj”, în *Fêtes de l’ inauguration de l’ Université roumaine de Cluj, 31 janvier - 2 février 1920*, Bucarest: Ateliers „Cartea Românească”, 1920, pp. 3–14.

- Pușcariu 1930 S. Pușcariu, „Norme de recrutare a profesorilor Universității din Cluj”, în *Societatea de Mâine*, anul VII, nr. 19–20, 1–15 Octomvrie 1930, pp. 340–341.
- Sdrobiș 2016 Dragoș Sdrobiș, „Raporturi de putere în Universitatea românească interbelică. Efectele legii învățământului superior universitar din aprilie 1932 asupra vieții universitare clujene” în *Alma mater în derivă: aspecte alternative ale vieții universitare interbelice*, coord.: Irina Nastasă-Matei, Zoltán Rostás, București: Eikon, Cluj-Napoca: Editura Școala Ardeleană, 2016, pp. 44–80.

Linia Arpad și fortificațiile de la Ilva Mică.

Conotații geoarheologice și relevanța cultural—istorică și turistică

Dr. Ioan BÎCA

Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca
john_grimo@yahoo.com

Rezumat. Pe culmile Carpaților Orientali se află un sistem de fortificații amenajat în timpul celui de-al Doilea Război Mondial de către trupele hortiste, pentru a apăra granița de est a Ungariei extinsă după Dictatul de la Viena. Aceste fortificații poartă numele de Linia Arpad și se alătură altor linii fortificate ale Europei, cum ar fi Linia Maginot, Linia Siegfried, Linia Stalin, Linia Mannerheim și Linia Metaxas. În cadrul acestui sistem de fortificații se regăsesc tranșee, locașuri de tragere, locașuri pentru piese de artilerie, bunkere, cazemate și colți antitanc din beton. În județul Bistrița-Năsăud, Linia Arpad este prezentă în arealele montane Călimani, Bârgău, Suhard, Rodnei, dar și în Dealurile Someșului Mare și în Dealurile Bistriței. Dintre toate fortificațiile Liniei Arpad prezente pe teritoriul județului Bistrița-Năsăud, cel mai complex sistem se află la Ilva Mică, pe Dealul Poncelor, fiind amenajat în subteran și pe suprafața culmii. Ca dovezi militare și istorice, fortificațiile din cadrul Linei Arpad se disting prin valoare geoarheologică, cultural—educativă și turistică, care ar putea fi valorificate de către comunitățile locale. Prin studiul de față se încearcă inventarierea, evaluarea și analizarea fortificațiilor de la Ilva Mică din perspectivă geoarheologică și turistică în vederea includerii lor în cadrul resurselor turistice atractive din județul Bistrița-Năsăud.

Cuvinte cheie: Linia Arpad, linii de fortificații, lucrări de geniu, geoarheologie, moștenire culturală, turism montan, turism arheologic, turism militar.

Arpad Line and the fortifications of Ilva Mica. Geoarchaeological connotations and cultural—historical and tourist relevance

Abstract. On the peaks of the Eastern Carpathians there is a system of fortifications set up during the Second World War by Horty Miklos troops, to defend the eastern border of Hungary expanded after the Vienna Second Award. These fortifications are called the Arpad Line and join other fortified lines of Europe such as the Maginot Line, the Siegfried Line, the Stalin Line, the Mannerheim Line, and the Metaxas Line. Within this system of fortifications are trenches, firing positions, positions for artillery pieces, bunkers, casemates and concrete anti-tank bulwarks. In Bistrița-Năsăud county, the Arpad Line is present in the mountain areas of Călimani, Bârgău,

Suhard, Rodnei, but also in the Someșului Mare Hills and the Bistrița Hills. Among all the fortifications of the Arpad Line, present on the territory of Bistrița-Năsăud county, the most complex system is located at Ilva Mică, on Ponce Hill, being arranged underground and on the surface of the hill. As military and historical evidence, the fortifications within the Arpad Line are distinguished by geo-archaeological, cultural-educational and touristic value, which could be exploited by local communities. The present study attempts to inventory, evaluate and analyse the fortifications from Ilva Mică from a geo-archaeological and tourist perspective in order to include them in the attractive tourist resources of Bistrița-Năsăud county.

Keywords: Arpad Line, fortifications lines, sapper, geoarchaeology, cultural heritage, mountain tourism, archaeological tourism, military tourism.

Introducere

În urma Dictatului de la Viena, o mare parte din Transilvania este cedată Ungariei, iar granițele acesteia se extind înspre est, până la Carpații Orientali¹. Pentru securizarea acestor granițe va fi amenajat, între 1942–1944, un sistem de fortificații numit Linia Arpad (după dinastia arpadiană), inițiat de colonelul Teophylus Harosy, șeful corpului ingineresc al armatei maghiare.

Acest sistem de fortificații începea în Pasul Oituz, urmărea masivele carpatice Nemira, Ciucului, Giurgeului, Călimani, Bârgău, Rodnei și Maramureș, după care trecea pe culmile Beskizilor din Transcarpatia Ucraineană și Slovacia, încheindu-se la contactul cu Câmpia Poloniei (fig. 1).

Asemenea sisteme de fortificații au fost ridicate în multe părți ale Europei după primul Război Mondial, pentru asigurarea punctelor vulnerabile din cadrul frontierelor, dintre care se pot menționa: Linia Maginot (1929–1938), construită de francezi la granița cu Germania, Linia Siegfried amenajată de germani la hotarul cu Franța (1936), Linia Stalin (1920–1945), construită pe granița vestică a URSS, Linia Mannerheim, construită de finlandezi la granița cu Uniunea Sovietică (1920–1939), Linia Metaxas (1936–1941), amenajată de armatele grecești la granița cu Bulgaria.

Linia Arpad, pe lângă faptul că apăra granițele Ungariei horthiste, deservea și interesele Germaniei Naziste, prin protejarea granițelor acesteia de la depărtare și a câmpurilor petrolifere din regiunea transdanubiană ungurească.

Din observațiile efectuate pe teren, în structura Liniei Arpad se regăsesc tranșee, locașuri individuale de tragere, cuiburi de mitraliere, locașuri pentru piese de artilerie, cazemate și buncăre din beton, obstacole antitanc de tip „dinți de dragon”, amplasate în locuri relevante, cum ar fi: vârfuri și culmi, pasuri, versanți cu perspective asupra văilor și funduri de vale.

1 Pușcaș 2020, pp.364

Fig. 1. Sistemul de fortificații din Carpații Orientali în anul 1944

Sursa: Szabo 2002, cu modificări

În legătură cu ridicarea acestor fortificații trebuie să menționăm câteva aspecte, cum ar fi:

- pentru obținerea betonului a fost folosit doar ciment Portland de calitate superioară;
- pietrișul necesar pregătirii betonului a fost adus, în cea mai mare parte, cu trenul de la Nyekladhaza, nordul Ungariei, însă au fost folosite și pietrișuri locale din gresie, andezit, bazalt, calcar;
- cazematele și buncărele erau ridicate în gropi, după ce se îndepărtau mase mari de sol, fiind apoi înconjurate cu piatră spartă și acoperite cu un strat de 30–40 cm de pământ în scop de camuflare;
- pozițiile deschise de tragere (tranșee, locașuri individuale) erau concepute în unghiuri convenabile pentru a se putea acoperi reciproc prin foc de acoperire;
- betonul era preparat manual de către muncitorii silnici, iar deplasarea materialului pe versanți, spre locație, s-a făcut prin improvizarea unui sistem de transport bazat pe troluiri, vagonete și șine de la căi ferate miniere, confiscate de la diferitele exploataări de profil din zonele abuziv ocupate;
- în cazemate, fiecare soldat dispunea de 4 mc de aer, îndeajuns pentru 4 ore de staționare;

- în fața buncărelor și cazematelor, pe coridoarele de trecere, erau înșirate piramide de beton („dinți de dragon”) ce aveau rolul să blocheze înaintarea tancurilor; de asemenea, cu același rol, erau folosite și coloane de oțel îndoite și încastrate în beton;
- cazematele erau susținute și de o densă rețea de tranșee, sârmă ghimpată, turnuri de veghe, mii de mine îngropate în pământ, toate acestea făcând ca sectoarele fortificate să fie relative dificil de penetrate prin atacuri frontale, doar eventualele manevre pe flancuri putând avea sorți de izbândă;
- pe pantele estice din fața buncărelor (de unde puteau înainta înamicii), pădurile erau parțial îndepărtate pentru a avea vizibilitate, iar buștenii erau îngrămădiți la baza versantului cu scopul de a nu permite infanteriei sau tancurilor sovietice să avanseze ușor spre locație în cazul în care celelalte componente ale rețelei de apărare ar fi cedat.

În anul 1944, odată cu apropierea Armatei Roșii, Liniei Arpad i s-au adăugat alte două sisteme de fortificații, construite în regiunea submontană carpatică pentru ca inamicii să nu poată penetra întregul sistem defensiv printr-un atac de tip „*columnă militară*”. Este vorba de Liniile Hunyadi și Szent Laszlo, ridicate în fața Liniei Arpad, care au avut rolul să creeze dificultăți în deplasarea trupelor rusești spre Carpații Ucraineni (respectiv Beskizii Orientali și Munții Maramureșului de dincolo de granița actuală a României). Pe teritoriul județului Bistrița-Năsăud, fortificațiile Liniei Arpad se regăsesc în arealul montan Călimani, Bârgău, Suhard, Rodnei și în zona deluroasă, respectiv Dealurile Bistriței și Dealurile Someșului Mare (fig. 2).

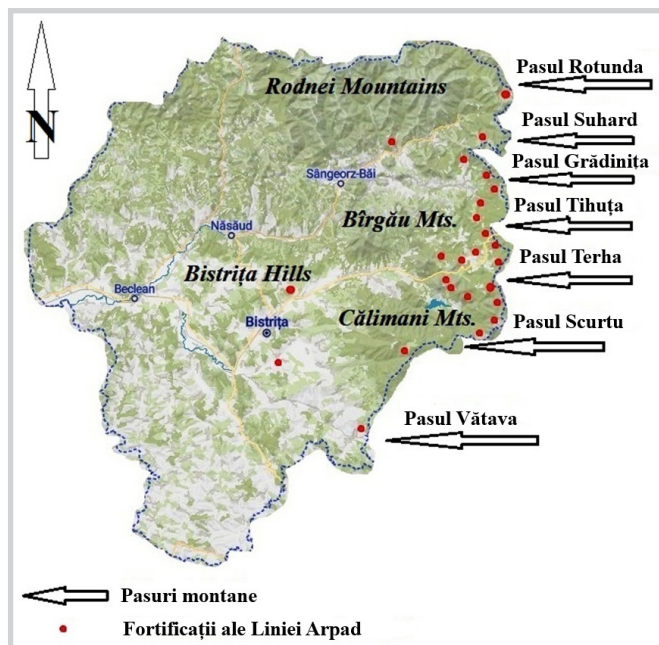

Fig. 2. Pasurile montane și fortificațiile Liniei Arpad pe teritoriul județului Bistrița-Năsăud
 Sursa: https://geoportal.ancpi.ro/inis_viewer/index.html?locale=ro cu contribuția autorului

Fortificațiile din cadrul Linei Arpad constituie o moștenire cultural-istorică deosebit de importantă, cu conotații științifice, didactice și educative (dovezi de arhitectură militară specifice celui de-al Doilea Război Mondial, lucrări genistice), dar și atractive, pentru turismul militar, formă de turism, bazată pe resurse militare, care valorifică resursele cu caracter istoric și militar², reprezentate prin: câmpuri de bătălie, fortificații, muzee, monumente, cimitire, baze militare, evenimente cu caracter militar (comemorarea unor momente istorice, depunerile de coroane, expoziții și demonstrații legate de tehnica militară, demonstrații aeriene etc.).

Metodologie

Pentru realizarea acestui studiu au fost parcurse următoarele etape metodologice:

- consultarea literaturii referitoare la teritoriul Carpaților Orientali și a județului Bistrița-Năsăud³;
- consultarea literaturii de specialitate referitoare la situația militară din timpul celui de-al Doilea Război Mondial în partea de nord a Carpaților orientali⁴;
- studierea unor materiale de specialitate despre tehnica amenajării fortificațiilor militare⁵;
- aprofundarea unor informații despre fortificațiile militare construite în cel de-al Doilea Război Mondial și despre sistemul defensiv numit Linia Arpad⁶;
- consultarea unor materiale referitoare la abordarea turismului militar pe plan mondial⁷;
- identificarea, cartarea, analizarea și evaluarea fortificațiilor din cadrul Liniei Arpad, de la Ilva Mică, pe teren.

2 Coelho, 2011, p.173; Hattingh&Crisp, 2023, pp.413-429; Kadnichansky&Kadnichanska, 2020, pp.132-138, Zienkiewicz & Podciborski & Kaźmierczak, 2021, p.38-50; Mateus & Marques & Pedro & Simões 2023, pp.6745-6761; Alisherovna, 2023, pp.6-11; Chen & Ye & Yu, 2024, pp.739-756.

3 Geografia României, vol. III, 1983; Bica, Onofreiu, 2016, p.182

4 Duțu, Retegan, Stefan, 1991, pp.33-40.

5 G-53, 1959, p.345; Țarcă, 2013, p.20

6 Bica, 2024, pp.42-60; Bica, 2016, pp.66-77; Iorga, 2009, pp.226-234; Juhász, 2005, pp.403-412; Kaufmann, 2002, p.435; Kaufmann, Kaufmann, 2014, p.320; Lowry, 2004, p.64; Rottman, 2005, p.64; Rottman, 2007, p.66; Short, 2000, p.64; Szabo, 2002, p.300; Zaloga, 2011, p.66.

7 Alisherovna, 2023, pp.6-11; Mateus & Marques & Pedro & Simões, 2023, pp.6745-6761; Chen & Ye & Yu, 2024, pp.739-756; Zienkiewicz & Podciborski & Kaźmierczak, 2021, pp.38-50; Coelho, 2011, p.35; Hrusovsky, Noeres, 2011, pp.87-94; Smith, 1998, pp.3203-3208; Weaver, 2011, pp.672-698

Arealul de studiu

Dealul Poncelor/Frăsinișului este situat în comuna Ilva Mică (fig. 3), în partea de est a confluenței pârâului Strâmba cu pârâul Ilva și reprezintă partea terminală a culmii Heniu–Dealul Măgurii–Dealul Mărului–Dealul Frăsinișului care coboară dinspre masivul Heniu Mare (fig. 4).

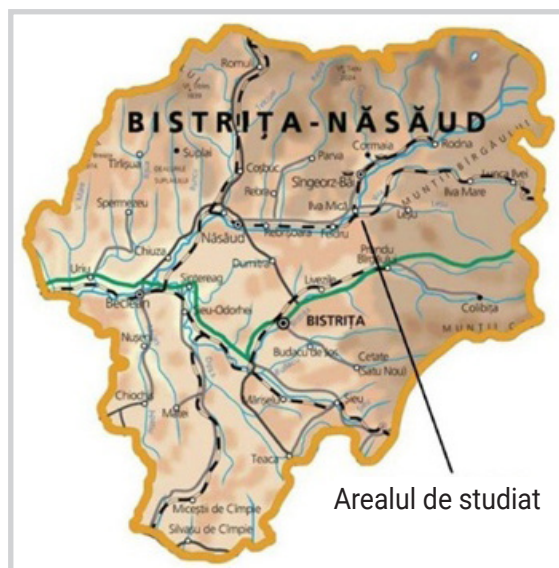

Fig. 3. Localizarea geografică a Dealului Poncelor în cadrul județului Bistrița-Năsăud

Sursa: Harta Județului Bistrita-Nasaud cu modificări

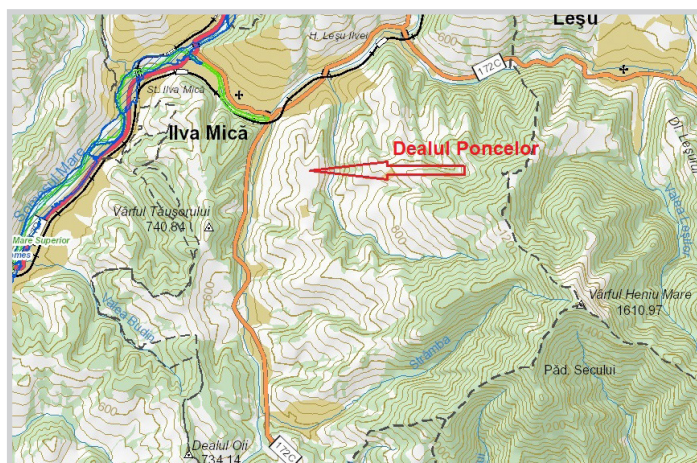

Fig. 4. Localizarea geografică a Dealului Poncelor față de localitatea Ilva Mică

Sursa: https://geoportala.ancpi.ro/inis_viewer/index.html?locale=ro cu modificări

Rezultate și discuții

Suprafața Dealului Ponce este acoperită cu pășune și se prezintă ca un platou neted, situat la o altitudine de 620–690 m, flancat de versanți înclinați care coboară spre valea Strâmbei la vest și valea Lupului/Plaiului la est. Aici, în edificiul culmii, format din gresii oligo-miocene (Harta Geologică a României, 1967), a fost construit de către armatele horthiste un sistem defensiv subteran de fortificații, foarte complex din perspectivă genistică, ce se află într-o stare bună de conservare. Acest sistem de fortificații este alcătuit dintr-un coridor principal în formă de L, din care se desprind coridoare secundare care duc spre 7 cazemate dispuse la suprafață (C1–C7), pe laturile platoului de pe culme, spre N, V și E, cu vizibilitate spre văile Ilva, Someșul Mare și Strâmbea. De-o parte și de alta a coridorului principal se află 4 camere, alte două camere se află în coridorul secundar de la intrarea a doua (IN 2), iar o altă cameră se află la capătul coridorului care duce la cazemata 3 (C3), la subsol (fig. 5, 6).

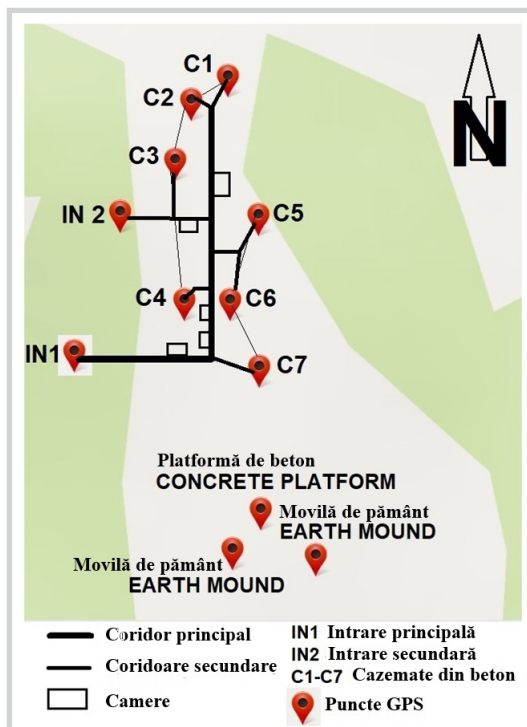

Fig. 5.

Schița fortificațiilor de la Ilva Mică după ridicări GPS

Sursa: GPS Garmin 64x cu modificări

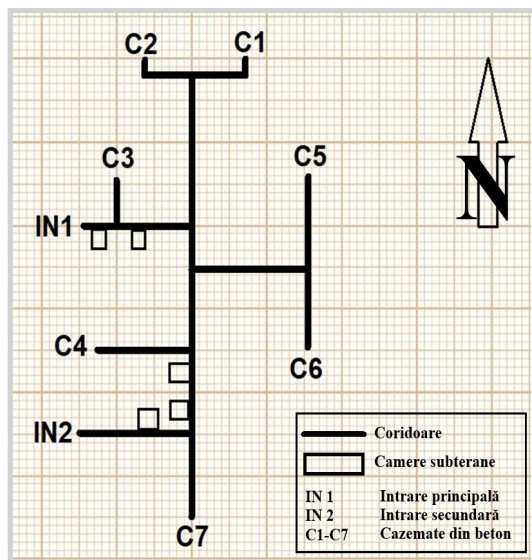

Fig. 6. Planul fortificațiilor de la Ilva Mică

Sursa: GPS Garmin 64x

Intrarea principală (fig. 7, IN 1) se află pe versantul de vest (Valea Strâmba), unde începe coridorul principal (fig. 8), cu profilul semicircular, având lățimea de 1,5 m și înălțimea de 2,2 m, desfășurat în formă de L, pe 70 m. Din coridorul principal se ramifică spre vest un coridor secundar, prevăzut cu o ieșire pe versantul dinspre Valea Strâmbei (IN2). Camere

Fig. 7. Intrarea principală (IN1)
în interiorul fortificațiilor de la Ilva Mică

Sursa: autorul

Fig. 8. Coridorul principal
din cadrul fortificațiilor de la Ilva Mică

Sursa: autorul

subterane au formă semicirculară, lățimi de 3 m, lungimi de 3–5 m și înălțimi de 3 m. Coridoarele secundare de ieșire spre cazemate sunt prevăzute cu trepte, care în momentul de față sunt acoperite, în mare parte, cu blocuri de beton rezultate în urma dinamitării fortificațiilor. Peste cazemate a fost așezat pământ, astfel că ele aveau aspectul unor mici domuri, așa cum se mai poate vedea și astăzi (fig. 9, 10).

La mijlocul platoului de pe Dealul Poncelor, se află un val de pământ, secționat perpendicular de un drum agricol, și o platformă de beton pe care erau fixați șase „dinți de dragon”, obstacole pentru motorizate, care, în urma dinamitării lor, au fost risipiți pe versantul dinspre valea Lupului (fig. 11).

Amplasarea fortificațiilor pe Dealul Poncelor și în interiorul său s-a făcut ținând cont de anumiți factori, cum ar fi:

- poziția dominantă a culmii deasupra văilor Ilva și Strâmba (prin Pasul Strâmba se face trecerea în valea Bistriței Ardelene, la Josenii Bîrgăului);
- vizibilitatea mare spre valea Ilvei și spre valea Someșului Mare (prin Pasul Rotunda se putea trece din valea Bistriței Aurii în valea Someșului Mare; prin pasul Suhard se putea trece din valea Dornei și a Coșnei spre valea Măriilor și a Someșului Mare);

Fig. 9. Cazemată din beton și tunelul de ieșire spre ea din subteran

Sursa: autorul

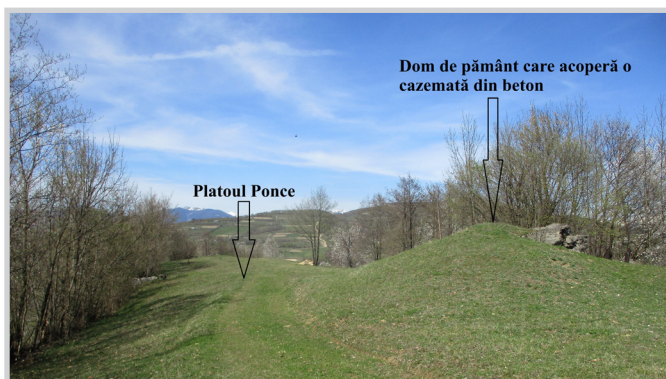

Fig. 10. Suprafața culmii Ponce și o cazemată (C7) acoperită de pământ

Sursa: autorul

Fig. 11. Obstacol antitanc (Dinte de dragon) aruncat pe versantul Văii Lupului în urma dinamitării fortificațiilor în anul 1944

Sursa: autorul

- accesul ușor din drumul de pe valea Ilvei;
- rocile moi care au permis săparea fortificațiilor (gresii calcaroase, marne, argile).

În compoziția betonului din care s-au realizat aceste fortificații se află ciment Portland, conform documentelor, și piatră locală (andezite, dacite, gresii). La cazemata 6 (C6) se observă 3 șine din oțel, pe care scrie DIOSGYOR 1893 B.A. și OZD-VII-1933-M-S4. Diósgyőr este un oraș din Ungaria, în apropiere de Miskolc, unde exista o Uzină Siderurgică înființată la 1868⁸, care funcționează și astăzi, iar Ózd a fost un centru metalurgic situat la nord-vest de Miskolc, care a funcționat din secolul XVI până în anii 1990. Aceste șine și fier-betonul folosit la construirea fortificațiilor de la Ilva Mică proveneau din aceste două centre siderurgice. În 1971, la Ozd, în fosta oțelărie, s-a amenajat Muzeul Ózd și Parcul Memorial de Istorie a Oțelăriei, care face parte din moștenirea industrială a Europei.

Cazematele din beton de la Ilva Mică au fost dinamitate în 1944 și sunt distruse, dar pereții lor se păstrează pe amplasamentul inițial, iar bucăți din aceștia s-au rostogolit pe versanții din apropiere. Coridoarele și camerele subterane se păstrează în stare bună, dar accesul pe trepte spre ieșirea din cazemate este obturat de materialele rezultate prin dinamitarea acestora.

Concluzii⁹

Ținând cont de starea bună de conservare, de proximitatea față de localitate, de accesul ușor spre culmea Poncelor și de încărcătura militară și istorică, sistemul de fortificații din Dealul Poncelor constituie o resursă turistică majoră pentru Ilva Mică și pentru județul Bistrița-Năsăud, care se distinge prin valoare istorică, geoarheologică și educativă. Pentru ca fortificațiile să fie incluse în cadrul atracțiilor și circuitelor turistice din județ, autoritățile județene și organizațiile cu atribuții în turism ar trebui să desfășoare o serie de acțiuni, cum ar fi: amplasarea unui panou informativ la intrarea pe drumul care duce spre Dealul Poncelor, amenajarea unei căi de acces spre platou, marcarea traseului tematic de la Gura Strâmbei spre Dealul Poncelor, curățarea fortificațiilor subterane și amenajarea lor pentru a putea fi vizitate, pregătirea unor ghizi locali care să însoțească grupurile de vizitatori.

Formele de turism prin care s-ar putea face valorificarea acestui sistem inedit de fortificații ar fi: turismul arheologic, turismul militar, turismul cultural-istoric și educativ (fig. 12). Dat fiind cadrul natural în care sunt localizate fortificațiile de pe Dealul Poncelor,

8 Geleji, 1995, p.415; Olajos, 1998, p.186

9 Autorul dorește să mulțumească următoarelor persoane care și-au adus contribuția la elaborarea acestui studiu: colonel (r) Ioan Cordovan și colonel (r) Vasile Măgerușan de la Asociația Cultul Eroilor, pentru prețioasele informații cu caracter militar; dr. Adrian Onofreiu, de la Arhivele Statului Bistrița-Năsăud, pentru informațiile cu caracter istoric; studenților de la Facultatea de Geografie a Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, specializarea Geografia Turismului Bistrița, pentru vizitele și observațiile efectuate pe teren.

acestea se asociază cu peisajul generos, care oferă perspective spre valea Someșului Mare și Munții Rodnei (vf. Ineu), spre valea Ilvei și spre Dealurile Someșului Mare, spre Dealurile Bistriței și spre masivul Heniu. Ca atare, activitățile turistice tematice se pot asocia cu drumeția montană, de aici putând pleca trasee spre vârfurile Măgura și Heniu Mare.

Fig. 12. Grup de studenți de la Facultatea de Geografie a Universității Babeș-Bolyai Cluj-Napoca în subteranele fortificațiilor de la Ilva Mică

Sursa: autorul

Bibliografie

- Alisherovna 2023, A.G. Alisherovna, „Military Tourism: Prerequisites, Prospects, and Socio-economic Implications”, în *Academia Open*, 8(1), 2023, pp. 6–11, accesibil la adresa <https://acopen.umsida.ac.id/index.php/acopen/article/view/5777/1883>
- arpad.lapok.hu accesibil la adresa <http://arpad.lapok.hu/keret.cgi?arpad/vonal.html>
- Bîca, Onofreiu 2016 I. Bîca, A. Onofreiu, *Județul Bistrița-Năsăud. Considerații geografice și istorice*, Cluj-Napoca: Editura Argonaut, 2016.
- Bîca 2016 I. Bîca, „Karst processes in concrete structures Case study: bunkers and casemates of Second World War (Bistrița-Năsăud County)”, *GeoReview*, vol. 26, nr. 1/2016, pp. 66–77.
- Bîca 2024 I. Bîca, „Geoarchaeological considerations on the Arpad Line with relevance to tourism. Case study: Bistrița-Năsăud County (Romania), *GeoReview*, vol. 34, nr. 2/2024, pp. 42–60.
- Chen *et al.* 2024 Kaung-Hwa Chen, Ying Ye, Ci-Hui Yu, „Military tourism cultural heritage site experiencescape effects on authenticity, memorability, and revisit intention: learning from Taiwanese military dependents villages”, în *Tourism Review*, vol. 79,

- no. 3/ 2024, pp. 739–756, accesibil la adresa: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/tr-12-2022-0642/full/html>
- Coelho 2011 J. Coelho, *Turismo Militar como segmento do Turismo Cultural: Memoria Acervos, Expografias e Fruicao Turistica*, Instituto Politecnico de Tomar, 2011.
- Comitetul de stat al Geologiei, *Harta Geologică a României*, 1:200000, foia Bistrița, București: Institutul Geologic, 1967.
- Duțu *et al.* 1991 A. Duțu, M. Retegan, M. Ștefan, „România în al doilea război mondial”, în *Magazin istoric. Revistă de cultură istorică*, an XXV, nr. 6(291), 1991, pp. 33–40.
- Geleji 1995 S. Geleji (ed.), „Vaskohászati enciklopédia: Nyersvasgyártás”, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1955.
- G-53. *Instrucțiuni asupra lucrărilor genistice de campanie pentru trupele de toate armele ale Forțelor Armate ale R.P.R.*, București: Editura Militară, 1959.
- Geografia României, vol. III, Carpații Românești și Depresiunea Transilvaniei*, București: Editura Academiei R.S.R., 1984.
- Hattingh, Crisp 2023 C. Hattingh, G. Crisp, „The Potential Use of Military Tourism Assets for Sustainable Economic Development”, în *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, 12(2), 2023, pp. 413–429.
- Hrusovsky, Noeres 2011 M. Hrusovsky, K. Noeres, „Military tourism”, în A. Papathanassis (ed.), *The Long Tail of Tourism. Gabler*, 2011, pp. 87–94, accesibil la adresa: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-8349-6231-7>
- Iorga 2009 F.E. Iorga, „Obiectul și clasificarea fortificațiilor”, în *Forțele terestre. Buletin de teorie militară editat de statul major al forțelor terestre*, an I, nr. 4/ 2009, pp. 227–234.
- Juhasz 2005 A. Juhasz, „Military historical reconstruction (WW II) with GIS”, în *Academic and Applied Research in Military Science*, vol. 4, nr. 3/2005, pp. 403–412.
- Kadnichansky, Kadnichanska 2020 D. Kadnichansky, N. Kadnichanska, „Military tourism: issues of terminology and classification”, în *Geography, Economics and Tourism: National and International Experience: Proceedings of the XIV International Scientific Conference*, 2020, pp. 132–138.
- Kaufmann, Jurga 2002 J.E. Kaufmann, R.M. Jurga, *Fortress Europe: European Fortifications of World War II*, Da Capo Press Publisher, 2002.
- Kaufmann, Kaufmann 2014 J.E. Kaufmann, H.W. Kaufmann, *The forts and fortifications of Europe 1815-1945. The Central States, Germany, Austria-Hungary, and Czechoslovakia*, Pen & Sword Military, 2014.
- Lowry 2004 B. Lowry, *British Home Defences 1940-1945*, Osprey Publishing, 2014.
- Olajos 1998 C. Olajos, *A Diósgyőr-vasgyári kolónia. Miskolc: Borsod-Abauj-Zemplén Megyei Levéltár*, accesibil la adresa: <https://hu.wikipedia.org/wiki/>
- Mateus *et al.* 2023 L. Mateus, C.G. Marques, J.P. Pedro, J.T. Simões, „A Route Implementation Model for Military Tourism: Looking Back, Moving Forward”, în *Heritage*, 6, pp. 6745–6761, pdf accesibil la adresa: https://www.researchgate.net/publication/378304009_A_Route_Implementation_Model_for_Military_Tourism_Looking_Back_Moving_Forward

- Pușcaș 2020 V. Pușcaș, *Dictatul de la Viena, Transilvania și relațiile româno-ungare (1940-1944)*, Academia Română, Institutul de Istorie „George Barițiu”, 2020.
- Rottman 2005 G.L. Rottman, *US World War 2 and Korean War Field 1941-1953*, Osprey Publishing, 2005.
- Rottman 2007 G.L. Rottman, *Soviet field fortifications 1941-1945*, Osprey Publishing, 2007.
- Schur et al. 2020 V.V. Schur, Y. Y. Sergienko, A. Y. Kononov, „Organizational and Economic Aspects of Military Heritage Tourism in Primorsky Krai”, în *Advances in Economics, Business and Management Research*, vol. 128/2020, International Scientific Conference „Far East Con“ (ISCFEC 2020), pp. 3203–3208.
- Smith 1998 V.L. Smith, „War and Tourism: An American Ethnography”, în *Annals of Tourism*, vol. 25, nr. 1, ianuarie 1998, pp. 202–227, accesibil la adresa: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0160738397000868>
- Szabo 2002 J.J. Szabo, *Az Árpád-vonal*, Budapest: Timp Kiadó, 2002.
- Short 2000 N. Short, *Germany's West Wall. The Sigfried Line*, Osprey Publishing, 2000.
- Țarcă 2013 I.D. Țarcă, *Funcția militară a reliefului în partea de vest a României*, Teză de doctorat, Universitatea din Oradea, Facultatea de Geografie, 2013.
- Weaver 2011 A. Weaver, „Tourism and the military: Pleasure and the War Economy”, în *Annals of Tourism Research*, vol. 38, nr. 2/2011, pp. 672–689.
- Zienkiewicz et al. 2021 A. Zienkiewicz, T. Podciborski, R. Kazmierczak, „Increased Interest in Military Tourism on Selected Examples from the Area of Northern and Northeastern Poland”, în *Communications – Scientific letters of the University of Zilina*, nr. 23(4) / 2021, pp. 38–50, accesibil la adresa: <https://komunikacie.uniza.sk/pdfs/csl/2021/04/20.pdf>
- Zaloga 2011 S.J. Zaloga, *Defense of the Rhine 1944-1945*, Osprey Publishing, 2011.

Percepții diplomatice confuze în relațiile dintre Croația și România. Constantin Tăutu, românul ucis pe teritoriul statului croat fără condamnare în anul 1942

Mihail-Gabriel CHIRICHEȘ

Doctorand, anul III, Școala Doctorală de Istorie,
Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava
gabichiriches@gmail.com

Rezumat. Relațiile române croate din perioada 1941–1944 au avut ca important segment central, acela al colaborării împotriva intereselor Ungariei. Deși relațiile politice bilaterale au existat, acestea nu au ajuns la o legătură solidă, Croația fiind un stat prea puțin „independent”, iar comunitatea de români în Croația inexistentă. Numărul românilor din Croația în perioada 1941–1944 a fost asociat deseori cu numărul membrilor Legației României în Croația și a membrilor familiilor acestora, pe când comunitatea croată din România conținea un număr chiar dacă nu mare, cel puțin important de etnici croați declarați sau cetățeni croați stabiliți pe teritoriul statului român. Astfel, cazul lui Constantin Tăutu devine relevant, ilustrând abordarea „diplomatică” a Croației în tentativa de a-și justifica acțiunile în relația cu România, în contextul tragic al morții violente a autorului român, care a fost acuzat fără a avea acces la apărare, proces și condamnare, acțiuni adesea încurcate și dificil de înțeles.

Cuvinte cheie: români, croați, Jasenovac, nevinovat, condamnare, asasinare, protecție.

**Diplomatic misperceptions in the relations between Croatia and Romania.
Constantin Tăutu, the Romanian killed on the territory of the Croatian state
without conviction in 1942**

Summary. The Romanian–Croatian relations in the period of 1941–1944 had an important central segment that of co-operation against the Hungarian interests. Although bilateral political relations existed, they did not reach a solid bond, as Croatia was not a very “independent” state and the Romanian community in Croatia was non-existent. The number of Romanians in Croatia between 1941–1944 has often been associated with the number of members of the Romanian Legation in Croatia and their family members while the Croatian community in Romania contained not necessary a large, but at least a significant number of declared ethnic Croats or Croatian citizens

settled on the territory of the Romanian state. Thus, the case of Constantin Tăutu becomes relevant by illustrating the Croatia's 'diplomatic' approach in an attempt to justify its actions in its relations with Romania, in the tragic context of the violent death of the Romanian author, who was accused without access to defence, trial or conviction, actions that are often confused and difficult to understand.

Keywords: Romanians, Croatians, Jasenovac, innocent, conviction, assassination, protection.

1. Succinte aspecte asupra Croației și României, parteneri ai Axei

Croația a făcut parte, după 1918, din Regatul Sârbo–Croato–Sloven, devenit Iugoslavia în 1927. Statul iugoslav cuprindea o suprafață de 247.542 km² și o populație ce atingea 12 milioane locuitori în anul 1921¹, pentru ca la începutul anului 1941 să numere aproximativ 17 milioane locuitori. Populația, un mozaic etnic și confesional, era împărțită în ortodocși, reprezentând aproximativ 49%, cu peste 6.700.000 locuitori, catolicii, aproximativ 38%, în număr de 5.000.000 locuitori și cetățenii musulmanii cu peste 11%, ajungând la 1.500.000 locuitori². Încă din 1939, Banovina Croația, care făcea parte din statul federalizat iugoslav, deținea o suprafață de aproximativ 65.000 km² cu peste 4.000.000 locuitori, din care peste 70% erau croați³.

Când Iugoslavia a refuzat să permită trecerea trupelor germane către Grecia, în aprilie 1941, a avut loc atacul și bombardarea puternică a Belgradului. Înștiințat, la 5 aprilie, de atac de către Hermann Neubacher, reprezentantul german la București, cel care îi cere să sprijine logistic trupele germane din România, Ion Antonescu este de acord să întărească armata la frontiera cu Iugoslavia⁴.

Aproximativ 40% din fostul teritoriu al regatului iugoslav devine Croația în aprilie 1941. Jertfa „independenței” croate a constituit-o cedarea litoralului dalmat, supus unei protecții italiene, incluzând diverse alte zone croate⁵. Din statul croat făcea parte și teritoriul Bosniei și Herțegovinei, Slavonia, teritoriul croat atingând, în aprilie 1941, 98.572 km² cu o populație de 6.300.000 locuitori⁶. După serioase ezitări, politicianul fascist croat Ante Pavelić, întemeietor al mișcării fasciste Ustașa, va reveni din Italia în capitala Croației, la Zagreb, în 15 aprilie 1941, intitulându-se Poglavnik-ul (Conducătorul) Croației Independente⁷.

1 Zbucea 2001, p. 39.

2 *Ibidem*, p. 40.

3 *Ibidem*, p. 65.

4 *Ibidem*, pp. 70-71.

5 Pavlowitch 2002, p. 292.

6 Zbucea, *op.cit.*, pp. 71-73.

7 Scrieciu 2018, p. 76.

Trebuie menționat faptul că împărțirea Iugoslaviei a fost făcută prin Directiva din 12 aprilie 1941, care prevedea independența statului croat nou creat, precum și libertatea internă, fără amestecul Berlinului⁸. A fost stabilită o linie ce separa zonele germane și italiene de ocupație din Croația, cea mai mare parte a regiunii bosniace fiind lăsată în administrația Croației, dublată fiind de un protectorat german. În cadrul conferinței de la Viena din 21–22 aprilie 1941, hotarele Croației au fost „aranjate” de miniștrii de externe ai Germaniei și Italiei. Granița dintre ele, cunoscută ca *Linia Viena*, urma să rămână în vigoare pe toată durata războiului. Statul croat, amputat, primea în schimb o garanție de securitate din partea celor două puteri ale Axei. Autoritatea tutelară germano-italiană a noului stat croat⁹ era reprezentată de o serie de politicieni și diplomați. Este vorba despre politicianul austriac Edmund Glaise von Horstenau care va sosi la Zagreb ca reprezentant al Wehrmacht-ului încă din 15 aprilie 1941. Germania îl va desemna pe diplomatul Siegfried Kasche, cel care își va prezenta acreditările Poglavnik-ului Ante Pavelić în același an, în 22 aprilie. Italienii îl vor nominaliza pe Raffaele Casertano la Zagreb ca ministru plenipotențiar. Omologul lui Glaise era generalul Giovanni Battista Oxilia, sosit împreună cu Misiunea Militară Italiană la jumătatea lunii iunie în Croația. Cert definit, rolul pe care și l-a asumat politicianul german Edmund Veesenmayer a „orchestrat” preluarea puterii de către naționaliștii ustași¹⁰.

Regimul croat s-a coagulat în jurul unui partid revoluționar, care a atras și cercurile conservatoare și naționaliste. Ambele au ajuns la putere cu ajutorul Germaniei, deși în cazul croat, Italia a avut un rol însemnat în susținerea mișcării ustașe. Italia a încercat să-și subordoneze Croația străduindu-se să impună „Coroana regelui Zvonimir”, o alternativă la politica revizionistă a Ungariei ce susținea tema „Coroanei regelui Ștefan”. Cu toate acestea, subordonarea Croației politicii italiene nu s-a manifestat atât de evident precum cea față de Germania, în domenii importante definite de economie, administrația zonei mediteraneene și încercarea de a înlocui lipsa personalului specializat din administrație¹¹. Starea de fapt era facilitată de faptul că regimul ustaș al lui Ante Pavelić nu se ghida după o constituție. Poglavnik-ul conducea prin Decrete-lege duse la îndeplinire de subordonați. Existau 17 Principii de bază care dirijau evoluția politică a croaților, emise de Pavelić încă din 1930. Anumite elemente sociale, de nișă, au fost atrase în rândurile partidului ustaș, de comportamentul nelegiuit al miliției ustașe, al unităților „sălbatică” ustașe, precum și de reprezentanții de partid. De altfel, într-un discurs ținut în fața Dietei Croate în data de 28 februarie 1942, Pavelić a recunoscut că un număr dintre „cei mai răi criminali” îmbrăcaseră „uniforme onorabile” în cadrul partidului unic și, în numele mișcării ustașiste, au comis cele mai mari ilegalități¹². În pofida caracterului fascist al regimului croat și în ciuda

8 Tomasevich 2001, p. 48.

9 Crampton 2002, p. 206.

10 Tomasevich, *op. cit.*, p. 54.

11 Anghel 1996, p. 237.

12 Tomasevich, *op. cit.*, pp. 340-344.

faptului că Mussolini și-a dorit un stat croat așezat sub sceptrul de fier al imperialismului său¹³, dorință sa nu s-a fructificat niciodată. Din contră, aversiunea croată față de dominația italiană a crescut permanent.

Supus acestor realități, statul croat a luat ființă la 10 aprilie 1941. România a început colaborarea politică și economică cu noua entitate statală chiar de la debutul său, însă atitudinea politică *de facto* a României referitoare la Croația a fost definitivată abia la 20 mai 1941, când în Monitorul Oficial al României este publicat actul oficial al înființării Legației României în Croația¹⁴, titularul desemnat fiind Dimitrie Buzdugan¹⁵. La fel ca România, Croația a deschis o misiune diplomatică la București, având ordinul delegației¹⁶. La 11 august 1941, ministrul plenipotențiar croat la București, Edo Bulat, remitea scrisorile de acreditare¹⁷.

În ceea ce privește România, statul orbita în sfera de influență a Reichului, aspect clar dovedit încă din anul 1940 când Wilhelm Fabricius, reprezentantul german la București, l-a sfătuit pe Ion Antonescu să ceară toată puterea în stat pentru a avea astfel pârghiile necesare promulgării și modificării legilor¹⁸. La rândul său, statul român se confrunta cu dificultăți în plan politic cauzate de pierderile teritoriale suferite în anul 1940 și izbucnirea războiului contra U.R.S.S., un moment exploatat de generalul Ion Antonescu care va decreta mobilizarea generală, trecerea Prutului și intrarea în Bucovina de Nord, acțiune ce viza recuperarea teritoriilor estice românești, răpite în anul anterior de Rusia sovietică.

La data de 14 septembrie 1940, România a devenit Stat Național Legionar, accesul vremelnice la putere a liderului legionar Horia Sima luând un puternic avânt prin ocuparea poziției de Vice-prim-ministru în cadrul guvernului român¹⁹. În ianuarie 1941, legionarii vor fi fost scoși de la guvernare, context în care Antonescu reînnoiește invitația adresată partidelor politice istorice din România de a forma noul guvern. La fel ca într-un caz precedent, Antonescu va fi refuzat, motiv pentru care guvernul investit va fi format din specialiști militari. Așa se face că, în martie 1941, un referendum instituia ca legală dictatura militară impusă de Antonescu²⁰.

În ceea ce privește viziunea asupra celor două modele ale regimului fascist, cel românesc și cel croat, „anchetele” au fost diverse și de o densitate crescută. Asemănarea fascismului românesc cu cel croat, ustaș, poate fi așezată sub umbrela „fascismului clerical”, mișcarea legionară românească fiind lesne comparată cu mișcarea ustașă din Croația. Dacă fascismul

13 Gauthier 2004, p. 80.

14 „Monitorul Oficial” al Regatului României, Nr. 116/19 mai 1941, p. 2717.

15 Arhivele Ministerului Afacerilor Externe, (în continuare A.M.A.E.), Fond 71, *Croația*, (în continuare F. 71C) Volumul 1/ 1941-1942, General, f. 1.

16 A.M.A.E., F. 71C, Vol 6 / 1941-1944, f. 279.

17 „Universul” 1941, p. 9.

18 Heines 2011, p. 279.

19 *Ibidem*, pp. 281-282.

20 *Ibidem*, pp. 283-284.

a fost atribuit idealurilor naționale, motivațiile sale erau și mai adânci²¹. Deși au încercat o colaborare politică²², România și Croația au avut serioase dificultăți în coordonarea acesteia. Un exemplu real ne este oferit de tragica moarte, aparent nevinovată, a cetățeanului român Constantin Tăutu, medic stomatolog căsătorit cu o etnică croată, ambii stabiliți în Croația. Lipsa unei legislații croate clare la care se adaugă numeroasele sincope în ceea ce privește recunoașterea prevederilor unor tratate internaționale referitoare la protecția persoanelor străine stabilite în Croația a condus, în cazul Tăutu, deși, cu siguranță nu unul singular, la o moarte violentă, nejustificată. Evenimentele premergătoare acesteia reprezintă un avatar al finalului tragic ce urma a se desfășura.

2. Moartea românului Constantin Tăutu în anul 1942 pe teritoriul statului croat. Studiu de caz

Pentru a limita dezvoltarea emancipării civile croate, în perioada în care s-au aflat la putere, ustașii au realizat un sistem de detenție destinat persoanelor considerate indezirabile sau care constituiau un pericol pentru Croația. Decretul-lege care prevedea internarea în tabere sau lagăre de muncă a fost emis în 25 decembrie 1941, dată la care mare parte din lagărele înființate vor fi ocupate cu deținuți. Potrivit actului, persoanele condamnate pentru fapte împotriva statului puteau fi private de libertate pentru o perioadă cuprinsă între șase luni și trei ani, iar proprietățile lor puteau fi naționalizate. Spre finalul anului 1941, lagărele au intrat în coordonarea Serviciului de Supraveghere Ustașa²³.

Constantin Tăutu, născut la Iași sau Cucuteni, Județul Covurlui din Regatul României, la 5 martie 1905, de profesie dentist, posesor al pașaportului românesc cu numărul 311776²⁴, a fost arestat de autoritățile din Croația la 6 august 1941 și închis la Savska Cesta, o închisoare croată²⁵. Vorbim despre un cetățean român stabilit la Zagreb din 1940²⁶ care trăia alături de soția Mira Tăutu²⁷ și exercita profesia de dentist²⁸, o ocupație care îi aducea un venit lunar de aproximativ 10.000 kune pe lună²⁹ (cursul unei kune croate era de aproximativ 3 lei la schimbul de clearing³⁰). În documentele de arhivă apare menționată și profesia de tehnician dentar, probabil o confuzie a autorităților croate.

21 Bruja 2020, pp. 14-15.

22 A se vedea Anghel 1996.

23 Tomasevich, *op. cit.*, p. 388-399.

24 A.M.A.E., F71 C, Vol. 7/1941-1944, f. 188.

25 *Ibidem*, f. 192.

26 A. M. A. E., F. 71C, Vol.7/ 1941-1944 f. 166, f 194.

27 *Ibidem*, f. 195.

28 *Ibidem*, f. 130.

29 *Ibidem*, f. 193.

30 *Delegația română care s-a deplasat la Zagreb pentru demararea negocierilor încheierii Acordului Comercial cu Croația transmitea către Banca Națională a României, la 3 august 1941, stadiul*

Inițial, Tăutu se va prezenta la poliția ustașă din proprie inițiativă, necunoscând motivele pentru care fusese căutat la domiciliu în lipsa sa.³¹ După detenția în închisoarea croată, Tăutu va fi transferat în lagărul Jasenovac, apoi la Stara Gradiska³². Întregul traseu a fost prefațat de un arest ce a durat aproximativ trei luni de zile³³. Soția sa aprecia arestarea ca fiind cauzată de o neînțelegere personală întrucât nu cunoștea cine fusese „tulburat” de cetățeanul român. Transferul la Jasenovac se făcuse pe data de 12 sau 13 noiembrie 1941. Cu toate că soțul său era cetățean croat cu drepturi depline în noul stat³⁴, din acel moment doamna Tăutu se va adresa oficiului diplomatic român din statul croat, întrucât nu va mai avea încredere în autoritățile croate; aceleași autorități care în vara anului 1941 l-au arestat pe Tăutu pentru infracțiuni de natură politică și care zece luni mai târziu nu au reușit să definitiveze anchetarea, ceea ce înseamnă că Tăutu nu avea statut de condamnat ci doar de învinuit. În aceste condiții, Legația României înaintează o cerere, datată 19 noiembrie 1941,³⁵ prin care solicită prezentarea acuzelor aduse cetățeanului român sau eliberarea acestuia³⁶. Autoritățile croate vor aduce la cunoștință legației române, în 18 decembrie 1941, suspiciunile lor referitoare la presupusele acte de spionaj de care era învinuit Tăutu. Conform afirmațiilor acestora³⁷, Gestapoul³⁸ german din Croația a fost cel care, inițial, a cerut arestarea cetățeanului român. În același timp, consilierul legației germane, von Troll, principalul competent în materie de spionaj în Croația, prezenta verbal legației române faptul că nu i se pare cunoscut numele românului, legat de suspiciunile de spionaj, menționând faptul că autoritățile croate invocau frecvente pretexte de arestare, argumentând că acestea erau

negocierilor acordului. Partea croată propunea un acord de clearing, identic cu textul acordului româno-german din decembrie 1940. Croații aprobau durata contractului pentru o perioadă de un an. Existau propuneri croate care vizau cursul de schimb valutar. Năzuiau pentru cumpărarea unei kuna croate la 3 lei, dar pentru vânzare stabileau cursul unei kuna la 3,10 lei. Aceste propuneri depășeau instrucțiunile transmise de la București, care erau de 2,90 și, respectiv, 3 lei. A.M.A.E., F 71C, Vol. 3/ 1941-1944, f. 364.

31 *Ibidem*, f. 196.

32 *Ibidem*, f. 130.

33 *Ibidem*, f. 161.

34 *Ibidem*, f. 163.

35 *Ibidem*, f. 141.

36 A.M.A.E., F71 C, Vol. 7/ 1941-1944, f. 130.

37 A.M.A.E., F71 C, Vol. 7/1941-1944, f. 131.

38 Gestapoul era Poliția secretă de stat a Germaniei (Geheime Statpolizei), care avea ca sarcină observarea autorilor considerați a aduce prejudicii statului german, care puteau fi puși într-o „detenție de siguranță”, ocolind orice sistem judiciar. Se ocupau de eradicarea celor care erau împotriva Reich-ului sau a sistemului său. Sarcina SS era și aceea a exterminării a aproximativ 30 milioane de slavi în Estul Europei, precum și a raselor considerate inferioare, soluție dorită mai ales de Himmler. În mai 1941 la decretul lui Hitler este pusă în aplicare executarea tuturor ostaticilor considerați că au activat politic împotriva Germaniei. Acestor trupe SS se alătură Einsatzgruppen, care aveau menirea de a sta în spatele trupelor militare cu scopul exterminării celor care opuneau rezistență armatei germane. Milza, Berstein 1998, p.395

dispoziții germane. Von Troll promitea încă din a doua parte a lunii ianuarie 1942³⁹ că va cerceta asupra faptului.

La 7 martie 1942, Ministerul Afacerilor Străine Croat făcea cunoscut legației române din statul croat faptul că va transmite un răspuns oficial după analizarea documentelor privind învinuirea lui Tăutu⁴⁰. Corespondența dintre cele două entități va continua până când, la 18 mai 1942, Legația Germaniei în Croația va transmite Legației Române din Zagreb informația potrivit căreia nu era interesată de cazul Tăutu, acesta urmând să fie judecat de tribunalele croate pentru învinuirea ce i se aducea⁴¹.

Soția lui Tăutu argumenta într-o discuție cu reprezentanții legației române din Croația, purtată în 26 februarie 1942, că arestarea lui Constantin Tăutu avea la bază o plângere adresată Legației Germaniei din Zagreb prin care românul era învinuit de viol comis asupra unei femei, cetățean german, aflată în trecere prin Croația. În realitate, însă, capturarea lui Tăutu ar fost provocată de informațiile secrete pe care acesta le deținea despre organizația croată ustașa, însă expunerea acestor detalii ar fi avut consecințe serioase pentru membrii ustașiști⁴². În condițiile în care asupra acuzatului, la momentul mai 1942, nu mai planau presupusele suspiciuni de spionaj care au condus la deschiderea dosarului său de învinuit, germanii nu vor mai avea nicio obiecție asupra lui Constantin Tăutu, care putea fi judecat de un tribunal comun ce avea competența stabilirii vinovăției de viol⁴³.

Oficialii croați vor ține o strânsă legătură prin corespondență cu diplomații români din Croația. În toamna anului 1942, Mladen Lorčević, ministrul croat de externe, asigura misiunea română de eliberarea lui Tăutu și întoarcerea sa în țara natală. Garanțiile vor fi reînnoite de diplomatul croat Milčević, Secretar în cadrul Ministerului de Externe Croat, în fața lui Zeno Câmpeanu, membru al legației române din Zagreb, în noiembrie 1942. În consecință, în momentul în care Ministerul Afacerilor Străine Croat, răspunzând unei noi note,⁴⁴ confirmă vestea morții cetățeanului român Constantin Tăutu petrecută în lagărul Jasenovac, în decembrie 1942, oficiul diplomatic român din Croația va fi învăluit într-o mare confuzie⁴⁵. Reprezentanții acestuia arătau că în cele 14 luni de detenție nu a fost stabilită vinovăția românului, fapt ce contravenea măsurilor stipulate în Convenția croato-română din 7 august 1941⁴⁶, semnată la Zagreb⁴⁷, e drept nu foarte clară în materie penală în ceea ce privește cetățenii români din Croația, dar care punea în vigoare Tratatul de Comerț și Navigație dintre România și Iugoslavia din 13 mai 1937. Legația conchidea

39 *Ibidem*, f. 140.

40 *Ibidem*, f. 134.

41 *Ibidem*, f. 129.

42 *Ibidem*, f. 137.

43 *Ibidem*, f. 138.

44 *Ibidem*, f. 146.

45 *Ibidem*, f. 147.

46 *Ibidem*, f. 148.

47 *Argus*, Nr. 8536/, 29 septembrie 1941, p. 4.

că informările poliției ustașe au fost eronate și mai puțin diplomatice,⁴⁸ în condițiile în care deși în februarie 1942 Tăutu urma să fie eliberat, zece luni mai târziu acesta va deceda în lagărul Jasenovac, unde fusese transferat, cel mai probabil, de la Stara Gradiska (localizarea sa în corespondența instituțională croată sau a misiunii diplomatice din Croația nu este foarte precisă⁴⁹).

Nu trebuie pierdute din vedere nici demersurile întreprinse în tot acest timp de autoritățile românești. Promisiunea de eliberare a inclus o serie de demersuri de procurare a pașaportului necesar întoarcerii în țară, dar și preluării bunurilor din Zagreb ale lui Tăutu. Legația română dorea ca cetățeanul român să rămână câteva zile la Zagreb⁵⁰. Pașapoartele românești au fost eliberate în septembrie 1942 de către Legația României la Zagreb pentru ambii soți Tăutu⁵¹ și prelungite, mai apoi, de autoritățile române din București, cu adresa 11980 din 11 noiembrie 1942 a Direcției Generale a Poliției Române⁵². Demersurile aveau ca fundament Nota verbală numărul 4752/42 din 25 iunie 1942 a Ministerului de Externe Croat care confirma eliberarea lui Tăutu, condiția fiind ca acesta să părăsească teritoriul croat cât mai curând⁵³. O eliberare care nu a mai avut loc niciodată din cauza morții lui Constantin Tăutu, survenită, cel mai probabil, în 5 noiembrie 1942. Din nou, stupoare! Oficiul diplomatic român din Zagreb va fi înștiințat de moartea cetățeanului român, în vârstă de doar 38 de ani⁵⁴, abia la 10 decembrie 1942. Un decalaj de 32 de zile, în contextul numeroaselor demersuri întreprinse pe lângă oficialii croați⁵⁵ și a documentelor oficiale anterioare ce defăneau relațiile româno-croate drept non-conflictuale. O demonstrează Nota verbală nr. 153/6 din 12 iulie 1941 a oficialilor români din Croația, primită de responsabilii croați, prin care Legația României în Croația cerea protecția tuturor românilor locuitori în Croația și circulara 4612/41 din 24 iulie 1941, prin care aceeași legăție transmitea autorității croate competente faptul că românii din Croația aparțineau unui stat cu care croații aveau bune legături politice și diplomatice⁵⁶.

În contextul evenimentelor de la sfârșitul anului 1942, Guvernul României își va asuma demersurile prin care urma să ceară despăgubiri statului croat și cele referitoare la remiterea documentațiilor medicale cu privire la cauza decesului⁵⁷. Ion Antonescu însuși va solicita clarificarea circumstanțelor care au determinat arestarea, detenția și decesul unui cetățean

48 A.M.A.E., F71 C, Vol. 7/1941-1944, f. 148.

49 *Ibidem*, f. 149.

50 *Ibidem*, f. 154.

51 *Ibidem*, f. 198.

52 *Ibidem*, f. 211.

53 *Ibidem*, f. 156.

54 *Ibidem*, f. 193.

55 *Ibidem*, f. 149.

56 *Ibidem*, f. 164.

57 *Ibidem*, f. 150.

român în urma intervenției poliției croate, fără a fi stabilită vina acestuia. Potrivit surselor, Legația din Croația avea obligația de a transmite un dosar care să includă: un referat din luna decembrie 1942 cuprinzând istoricul evenimentelor, un referat cu privire la instrucțiunile legațiilor în astfel de cazuri, conform Manualului III, 6, instrucțiuni care priveau moartea suspectă a unui român, precizări ale legației care au inclus protecția cetățeanului român și cele care-l priveau pe decedat⁵⁸.

Concluziile oficialilor români erau limpezi: deși pe întregul continent european exista un „Habeas corpus”, lipsa aplicării acestuia în Croația făcea ca siguranța românilor în noul stat croat să nu mai reprezinte o certitudine. Statul croat se făcea vinovat de nerespectarea dispozițiilor Tratatului româno-croat din august 1941, care reînnoia dispozițiile Acordului româno-iugoslav din 1937, ambele publicate în Monitorul Oficial 229 din 27 septembrie 1941, respectiv Monitorul Oficial nr. 148 din 1 iulie 1937. Pentru România era necesar ca statul vest balcanic să-și ceară scuze în mod oficial, să repare pierderile văduvei Tăutu printr-o indemnizație consistentă, plătită integral, nu în rate, cu atât mai mult cu cât situația financiară croată era deficitară. În același timp, oficialii români solicitau punerea în aplicare a unei proceduri pentru extrădări realizată printr-un schimb de note și asistență juridică de specialitate, așa cum era stabilit în convenția româno-iugoslavă din 1933, publicată în Monitorul Oficial 220 din 25 septembrie 1933⁵⁹.

Legația română suspecta poliția ustașă de asasinarea lui Tăutu chiar în apropierea eliberării acestuia, considerând că insistențele în această direcție ale legației au condus, cel mai probabil, la uciderea rapidă a românului, în pofida înscrisurilor ministrului croat de externe care garantau eliberarea lui⁶⁰. Se adăugă inexactitățile în ceea ce privește culpa imputată lui Constantin Tăutu: autoritățile croate declarau spiralat că este învinuit de spionaj, în timp ce oficialitățile germane menționau acuzația de viol, negând suspiciunile de spionaj⁶¹. Soția lui Tăutu a recunoscut diversele legături pe care soțul său le-a avut cu Gestapo-ul german din Croația. Așa se explică relativa circumspecție a reprezentanței diplomatice a României în abordarea situației în mod tranșant în fața autorităților croate care colaborau cu cele germane în scopul asigurării ordinii⁶². Cu toate acestea, spre finalul anului 1942 Legația României acționase aproape zilnic pentru eliberarea lui Constantin Tăutu⁶³.

Trebuie menționat faptul că unele aspecte privind politica Croației erau suspectate în continuare de Legația României, aceasta consemnând mai multe neregularități. Un prim aspect se referă la faptul că cetățeanul român Constantin Tăutu nu a fost reprezentat de un avocat. Mai apoi, soția românului nu a depus niciodată o declarație scrisă completă, cerută

58 *Ibidem*, f. 165.

59 *Ibidem*, f. 166-167.

60 *Ibidem*, f. 173.

61 *Ibidem*, f. 175.

62 *Ibidem*, f. 176.

63 *Ibidem*, f. 178.

încă de la începutul identificării suprimării dreptului la libertate a lui Tăutu de reprezentanța diplomatică românească, o declarație care să cuprindă un istoric al faptelor cunoscute de ea. O altă neregularitate vizează lipsa certificatului de deces, act care deși era așteptat pentru a fi transmis autorităților din România, nu a fost emis.

Alte semne de întrebare fac referire la perioada detenției lui Tăutu, care nu a fost vizitat în lagăr din cauza gradului ridicat de risc și pericolozitate invocat de autoritățile croate și confirmat de Mira Tăutu. Soția lui Tăutu, afirma despre lagărul Stara Gradiska ca era unul mai puțin periculos comparativ cu Jasenovac întrucât, din cunoștințele sale, la Stara Gradiska nu se comiteau crime⁶⁴. Mira își amintea că în timpul celor două vizite realizate la Jasenovac, santinelele ustașe au amenințat-o că o vor aresta dacă va continua să se prezinte la porțile lagărului⁶⁵. Unde anume se afla Constantin Tăutu, documentele nu o confirmă clar și fără echivoc. După detenția inițială de la Savska Cesta, românul a fost transferat la Jasenovac și apoi la Stara Gradiska sau invers. Aceleași documente arată că moartea acestuia ar fi survenit la Jasenovac, informații incerte dacă ținem cont că scrisorile lui Tăutu către soția sa erau expediate din lagărul Stara Gradiska⁶⁶, locație de unde a parvenit și ultima scrisoare, datată 19 octombrie 1942⁶⁷. În opinia văduvei lui Constantin Tăutu, moartea soțului său ar fi survenit la Stara Gradiska și a fost cauzată de un accident⁶⁸ provocat de un conflict între gardieni, declanșat în urma unor neînțelegeri.

La 30 decembrie 1942 ministrul afacerilor externe croat, Lorcović, exprima întregul său regret cu privire la decesul românului și afirma că cele transmise de el în relația cu reprezentanții diplomați români erau conforme cu notele corespondențelor autorităților competente din Croația. Totodată, demnitarul sublinia intenția statului croat de a despăgubi familia pentru pierderea suferită⁶⁹.

Guvernul României urmărea ca printr-un schimb de note și corespondența româno-croată, prevederile referitoare la drepturile cetățenilor români în Croația și ai celor croați din România să fie puse în aplicare, conform Articolul 1 din Tratatul de stabilire cu Iugoslavia din mai 1937, prin Condica Tratatelor pusă în vigoare de Tratatul de Comerț cu Croația din 7 august 1941. Se părea că deznodământul nefericit al românului Constantin Tăutu a fost cauzat de nepunerea în aplicare a acestor articole existente și recunoscute de comun acord. Mai mult, România dorea să afle care sunt drepturile juridice cu asistență gratuită ale unui cetățean român din Croația în astfel de cazuri⁷⁰. Moartea lui Tăutu dovedea clar că acțiunea juridică pentru românii din Croația era insuficientă, amintindu-se

64 *Ibidem*, f. 197.

65 *Ibidem*, f. 197.

66 *Ibidem*, f. 179-180.

67 *Ibidem*, f. 198.

68 *Ibidem*, f. 193.

69 *Ibidem*, f. 181.

70 *Ibidem*, f. 184.

totodată faptul că românii din statul croat erau infim mai puțini decât etnicii croați din România. Numărul oficial al cetățenilor croați stabiliți în România era de 42, dintre care 24 erau stabiliți în București, iar patru în Județul Covurlui, unde aveau domiciliul stabil⁷¹. La nivelul autorităților române se cunoștea faptul că, practic, în materie penală, Croația nu avea încheiată nicio convenție în acest sens cu România. Lipseau și convențiile comerciale sau civile, dar statul iugoslav semnase recunoașterea Convenției de la Haga privind procedura civilă, Manualul III, 5⁷².

Pentru a transmite statului croat obligațiile ce-i reveneau ca despăgubiri pentru uciderea nevinovată a cetățeanului român Constantin Tăutu, statul român va identifica rudele acestuia din România. Mama decedatului Tăutu locuia în Brăila și se numea Paraschiva Tăutu. Constantin Tăutu avea șase surori: Maria Ilinescu, Lucreția Constantinescu, Zenovia Munteanu, Constanța Burbea, Elena Dub și Aurica. Cu excepția Elenei Dub, care avea domiciliul la Cernăuți și a surorii Aurica, a cărui domiciliu nu era cunoscut, celelalte surori locuiau în România. Demersurile de identificare a familiei erau aduse la cunoștința autorităților din România de Legația României din Zagreb la 1 martie 1943 și erau conforme cu declarațiile soției defunctului Tăutu⁷³. Conform Legii naționalității în vigoare, doamna Tăutu pierdea, prin moartea soțului și lipsa descendenților, cetățenia română dobândită prin căsătorie. Legația României își asuma responsabilitatea de a susține în continuare dreptul acesteia la despăgubiri întrucât a fost cetățean român. Doamna Tăutu considera despăgubirea ce-i revenea, la un echivalent de 2,5 milioane de kune croate, care nu reprezenta decât prețul unui apartament în Croația conform cu starea socială a văduvei de condiție medie. Nu se cunoștea cum urma să se procedeze pentru despăgubirea rudelor din țară⁷⁴. Autoritățile române înaintau suma de 2 milioane de lei, compensație daune pe care urma să o primească mama decedatului Tăutu, întreținută în acel moment de una din fiicele ei⁷⁵. Oficiul diplomatic român socotea necesar ca despăgubirile să fie cerute înaintea finalizării anchetei promise de autoritățile croate, mai ales că aceasta întârzia nefiresc de mult⁷⁶. Autoritățile române cercetau dacă soții Tăutu au fost căsătoriți mai mult de zece ani, caz în care puteau fi aplicate dispozițiile Decretului Lege Nr. 169 din 19.03.1943, publicat în Monitorul Oficial Nr. 67 din 20 martie 1943, care stipula păstrarea cetățeniei române. O situație care ar fi facilitat demersurile întreprinse de legația română din Zagreb în scopul obținerii compensațiilor pecuniare și morale pentru Mira Tăutu ca urmare a uciderii soțului ei⁷⁷.

71 *Ibidem*, f. 215.

72 *Ibidem*, f. 185-185v.

73 *Ibidem*, f. 188, 194.

74 *Ibidem*, f. 189.

75 *Ibidem*, f. 202.

76 *Ibidem*, f. 191.

77 *Ibidem*, f. 202, 202v.

În ceea ce privește viitoarea protecție a cetățenilor români în Croația, confuzia plană în continuare. Statul croat nu avea un control judecătoresc, iar apărarea era una excepțională, la discreția instituțiilor de ordine. Aceeași situație ar fi întâmpinat-o orice străin din Croația, chiar și cei italieni sau germani, dar în cazul ultimilor, coerciția organelor croate era net superioară în favoarea etnicilor germani și italieni. Autoritățile croate afirmă că în cazul unei anchete croate nu erau admiși reprezentanți ai altor state, nici cei germani sau italieni, care se bucurau de largi prerogative civice și politice în Croația⁷⁸.

Concluzii

Debutul relațiilor politice dintre Croația și România a reprezentat un aspect care a interesat ambele state în contextul unui război care a dezintegrat state, a rupt teritorii, situație aplicabilă Croației prin pierderea Dalmației dar și României prin pierderile teritoriale din anul 1940. Deși interesul pentru o colaborare bilaterală exista și se manifesta, protecția cetățenilor români în Croația era lipsită de o bază juridică limpede și aplicabilă. Se făceau referiri la Tratatul Comercial încheiat în august 1941 între România și Croația, dar acesta nu acoperea aspectele juridice complexe ale situației cetățenilor români din Croația, iar limitele cadrului legal puteau fi trecute cu trimiteri la vechile convenții între România și Iugoslavia sau la referirile suplimentare ale acordului româno-croat.

Viața românului Constantin Tăutu a fost cruntă în ultimele luni de viață trăite sub imperiul terorii din lagărul Jasenovac, cunoscut pentru crimele în masă produse în interiorul său, cât și pentru cruzimea tratamentelor aplicate internaților. Deși au existat corespondențe la nivel înalt între oficialii români și cei croați, disfuncționalitățile ustașe au condus către asasinarea sau uciderea accidentală a românului chiar înaintea eliberării. Vina sa nedovedită a rămas un aspect neelucidat. Situația nu a aruncat misiunea diplomatică română într-un schimb de replici aspru cu oficialii croați, din cauza presupuselor relații ale lui Tăutu cu SS-ul german din statul croat. Resemnarea s-a manifestat prin pretențiile unor compensații pentru văduva românului și familia defunctului din România.

Bibliografie

- A.M.A.E., *Fond 71, „Croația”*, vol. 1, anul 1941–1942, General.
A.M.A.E., *Fond 71, „Croația”*, vol. 3, anul 1941–1944, Telegrama.
A.M.A.E., *Fond 71, „Croația”*, vol. 6, anul 1941–1944, Probleme economice, militare, culturale, Minorități, Monarhie, Diverse, relațiile cu Bulgaria, Italia, Slovacia, Ungaria și România.
A.M.A.E., *Fond 71, „Croația”*, vol. 7, anul 1941–1944, Relațiile cu România.

⁷⁸ *Ibidem*, f. 190.

Argus, an XXXI, nr. 8536, 29 septembrie 1941.

Monitorul Oficial al Regatului României, anul CIX, nr. 116, 19 mai 1941.

Universul, an LVIII, nr. 214, 10 august 1941.

- Anghel 1996 Florin Anghel, „O alternativă de colaborare în interiorul Axei. Spre o nouă Mică Înțelegere 1941-1944”, în *Revista Istorică*, Serie Nouă, Tom 7, Nr. 3–4, martie-aprilie 1996, Editura Academiei Române, pp. 233–257
- Bruja 2002 Radu-Florian Bruja, *Josef Tiso și Slovacia Fascistă*, Târgoviște: Cetatea de Scaun, 2020
- Crampton 2002 R. J. Crampton, *Europa Răsăriteană în secolul al XX-lea... și după*, traducere de Cornelia Bucur, București: Editura Curtea Veche, 2002.
- Gauthier 2004 Guy Gauthier, *Acvile și lei: o istorie a monarhiilor balcanice*, traducere Ludovic Skultely, București: Editura Humanitas, 2004.
- Heines 2011 Rebeca Heines, *In the Shadow of Hitler: Personalities of the Right in Central and Eastern Europe*, Londra, 2011.
- Milza, Berstein 1998 Pierre Milza, Serge Berstein, *Istoria Secolului XX. 900-1945. Sfârșitul „Lumii Europene”*, vol. I, traducere Marius Ioan, București: Editura All, 1998.
- Pavlowitch 2002 K. Stevan Pavlowitch, *Istoria Balcanilor 1804-1945*, traducere Andreea Doica, Iași: Editura Polirom, 2002.
- Scrieciu 2018 Adrian Scrieciu, *Războiul din aprilie. Lovitura Wehrmacht-ului în Iugoslavia, 6-17 aprilie 1941*, Bragadiru: Editura Miidecărți, 2018.
- Tomasevich 2001 Jozo Tomasevich, *War and Revolution in Yugoslavia, 1941-1945: Occupation and Collaboration*, California: Stanford University Press, 2001.
- Zbucea 2001 Gheorghe Zbucea, *Istoria Iugoslaviei*, prefață Florin Constantiniu, București: Editura Corint, 2001.

Cutume maritale la diferite subgrupuri de romi.

Unitate în diversitate

Lect. dr. Delia GRIGORE

Facultatea de Limbi și Literaturi Străine,
Programul de Studiu Limba și Literatura Rromani
Universitatea din București,
delia.grigore@lils.unibuc.ro

Rezumat. Rodul cercetărilor de etnografie ale autoarei, desfășurate, în perioada 1997–2001, în vederea obținerii doctoratului în etnografie-etnologie, articolul de față este o parte, încă nepublicată și revizuită, a tezei de doctorat „Rromanipen-ul – Familia ca valoare identitară. Obiceiuri din ciclul familial în cultura tradițională a rromilor”.

Dincolo de modelul cultural comun și de trunchiul cutumiar similar, diferite subgrupuri / neamuri de rromi au abordări specifice ale ritualurilor maritale, în funcție de prioritățile proprii ale limbajului de simbolizare. Cercetarea prezintă și interpretează varii practici culturale din aria cutumiară a căsătoriei din comunități de rromi din diferite zone geografice ale României, subgrupurile studiate fiind căldărari, ursari, romungre, spoitori, tismănari, geambași, gabori, turci și nu numai.

Cercetarea demonstrează unitatea culturală a identității etnice rrome, fundamentele acestuia fiind comune tuturor subgrupurilor. Depășind diferențele de practică ritualică regăsite la diferite subgrupuri de rromi, unele dintre ele dispărute sau aflate pe cale de dispariție, elementele esențiale legate de puritatea fetei la căsătorie și de nevoia absolută de armonie, echilibru și durabilitate a căsniciei se păstrează la nivelul tuturor comunităților de rromi, astfel încât valorile de bază referitoare la familie și căsătorie se mențin nealterate.

Cuvinte-cheie: ritual, căsătorie, puritate, mireasă, mire, logodnă, nuntă, familie

Marriage Customs in Different Roma Subgroups. Unity in Diversity

Abstract. The fruit of the author's ethnographic research, carried out between 1997 and 2001, in order to obtain the doctorate in ethnography-ethnology, the present work is a part, still unpublished and revised, of the doctoral thesis "Rromanipen – Family as an Identity value. Customs from the Family Cycle in the Roma Traditional Culture".

Beyond the common cultural model and the similar customary stem, different Roma subgroups have specific approaches to marriage rituals, depending on their own priorities of the symbolizing language. The research presents and interprets various cultural practices from the customary area of marriage in Roma communities from different geographical areas of Romania, the studied subgroups being Coppersmiths, Bear-Tamers, Hungarian Roma, Tinsmiths, Roma from Tismana, Horses-Sellers, Turkish Roma and more.

The research demonstrates the cultural unity of the Roma ethnic identity, its foundations being common to all subgroups. Overcoming the differences in ritual practice found at different Roma subgroups, some of which disappeared or being on the verge of extinction, the essential elements related to the purity of the bride at marriage and the absolute need for harmony, balance and durability of marriage are preserved at the level of all Roma communities, so that the basic values related to family and marriage remain intact.

Keywords: ritual, marriage, purity, bride, groom, engagement, wedding, family.

Rodul cercetărilor de etnografie ale autoarei, desfășurate, în perioada 1997–2001, în vederea obținerii doctoratului în etnografie-etnologie, lucrarea de față este o parte, încă nepublicată și revizuită, a tezei de doctorat „Rromanipen-ul – Familia ca valoare identitară. Obiceiuri din ciclul familial în cultura tradițională a rromilor”.

Dincolo de modelul cultural comun și de trunchiul cutumiar similar, diferite subgrupu-puri / neamuri de rromi au abordări specifice ale ritualurilor maritale, în funcție de prioritățile proprii ale limbajului de simbolizare.

În *perioada nomadismului*, interzis în spațiul românesc, în jurul anilor '60, la *căldărari*¹, „*hanamik*”-ul / încuscrirea / arvunirea miresei și logodna se desfășurau în cadrul târgurilor, prilejuri de reunire a neamului și de practicare a numeroase rituri premaritale.

Căsătoria se cere consacrată de elementele primordiale, masculin—focul—și feminin—apa—, de aceea, cu o săptămână înaintea nunții, mirele și mireasa merg la miezul nopții, la cea mai apropiată apă, fie ea curgătoare sau stătătoare, și așază pe mal două lumânări aprinse, ofrandă pentru rodnicia căsătoriei. Dacă vântul stinge lumânările sau pe una dintre ele este considerat semn rău și premoniția se întoarce prin ofrandă de mere și ouă aruncate în apă. „*O phabai*” (mărul) este simbolul fertilității și al împărțirii unui destin comun, iar „*o anro*” (oul) simbolizează creația desăvârșită, dar și pe aceea virtuală, potențială, latentă, increatul.

Fetele de măritat îndeplinesc ritualuri de marcare a status-ului lor, care au, totodată rol premonitoriu și magic-determinativ: în perioada premergătoare nunții, ele își ard, la răscruce de drumuri, buchetele de noroc (rr. „*baht lulugia*”), de flori de sânziene, pe care le

1 Informator: Ion Mihai, 52 ani, sat Sintești, com. Jilava, jud. Ilfov.

adunaseră de Sânziene și le ținuseră sub pernă sau printre haine, pentru a fi păzite de boli, suferințe și necinste.

Odată fetele măritate, funcția apotropaică legată de virginitate își pierde utilitatea, mai mult, rugul de flori semnifică și sacrificiul necesar schimbării de statut și trecerii la starea de membru total al comunității.

De Moși sau de Rusalii (7–8 iunie), de Sânziene (24 iunie) sau la alte târguri de primăvară sau de vară, se arvunesc fetele: are loc un așa-numit „*târg de fete*” (mai ales pentru fetele mai sărace, rămase nearvunite de la naștere), în care se urmărește selecția miresele, printr-o ceremonie electivă tip serie de probe inițiatice premaritale: cea mai frumoasă fustă, cel mai lung și mai frumos păr, îndemânarea la dans, abluțiunea rituală în râu, în întregime îmbrăcate, urmată de alegerea celei mai frumoase fete.

După elecție, cele două familii se înțeleg și fac schimb de daruri, semn al încrederii reciproce („*pakiv*”). Familia mirelui îi cumpără viitoarei sale nurori („*bori*”) „*dikblo*” (basma), ilic și pantofi; socrul mare îi leagă fetei în jurul mijlocului, o eșarfă, simbol al centurii de castitate, pe care trebuie să o poarte până la nuntă; alt semn că fata este promisă îl reprezintă brățara de la picior, care i se pune fetei de către viitoarea ei soacră și pe care o va schimba în fiecare an (pot trece și trei-patru ani), până la căsătorie, semnalând totodată reînnoirea înțelegerii.

Viitorul mire este supus și el unor probe de inițiere („stâlpu puterii”, întrecere, dar și simbol al fecundității masculine, în care candidatul trebuie să taie, alergând călare, din mers, un par înalt de lemn, cu toporul; înhămatul cailor; alergarea cailor, teste tipice modelului nomad, trânta, probă de forță fizică), apoi trebuie să-i dea socrului o pungă de bani, arvună pentru fată.

La arvunirea miresei, tatăl fetei îi dăruiește viitorului ginere chimirul său, simbol al încrederii și al transferului de autoritate. Tot mirelui, mama soacră îi leagă la gât un batic („*dikblo*”), care a aparținut viitoarei mirese, simbol al fertilității feminine (în timpul gestului ritualic, se fac urări de genul: „t-avena tumenqe but ceave!” = să aveți mulți copii!) și al legământului dintre viitorii miri. Începând din acea zi, mirele are voie să poarte capul acoperit (cel mai adesea cu „stadi” = pălărie) și este ultima zi în care poate umbla la alte femei, fără riscul de a fi declarat „mahrime”.

„*O pokinimos la boriako*” (prețuitul miresei), de către familia băiatului, cu „*love bare*” (bani mari) reprezintă, pe de o parte, semnul prețuirii acordate fetei de către familia viitorului ei soț, iar pe de altă parte, plătirea forței de muncă a nurorii care intră în neamul mirelui. Dacă fata este mai bogată decât băiatul, își poate alege singură mirele, sfātuindu-se cu părinții ei, iar acesta vine să locuiască în neamul ei, ca „*geamutro*” (ginere), cu un status inferior celui în care și-ar fi dus acasă o „*bori*” (noră).

Și tatăl fetei are obligația să dea fetei zestre (fuste pentru zece ani, bijuterii de aur, mai ales salbe, tacâmuri de aur și argint, obiecte de uz casnic etc.), pentru ca fiica sa să nu fie, mai târziu, persecutată de soț, pentru că nu a contribuit economic la căsnicie.

Atât arvunirea, cât și logodna, care constă în jurământul de credință al celor doi, repetat de trei ori (rr. „*solah*”), se fac prin consacrare comunitară, în prezența unor martori

reprezentativi, așezați în cerc (forma perfectă) în jurul mirilor, care contribuie la binecuvântarea viitoarei căsătorii, alături de conducătorul comunității—„*bulibasha*”—și de cea mai bătrână femeie din neam. Cununia o va încheia un „*rashai*” (preot), având, în vremea aceea, sensul său inițial, de om bătrân și înțelept al neamului.

Se consideră extrem de importantă, pentru fericirea și fertilitatea viitorului cuplu, îndepărtarea „*bibabt*”-ului (ghinion, nenoroc, neșansă), dezvoltându-se practici magice în acest sens: în timpul jurământului de credință, mirii sparg împreună un vas cu apă, simbolul fertilității fiind apa vărsată pe pământ; la nașterea primului copil, ritualul de binecuvântare și protecție continuă prin faptul că un bătrân sparge un vas și spune—„*Kana te avela tumençe kadi piri sar sas kana sas sa, te agorisarel tumaro traio khetanes*” („Când vă va fi oala aceasta iarăși întreagă, atunci să vi se termine viața împreună”), această rostire implicând ideea de unire veșnică prin căsătoria împlinită prin copil, scopul fundamental al căsniciei.

Fertilitatea cuplului se asigură și prin gestul nuntașilor de a arunca după miri cu pantofi (simbol phalic) și prin stropirea mirilor cu apă (aspersiune ritualică de fecundare), iar protecția de nenoroc se realizează prin atingerea celor doi cu o traistă din blană de nevăstuică, plină cu semințe de ciunăfaie, care păzesc de deochi.

Noaptea nunții este supravegheată de femei bătrâne, numite pentru a se încredința de faptul că mireasa este „*ceai bari*” (fată mare), relațiile sexuale prematrimoniale fiind cu desăvârșire interzise.

Dacă se constată că fata a fost virgină, soacra mare „joacă” cearșaful / cămașa pătată de sânge, semn de mare fală și cinste, se bea rachiu roșu, cu care se stropește cămașa (forma pe care o ia pata—„*iekh lulugi*” / o floare—certificând încă o dată fecioria fetei) și care se dă miresei spre a toasta. Soacra își spală nora din creștet până în tălpi, semn că o prețuiește și îi va fi ca o mamă, îi dăruiește salba ei de aur și închină rachiu pentru cinstea ei.

Un alt posibil model de verificare a virginității miresei, similar cu acela legat de forma luată de pata de rachiu, este forma pe care a luat-o pata de sânge pe cearșaf: dacă este o floare, aparține fetei („*lako rrat si iekh lulugi*” = sângele ei este o floare), simbolul florii ca puritate fiind prezent în numeroase culturi, dacă nu, fata sau cuplul pot fi suspectați de fals, de ascunderea unor relații premaritale prin aplicarea altui sânge pe pânză. Celebrarea supremă a cinstei fetei este masa de împăcăciune—„*pakiv*”—, confirmare comunitară a căsătoriei.

Dacă mireasa nu este virgină, nu se dovedește „*pakivali*” (cinstită, respectabilă), atunci ea se numește „*doshali*” (greșită). Ritualurile merg, în funcție de dorința familiei mirelui, de la un sacrificiu reparatoriu (fata trebuie să taie un porumbel și să lase sângele să curgă în apa unui râu), ritual compensatoriu, tip magie prin similitudine, însoțit de oprobriul public asupra mamei fetei (umiliința, dezonorarea acesteia se face prin ungerea ei cu funingine și cântecul cucuvelei, cântat de obicei femeilor ușoare), considerată responsabilă pentru necinstea fiicei sale, până la alungarea fetei, returnarea ei la familia de proveniență (de Sf. Ilie, 20 iulie sau de Sf. Pantelimon, 27 iulie, atunci când virginitatea se verifică la logodnă; de Sf. Dumitru, 26 octombrie, când fecioria se constată la nunta desfășurată, de obicei, toamna) și restituirea banilor familiei băiatului, care poate cere și plata unor daune morale.

Dacă fecioria miresei s-a verificat la logodnă, așa cum se întâmplă în unele comunități, se restituie, părinților mirelui, în cazul necinstei fetei, numai arvuna. Familia băiatului poate cere organizarea unui *kris* și declararea fostei mirese ca „*mahrime*”, pedeapsă foarte gravă, care o exclude de la posibilitatea altei căsătorii.

Lovarii și unii **căldărari**² marcau, în trecut, starea premaritală prin aceea că mirele cumpăra două batiste roșii: una o purta la bumbii hainei sau o agăța la vedere, pe vârful cortului sau la fereastra dinspre stradă a casei, iar cealaltă o dăruia fetei promise sau o lega de ușa ei.

Dincolo de practicile magico-ritualice tot mai rar semnalate în actualitate, există o serie de interdicții, prescripții și cutume conservate, în special de **căldărari**, **ursari** și **spoitori**, în **spațiul sudic și răsăritean al României**³.

Viitorul mire nu are voie să stea de vorbă cu fata promisă / logodnica sa, decât în prezența martorilor; dacă se petrece acest lucru, este considerat necinstire virtuală a fetei și are drept sancțiune anularea căsătoriei viitoare dintre cei doi și măritarea fetei cu primul venit, în schimbul unui preț derizoriu.

În alegerea partenerului fiului / fiicei lor, mama fetei are un rol mult mai important, comparativ cu mama băiatului, opinia ei fiind o parte importantă a deciziei. Soacra îi oferă fetei o bijuterie de aur încă de la logodnă, fără să mai aștepte confirmarea virginității, ca în vremurile nomadismului.

Cererea în căsătorie—„*o mangimos*”—o fac părinții băiatului venind la părinții fetei și înțelegându-se la prețul pentru mireasă, iar *logodna* este o altă reunire a celor două familii, tot la casa fetei, în cadrul căreia se bea din *plosca comuniunii*, în ordinea rituală: părinții fetei, părinții băiatului, frații fetei, frații băiatului, mirele și mireasa. Aceștia din urmă apar expunându-și tezaurul de bijuterii al familiei, ca element de reprezentare și fală.

Coronița de nuntă a miresei are patru bani de aur; dacă mireasa este văduvă sau divorțată, numai doi bani de aur, iar dacă nu este virgină, nu are dreptul la coroniță. Mirele poartă un băț, semn de autoritate tip sceptru, având legat în vârf o năframă, simbol al căsătoriei, ceea ce dovedește intrarea lui în comunitate ca membru deplin.

Văduvii și divorțații nu au dreptul să arboreze această emblemă a noii puteri. În timpul nunții, pe acoperișul casei mirelui flutură un steag roșu, simbolizând fecunditatea și autoritatea, iar pe al fetei, un steag galben, semn de măreție și puritate.

Pe tot parcursul nunții, tatăl fetei este stăpân absolut, dorințele lui sunt ordine, recompensându-i-se, în felul acesta, pierderea fetei din neam: ea devine membră a familiei soțului și va îmbogăți cu copii familia soțului, familia ei de proveniență rămânând mai săracă din acest punct de vedere.

În noaptea nunții, mirii fac un *legământ de credință* (rr. „*solab*”), jurământul fetei făcându-se pe banii de la salbă, pentru a avea putere de viață și de moarte. Pentru fertilitate, în vâlul miresei sunt legate monede și semințe de grâu.

2 Idem.

3 Informator: Vasile Ioana, 76 ani, Sărulești, jud. Călărași.

A doua zi după nuntă, soacra își primește nora cu pâine și cu sare sau / și cu rachiu, pe care mirii le mănâncă / îl beau direct din mâna ei, semn al integrării depline a femeii în noul ei statut de „*bori*” (noră). Soacra își așteaptă nora și îi dă să mănânce pâine caldă nedospită și miere, simboluri ale cinstei, belșugului și durabilității căsniciei. Miresei i se pune în brațe un copil pentru a fi fertilă și tot ea adună banii de dar de la nuntași, având la gât un colier de monede—o salbă—sau de bancnote, semn al prosperității.

A doua zi după noaptea nunții, rochia purtată de noua soție va fi roșie și, la masa de confirmare a virginității ei—„*pakiv*”, ea își va cere *iertare* de la părinți. Dacă nu a fost fecioară, au loc o serie de ritualuri de umilire și purificare a miresei: i se dau să mănânce ardei iuți, simbol al destrăbălării, i se dă de băut rachiu în care soacra i-a pus cenușă, simbol al necurăteniei; nu se mai ține masa de *pakiv*, iar sentimentul tuturor este de rușine—„*lajavo*”.

Desfășurarea unei nunți la *căldărarii din Sintești*⁴ cuprinde următoarele momente: deplasarea alaiului mirelui la mireasă acasă pentru a o lua de la casa părinților ei, pe drumul spre casa nașilor aruncându-se după mireasă cu bani, ca să fie nunta cu noroc și cu pietre, ca fata să nu se mai întoarcă la casa părinților ei.

Urmează vizita mirilor la casa nașilor mari (din partea familiei mirelui), cu ploconul de pui fripți și vin. În fața casei nașilor se joacă darurile și se fac urări mirilor.

În pragul casei nașilor mari se rupe „*turta miresei*” (o pâine mare, bine crescută, rotundă și împletită) deasupra capului miresei, semn că fata este pe cale să-și schimbe statutul în femeie. Se aruncă cu bucați de turtă către nuntași, semn că aceștia vor fi mătorii acestei schimbări de statut.

Cel mai mic băiat de însurat din familia mirelui cioplește vârful bradului de nuntă și înfige, în vârful astfel cioplit, un măr, gesturi simbolizând actul marital: vârful bradului—phalusul, iar mărul—partea feminină.

Alaiul merge apoi spre biserică, purtând lumânările nașilor, bradul de nuntă și o oglindă mare în fruntea alaiului (se spune că, în această oglindă, fata se va vedea pentru ultima oară fecioară), cei care urmează fiind nașa mare de braț cu mirele, nașul mare de braț cu mireasa, socrii mari, socrii mici și nuntașii în ordine mergând bărbații, copiii și femeile.

După slujba de cununie, nașul mare sparge un vas cu apă, în pragul bisericii, la ieșire, ca să poarte noroc și să spargă ghinionul.

Urmează petrecerea de nuntă, acasă la părinții mirelui. La petrecerea de nuntă nu se mănâncă, ci se ia de mâncare acasă, obicei foarte vechi, prezent încă din vremurile nomadismului. Se bea și se joacă, dar mai ales se stă „de taine”. Nu se dă dar, nu se dau bani lăutarilor, aceștia fiind plătiți dinainte, când au fost tocmiți.

Animatoarele întregii nunți sunt nașa mare și soacra mare, care joacă și se bucură cel mai tare. Mirele și mireasa nu joacă, nu mănâncă, nu se prea arată, stau retrași, rușinați de actul marital ce se va petrece. Mai ales mireasa nu se așază la masă, stă și mai retrasă, în spatele casei, stând, ultima dată ca fată, la sfat cu părinții ei.

4 Informațiile au fost culese prin participarea autorului lucrării de față la evenimentul descris.

La *rromii căldărari din Ciurea*⁵, nunta începe la casa miresei, cu lăutari și îmbrăcatul fetei și ține o zi întreagă. Tatăl mirelui împarte porcii și băutura tuturor participanților la nuntă. A doua zi, nunta, cu lăutari cu tot, se mută la casa mirelui, iar spre sfârșitul acestei zile, părinții mirelui merg la casa miresei să ia fata și zestrea dăruită de părinții ei. Mireasa este stropită, aspersiunea având rol purificator și fertilizator. Zestrea este purtată, arătată comunității în semn de fală și jucată de femei pe întreg parcursul drumului spre casa mirelui. În unele comunități, zestrea este pusă pe gardul casei mirelui, unde stă de-a lungul întregii nunți.

În trecut, dar și astăzi în comunitățile de căldărari tradiționale, la nuntă doar se bea, nu se mănâncă, ci se împarte carne de porc și verdeață participanților să-și facă acasă mâncarea.

La *rromii căldărari din Valea Teleajenului*⁶, tânăra *bori* (noră) trebuie să treacă o probă de iscusință în ale gospodăriei, probă pe care o dă în fața soacrei sale și a celorlalte femei, mai ales a celor mai înaintate în vârstă: i se aduce un vas cu intestine de porc recent tăiat pe care trebuie să le descurce și să le curețe cât mai repede și mai bine, fără să-i fie scârbă și fără să se murdărească pe șorț sau pe fustă. Dacă trece această probă, mireasa este pregătită să fie nevastă.

Se practică și furatul fetei, familia acesteia fiind anunțată ulterior și invitată să își dea consimțământul, ceea ce, de cele mai multe ori, și face, pentru a nu ridica dușmănia în neam.

Mai nou, femeile măritate, poartă coc acoperit de basma (rr. *dikblo*), spre deosebire de fetele mari, care poartă cozi împletite.

La *căldărarii din Fetești*⁷, căsătoriile se fac prin înțelegerea între familii, însă alegerea aparține tinerilor. Când tânărul se apropie de 20 de ani și părinții săi observă că acesta le vorbește des despre o anume fată de 15–20 de ani sau că își caută cale să se vadă des cu sora, pun la îngrășat un porc sau doi și se pregătesc de pețit.

La masa de înțelegere se stabilesc contribuțiile fiecărei familii la nuntă, data și celelalte detalii. Dacă socrul mare îi oferă fiului său o casă și pretinde zestre de la familia fetei, socrul mic, la rândul lui, cere o sumă de bani în funcție de zestrea oferită fetei. Cu acești bani socrul mic își înzestrează fetele mai mici, dacă are, sau cumpără zestrea cerută de socrul mare. Uneori socrul mic cumpără zestrea fetei pe datorie, urmând să dea banii înapoi când îi va primi de la cuscrul său. Așadar totul este un schimb simbolic de valori, care încorporează ideea formării noii familii și a sprijinului pe care părinții trebuie să i-l ofere. În acest sens, se poate întâmpla ca să nu se pretindă bani de nici una dintre părți, urmând ca ambele familii să îi ajute pe tineri după posibilități.

Nunta propriu-zisă începe în momentul în care ambele familii delegă un „mesager”, câte o femeie din partea fiecărei familii, care are rolul de a invita membrii comunității la nuntă și femeile la „zi de nuntă”.

5 Informator: Cireașa, 49 ani, Ciurea, jud. Iași.

6 Informator: I Bibi Leana, 62 ani, Valea Teleajenului, jud. Prahova.

7 Informator: Ileana Ghiță, 70 ani, Fetești, jud. Ialomița.

„Ziua de nuntă” este joia de dinaintea nunții, zi pregătitoare, în cadrul căreia fiecare soacră aduce un lăutar, pune masă cu dulciuri și băutură și așteaptă femeile care vin să aducă cele necesare pentru nuntă: găini și / sau carne de porc (acestea sunt aduse de către rude), făină, zahăr, ulei, ouă etc. Femeile muncesc toată ziua pentru pregătirea bucatelor de nuntă.

Vineri seara, tinerii de leatul mirilor se strâng, băieții la mire și fetele la mireasă, pentru a face brazii mirilor: împodobesc câte un brad cu panglici colorate și beteală aurie și îl bat în stâlpul de la porțile mirilor. O rudă a mirelui duce rochia miresei acasă la ea și ia cămașa și cravata mirelui. Se verifică atent dacă toți nasturii de la cămașa mirelui sunt descheiați, pentru ca mirele să fie priceput și descurcăreț, dacă nasturii de la mâneci sunt și ei descheiați, pentru ca mirele să fie bun meseriaș, să nu aibă „mâinile legate” și dacă nasturele de la gât este și el descheiat, ca mirele să vorbească frumos, „să nu-i lege gura” nasturele (magie inductiv-pozitivă prin similitudine).

Sâmbătă se duce zestrea miresei la casa băiatului, de preferat în mai multe căruțe. În prima căruță se așază un scaun pe care stă mireasa însăși, care își însoțește zestrea și merge să-și aranjeze viitoarea locuință. În celelalte căruțe sunt femeile din familia miresei care arată chiuind zestrea miresei întregii comunități.

În aceeași zi, cu o zi înainte de nunta propriu-zisă, soacra mare ia nașa și merg la mireasă ca „să-i închine beteala”, adică să-i împobobească capul cu beteală. Acesta este semnul că au încredere în puritatea ei, un fel de precontractare a acestei purități, care, în cazul grav și de nedorit în care mireasa nu se va dovedi a fi fost fată mare, va deveni încă un mod de a o supune pe mireasă rușinii publice, beteala fiindu-i ruptă în fața întregii comunități.

Duminică dimineața mirele trimite la mireasă câțiva lăutari care întrețin petrecerea până la sosirea mirelui însoțit de nași. Mirele, cu restul de lăutari, îndeamnă femeile din familia sa să pună masa pentru rude acasă la el, apoi ia lăutarii și bradul și merge la nași acasă. Acolo, mirelui i se pun doi bani de argint, considerați purtători de noroc și aducători de belșug: unul în buzunar și cel de-al doilea sub talpă. El dă buchetul de flori nașei, îi sărută mâna și dansează cu ea. Primind astfel binecuvântarea nașei, mirele ciocnește câteva pahare de vin cu nașul, pentru a primi și binecuvântarea acestuia. Apoi se pleacă la mireasă acasă cu tot alaiul.

La casa miresei se bea și se mănâncă dulciuri, se joacă în curte și în stradă, se ia bradul și se pleacă în alai spre biserică.

După biserică, nunta continuă cu joc și cântec până la miezul nopții, când se pun mesele. La nuntă participă întreaga comunitate, toți cântă și joacă, dar nu se dau neapărat daruri mari: acestea pot fi în bani, animale de gospodărie, obiecte de uz casnic etc. Spre finalul nunții, darurile se vor striga și se vor juca. La masă participanții se așază pe neamuri: ai socrului mare și ai socrului mic.

La ritualul numit „dezghiogatul miresei”, când aceasta este trecută în rândul femeilor prin înlocuirea voalului cu basmaua, soacra mare îi oferă o basma, o pereche de papuci și un șorț, semne de bună primire, de integrare în noua familie. Nașa o îmbracă pe mireasă și îi oferă un cadou simbolic. Mireasa îi toarnă nașei un pahar de vin alb pe mâini ca să se spele, gestul având rol purificator. Toate femeile participante îi pun miresei bani în poală, ea le

dă câte un prosop, iar apoi se joacă cele trei hore ale femeilor, care o includ și pe mireasă, semn de integrare a acesteia în statusul de femeie. La sfârșitul nunții, nașii sunt duși acasă cu lăutari.

A doua zi se cercetează cămașa miresei. Dacă a fost fată mare, femeile iau o sticlă de rachiu și o joacă, împreună cu cămașa, până la casa soacrei mici.

Dacă nu a fost fată mare, se face scandal mare, iar socrii mici sunt bătuți pentru că nu și-au păzit fata. În acest caz, mai ales dacă perechea este prima cununată de nașii respectivi, așadar le afectează grav onoarea, nașa, împreună cu câteva prietene, chiar și împotriva părerii mirelui, care o poate ierta pe fată, construiește o grapă din prăjini și nuiele de lemn, o așază pe mireasa greșită pe această grapă, îi sfășie și îi murdărește rochia, agață de grapă tînichelile, ca să facă zgomot mare și o poartă astfel pe mireasă prin toată comunitatea, pentru a o supune oprobiului public.

Rușinea de a fi fost „*marime*” (spurcată) rămâne un stigmat care o va marca întreaga viață, atât pe ea, cât și pe toți ceilalți membri ai familiei ei, în special pe aceia feminini: surorile ei se vor mărita greu pentru că vor fi bănuite de aceeași impuritate. De cele mai multe ori, nunta se sparge și mireasa rămâne la casa părinților ei; alteori, mai rar, părinților fetei li se cere să mai dea ceva în plus la zestre, iar mirele acceptă să o ia totuși acasă pe mireasă.

Romii identificați ca fiind *coșnițari* sau *corfari*⁸, așezați de-a lungul Dunării, atât pe malul bulgăresc, cât și pe cel românesc, de fapt *ursari* de neam, la cererea în căsătorie, aduc o sticlă de băutură învelită într-un șal roșu, legat cu o panglică roșie la un loc cu doi trandafiri. Aceste elemente simbolizează toate comuniunea, viitoarea relație de rudenie care se va crea, *culoarea roșie* (rr. „*lolo*”) fiind simbol apotropaic, vital, erotic, dar și sacrificial, legat de putere, noroc și inițiere.

Dacă familia fetei nu agreează ideea unei căsătorii în familia băiatului, se cere plată „pentru onoarea fetei”, uneori ajungându-se la nuntă abia după ce fata rămâne însărcinată, prin fugă cu băiatul.

După logodnă, fata locuiește cu familia viitorului ei mire, fiindu-le însă interzise relațiile intime, în caz contrar existând pericolul ca părinții fetei să ceară anularea înțelegerii sau să crească foarte mult prețul miresei.

Nunta la *ursarii din Lăceni*⁹ este asemănătoare cu cea românească până la 12 noaptea, când cei doi miri, însoțiți de un alai întreg, părăsesc pentru un timp nunta, acesta fiind momentul în care fata trebuie să arate că este „curată”, adică virgină. Din alai fac parte femei văduve sau de încredere, care vor depune mărturie ca fata nu a mințit și că întradevar i-a cinstit casa mirelui.

Casa în care va avea loc evenimentul nu trebuie să aparțină nici familiei mirelui și nici familiei miresei, se „închiriază” casa unui vecin, eventual chiar casa unei familii de români (pentru a fi dincolo de orice suspiciune de aranjament); se așază pe pat o lenjerie nouă,

8 Informator: Geanina Petre, 73 ani, Zimnicea, jud. Teleorman.

9 Informator: I phuri Alexandrina Mielu, 75 ani, Lăceni, jud. Teleorman.

nora intră în casă cu soacra, iar aceasta îi scoate fetei toate agrafele din păr și toate bijuteriile ascuțite (pentru a o împiedica să falsifice dovada virginității) și o controlează să vadă dacă nu cumva este în perioada menstruației (tot pentru a preveni o eventuală falsificare). După ce soacra s-a convins, împreună cu femeile din alai, că totul este în regulă, în cameră intră mirele, iar femeile din alai, ca de altfel și multi alți curioși, așteaptă rezultatul sub fereastră.

După finalizarea actului marital, țipătul fetei fiind una dintre dovezile purității, femeile de încredere, soacra și mama miresei intră în cameră, iau cămașa fetei, o așază pe o tavă, iar femeile din alai, ca o mărturisire a corectitudinii a ceea ce s-a întâmplat, pun bani pe cămașa fetei (jurământul pe bani este cel mai puternic la rromi).

Trei dintre femei aprind torțele și, cu acestea în mâini, vin spre locul unde se desfășoară nunta. Acolo se aprinde un foc mare din paie, peste care vor trece părinții mirilor, nașii, femeile din alai și alte rude, gest care semnifică purificarea, încrederea în onoarea fetei și trecerea într-o nouă stare a vieții. Se dansează, împreună cu mirii, în jurul focului până când acesta se stinge. Acest dans simbolizează durabilitatea căsniciei, focul fiind elementul esențial de binecuvântare a noului cuplu.

Nunta continuă, iar a doua zi se merge la casa fetei cu „vestea” / „rachiul” / „jucatul cămășii”. Pentru că bucuria mamei fetei este foarte mare, aceasta acceptă ca nunta să râdă de ea și de soțul ei în felul în care doresc. În acest sens, se fac tot felul de glume care au și rol exorcizant, cathartic, de a detensiona atmosfera încărcată de plecarea fetei de acasă și de intrarea ei în noul statut. În contextul unui dezechilibru temporar, glumele au rolul de a re-echilibra situația și de a ușura sufletul mamei care se desparte de fiica ei. Socrii mici sunt puși să încalce pe un măgar, sunt unși cu tăciune, îmbrăcați cu cele mai murdare și mai rupte haine și umblă pe stradă deghizați în sperietori, cu o mătură sub braț, spre hazul vecinilor, care știu că este doar pentru amuzament și că, de fapt, fata a onorat familia soțului său. Aceasta pentru că, dacă nu ar fi fost vorba de glumă, gesturile rituale de acest fel ar fi însemnat blamul comunitar asupra familiei miresei, în cazul în care nu a fost fată mare. Se folosește astfel un complex ritualic opus, care, în spirit carnavalesc (deghizarea), răstoarnă semnificația sa originară—dezonorarea familiei miresei—și reprezintă exact contrariul—onorarea familiei miresei.

La *rromii ursari din Moțca-Pășcani*¹⁰, în fiecare an, de obicei în august, familiile care au băieți de însurat ajung la o înțelegere între ele și hotărăsc familia care va organiza balul de însurătoare, cel mai important ritual premarital din an. Familia organizatoare este de mare prestigiu în comunitate. Balul este foarte mare, participă câteva sute de familii din comunitățile vecine, dar și din zone mai îndepărtate. Tinerii și tinerele care vin la ceremonie plătesc familiei organizatoare o sumă de bani echivalentă cu un dar de nuntă. Ei sunt primiți la intrare cu muzică, fetele sunt servite cu dulciuri, iar băieții cu țările. De fiecare dată se oprește muzica, se anunță familia care a intrat și i se dedică o melodie, semn de onorare a prezenței sale la bal. În timpul balului, se stă la masă ca la nuntă, se joacă, se desfășoară

10 Informator: Vasile Maria, 56 ani, comuna Moțca-Pășcani, jud. Iași.

concursuri de dans, iar băiatul familiei organizatoare alege regina balului, care este, de fapt, aleasa în vederea viitoarei nunți. Dacă cei doi tineri se plac și familiile ajung la o înțelegere, ceea ce este de multe ori aranjat dinainte, este posibil să rămână împreună chiar de a doua zi, stabilindu-se deja data căsătoriei. După bal, se desfășoară o serie de petreceri la casele altor tineri de însurat, ai căror familii invită grupuri de participanți la bal, scopul fiind de asemenea premarital. Aceste ceremonii au rolul de a adapta vechea căsătorie aranjată în exclusivitate de părinți la cerințele modernității, tinerii având și ei un cuvânt important de spus în ceea ce privește alegerea partenerului de viață.

La **ursarii din zona Craiovei**¹¹, pe lângă îmbrăcăminte, mâncare și băutură, neamurile fetei primesc și câte o pereche de „bilgheri” (cizme înalte).

În trecut, un tânăr rrom își arăta dorința de a se căsători cu o fată printr-o serie de gesturi simbolice, între care amintim două: îi vârsa fetei cana / „brădoaică” (rrom. „bragi” – cană) sau îi fura / răpea fetei basmaua.

Odată ajunsă în casa socrilor ei, mireasa gătește primul ei fel de mâncare, fasole, considerată dificilă și unica ce poate demonstra abilitățile culinare ale femeii. În fiecare seară, în semn de respect, tânăra noră își spală soțul și socrii pe picioare. Ea nu trebuie să adoarmă înaintea lor și nici să se trezească dimineața după ei. Până la împlinirea vârstei de 20 de ani, așadar devine din „*terni bori*” (noră tânără) „*bori*” (noră), nora nu mănâncă la masă cu socrii ei, ci numai după ce termină aceștia de mâncat.

Tinerilor căsătoriți li se recomandă să nu vorbească în fața părinților soțului. Dacă soțul are nevoie de ceva, i se adresează mai întâi mamei lui, dar dorința îi este îndeplinită imediat de către soție.

Despărțirile sunt extrem de rare, dar pot fi cerute de tatăl fetei, dacă aceasta este bătută, înșelată sau dacă soțul ei vine beat acasă. Divorțul se judecă în cadrul adunării de judecată *rromani kris*, soțul găsit vinovat fiind obligat să plătească daune familiei fostei sale soții.

La **rromii ursari din Oltenia**¹², invitarea la nuntă a persoanelor importante, rude semnificative din ambele familii, se face de către mire, care merge din casă în casă, însoțit de lăutari, purtând flori roșii, simbol al căsătoriei, la pălărie și la piept, și jucând. Mirele trebuie să aibă bani pentru a-i cinsti pe lăutari la fiecare casă la care se opresc, gestul fiind foarte important pentru păstrarea onoarei familiei mirelui, care nu trebuie să pară calică sau, și mai rău, zgârcită. De asemenea, mirele cinstește câte un pahar de vin cu toți cei pe care îi invită la nuntă, încercând să demonstreze și rezistență la băutură. Cu toată rezistența însă, mirele tot ajunge să se îmbete. În acest sens, un proverb rrom spune: „Să intri în căsnicie clătînându-te e mai bine decât să alergi treaz după femeia altuia.”

La **ursarii din Mehedinți**¹³, peșitul fetei este însoțit de un ritual deosebit, și anume dansul purității (rr. „*ujimasko khelipe*”) sau dansul fecioriei (rr. „*ceaimasqo khelipe*”).

11 Informator: Vasile Velcu Nazdrăvan, 48 ani, Craiova, jud. Dolj.

12 Informator: Margareta Stănescu, 65 ani, Tg. Jiu, jud. Gorj.

13 Informator: Marina Iorga, Turnu-Severin, jud. Mehedinți.

Viitorul mire, împreună cu părinții săi și cu un tânăr numit „cumnatul de mână”, însoțit și de câțiva tineri din sat și de lăutari, merge la casa părinților fetei. Cumnatul de mână aduce o sticlă de țuică de gățul căreia este legat un buchet de flori, simbol al prosperității.

Alaiul este așteptat în curte de viitoarea mireasă. Dacă aceasta acceptă cererea în căsătorie, primește sticla de țuică de la cumnatul de mână, gustă din ea din sticlă și îi leagă de gât un „peșchir” (un ștergar cu motive florale) cusut de mâna ei.

Odată acceptul fetei dobândit, cuscrii se înțeleg asupra datei și a celorlalte detalii privind nunta și viața viitoare a celor doi tineri, inclusiv amănunte referitoare la zestre, la locuința viitorilor soți, la alegerea nașilor.

În curte are loc o petrecere cu urale și lăutari, care durează aproximativ trei ore. Spre finalul petrecerii se desfășoară dansul purității sau dansul fecioarei, la care participă tinerii neînsurați și tinerele nemăritate.

Se joacă mai multe dansuri tradiționale și, când jocul este în toi, viitorul mire o invită pe viitoarea lui mireasă la dans. Dacă fata acceptă, aceasta înseamnă că este fată mare și dorește să se mărite cu acel băiat, dacă nu acceptă înseamnă că: fie nu este fată mare, fie părinții o forțează să se mărite, iar ea nu vrea. Dansul simbolizează astfel curățenia fetei și confirmă, a doua oară (prima dată fusese momentul în care fata acceptase să bea din sticla adusă de cumnatul de mână), dorința ei de a-l lua de bărbat pe respectivul pretendent. Se întâmplă, însă rareori, ca această a doua confirmare să fie, de fapt, o contramandare a celei dintâi (fata să refuze dansul); de cele mai multe ori, dansul nu face decât să confirme prima acceptare.

În cazul, de asemenea rar întâlnit, în care fata acceptă să joace dansul fecioriei, deși nu este fată mare, această minciună gravă atrage după sine blesteme la fel de grave, care vor duce la destrămarea ulterioară, dacă nu chiar la nuntă, atunci mai devreme sau mai târziu, a cuplului marital.

După ce fata joacă dansul fecioriei, viitoarea soacră îi cheamă la ea pe cei doi tineri, îi sărută și le urează casă de piatră. Totodată, ea îi dăruiește viitoarei nurori o pereche de cercei de aur și îi leagă pe cap o basma. Legatul basmalei pe cap, semn că fata a intrat deja în rândul femeilor măritate, demonstrează faptul că scoaterea fetei la jocul fecioriei este considerată, din punct de vedere ritualic, un act marital, o dezvirginare simbolică a miresei.

Mai mult, ca o dovadă în plus că, prin intermediul aceluși dans, fata a devenit simbolic femeie, cuscrii hotărăsc, de comun acord, dacă mireasa rămâne să locuiască la soțul ei chiar din acel moment sau vine în casa mirelui într-o altă zi stabilită. În cazul în care fata îl va urma chiar atunci pe soțul ei, părinții descarcă zestrea, în acompaniamentul muzicii lăutărești, iar petrecerea continuă trei zile și trei nopți.

După prima noapte pe care mirii o petrec împreună, soacra mare îi cere nurorii ei cămașa în care a dormit pentru a-i verifica fecioria. Dacă fata a fost fecioară, soacra joacă această cămașă prin sat, iar un grup de tineri urcă pe acoperișul casei sau în pomii din curte și anunță întregii comunități bucuria strigând: „Pește proaspăt!”. Strigă de mai multe ori astfel și nu coboară până când nu li se promite țuică fiară. Formula de confirmare a virginității fetei nu întâmplător se referă la pește, acesta fiind, în multe culturi tradiționale, inclusiv în credința creștină, considerat sacru, pur, simbol al fecundității imaculate și al procreației pure.

La *ursarii din Urziceni*¹⁴, pețitul (rr. *o mangipen*) se desfășoară astfel: părinții băiatului, împreună cu acesta, vin la casa părinților fetei „*te mangel e ceaia*” (să o ceară pe fată), cu o sticlă de țuică; dacă tatăl fetei acceptă să bea din sticlă, se presupune că își dă acordul pentru căsătorie.

În trecut, părinții erau aceia care le alegeau partenerii copiilor lor, atenția îndreptându-se asupra avantajelor economice și sociale pe care uniunea dintre cei doi tineri le putea aduce familiei nou întemeiate. Deseori însă părinții au ținut cont de și alegerea tinerilor, atâta timp cât aceasta nu era în conflict cu normele culturale ale comunității.

În urma pețitului, fata este luată acasă la mire de către soacra ei, iar cei doi tineri încep să trăiască împreună ca soț și soție, uniunea lor fiind confirmată de familie.

Cel mai mare păcat este căsătoria între rude (veri de gradul I sau II), de aceea pentru a găsi o soție, este uneori necesar ca băieții să meargă la nunți în alte localități pentru a întâlni fete de măritat care să nu le fie rude: cu cât localitatea este mai departe de casă, cu atât mai mare garanția ca fata găsită să nu fie o rudă.

Băiatul își anunță părinții că și-a găsit o fată care îi place, iar părinții fac investigații detaliate despre fată și familia ei. Există situații când părinții băiatului, de teama de a nu alege o fată despre care nu știu mare lucru, preferă o fată din comunitate, căreia îi cunosc familia și comportamentul, chiar trecând peste interdicția incestului, așadar acceptă căsătoria cu o verișoară de gradul III.

Până nu demult, nunta era o condiție pentru confirmarea căsătoriei, însă astăzi acest lucru aproape că s-a pierdut. Nunta, devenită mai mult o manifestare socială, se poate face chiar și după ce tinerii căsătoriți au un copil, motivația acestei întârzieri fiind aceea că familiile trebuie să se asigure că tinerii vor sta împreună înainte de a cheltui sume mai de bani.

În momentul în care s-a decis să se facă nunta, tatăl băiatului merge la toate familiile din comunitate și din alte localități cu o sticlă de țuică, invitându-i la nuntă. Gustarea băuturii reprezintă acordul de a participa la nuntă. Rromii care au avut nunți mai înainte și la care tatăl mirelui sau mirele au participat, sunt obligați să vină la rândul lor la nuntă, iar dacă nu pot participa, trimit un dar de bani.

Căsătoria este validată în interiorul comunității, dar, uneori, se face și cununie religioasă. Mult mai rar și doar la presiunea recunoașterii oficiale nerrome a copiilor care, altfel, ar fi considerați nelegitimi de către societatea majoritară, se face și cununie civilă, aceasta neavând însă nici un fel de valoare în fața comunității de rromi.

La *rromii ursari din Giurgiu*¹⁵, pețitul miresei se face în două etape: deplasarea pețitorilor la părinții fetei, când are loc înțelegerea preliminară, și vizita părinților mirelui la părinții miresei, „pe văzute”, când se ia decizia fundamentală. Părinții mirelui vin însoțiți de un bărbat mai în vârstă din familie, care va avea un rol important pe întreg parcursul ceremoniilor căsătoriei. Părinții băiatului nu pleacă de la părinții fetei până când nu îi invită

14 Informator: Maria Bolta, 72 ani, Urziceni, jud. Ialomița.

15 Informator: Maria Ion, 49 ani, Giurgiu, jud. Giurgiu.

pe aceștia la ei acasă. După o săptămână, părinții fetei merg la părinții băiatului pentru a stabili data logodnei.

Logodna are loc la casa miresei. Bărbatul mai în vârstă care a însoțit părinții mirelui la prima vizită la părinții miresei îi trimite pe miri, pentru câteva minute, în altă încăpere, pentru a le da posibilitatea să se hotărască dacă sunt pregătiți pentru marele pas al căsătoriei. La întoarcere, tinerii sunt întrebați: „Paie sau fân?”. Dacă răspund „paie” înseamnă că nu se consideră pregătiți pentru căsătorie, dacă răspund „fân” înseamnă că acceptă să se căsătorească. Logica acestor modele de răspuns ține de inutilitatea paielor și de utilitatea fânului în gospodărie. Se hotărăsc apoi detaliile privind nunta, inclusiv data acesteia.

Cu o seară înaintea nunții, la mireasă acasă, se strâng fete nemăritate, băieți neînșurați (de leatul mirilor), nașii, mirele și alte rude apropiate „*te marel o brados e boriare*” (să bată bradul la mireasă). Ceremonia, la care mireasa nu ia parte, este o masă festivă de celebrare a ultimei seri de fată mare a miresei.

În dimineața nunții, mireasa și nuntașii de leatul ei sunt stropiți de trei ori cu apă, această aspersiune purificatoare și de consacrare a schimbării de status fiind urmată de împodobirea bradului de către fete și băieți. Acasă la mireasă vine un lăutar care îi cântă în timp ce ea își îmbracă rochia de nuntă.

La casa mirelui are loc ritualul de iertăciune: mirele își cere iertare de la părinții săi, rostind următoarele cuvinte: „*Dade ai daie, naisarau tumenqe kodoleske kerden kado but vash mande ai iertisaren man so semas doshalo bigeanglindoi. Te geanen so but dukhal manqe tumendar ai ka beshau pash tumente vi akana kana lau manqe rromni!*” (Tată și mamă, vă mulțumesc pentru tot ceea ce ați făcut pentru mine și iertați-mă pentru ceea ce am greșit. Să știți că vă iubesc și că voi fi alături de voi în continuare chiar dacă mă înșor!). Tatăl i se adresează fiului său, sfătuindu-l să-și prețuiască nevasta, să fie responsabil ca tată, să-și iubească și să-și protejeze viitoarea familie.

Și acasă la mireasă are loc un ritual de iertăciune similar cu acela din casa mirelui. La alte neamuri de rromi, cum ar fi **rromungre din Mureș**¹⁶, în ziua nunții, mirele merge, cu câțiva nuntași și cu starostele, la casa miresei. Starostele este acela care rostește, la acest neam de rromi, cuvintele de despărțire dintre mireasă și părinții ei. În unele comunități de rromi, ritualul prin care fata își cere iertare de la părinții ei are loc la „*pakiv*”—masa de confirmare a virginității.

De la casa mirelui se merge, cu alai și lăutari, la casa nașilor, unde mirele îi roagă pe nași să meargă cu el să ia mireasa. Mirele dăruiește nașei un buchet de flori și ciocnește cu nașul un pahar de vin.

Mersul mirelui, însoțit de lăutari, la casa nașilor, pentru a-i lua la nuntă, poartă numele de „*urs*”, numele ducând cu gândul la mersul cu ursul, care avea și un rol purificator.

Ajungând la casa miresei, mirelui i se dă voie să vadă mireasa numai după trecerea unei probe de îndemănare. Bărbații din familia miresei îl așteaptă pe mire cu un butuc mare și cu

16 Informator: Daniel Barbu, 45 ani, Sânger, jud. Mureș.

un topor. Mirele spune: „*Lashio ges, phralale! Avilem te lau mi rromni!*” (Bună ziua, fraților! Am venit să-mi iau nevasta!). Tatăl fetei răspunde: „*Nai amen shei te das, gean tar mai dur ai roden othe, athe si amen numa nishte kasht te shinas!*” (N-avem față de măritat, duceți-vă mai departe și căutați acolo, aici avem numai niște lemne de tăiat!). Intervine atunci nașul: „*Ame na geas kbanikai kodoleske geanas so si tumen iekh shei shukar savi ajukerel lako rrom!*” (Nu ne ducem nicăieri pentru că știm că aveți o față frumoasă care își așteaptă mirele!). Tatăl fetei revine: „*Shavea, te san rrom zuralo ai ashti te shines kado kasht and-jekh marimos, ka dau tuke me sheia!*” (Băietе, dacă ești bărbat puternic și poți crăpa butucul acesta dintr-o singură lovitură, atunci îți dau fata de nevastă!). Mirele își demonstrează forța, dar tatăl fetei încă nu vrea să-i arate mireasa și îi aduce o babă îmbrăcată în mireasă. La insistențele mirelui, socrul mic aduce adevărata mireasă. Nașul îi oferă fetei buchetul de mireasă.

Pe drumul dinspre casă spre biserică, nuntașii leagă drumul cu o sfoară și starostele nunții trebuie să negocieze cu aceia care au legat drumul: de obicei nașul este acela care oferă de băut bărbaților și dulciuri sau bani copiilor care au pus sfoara pentru ca tot ei să o dezlege, altfel se crede că nunta va fi cu opreliști și cu ghinion.

În timpul nunții, la miezul nopții, are loc dansul miresei, ultimul dans de față. Nuntașii care vor să danseze cu mireasa trebuie să plătească, iar acești bani vor fi ai miresei. În timpul acestui dans, feciorii fură mireasa și mirele trebuie să le plătească pentru a îi fi înapoiată. Ritualul este de fapt mimarea unei fugi a miresei sau a unei răpiri a acesteia, iar banii dați de mire nu fac decât să compenseze banii câștigați de mireasă în timpul acestui dans, pentru ca totul să nu fie decât un schimb prin care nimeni să nu câștige nimic material. Un obicei preluat din modernitate este furatul pantofului miresei, înapoiat și el în schimbul unei sticle de vin sau a unei lăzi de bere, semnificația fiind legată, de asemenea, de mimarea unui rapt în efigie al miresei (pantoful ca simbol phalic). Aceste gesturi ritualice fac parte din arsenalul de simboluri provenite din vechea cutumă maritală a răpirii sau a furatului fetei, prezentă în multe culturi tradiționale.

A doua zi după nuntă, dacă mireasa a fost fecioară, soacra mare joacă cămașa, simbol al virginității fetei, și sare peste foc, ritualul fiind exclusiv feminin. Femeile care iau parte la acest ritual revin apoi în rândul nuntașilor, unde are loc o altă ceremonie importantă: jucatul găinii. Fetele și femeile „*khelel e khainia*” (joacă găina) și negociază cu nașul, care trebuie să dea cât mai mulți bani pentru a primi găina.

În semn de mare onorare și ospitalitate, soacra își primește nora cu pâine și cu sare, pe care mireasa le mănâncă direct din mâna ei, gestul reprezentând și deplina integrare a miresei în noua sa familie.

La *rromii costorari și lăieți din Caracal*¹⁷, mirele trebuie să cumpere haine și încălțăminte părinților și fraților miresei, nu și surorilor acesteia. El dă pe față un număr prestabilit de păsări de curte și vedre de vin. Toate acestea se aduc în ziua nunții. Se practică

17 Informator: Vasile Căldărar, 62 ani, Caracal, jud. Olt.

și furatul fetei de către băiat. Până la nuntă, fata stă la părinții ei, dar participă la diferite evenimente din comunitate alături de viitorul ei soț, ca și cum ar fi deja căsătoriți. Ziua nunții este stabilită de familia mirelui, iar nașii sunt și ei din partea mirelui, dacă nu cumva are mireasa nași mai bogați.

La nuntă, fata poartă rochia de mireasă peste fusta tradițională rromă. Nașii sunt cei care păzesc camera în care merg mirii în noaptea nunții. Dacă mireasa este fată mare, socrii mari sărută cămașa care dovedește puritatea fetei, se joacă această cămașă, înainte de strigarea darului și nunta continuă cu masa onoarei. În cazul în care mireasa nu este virgină, socrul mic este obligat să plătească întreaga cheltuială a ginerelui plus o sumă de bani care reprezintă rușinea mirelui. Lăutarii îi cântă miresei un cântec jignitor, iar soacra mare „îi bate tinicheaua”, ambele gesturi în semn de blam. De cele mai multe ori, nunta se sparge. Rareori, mirele acceptă să o ia pe mireasă și așa, atunci socrul mic nemaitrebuind să plătească rușinea.

*La rromii spoitori din Călărași*¹⁸, tinerii logodiți au obligația de a duce apă cu cobilița tuturor rudelor apropiate, care, la rândul lor, trebuie să primească apa și să arunce bani în vasul cu apă. Cu acești bani, logodnicii își cumpără obiecte necesare casei. Acest ritual combină semnificația de consacrare și purificare a viitoarei căsătorii, prin aducerea de apă, cu ideea sacrificiului apei, simbol al fertilității, care se află la baza oricărei căsătorii.

Cu două săptămâni înainte de nuntă, în casa nașilor este verificată virginitatea viitoarei mirese, condiție absolută pentru ca nunta să aibă loc. Acest ritual poartă numele de „rachiu”. Pentru eliminarea oricărei suspiciuni, nașa și soacra miresei controlează nora să nu aibă ascuns vreun obiect tăios cu ajutorul căruia ar putea falsifica dovada virginității. Așternutul, care constă într-o plapumă așezată direct pe podea, o pernă și un cearșaf cu care mirii se vor înveli, este un obiect ritualic, descântat înainte pentru a fi purtător al adevărului. Se poate întâmpla ca unele femei mai bănuitoare, împreună cu nașa, să se ascundă în camera nupțială, pentru a fi sigure de realitatea virginității fetei. După consumarea actului nupțial, nașa intră în cameră sau iese din ascunzătoare, sărută cămașa purtătoare a dovezii purității miresei și iese afară din cameră strigând: „Mazărea! Mazărea!”, gestul fiind vestirea celor de afară că fata a fost cinstită. Femeile împodobesc cămașa cu bani și fundițe roșii și o poartă cu alaiul prin toată comunitatea pentru a le anunța tuturor bucuria. După câteva ore de colindat, femeile revin la casa nașilor și se alătură bărbaților la petrecerea care va ține până dimineața. Mirii rămân peste noapte în casa nașilor.

În trecut, puritatea fetei era verificată chiar în noaptea nunții, poate și datorită unei mai mari încrederi în validitatea educației tradiționale, care conducea, în majoritatea cazurilor, la păstrarea virginității fetelor. Mirii se furișau în camera lor în timpul nunții, în momentul darului. Ei erau totuși observați, drept pentru care se arunca în urma lor cu bucăți de pâine, simbol al fertilității și belșugului.

18 Informator: Gheorghe O Phuro, 76 ani, Călărași.

În cazul în care virginitatea miresei este verificată înainte de nuntă, dacă se dovedește ca mireasa este fată mare (rr. *sbei bari*), începând de a doua zi, ea va locui în casa părinților mirelui, până la nuntă. Dacă se întâmplă marea rușine ca mireasa să nu fi fost fecioară, femeile bat din tălângi și din table făcând un zgomot îngrozitor pentru a vesti tuturor nenorocirea, și, bineînțeles, nunta se anulează. Ritualurile de oprobriu sunt complexe și vizează întreaga familie a miresei, în special pe mama acesteia, considerată direct responsabilă de impuritatea fetei. Miresei i se taie părul, este legată de spatele unei căruțe și plimbată prin comunitate în semn de mare rușine. Simbolic, mamei miresei și miresei li se dă să bea din pahare de tablă cu fundul găurit.

Spre deosebire de rromii spoitori din Călărași, la majoritatea rromilor, virginitatea fetei este verificată, în prezent, în noaptea nunții, iar a doua zi are loc jucatul cămășii de către soacra mare.

Revenind la spoitorii călărășeni, cu o zi înaintea nunții, bărbații care vor participa la nuntă din partea socrului mic, a socrului mare și a nașului, merg la casa socrului mare pentru a confirma participarea la nuntă și sunt cinstiți cu băutură de socrul mare. Aici se aranjează *bradul mirelui* prin împodobire cu dulciuri, oglindă, pieptene și bani. Dulciurile și banii sunt darurile, semne de belșug în noua familie, iar oglinda și pieptenele reprezintă obiecte personale întruchipând identitatea, în acest caz—schimbarea acestei identități prin căsătorie. La aranjarea bradului participă tineri din leatul mirelui (de o vârstă cu el).

Femeile care vor veni la nuntă însoțesc nașa la casa părinților miresei. Acolo are loc un ritual de *solab* (jurământ), prin care mireasa își ia angajamentul sacru față de viitorul ei soț: nașa o așază pe mireasă pe un scaun, între două fete din partea sa, care țin lumânările de nuntă la capul miresei, unge picioarele miresei cu untură (element gaj al jurământului) și aprinde două lumânările, pe care le pune între degetul mare și cel mijlociu ale fiecărui picior al miresei. Mireasa se jură pentru viitorul ei soț, dar în șoaptă, ca să nu audă duhurile cele rele și să îi fure jurământul. Ulterior, lumânările vor fi preluate de către un copil din partea nașei, simbol al purității, care întărește jurământul. Nașa prinde părul miresei într-un clește, îl răsuțește și o întreabă de trei ori: „*Kastar dukhal tut?*” (Pentru cine te doare? / Pe cine iubești?). La această întrebare, mireasa îi răspunde de fiecare dată: „*Me rromestar!*” (Pentru soțul meu! / Pe soțul meu!). Nașa, urmată de fetele „din leat” (de vârsta miresei), îi oferă miresei bani și o sărută. Se aranjează apoi *bradul miresei*, împodobindu-se cu dulciuri, oglindă, pieptene și bani. Ceremonii de „baterie a brazilor” se mai pot desfășura și la alte case ale nuntașilor care doresc acest lucru.

Banii strânși de mire și de mireasă la brazii lor vor fi folosiți de aceștia pentru a-și cumpăra lucruri pentru casă, menite să le amintească de leatul lor și de viața de dinainte de căsătorie. La momentul preluării zestreii miresei, tinerii împart dulciurile din brad fetelor și aruncă brazii pe casele părinților: bradul mirelui pe casa părinților miresei, iar bradul miresei pe casa părinților mirelui, semn că între cele două familii s-a realizat un schimb de persoane și valori.

Dacă mireasa se dovedește a fi fost fecioară, are loc un ritual exclusiv feminin, de tip orgiastic, marcat și de ceremonia deghizării, la care iau parte, în primul rând cele două soacre,

dar și alte femei apropiate din familie: femeile se mânjesc pe față cu negreală de la ceaune și cu ruj, se deghizează în bărbați, sar peste foc, cântă și joacă de bucurie. Întregul ceremonial marchează ideea de schimbare a statutului mirilor, schimbarea presupunând, ca și în alte culturi, la nivel ritualic, reprezentarea dezordinii—deghizarea, carnavalul—și ritualul cathartic, exorcizant—epuizarea urâtului / răului prin abuz de acesta, în vederea unui nou început (în acest sens, ceremonia prezintă similitudini cu jocul mascaților de Anul Nou, din cultura tradițională românească).

În dimineața nunții, la *rromii din Teleorman*¹⁹, alaiul de tineri și tinere (necăsătoriți) merge la cea mai apropiată fântână, ia apă și stropește mireasa de trei ori, apoi participă la pregătirea brazilor mirelui și miresei. Mireasa este îmbrăcată de către nașă, așa cum mirele este îmbrăcat de către naș, gesturile simbolizând faptul că nașii le devin finilor părinți sufletești.

La *rromii tismănari* (proveniți din zona Tismanei, dar care se pot afla, astăzi, și în alte zone geografice)²⁰, în seara dinaintea nunții, prietenii tinerilor miri îmbracă porțile atât la băiat, cât și la fată, cu crengi de brad și flori, după care are loc *bătutul porții miresei*, adică prietenii fetei, pe un fond muzical de petrecere, lovesc în poarta curții miresei. Ca să se potolească tărăboiul, nașii trebuie să plătească, să onoreze cererile tinerilor.

După ceremonialul religios, la întoarcerea de la biserică, câțiva tineri leagă drumul cu o sfoară, nelăsând mirii să treacă până când nașii nu plătesc pentru dezlegarea drumului.

La unele *neamuri de rromi din zona subcarpatică*²¹, cu trei zile înainte de nuntă, se desfășoară o petrecere premergătoare nunții, în cadrul căreia are loc un fel de legământ între miri: aceștia schimbă între ei basmale colorate și își jură credință veșnică.

Femeile adună lemne, de care leagă o mlădiță de copac foios—vara—sau o crenguță de brad—iarna—, simboluri ale fecundității. Ele numesc aceste lemne „lemnele norocului” și le așază în fața locuinței mirelui, căruia îi urează să fie „tare ca lemnul și mereu verde”. Mirele le cinsteste pe femei, în semn că le acceptă urările. În ziua nunții, aceste lemne sunt arse, focul preluând valorile induse lemnului, purificându-le prin sacrificiu și ducând urările ca mesaj către divinitate. Bărbații pun și ei, pe foc, paie sau iarbă și sunt, la rândul lor, cinstiți de mire. Miresei i se adresează urarea de a nu-i lipsi nimic din roadele pământului, inclusiv copiii. Elementele primordiale contribuie simbolic la împlinirea căsătoriei: focul masculin și apa feminină nasc pământul.

În ziua nunții, mireasa își pune mei în pantofi pentru a fi fertilă. Simbolistica meiului, ca semn al fertilității și bogăției, continuă prin aceea că, și la biserică, nuntașii aruncă peste miri cu mei. În același sens, al fertilizării, dar, de data aceasta, și al purificării, se aruncă peste miri și cu apă.

La nuntă, mirele este împodobit cu basmale colorate, simboluri ale căsătoriei. Alaiul de nuntă se deschide cu lăutarii, urmează mirele, înconjurat de bărbați și tineri, apoi, la

19 Informator: Mihai Pintilei, 56 ani, sat Buzești, jud. Teleorman.

20 Informator: Ion Marin, 47 ani, Pitești, județul Argeș.

21 Informator: Ion Nicolae, 65 ani, Ploiești, jud. Prahova.

distanță, mireasa, însoțită de femei și fete. Există un singur băiat în grupul miresei, care poate fi fratele ei mai mare, numit păzitorul miresei, care veghează ca să nu fie furată mireasa.

La ieșirea din biserică, mirii sunt aruncați în sus, mirele de către bărbați, iar mireasa de către femei. Dacă mireasa cade, fie datorită aruncării, fie datorită faptului că se împiedică de una singură, este considerat semn bun, de grabnică mărire a familiei prin nașterea de urmași.

A doua zi după nuntă, la petrecerea de celebrare a virginității fetei, rochia purtată de mireasă este roșie, semn că a intrat în rândul femeilor.

La rromii *geambași* (negustori de cai)²², la câțiva ani după nașterea copilului, fie fată sau băiat, părinții pornesc în căutarea partenerului sau partenerei de viață. Se organizează o adunare, la care participă rudele și prietenii și se negociază suma de bani sau aurul ce va fi garantul viitoarei căsătorii. Când tinerii ating vârsta pubertății, se face o altă adunare, în cadrul căreia se discută cealaltă parte din bani sau aur, numită „prețul zilei”, se realizează înțelegerea și se deschid discuțiile legate de pregătirile nunții. A doua zi după nuntă, se prezintă cearșaful care dovedește cinstea miresei și se desfășoară masa de *pakiv*, adică de onorare a purității fetei.

Obiceiurile de căsătorie la *rromii unguri din Banat*²³ se desfășoară după cum urmează:

Înainte de logodnă au loc mai multe întâlniri între părinții viitorilor soți, la care se discută exact ce aduce fiecare în gospodăria nou întemeiată (zestrea). La început se întâlnesc numai tații, dar, la ultima întâlnire a taților, iau parte și mamele, moment în care rezultatele discuțiilor sunt relatate în scris. Odată ajunși la o înțelegere, se putea anunța logodna.

Invitarea cunoscuților se face, de obicei, cu opt zile înaintea evenimentului. Persoanele care merg prin comunitate și invită la nuntă au ca semne distinctive rozmarin prins la butonieră și un baston în mână. Rozmarinul este simbolul fecioriei miresei, iar bastonul este simbol phalic.

La nuntă trebuie să participe toți cei invitați, aceasta fiind o obligație de onoare, iar aceia care nu vin sunt aduși cu forța de bărbați: într-un cărucior (vara) sau trași într-o troacă de lemn (iarna).

Cu câteva zile înainte de nuntă încep pregătirile, la care sunt invitate rudele cele mai apropiate; se coc pâinile, cozonacii și colacii. Cu o zi înaintea nunții se taie viței, porci și numeroase găini, găște și rațe. Țuica și vinul sunt pregătite numai de bărbați. La terminarea pregătirilor, participanții iau masa în casa miresei și dansează pe muzică de armonică.

În seara de dinaintea nunții sosesc copiii invitaților pentru a aduce fiecare câte o găină, în schimb primind o bucată de cozonac.

În dimineața zilei stabilite, mirii merg la biserică pentru a se împărtăși, în timp ce acasă se fac ultimele pregătiri.

22 Informator: Rita Șein, 23 ani, Timișoara, jud. Timiș.

23 Informator: Mihai Reisen, 55 ani, Dudeștii-Noi, jud. Timiș.

Invitații mirelui se adună la casa acestuia de unde pornesc să ia mireasa. Mireasa își ia rămas bun de la părinți plângând: se crede că trebuie să plângă pentru a fi o soție bună. De fapt, plânsul miresei reflectă teama acesteia de trecere într-un nou stadiu al existenței și are rol cathartic, de a detensiona momentul despărțirii de părinți. Mireasa este condusă de tatăl ei până în pragul casei unde se învârteste de trei ori pe sub mâna acestuia. Acest act reprezintă ideea de transformare prin care va trece mireasa. Apoi alaiul pornește spre biserică. Mireasa ține în mână rămurele de rozmarin ornate cu funde albe și învelite cu o batistă albă (simboluri ale fecioriei ei).

La biserică, mireasa are voie să calce pe treapta altarului numai cu pantofi noi (simbol al purității, dar și simbol phalic) aduși de nașă în mână (ea este aceea care binecuvântează schimbarea de statut din fată mare în femeie măritată).

La petrecerea de nuntă se dansează *dansul miresei*, un dans liniștit, format din trei runde cu pauze între ele. În timpul acestui dans se pune pe masă o farfurie cu câte o monedă din partea fiecărui invitat. După dansul miresei nuntașii merg acasă pentru a se schimba, iar, când se întorc, aduc cu ei și un cadou constând în obiecte casnice pentru tinerii căsătoriți.

Până în jurul anului 1900, mirele nu avea voie să stea la masă alături de mireasă, el trebuind să o servească. Aducea prima dată tacâmurile, un polonic, o furculiță mare folosită pentru amestecarea pastelor făinoase și un cuțit pentru tăierea porcului. Nașa lua polonicul și furculița și-l lovea cu ele peste spate, el revenind, de astă dată, cu tacâmuri fine.

Revenind la petrecerea de nuntă din zilele noastre, în timpul intonării primului marș se aduce carnea fiartă cu sos de hrean.

În acordurile celui de-al doilea marș se aduce carnea de porc și vită prăjită cu garnitură de cartofi, la care se mănâncă și compot sau salată de varză. În timp ce se servește friptura, tinerilor căsătoriți li se dăruiește o păpușă culcată într-un coș, simbol al viitorului copil pe care îl vor avea. Bucătăreasa apare cu mâna bandajată, în cealaltă mână ținând polonicul cu care adună bani „pentru brațul rănit”. Dincolo de modul glumeț în care sunt strânși, acești bani vor fi împărțiți femeilor care au făcut pregătirile de nuntă și au gătit mâncarea.

La cel de-al treilea marș se aduc tortul și prăjiturile. Acum începe dansul la care sosesc și prieteni neinvitați ai mirelui, costumați caraghios și puși pe șotii. Prezența lor are rolul de a detensiona momentul trecerii mirilor la statutul de soți. Spre miezul nopții are loc „*legarea miresei*”, ritual exclusiv feminin. Femeile și fetele formează două cercuri ținându-se de mână. În mijlocul acestor cercuri, pe un scaun, stă mireasa, căreia nașa și îi leagă baticul. În timp ce i se leagă baticul, fetele încearcă să-i smulgă baticul, semn că nu doresc să o piardă din rândul lor. În tot acest timp, bărbații travestiți în femei încearcă să pătrundă în cercuri, dar nu sunt lăsați, fapt care dovedește că ritualul de confirmare a transformării fetei în femeie trebuie să rămână exclusiv feminin.

La *gaborii ardeleni subcarpatici*²⁴, mirele este pregătit de nuntă de doisprezece flăcăi de vârsta lui: i se tunde partea dreaptă a capului și i se rade părul de pe piciorul stâng până la

24 Informator: Ioszy Gabor, 76 ani, Brănești, jud. Dâmbovița.

genunchi, apoi i se face o abluțiune rituală în apă; după ce este uscat, i se tunde partea stângă a capului și i se rade părul de pe piciorul drept până la genunchi, apoi i se face o a doua abluțiune rituală în apă—acest obicei se numește curățirea „în cruce” a corpului. După acest ritual de purificare, mirele este îmbrăcat în hainele de sărbătoare.

Mireasa este și ea pregătită de nuntă de douăsprezece tinere care nu sunt însărcinate și nu au copii: i se despletește părul, i se scot fundele roșii de fecioară și i se face o abluțiune rituală în apă; părul și întregul corp îi sunt unse cu ulei de trandafir, lăcrămioară, frunză de nuc și coajă de castană, pentru a fi frumoasă ca floarea de trandafir, bogată, puternică și spornică precum coroana de nuc, pură ca o lăcrămioară și casnică precum o castană; apoi și i se împletește din nou părul ca unei femei măritate cu copil, legându-i-se la spate sub formă de coc, simbolizând intrarea în rândul nevestelor, după care se îmbracă și i se pune pe cap baticul de nevestă.

În preziua oficierii căsătoriei de către bulibașă, nașul și nașa vin la casa mirilor, casa unde vor locui după căsătorie. Intră amândoi descălțați, ținând între degetele picioarelor o monedă semnificând bogăția adusă în casă. Semn că le devin mirilor părinți, nașa îi spală picioarele mirelui, iar nașul pe cele ale miresei. În semn de mare respect, mirii le spală și ei picioarele nașilor: mirele—picioarele drepte, iar fata—pe cele stângi (în multe culturi tradiționale, inclusiv în credința creștină, dreapta este masculină, iar stânga feminină). După această purificare, beau cu toții o licoare din flori de tei, în care s-au picurat trei picături de sânge de la fiecare, simbol de veșnică și sacră înrudire prin împărtășirea unul din sângele altuia. Nu beau din oricare pahar, ci din pocalul sacru al familiei, „o *tahtai*”, așadar simbolismul gestului este legat și de semnificația *Graal*-ului (cupa sacră în care s-a strâns sângele lui Isus Hristos), reprezentând nemurirea și sacrificiul: căsătoria este văzută și ea ca sacrificiu al individului pentru continuitatea neamului. După încheierea acestui sacrament, nașii pleacă, fără a fi conduși de miri.

În preziua nunții, la miezul nopții, se practică un ritual sacrificial de alungare a duhurilor rele: socrii mari și socrii mici taie o mieluță și un cocoș (ca să fie reprezentate ambele părți—masculină și feminină—, în caz că duhurile sunt feminine sau masculine), le unesc gâturile sângerânde și înconjoară viitoarea casă a mirilor de trei ori, ținând animalele sacrificate cu capul în jos, să le curgă tot sângele. Din carnea animalelor sacrificate vor fi mâncate numai inimile, pregătite cu usturoi, pentru ca mirii să fie fi inimoși sau buni la suflet și iuți la lucru ca usturoiul.

După oficierea căsătoriei de către bulibașă, mirii sunt întâmpinați de soacra mare și de cea mică la viitoarea lor casă. În fața porții sau la ușă se pun următoarele obiecte: o mătură, un ban, o ghindă și o seceră pentru mireasă și un căpăstru de cal, un briceag, o pungă și o sticlă pentru mire. Dacă mireasa ridică mătura înseamnă că va fi harnică, dacă ia banul—lacomă, dacă ia oglinda—falsă și mincinoasă, iar dacă ia seceră—certăreață și cicălitoare. Dacă mirele ia căpăstrul de cal va fi umblăreț și înșelător, dacă ia briceagul—violent, dacă ia punga—bogat și strângător, iar sticla—bețiv și certăreț.

Mirii sunt înfășurați într-un batic și o curea bărbătească pentru statornicie și sunt stropiți cu apă descântată cu busuioc, pentru a fi binecuvântați și cu boabe de grâu, pentru a fi bogați în toate.

La *rromii din satul Măguri* (județul Timiș)²⁵, cutumele maritale au o structurare specifică, care, în parte, prezintă similitudini și cu ceremonialele românești.

În prezent nu se mai obișnuiește cumpărarea fetei (unii bătrâni rromi își amintesc cum în perioada interbelică și-au cumpărat nevasta cu 500–600 lei). Sunt cazuri în care vin rromi din alte părți unde se practică acest obicei și vor să cumpere fata.

O practică a rromilor din această zonă este furatul nevestei când părinții fetei sau ai băiatului nu sunt de acord cu căsătoria.

În trecut, părinții băiatului mergeau la părinții fetei în pețit, prilej cu care stabileau costurile nunții, zestrea, data nunții și alte detalii. Băiatul putea oferi fetei cadouri (galbeni, cercei). Logodna și cununia civilă se desfășurau ca și în prezent. Zestrea miresei era compusă, de obicei, din mobila care era adusă cu căruța în momentul oferirii darurilor.

Cununia religioasă reprezintă un moment important al ceremonialului nunții. Înainte de cununie, băiatul merge după nași („nănași”) cu mașina sau cu căruța frumos împodobite, după care merg împreună la mireasă acasă.

Giverii (cavalerii de onoare—frații și verii miresei) însoțesc mireasa la biserică, îmbrăcați în costume de sărbătoare, purtând o ploscă la care sunt legate prosoape și flori. Ei au obligația de a păzi mireasa până în noaptea nunții. Mirele este, la rândul lui, însoțit de *giverițe* (domnișoarele de onoare—surorile și verișoarele mirelui). În drumul spre biserică nu lipsesc din alai muzicanții.

Alaiul de nuntă se întoarce de la biserică pe un drum ocolit, semn că și-au schimbat statutul. Ajunși acasă, locul unde se va ține petrecerea, urmează obiceiul „stropirii”, care are funcția de stimulare magică a rodniceii tinerei familii: mireasa intră în curte călcând pe o pânză albă (culoarea purității), se urcă pe o masă unde sunt aranjate o găleată cu apă, un buchet de busuioc, un ciur și grăunțe, apoi începe să arunce cu grăunțele în mai multe direcții, iar cu buchetul de busuioc îmbibat în apă, stropește în mai multe direcții.

După acest moment, începe petrecerea. Invitațiile sunt făcute de giveri cu o săptămână înaintea nunții. În trecut se obișnuia vestirea nunții în biserică, lucru consemnat și în registrul bisericii. Invitații sunt întâmpinați de nași care îi servesc cu țuică din ploscă.

Dansurile și jocurile de nuntă au și ele funcții de integrare și de armonizare a contrariilor, precum și cele de stimulare a fecundității tinerei perechi.

Integrarea miresei în noua familie și în noua ei casă, după ce s-au efectuat ritualurile de separare de vechea ei stare, de părinți și prietene, se realizează prin dansul miresei—care are loc după oferirea darurilor (mireasa este jucată mai ales de rudele mirelui, care trebuie să plătească pentru aceasta), prin ritualurile cinstirii pragului (ea nu are voie să-l calce, de aceea este dusă în brațe), prin „îmbunarea vetrei casei”, ritual de ofrandă alimentară pe pragul casei.

O serie de gesturi ceremoniale atestă existența unor limbaje și coduri ancestrale: un exemplu este nunta ca o „cucerire”, amintind de căsătoria prin rapt prin furtul miresei și a papucului acesteia, giverii plătind răscumpărarea.

25 Informator: Vasile Mihai, 59 ani, sat Măguri, județul Timiș.

La miezul nopții are loc strigarea darurilor („*strângerea cinstelor*”). După acest moment urmează dansul miresei, iar cel care dansează cu mireasa trebuie să plătească nașului.

Nunta nu se sfârșește în acea noapte ci, după o pauză de odihnă, continuă dimineața cu un obicei care mimează actul nupțial care impurifică și curățirea ulterioară: mirii merg la o fântână, se murdăresc cu noroi („*imală*”), iar giverii îi spală în schimbul unei plăți. Acest moment este urmat de o altă petrecere care poate dura până seara.

La o săptămână după nuntă se practică obiceiul numit „*ouăle docite*”, care celebrează fertilitatea prin aruncare cu ouă fierte în tinerii necăsătoriți, scopul fiind grăbirea căsătoriei acestora. Momentul prilejuiește o petrecere la care participă în special rudele mirilor.

La *rromii turci*²⁶—*horabane rroma*—, de religie musulmană, așezați în spațiul dobrogean, ar fi de menționat câteva elemente specifice. Primul ar fi legat de acceptarea căsătoriei între veri primari și secundari. Al doilea se referă la structura cutumei maritale.

Ceremonia căsătoriei se desfășoară astfel: tinerii se cunosc și decid să se căsătorească, apoi cer binecuvântarea părinților, iar dacă aceștia sunt de acord, se desfășoară în continuare ritualurile specifice.

După ce părinții își dau consimțământul, urmează logodna: la casa fetei vin peștorii din partea familiei băiatului, cu o boccea cu daruri, între care nu trebuie să lipsească bijuteriile, lenjeria de pat și încălțăminte; gestul părinților fetei de a accepta boccea cu daruri și de a oferi, la rândul lor, o boccea cu daruri pentru băiat, conținând cămăși colorate, pantofi, aur și altele, semnifică acceptarea viitoarei căsătorii.

În prima zi a nunții, nașii și rudele apropiate ale băiatului merg la casa fetei cu daruri din partea soacrei mari pentru viitoarea mireasă, constând în bijuterii și alte obiecte prețioase. Aceștia sunt primiți cu mare cinste de către părinții fetei, în timp ce aceasta stă ascunsă și nu se arată privirilor noilor veniți. Conducătorul celor sosiți din partea familiei mirelui, numit „*başkuda*”, percepe o sumă de bani de la familia fetei, sumă care variază în funcție de posibilitățile materiale ale femeilor din partea miresei. Tatăl fetei primește și el un dar în bani—„*baba xakh*”, recompensă sau răscumpărare pentru o mireasă bună.

După primirea sumei de bani de la familia fetei, care poate fi înlocuită de daruri echivalente, are loc oficierea căsătoriei religioase, la care mirele nu ia parte. Ceremonia este de fapt binecuvântarea miresei de către *boge* și jurământul acesteia cu privire la căsătorie: ea îngenunchează înaintea hogelui, care o întreabă de trei ori dacă vrea să se căsătorească cu mirele. Ea răspunde tot de trei ori că vrea, după care ritualul continuă, după *Islam*, cu citirea versetelor specifice din *Kuran*. Celebrarea se încheie cu un ospăț.

Delegația care a participat la ceremonie din partea familiei mirelui pleacă să-l anunțe pe mire despre încheierea oficierei căsătoriei religioase. Acasă la mire, delegația este primită, la fel cum fusese primită și în casa miresei, cu mare cinste. Se desfășoară nunta din casa so-crului mare, care durează până a doua zi, când nunta se deplasează acasă la socrul mic să ia mireasa. Începând cu acest moment, nașii vor fi aceia care vor conduce nunta.

26 Informator: Iusuf Rusen, 58 ani, Babadag, jud. Tulcea.

Mireasa este îmbrăcată de către nașă. Urmează ceremonialul plecării miresei din casa părintească, însoțit de veselie, dar și de lacrimi. Alaiul este oprit să iasă pe poartă de o ceată de feciori, care cer mirelui o vadră de vin ca să-i dea drumul pe poartă, inclusiv drept răsplată că au ocrotit-o pe mireasă până la căsătorie. Momentul este marcat de muzică și mare veselie.

Alaiul merge la casa mirelui, unde nunta continuă până a doua zi, când au loc felicitările, mirii primind sume importante de bani și cadouri de valoare. În finalul nunții, mirii sunt conduși, cu același mare alai, la casa construită special pentru ei alături de casa părinților mirelui.

În multe familii de *rromi turci din Constanța*²⁷, căsătoria se desfășoară pe o perioadă de patru zile: logodna mică în prima zi, logodna mare—a doua zi, nunta—a treia zi și ceremonia ciorbei de potroace—a patra zi.

Logodna mică are două părți. Prima parte este pețitul, când părinții băiatului vin la părinții fetei cu daruri, pentru a tatona terenul și a stabili, în cazul unui accept, arvuna și prețul pentru fată. Cea de-a doua parte este serbarea înțelegerii dintre părinți, petrecere care se ține toată noaptea, la fiecare dintre miri acasă, aceștia sărbătorind unul separat de celălalt.

Logodna mare are loc a doua zi și are, de asemenea, două părți. Prima este petrecerea sau *ziua burlacilor*, care se mai numește și „*mărgelele*” și se referă la petrecerile separate ale mirilor: mirele sărbătorește cu băieți de leatul lui, iar mireasa cu fete de seama ei. A doua parte începe cu deplasarea mirelui, însoțit de părinți și alte rude, la casa părinților fetei, unde urmează să aibă loc realizarea actului marital concret. Acest act este îndeplinit de o femeie bătrână, de încredere. Este atipic ca mirele însuși să îndeplinească actul marital, dar se poate întâmpla dacă sunt de acord părinții.

Nunta, care include și *ceremonia religioasă de la geamie*, prin care se obține binecuvântarea hogei, se desfășoară numai după confirmarea virginității fetei. Dacă mireasa a fost fecioară, se joacă cearșaful alb și se dau, abia în acest moment, banii pentru mireasă.

A patra zi, are loc *ceremonia ciorbei de potroace*, care corespunde mesei de pakiv, de celebrare a fecioriei miresei, la alte neamuri de rromi. Ciorba de potroace este pregătită de părinții băiatului, care dăruiesc, totodată, părinților fetei, un miel, simbol al purității fetei lor. Mielul reprezintă totodată și substitutul ritual al fetei dăruite familiei mirelui.

În concluzie, se poate afirma faptul că, depășind diferențele de practică ritualică regăsite, în diferite zone geografice, la diferite subgrupuri de rromi, unele dintre ele dispărute sau aflate pe cale de dispariție, elementele esențiale legate de puritatea fetei la căsătorie și de nevoia absolută de armonie, echilibru și durabilitate a căsniciei se păstrează la nivelul tuturor comunităților de rromi, astfel încât concepția de bază despre familie și căsătorie să se mențină nealterată. Această constatare demonstrează unitatea culturală a rromilor și în ceea ce privește cutumele maritale.

27 Informațiile au fost culese de autorul lucrării de față prin participarea la evenimentul descris.

CRONICĂ DE CONFERINȚĂ

Bistrița înainte de modernitate. Centre, periferii și diversitatea formelor de dialog în context regional și european (Bistrița, 21–23 noiembrie 2024)

CONFERENCE CHRONICLE

The Annual Conference “Bistrița before Modernity. Centres, Peripheries,
and the Diversity of Forms of Dialogue in Regional and European Context”

Livia-Ioana POTOP

Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca
livia.potop@ubbcluj.ro

Ștefania-Maria GHIȘA

Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca
stefania.ghisa@ubbcluj.ro

1. Introducere

În perioada 21–23 noiembrie 2024 s-a desfășurat ediția a II-a a conferinței anuale *Bistrița înainte de modernitate. Centre, periferii și diversitatea formelor de dialog în context regional și european*. Pe lângă crearea contextului pentru explorarea din diverse perspective a trecutului bistrițean, sesiunea de comunicări din acest an s-a deosebit de cea anterioară printr-o serie de caracteristici prezentate în rândurile care urmează.

Din punct de vedere tematic, evenimentul s-a concentrat pe explorarea raporturilor centru-periferie și a diversității formelor de dialog în context regional și european. De asemenea, manifestarea științifică a oferit publicului interesat prilejul de a cunoaște istoria Bistriței și din perspectiva documentelor papale și curiale¹. Nu în ultimul rând, organizatorii au oferit

1 Proiectul de cercetare *Documente papale și curiale din România (ca. 1250-1600)*. O ediție critică (acronim RO-VAT), finanțat prin programul „Granturile Academiei Române 2023” (GAR 2023-107) și coordonat de Institutul de Istorie „George Barițiu” al Academiei Române.

tinerilor cercetători ocazia de a prezenta lucrări referitoare la istoria Bistriței, încurajând astfel preocupările pentru istoria medievală și modernă a orașului și a regiunii.

În deschiderea evenimentului au luat cuvântul reprezentanți ai principalelor instituții organizatoare: manager, dr. Alexandru Gavrițaș și director, dr. Lavinia Moldovan (Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud) și conf. univ. dr. Adinel C. Dincă (Universitatea Babeș-Bolyai, Centrul Trans.Script). Autorii comunicărilor științifice au fost istorici, profesori, cercetători, doctoranzi și masteranzi care activează în cadrul unor instituții de profil din Bistrița (Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud), Cluj-Napoca (Universitatea Babeș-Bolyai, Centrul de Diplomatică și Paleografie Documentară Medievală Trans.Script) și București (Academia Română, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”). Evenimentul a fost organizat de Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud, cu sprijinul Consiliului Județean Bistrița-Năsăud și în colaborare cu Centrul de Diplomatică și Paleografie Documentară Medievală Trans.Script al Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca și Academia Română (Institutul de Istorie „George Barițiu”, Cluj-Napoca). Lucrările propriu-zise ale conferinței s-au desfășurat în data de 22 noiembrie 2024, la Casa Argintarului din Bistrița (secție a Complexului Muzeal Bistrița-Năsăud), în intervalul 10:00–19:00. Cele zece prezentări au fost organizate în trei secțiuni, succedate de o masă rotundă.

2. Sesiunea de comunicări științifice

Prima secțiune a fost deschisă printr-o prezentare despre documentele papale și curiale privitoare la teritoriul Bistriței în perioada medievală. Prin intermediul surselor istorice expuse în format digital, dr. Mihai Kovács (Trans.Script, Cluj-Napoca) a reușit să surprindă diversitatea interacțiunilor dintre centru (Roma) și periferie (districtul Bistriței). Această expoziție virtuală a valorificat rezultatul cercetărilor desfășurate în cadrul proiectului GAR 2023-107: *RO-VAT*. În continuare, intervenția conf. univ. dr. Adinel C. Dincă (UBB, Cluj-Napoca) a subliniat potențialul științific și specificul arhivei Sfântului Scaun denumită *Penitenzieria apostolica*. Cele două comunicări succesive au avut ca temă principală dialogul dintre centre și periferii, în context regional și european. Lect. univ. dr. Iulian M. Damian (UBB, Cluj-Napoca) a oferit o analiză critică a scrierilor lui Rogerius de Apulia (†1266), concentrându-se asupra terminologiei specifice surselor narrative. Cea din urmă comunicare din această secțiune a oferit o perspectivă diferită, prin analizarea unor realități istorice specifice spațiului extracarpatic în secolele al XVII-lea–al XIX-lea. De asemenea, dr. Oana Rizescu (Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” din București) a argumentat în favoarea demersurilor comparative și a reușit să ofere perspective valoroase pentru studierea trecutului bistrițean.

Intitulată sugestiv „Bistrița în laboratorul proiectelor de cercetare”, cea de-a doua parte a conferinței a reprezentat cadrul favorabil pentru prezentarea și dezvoltarea cercetărilor tinerilor masteranzi și doctoranzi. Contextul a prilejuit dialogul acestora cu specialiști în istoria locală și a contribuit la susținerea preocupărilor pentru istoria Bistriței în Evul

Mediu și Epoca Modernă. În acest context, drd. Mihai Gog (UBB, Cluj-Napoca) a adus în atenție o sursă relevantă din perspectiva istoriei educației din Bistrița în jurul anului 1600. Comunicarea acestuia a demonstrat preocuparea comunității pentru formarea unei elite locale, prin susținerea accesului la studiile universitare. Cercetarea propusă de drd. Livia Potop a avut ca obiectiv examinarea activității notarilor publici în Bistrița la începutul secolului al XVI-lea, concentrându-se pe caracterizarea notarilor locali și străini. Prin analiza instrumentelor notariale, aceasta a subliniat valoarea unor astfel de documente pentru reconstituirea trecutului bistrițean, evidențiind rolul notarilor în interacțiunile juridice și sociale ale comunității. Mrd. Ștefania Ghișa a prezentat rezultatele unei cercetări asupra funcțiilor Casei capitlului Bistrița în secolul al XVI-lea. Rolul administrativ-eceziastic și rezidențial al clădirii, dar și momente din trecutul acesteia au fost reconstituite în urma analizei unor surse primare din fondurile arhivistice relevante. Caracterul de zonă de dialog intercultural al Bistriței a fost surprins de drd. Andrei Mic (UBB, Cluj-Napoca), care a discutat raporturile Bistriței cu identitatea/alteritatea orientală, cu accent pe intervalul secolelor al XVII-lea–al XIX-lea. Documentele pe care le-a analizat au pus în evidență contactele dintre arealul bistrițean și Orientul Apropiat și Mijlociu.

Cea de-a treia secțiune, „Bistrița: centre și periferii”, a reunit rezultatele unor cercetări ample, axate pe teme de cultură materială, istorie eceziastică și financiară. Comunicarea dr. Corneliu Gaiu (fost director al Muzeului Bistrița) a surprins bogata activitate a breslei aurarilor din Bistrița. Arheologul a inventariat și descris numeroasele obiecte de patrimoniu aflate în conexiune cu activitatea artizanilor bistrițeni și păstrate în contexte naționale sau internaționale. Dr. Alexandru Ștefan (Trans.Script, Cluj-Napoca) a abordat problema ocupării funcțiilor de preot paroh și rector al școlii în Bistrița. Acesta a analizat un studiu de caz de la finalul secolului al XV-lea, subliniind, pe baza scrisorilor păstrate în arhiva orașului Bistrița, conexiunile dintre Baia Mare și Bistrița. Un subiect aflat la intersecția dintre istoria militară și cea economică a fost prezentat de către dr. Maria Frînc (Trans.Script, Cluj-Napoca). Prin intermediul registrelor de socoteli de la începutul secolului al XVI-lea, aceasta a surprins efortul orașului Bistrița pentru apărarea Belgradului în contextul luptei antiotomane. Secțiunea s-a încheiat prin explorarea testamentelor preoților parohi din decanatele districtului Bistrița de către dr. Mihai Kovács (Trans.Script, Cluj-Napoca). Pe baza documentelor, au fost aduse în atenția publicului aspecte privind nivelul economic și cultural al clerului, dar și organizarea instituțional-eceziastică și atașamentul plebanilor față de comunitatea locală.

3. Concluzii

Discuțiile de la finalul sesiunii de comunicări s-au desfășurat în contextul mesei rotunde la care au luat cuvântul atât organizatorii și participanții, cât și publicul prezent. Intervențiile venite dinspre public au demonstrat relevanța evenimentului pentru comunitatea locală și susținerea de care beneficiază. Comunicările au fost foarte bine primite. Pe

de-o parte, au stimulat dialogul între cercetătorii cu mai multă experiență și public, iar pe de altă parte au contribuit la dezvoltarea temelor tinerilor cercetători. Din perspectiva planurilor de viitor, a fost încurajată valorificarea materialelor prezentate sub formă de articole care să fie publicate în *Revista Bistriței*. Cei implicați și-au manifestat interesul și deschiderea de a se implica și în edițiile următoare ale conferinței de la Bistrița.